

Bangor University

DOETHUR MEWN ATHRONIAETH

Astudiaeth destunol o statud Gruffudd ap Cynan

Thomas, Einir Gwenllian

Award date:
2001

Awarding institution:
Prifysgol Bangor

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Download date: 29. Apr. 2024

**ASTUDIAETH DESTUNOL O
STATUD GRUFFUDD AP CYNAN
(CYFROL 3)**

Einir Gwenllian Thomas

**I'W DDEFNYDDIO YN Y
LLYFRGELL YN UNIG**

**TO BE CONSULTED IN THE
LIBRARY ONLY**

**Ph.D Cymru
(Bangor, 2001)**

IMAGING SERVICES NORTH

Boston Spa, Wetherby

West Yorkshire, LS23 7BQ

www.bl.uk

**PAGE NUMBERING AS
ORIGINAL**

Y Testun:

Statud Gruffudd ap Cynan

Peniarth 127**tt. 202 - 4**

[t. 202]¹ Bid hysbys i bawb o voneddigion a chyffredin vod eisteddvod ar
 wyr wrth gerdd tavod a thant o vewn tref Gayrwys yn Sir y Fflint yr vgeinvet
 dydd o vis Gorffenhaf yn y bymthecvet vlwyddyn o goronedigaeth Harri Wythvet,
 brenhin Lloygr, gerbronn Ritchiart ap Howel ap Ieuan Vychan, esgwier, sirrif yr
 5 vnrryw sir, drwy gytundeb Syr William Gruffudd, marchoc vrddol, siambyrlen
 Gwynedd, a Roger Salysburi, esgwier, stiwart Dinbych, drwy bresennol gyngor
 Gruffudd ap Ieuan, gwr bonheddic, a Thudyr Aled, bardd cadeiriawc, a llawer o
 voneddigion a doethion eraill, er gwneuthur ordr a llywodraeth ar gerddwyr ac
 ar i kelvyddyt, nid amgen i gadarnhau a chonffermio y penkeirddieit a'r sawl a
 10 gavas gradd yn y blaen, i raddio y sawl a'i haedde, ac i roddi spas i eraill i ddysgu
 a mevyriaw nessaf ag² i galler wrth gytwybot ac wrth hen Status Gruffudd ap
 Kynan.

Llyma y sawl y mae rrydd-dit uddynt: gwr wrth gerdd anavus, er na bo
 gradd iddaw, megis dall; [*disg*]ybl spas; disgybl disgybleid; disgybl

---

¹ Mae conglau ac ymylon y testun hwn wedi gwisgo i'r fath raddau
 mewn manau fel na ellir darllen yr hyn a ysgrifennwyd. Mae'r rhannau coll
 hyn yn eglur yn nhestun G, sef y testun sy'n perthyn agosaf i A o'r rhai sydd ar
 gael heddiw. Gwelir yr ychwanegiadau hyn wedi eu hitaleiddio o fewn
 bachau petryal. Yn ogystal, gan mai hanner cyntaf A sydd wedi goroesi,
 rhaid oedd defnyddio diwedd G er mwyn cwblhau'r testun.

² Llsg. ar. Mae'n debyg mai gwneud camgymeriad a wnaeth y
 copiwr, gan ysgrifennu *r* yn hytrach na *c/g*.

15 penkeir[*ddiaidd*]; a ffenkerdd.

Disgybl spas kerdd davot a ddily [*gwybod y si*]llaveu,[a] ffump messur ar englyn, a mes[*svr kowydd*] deuaire, a'i kanu yn awenyddgar ymarn [*penkerdd a ddy*]wetto a'i gydwybod i gellir prydydd [*ohonaw*].

20 [*Yn*] ddisgybleidd y dily wybod xij o'r mes[*sureu : pvmp*] o englynion, iiij messur kywydd, a iij o [*vessurav odlav*] (toddyn, gwawdodyn hir a byrr); [*a gochel y p*]ymthec bai kyffredin; a dangos kerdd [*o'i waith ar bob*] un o'r xij messur yn ddiuai, ddisgyb[*laidd*].

25 [*Yn ddisgy*]bl penkeirddiaidd y dily wybod yr [t. 203] holl [*si*]lava[v], a role ymadroddion yn ol gramade[g], dosbarth y kynghaneddion, gochel yr holl veieu, kanu yn gydsain neu yn gyuochr y gerdd ar xxj o'r mesureu. Er na chano gerdd o gadwynuurr a thawddgrych cadwynoc, neu ddigwydd un o'r mesureu heb wybod, y mae yn gydymaith i benkerdd.

30 Yn benkerdd y dily wybod y kwawl, a chanu yn gyuochr ac yn groesgynganeddawl ar gymeriadeu, yn destungar ar ddigrivwch, yn ffrwythlawn o synnwyr, yn ddevnydduawr o gerddwriaeth, yn warantedic o awdurdod, ac yn awenyddiol o ddychymic, val y bo esmwythaf dysgu neu ddatkan y gerdd, a divyraf i gwrandaw neu [ei] darllain, a hwyaf gallu dal cof ar uoliant boneddigion.

Kerdd dant.

Disgybl spas graddol a disgybl spas heb radd:

35 Disgybl spas heb radd: nid oes dogyn [*ar i g*]elvyddyt nac ar i rodd onid barn penkerdd a e[*llir gwr*] wrth gerdd ohonaw. Disgybl spas gradd[*ol a ddyle*] gwybod pump kwlm o glymeu, a chadeir, [*ag a varno*] athro o ganiadeu a gostegion.

Yn ddisg[yblaidd y] dyly wybot x o ganiadeu, [x] o glym[av, kadair, a]
40 cholofyn, a gwybod pa gweirieu a'r [messurav i bon].

Yn ddisgybl penkeirddiaidd: xx o g[lymev, xx o gani]adeu, ij golofn, a ij
gadeir, xxiii [o glymev kyt]kerdd, a'r pedwar messur ar hugein, [a'i dosbarthv]
a'i canu yn benkeirddiaidd; ac un [rodd a ffenkerdd] vydd, eithyr ni ddily
ymgystadlu [a ffenkerdd tra vo] yn y radd honno.

45 Yn be[nkerdd y dyly wybod] xxx o glymeu ymrysson, ac o h[ynny] o'r hyn
leiaf] tair o kolofneu a thair o'r ca[deiriev]. [t. 204] A vynno dwyn ariandlws
telyn neu grwth raid iddaw wybod y pedair cadeir, a'r pedair colofn, pedwar
messur ar hugein, pedwar cwlm ar hugein kytkerdd armunt, a dosbarthu pob
gwahan a rragwan, pob kynhwysiad, a gorffwysua ar dyniad a chyweirdant, a
50 dangos kerdd dant warantedic o'i waith e hun yn benkeirddiaidd ac yn
athrawaidd, ual i bo kydwybodus i benkeirddieid a doethion i varnu a'i ddewisso
yn owdur ac yn athro ar y gelvyddyt; cans ni ddily neb ddysgu onid gann yr athro¹
penkeirddiaidd, neu gael ganthaw varnu neu osod yn iawn a ddysger gann arall.

Ac os telynior vydd rraid iddaw wybod tremwlch odidawc, y cwlm a
55 raddiwyt gynt yn gyuiwch a deg cwlm a deugaint. Pob colofn o bump colofn a
raddiwyt yn ddec cw[lm] bob un; pob cadair o bedair cadeir: pum[cwlm] bob un.

[Wedi] hynny ir ordeiniwyt i'r athrawon a'r pen[keirddi]ait gyme[rû]d
disgyblon wrth reolaeth y gel[vyddy], nid amgen un ar unwaith mewn dogyn
[brentissiae]th; ac na bo i ddisgybl wneuthur dis[gybl arall; ar] bob disgybl bod
60 gida'i athro bob [Grawys dann] boen kolli i radd oni bydd achos car[char, nev

---

¹ Llsg. arthro.

gle]vyt, neu y kyfryw escus kyfreithlon.

[Hevyd na bo p]rydydd a gano kerdd i erchi march, gw[alch, nev vilgi],
neu'r kyfryw annwyldlws, heb gen[nad i berchenn]oc; ac nas anvono gwr wrth
gerdd dant [dann boen ffin].

65 Hevy[d] na wnel neb dynwarded i athro [nag arall ar i f]eddwl a'i
vyvyrdot.

Hevyt na wnel [G, f. 348^r] disgibl gerdd heb i dangos y'w athro, a
gwybod wrth varn i bod yn iawn kynn i chanv allan.

70 Hevyd gorchymyn i bawb o wyr wrth gerdd na wnelont arveroedd
vacabwndys, rodiad ne grwydrad; ac nad el neb o'r ty [y] del iddaw tra barhao y
wledd yno heb gennad gwr y ty nev wahawdd gann arall, dann boen colli i glera;
ac od a o dy i dy: i ddal val vacabwnd, [f. 348^v] a dwyn i glera, a'i roi yngolevad
yr eglwys blwyf; ag o brwysga yn y wledd: colli i rodd.

75 O gwna lateiaeth nev ansyberwyt am wraic nev vorwyn lle [y] del: dwyn
ffin a charchar, a cholli glera vij mlynedd.

Hevyd nad elont i davarnev nev gornelev kvddiedic, a chware dissiev, ne
gardiev, nev chwarev arall am dda. Pawb yn swyddoc arwnt i ddwyn a vo yn
i pyrsev.

80 Hevyd na ddysgant na sennev na rimiev gwaradwyddus, na chyvriw a
hynny – goganv, gwatwar, dynwarded, cablv, ysbio, dychmygv kelwydd nev i
ddywedut yn ol arall kelwyddog – dann boen ffin a charchar.

Hevyd na wnelont gynnen nev ffræ, twyll ne ladrad, mvrn nev gynllwyn,
ymgalvn a lladron nev a'r neb a wnel llywodraeth ddrwc arall; cans gwyr wrth
gerdd a ddylant ddwyn ymarweddiad hyddychol, gostyngar, caredig, vfydd,

85 gwas[f. 349]naethgar i bawb o gywiriaid y brenhin, a'i fentimio a'i swckrio.

A mis ymlaen pob gwyl, ymorol a'i athrawon i wybod pa le ir ant, rac
myned gormodd i'r vnle; ag nad el ond vn at wr o x pvnt o vywyt, dav at wr o
xx pvnt o rent ar y tair gwyl arbenic, ag wrth y radd honn at a vo vwch o rent; ac
i bob athro bod coppi o'r order honn er i dangos vddynt ac y'w coffav pann
90 ddelont i gymryd i dysg y Grawys.

Diwedd medd Ieuan Llwyd ap Edwart ap William.

7 Sept. Anno 1577.

B

Peniarth 194

...holl roledigaethav, gochel yr holl veiav kyffredin, kanv yn gyvochr nev yn gydsain ar vn ar ugaint o'r messurav. Er na chano gadwynfyr, nev ddigwydd vn o'r messurav eraill, mae yn gydymaith¹ ac yn vn rodd a ffenkerdd, eithr na ddylai ymgystadlv a ffenkerdd tra fai yn y radd honno.

5 Pennkerdd kerdd tavod a ddyly gwybod y kwbl, a chanv yn groesgynganeddawl ar gymeriadav, yn ddefnyddiol o ddigrivwch, yn ffrwythlawn o synnwyr, yn gyvlawn o gerddwriaeth, yn warantedic o awdurdod, yn awenyddgar o ddychymic, val y bo esmwythaf dysgv nev atkan y gerdd, a digrivaf i gwrandaw, a howsaf a hwyaf dal kof am voliant bonheddigion a
10 ffennaethiaid.

Kerdd tant, bellach, a'i reolaeth.

Disgybl ysbas graddol a ddyly gwybod v o glymav, a chadair, ac a varno athro [o] ganiadav a gostegion. Dogn nid oes ar i rodd na'i radd.

Disgybl disgyblaid a ddylai wybod dec o glymav, dec o ganiadav, kadair,
15 a cholofn, a gwybod pa gweiriav a ffa vessurav y bont.

Disgybl pennkerddaidd a ddyly gwybod vgain o glymav,² vgain o ganiadav, dwy golofn, a dwy gadair, pedwar ar vgaint o glymav kydgerdd ar y pedwar messur ar vgaint, a'i dosbarth a'i kanv yn benkerddaidd; ac vn rodd a

---

¹ Llsgr. *gydyma*.

² Llsgr. *glmav*.

ffennerdd val vchod.

20 Pennkerdd a ddyly gwybod 30 o glymav ymrysson, ac o hynny [o]’r hynn
lleiaf tair kadair a thair kolofn. Ac a vynno dwyn ariandlws krwth nev delyn,
raid iddaw wybod y pedair kadair a’r pedair kolofn.

Ac os telynior vydd raid iddaw wybod tri mwchwl odidoc, y kwlm a
raddiwyd kyfwwch a 10 a 40 o glymav, a gwybod dosbarth pob gwan a ragwan,
25 pob kynhwysiad, ac ysmvdiad gorffwysva kyweirdant a thynniad, a dangos
kerdd o’i waith i hvn yn bennkerddiaid, val y bo kydwybodus i benkerddiaid i
ddewisso yn athro awduredic ar i gelvyddyd; achos ni ddylid dysgv ond gann
athro pennkerddaid, nev gael ganto roi yn iawn a ddysger gann arall; ac a
ddysger amgenach, na bo kyvrifol na chynnwysedic i ynill gradd, eithr y modd
30 yr ordeiniwyd o’r blaen.

Llyma bellach gopi o’r Ystatus a fv garbronn y taleithioc dywyssoc
Gruffudd ap Kynan:

Bid ysbys i bawb sydd o vewn talaith Aberffro vod eisteddvod ar wyr
wrth gerdd tavod a thant yn gyvreithlawn o vewn tref Gaerwys, a gwys a rybudd
35 trwy awdurdod, garbronn y talaithiawc dywyssoc yn bersenol, Gruffudd ap
Kynan, a Gwynn ap Eginir, ac eraill o vonhedigion a brehyrion treftadol o’r
vnrryw dalaith, i wnaethur kyvraith a llywodraeth ar holl anant a¹ cherddwyr
tavod a thant ac ar i kelvyddyd, yn gymaint a thyvū gorweigion chwynn yn ev
plith anhaeddedic, i harvolli kanys na bvant tan law athro kyvreithlawn o’r
40 gelvyddyd, i ddilev y rrain o gwbl, ac i gadarnhav ac i raddio yr haeddedigion

---

¹ Ysgrifennir y llythyren *a* ddwywaith yn y llsgr. wreiddiol.

racddywydedigion pob vn yn i radd, megis ac ir haeddai.

Ac ynn gymaint vod y dywedic dywyssawc, o gydvndeb y gynnvlleidva, ynn keniadv ac yn ordeinio i'r athrawon a'r pennkeirddiaid gymeryd disgyblion wrth reolaeth y gylvyddy, nid amgen vn ar¹ vnwaith mewn dogn o brentissiaeth.

45 A disgybl a gymerir o rodd kenedl nev benndevic a vo tros y genedl; a'r athraw a ddylai ddyvod a'r disgybl garbronn yr orsdedd bennaf, a gofyn i'r pendevigion² ai kariadūs gantynt i golwc ar y mab hwnn, o gellir gwr wrth gerdd ohono; ac [os] dywedynt vod yn ffanssiol ac yn gariadūs i golwc arnaw, i gymeryd att yr athraw, a'i ddysgu; ac onis gwelant, ni all athraw i ddysgv.

50 A hevyd ydd ydys trwy yr Ystattus honn yn gwahard i athraw gymeryd tri bath ar ddyn ynn ddisgybl: mab aillt kaeth, mab ac anaf erchyll ar i wyneb, a mab a vo amhevs gan i dad.

A hevyd ydd ydis trwy yr Ystatus honn ynn kenadv tair gradd o bob kelvyddyd tavod a thant, nid amgen disgybl ysbas, disgybl disgyblaid, a disgybl
55 pennkerddaidd val o'r blaen.

Disgybl penkerdd: oni bydd erbyn pen y tair blynedd yn abl i gael grad penkerdd, na bo iddo o hynny allann ddim o'r gelvyddyd honno ond disgyblaid, ac na [bo] i athraw ymarddelw ohonaw.

Disgyblaidd all sefyll yn y rad honno tra vo vyw.

60 Ac yn yr amser y gwnethbwyd yr Ystatus honn, meibion iengaf i wyr bonheddigion a ordeinid yn wyr wrth gerdd, ac mor anvynych kael y rai hynny

---

¹ Llsgr. *or*.

² Llsgr. *a gofyn ir pendevigion a gofyn vddyn*.

ac awenyddiaeth gantynt, rac kolli y gelvyddyd, y roed kennad i bawb a vai o synnwyr a deall i ddysgv y gelvyddyd gann athraw kyvreithlawn, trwy na bai yr vn o'r tri gwaharddedic vchod.

65 A hevyd na bo disgybl¹ a wnel disgybl arall, na dysgv dim a gavas gann i athraw ond yn ysgol i athro, dan i athraw, nev drwy i gennad.

Pob disgybl ysbas oni gaffo radd disgybl² disgyblaidd: bod gida'i athraw bob Grawys oni bydd klevyd, nev garchar, nev achos kyvreithlawn.

70 A hevyd na bo i brydyd wnaethur ond pedwar kywydd moliant yn y vlwyddyn i wyr, oni bydd gwahadd nev ddamvniad; ac yn enwedic, nad el a'r gerdd adref ond ar wyl arbennic (Pasc,³ Nodolic, Sulgwynn, nev Wyl yr Hollsaint); ac os a, y[n] newis y neb y kaner iddo ai talv ai peidio. Ac ef all wnaethvr val y bo yr achos o varwnadav a dyvaliadav.

75 A hevyd na bo prydydd a wnel gerdd i erchi march, na milgi, nev gyvryw anwyldlws nodedic, heb gennad y perchennoc; ac nas anvono gwr wrth dant adref dan boen ffin; ac na wnaed neb danwarded i athraw ar i veddwl na'i vyvyrdod; ac na wnel⁴ disgybl gerdd heb i dangos y'w athro i wybod i bod yn iawn kynn i myned allan.

80 A hevyd na wnelon arveroedd rodwyr nev gler y dom hynny (rodiav nev gyrwydraw); ac nad el neb allan o'r ty y del⁵ [iddo] tra barha y wledd honno heb

---

¹ Llsg. *disgbl*.

² Llsg. *disgyb*.

³ Llsg. *pas*.

⁴ Llsg. *n wnel*.

⁵ Llsg. *yr el*.

gennad gwr y ty a gwaodd gann arall; ac od a o dy i dy: i ddal val rod-ddyn, a dwyn a fo yn i bwrs, a'i roi yngolevad yr eglwys; ac o brwysga yn y wledd: kolli i rodd.

85 A hevyd na wnelon lateirwyd [neu] ansyberwyd a merch nev wraic lle i delon i dangos i kelvyddyd dan boen ffin a charchar a¹ cholli i rodd saith mlynedd.

A hevyd nad elont i davarnav nev gornelav kvddiedic i chwarae disav, nev gardiav, nev chwarae arall am dda; ac od an: pawb yn swyddoc arnynt i dwyn a fo yn i pyrsav.

90 A hevyd na ddysgon synnav na rimynnav gwradwyddus, na chyvryw a hynny – goganv, gwatwar, dynwarded, kablv, dychmygv kelwyd nev i ddywedyd yn ol arall – tan boen ffin a charchar.

95 A hevyd na wnelont gynennav, ffraeav, twyll, lledrad, mvrn, kynllwyn, ymgalyn a bradoc nev a'r neb a wnel llywodraeth ddrwc; kanys gwyr wrth gerdd a ddylai dwyn ymarweddiad heddychol, howddgar, karedic, vfvdd, gwasnaethgar i [bawb] o gywiriaid y tywysawc a'i swyddogion, y'w kadarnhav hwyntav.

100 A hevyd mis o vlaen pob gwyl arbennic y dilynt ymweld a'i hathrawon i wybod p'le'r ant yr wyl, rac myned gormod i'r vnle; ac nad el ond vn at wr o ddec pvnt o vywyd, dav at wr o vgain pvnt [ar] y tair gwyl arbennic, ac velly at a vo o vywod vwch.

---

¹ Llsg. o.

CH

Peniarth 155

tt. 83 - 94

[t.83] Llyma y konffyrmiad a wnaethpwyd ar Ystatus Gruffudd ap Kynan
yn yr eisteddvod Ynghaerwys.

Bid ysbys i bawb o voneddigion a chyffredin vod eisteddvod ar wyr wrth
gerdd tavod a thant o vewn tref Gayrwys yn Sir y Fflint yr ail dydd o vis
5 Gorffennaf yn y xv^{ved} flwyddyn o goronedigaeth Harri Wythved, garbronn
Risiart ap Hywel ap Ieuan Vychan, ysguier, ac o gytvndeb Syr William Gruffudd
a Syr Roger Salbri, a thrwy bressenol gyngor Gruffudd ap Ieuan ap Llywelyn
Vychan [t.84] a Thudur Aled, bardd kadeiriawc, a llawer o voneddigion a
doethion eraill, er gwnevtivr ordyr a llywodraeth ar wyr wrth gerdd ac ar i
10 kelvyddyd, nid amgen i gadarnhav a chonffyrmio y pennkerddiaid a'r sawl a
gafas gradd yn y blaen, i raddio y sawl a'i haeddai, ac i roddi i eraill ysbas i
ddysgv ac i vevyrrio yn nessaf ac i galler wrth gydwytbod ac wrth hen Ystatus
Gruffudd ap Kynan.

Llyma y sawl y mae rrydd-did vddynt: gwr wrth gerdd anafvs, megis dall
15 nev vyddar, er na bo gradd iddaw; disgibyl ysbas; disgibyl disgiblaidd; disgibyl
pennkerddiaidd; a ffenkerdd nev athro.

Disgibyl ysbas kerdd davawd a ddyly gwybod i sillafav oll, a'r pvmp
messvr englyn, a messvr kywydd davair, a'i kanv yn awenyddgar ymarn

pennkerdd a ddyweto i gellir prydydd ohonaw.

20 Disgibyl disgiblaidd a ddyly gwybod xij o'r messvrau, nid amgen pŵmp
o englynion, iij o gywyddau, a iij o vessvrau odlav (ysecf ynt: [t.85] toddaid, a'r
ddau wawdodyn, hir a byrr); a gochel y xv bai kyffredin; a dangos kerdd o'i
waith i hŵn ar bob vn o'r xij messvrau vchod yn ddivai, ddisgyblaidd.

25 Disgibyl pennkerddiaidd a ddyly gwybod yr holl sillafau, a reolau
ymadroddion yn ol gramadeg, dosbarth y kynghaneddion, a gochel yr holl veiau,
kanv yn gydsain nev yn gyfochr y gerdd ar xxj o vessvrau. Er na chano gerdd
gadwynvyr, na gorches y beirdd, na thawddgyrch kadwynoc, nev ddigwydd vn
o'r messvrau heb wybod, y mae yn gydymddaith i benkerdd.

30 Penkerdd o athro a ddyly gwybod y kwbl, a chanv yn gyfochr ac yn
groesgynghaneddawl ar gymeriadau, yn destvngar ar ddigrivwch, yn ffrwythlawn
o synwyr, yn ddefnyddvawr o gerddwriaeth, yn wrantedic o awdvrddod, ac yn
awenyddawl o ddychymic, val i bo esmwytha dysgv nev ddatkan, a divyraf i
gwrandaw nev i ddarlain, a hwyaf gallv dal kof ar voliant boneddigion.

Kerdd dant.

35 Disgibl ysbas graddol a disgibyl ysbas heb radd:

Disgibl ysbas [t.86] heb radd: nid oes dogyn ar i gelvyddydd nac ar i rodd
onid barn penkerdd a ellir gwr wrth gerdd ohonaw. Disgibl ysbas graddol a
ddyly gwybod pŵmp kwlm o glymav, a chadair, ac a varno athro o ganiadau a
gostegion.

40 Disgibl disgyblaidd a ddyly gwybod x o ganiadau, x o glymav, kadair,
kolofn, [a] gwybod pa gyweiriav a'r messvrau i bont.

Disgybl penkerddiaidd a ddyly gwybod xx o glymav, xx o ganiadau,

45 dwy golofn, a dwy gadair, a'r xxiiij o glymav kydkerdd, a'r xxiiij messvr, a'i dosbarth a'i kanv yn benkerddiaidd; ac yn vn rhodd a phenkerdd, neithr ni ddyly ymgystadlav a phenkerdd nev athro.

Penkerdd nev athro a ddyly gwybod xxx o glymav ymrysson, ac o hynny, o'r hynn lleiaf, tair o'r kolofnav, tair o'r kadeiriav. Ac a vynno dwyn ariandlws telyn nev grwth rhaid yw iddaw wybod i bedair kadair, a'r pedair kolofn, a'r iiij messvr ar xx a'r iiij kwlm kydkerdd ar xx arnynt, a dosbarthv pob gwahan a rhacwan, pob kynwyssiad, a gorffwysva pob ysmvdva ar dyniad a chyweirdant, a dangos kerdd dant wrantedic o'i [t.87] waith i hvn yn benkerddiaidd ac yn athrawaidd val i bo kydwbybodus i benkerddiaid a doethion i varnv a'i ddewissaw yn awdvr ac yn athro ar i gelvyddy; kans ni ddylai neb ddysgv ond gann athro pennkerddiaidd, nev gael gantaw varnv nev ossod yn iawn a ddysger gann arall.

Ac os telynior vydd rraid yw iddaw wybod tri mwchl odidoc, y kwlm a raddwyd gynt yn gyfiwch a x kwlm a xl. Pob kolofn o'r pvmp kolofn a raddwyd yn x kwlm bob vn; pob kadair o'r pedair kadair yn v kwlm bob vn.

60 Gwedi hynn ir ordeiniwyd i'r athrawon¹ a'r penkerddiaid gymryd disgiblon wrth reolaeth y gelvyddy, nid amgen vn ar vnwaith mewn dogyn prentissiaeth; ac na bo i disgibl wnevthr disgibl arall; ac ar bob disgibl vod gida'i athro bob Grawys dann boen kolli i radd oni bydd achos – karchar, nev glevyd, nev gyfriw achos kyfreithlawn.

---

¹ Llsg. *athrawvn*.

65 Hevyd na bo prydydd a gano kerdd¹ i erchi march, gwalch, nev vilgi, nev
gyfriw anwyldlws, heb gennad i berchennoc; ac nas danvono gwr wrth gerdd
dant dann boen ffin.

[t.88] Hevyd na wnel neb ddanwarded i athraw nac arall ar i veddwl na'i
vefyrdod.

70 Hevyd na wnel disgibl gerdd heb i dangos i'w athro, a gwybod i bod yn
iawn kynn i chanv allan.

Hevyd gorchymvn i bawb o'r gwyr wrth gerdd na wnelont arveroedd
vakabwnds, rrodiad nev grwydrad o dy i dy; ac nad el o'r ty i del iddaw tra
barhao y wledd ynno heb gennad gwr y ty nev wahodd gann arall, a hynny dann
boen kolli i rodd; ac od a o dy i dy: i ddal val vakabwnds, a dwyn i rodd, a'i roi
75 yngolevad yr eglwys blwyf; ac o brwysga yn y wledd: kolli i rodd.

Hevyd o gwna lateiaeth nev ansyberwyd am wraic nev vorwyn lle del:
[dwyn ffin a charchar], a cholli glera vij mlynedd.

80 Hevyd nad elont i davarnav nev gornelav kyddiedic i chwaraiv dissociav,
nev gardiav, nev warav arall am dda yn y byd; ac od ant: pawb yn swyddoc
armynt i ddwyn a vo yn y pyrssav .

Hevyd na ddysgant sennav na rrimynnav [t.89] gwradyddvs, na
chyfryw a hynny – goganv, gwatwor, danwarded, kablv, ysbio, dychmygv
kelwydd nev i ddywedyd yn ol arall kelwyddoc – dann boen ffin a charchar.

85 Hevyd na wnelont gynhennav, ffraeav, twyll nev ledrad, mvrn nev
gynllwyn, ymgalvn a lladron nev a'r neb a wnel anllywodraeth ddrwc arall; kans

---

¹ Llsgr. *kerrd*.

gwyr wrth gerdd a ddylant ddwyn ymarweddiad heddychol, howddgar, karedic,
vfudd, gwassanaethgar, ac i bawb o gywiriaid y brenhin a'i swyddogion i
kadarnhav a'i swkrio ymhob mann.

90 A mis ymlaen pob gwyl ymorol a'i athrawon i wybod pa le ir ant, rac
myned gormodd i'r vnle; ac nad el ond vn at wr o ddec pvnt o vywyd, dav at
wr o xx pvnt o vywyd¹ ar y tair gwyl arbennic, ac wrth y radd honno at a vo
ywch o rent; ac i² bob athro bod kopi o'r ordyr honn gidac ef i'w dangos i'w
ddisgyblion ac i'w choffav pann ddelont i gymeryd i dyc y Grawys.

[t.90] Llyma val i nodwyd wrth Ystatus Gruffudd ap Kynan

95 roddion i bob gradd yn i radd o gerdd tavod a thant.

Tair gwyl arbennic ysydd, nid amgen Pasc, y Nydolic a Svlgwyn.

Rrodd disgibl penkerddiaidd a phenkerdd o athro (kans vn rodd ynt, ond
na ddyly y disgibl ymgystadlv³ a'r athro, ond gadael idaw i barch a'i ragor): y
rrodd nid amgen iijs iiijd.

100 Rrodd disgibl disgiblaidd: ijs.

Rodd disgibl ysbas graddol: xijd.

Yr vn vaint [o] rodd y dily neithior rreiol vod i bawb ac vn o'r tair gwyl
arbennic vchod.

---

¹ Llsg. *of vywyd*.

² Mae'n anodd dweud pa un ai y ynteu / yw'r llythyren hon.

³ Llsg. *yingystadlv*.

Ac os amledd prydyddion a vyddai, a gwnevthvr kyff kler, ac wrth destyn
105 gwnevthvr gostegion, y kyff kler a dyly ddyblv i rodd nev y ddwbled nessaf i'r
orav i'r mab bieivydd y neithiawr. A rrodd neithiawr reiol vydd tystiolaeth ar
radd gwr wrth gerdd a'i haeddo; [a ffob neithior reiol y gellir graddio gwr wrth
gerdd yn y radd a ddylai] oni bydd¹ eisteddvod yn i amsser i'w chael; ac wrth
hynny i gall govyn² i rodd oni ddel eisteddvod i'w sicrav ynddi; ac onis ymill
110 yno: i cholli byth.

[t.91] Rrodd penkerdd mewn neithior arall, gwyl mabsant, nev gylchwyl
(yr hwn a elwir kwrs klera): xijd.

Rodd disgibl disgyblaidd yr amseroedd³ hynny (neithior, gwyl mabsant
a chwrs klera): viijd.

115 Rrodd disgibl ysbas graddol yr vnrryw amseroedd vchod: nid amgen vjd.
Disgibl ysbas heb radd: nid oes iddo rodd nodedic, onid pa vaint a vo
syber gann bawb i roi iddaw tra vo yn ynnill gradd a vo gwell wrth yr ysbas a
gavodd, val i dywetpwyd o'r blaen.

Rodd telvwr, o rann achav boneddigion, lle gwypo dwyn ach y gwr a'r
120 wraic at vn o'r llwythi reiol a vv yn dwyn arvav gynt: ijd; a'r lle ni vedro ddwyn
iach ond vn ai'r gwr ai y wraic: jd, a hynny gida syberwyd boneddigion ymhob
lle i delo. Ac velly, nid oes heddiw i'r penkerdd mwyaf onid syberwyd
boneddigion.

---

¹ Llsgt. *ar ni bv.*

² Yn y llawysgrif wreiddiol ysgrifennir *govyn* ddwy waith.

³ Llsgt. *yr amsser yr amseroedd.*

Hevyd o daw gwr dieithr o wlad arall i glera, ac ni bydder
125 kyvadnabyddys arno heb ysgriven vn o'r pennkerddiaid gidac ef i ddangos beth
a ddyly i gael, bod heb i rodd lle i govynner am hynny, ac yntav yn ddiffygiawl.

Eisteddvod nev neithior reiawl a ddyly vod vddynt gyflawn rybydd o
ysbas vndydd a blwyddyn, a hynny drwy gyffredinawl rybydd egored ar gyhoedd
ymhob hynod, nodedic [t.92] varchnad-ddinas, llys gyfreithlawn, a mameglwys
130 o vewn y dalaith, oddieithr i bendeffigion y dalaith a phenkerddiaid, o gvdvndeb,
vyrrhav yr ysbas a'r amser pann welont hwy vod yn iawn ac yn dda.

O bydd ariandlws yn gorvedd yn segvr yn i orffwysle perthynassawl, nev
p'le bynac i bo lle gorchymyno yr athro a'r dygiawdr diwaethaf a vu yn i arwain,
a bod pennkerdd yn ymglywed i hvn yn abl i'w dwyn wrth fraint i gelvyddyd ac
135 i atdeb drostaw, i gymeryd a all oddyno, a rroi kyflawn rybydd o vndydd a
blwyddyn ymhob ffair a marchnad a llys gyfreithiawl o vewn i dalaith i ddangos
i vod yn kymervd yr ariandlws dann i berigl ac yn ymadnav ohonaw. Ac os
byddai neb a roddai sialens arno o vewn vndydd a blwyddyn, roed dan i berigl
yntav; ysef yw hynny: kyva werth¹ yr ariandlws o avr nev ariant, a'i radd heblaw
140 hynny. Ac ni chaiff neb sialenssio arweniawdr yr ariandlws ond a gavas gradd
disgibl penkerddiaidd² yn y blaen. Ac os roi sialens [t.93] a wna, nev ymadnav,
a heb allv dwyn hynny i benn, kolli i radd a'i chywerthydd. Ac os gallv kadw
yr ariandlws a wna yr ymddiffynnwr y term a ddywetpwyd vchod drwy atdeb i
bawb a'i sialenssio, ni ellir i dwyn oddi arno yn i oes; onid raid yw iddaw yn yr

---

¹ Llsgr. *wrth*.

² Llsgr. *penkerdddiaidd*.

145 eisteddvod gyfreithlawn nessaf a vo ddyvod yno a dangos i vod yn abl i'w hadnav ac y'w chadw o gelvyddyd ac awdurdod, i wnevtivr disgyblion wrth yr Ystatus a braint y gelvyddyd. Ac o hynny allan, i'r dalaith i gymervd yn athro ar i gelvyddyd ef, ac i bawb o'r pendefigion i swkrio wrth yr Ystatus a braint y gelvyddyd.

150 Mal i dywetpwyd o'r blaen wrth ragorfraint kelvyddyd, pob kadair a dal v kwlm bob vn, ond kanv pvmp kwlm o'i blaen; pob kolofn a dal x kwlm, ond kanv x kwlm o'i blaen. Tri mwchl odidoc a dal dec a devgain o glyme,¹ ond kanv xxx o'r blaen; ac o'r xxx hynny, iij o'r kadeiriav, iij o'r kolofnav, o'r hynn lleiaf, a'i kyfrif yno yn vn kwlm bob vn, val petvai yn keisio gradd; achos nid
155 i neb i geissiaw gradd y kowssant y ragorfraint hwnnw, nac i [t.94] prissiwyd wynt velly yn gyfiwch o rifedi klyme, ond lle bai ddav benkerdd yn ymrysson am ariandlws, nev ymrysson arall am flaen a gossod a chadw rragoriaeth rrwng penkerddiaid a disgyblion gwedi kael i graddav o'r blaen mewn eisteddfodav nev neithior reiol.

---

¹ Llsg. o glymle.

D

Peniarth 147

tt.187 - 95

[t.187]¹ Bid hysbys y bawb o vonyddigion a chyffredin vod isteddvod ar
wyr wrth gerdd dafod a thant o vewn tref Gaerwys yn Sir y Fflynt yr ail ddydd
o vis Gorffena yn y bymthegfed vlwyddyn o goronydigaeth Harri Wythfed, brenin
Lloyger, drwy gomissiwn yr vn enwedig brenin, gairbron Rissiart ap Howel ap
5 Ieuan Vychan,² ysgwier, o gydyndeb Syr William Gryffydd a Syr Roger Salbri,
a thrwy bresenol gyngor³ Gryffydd ap Ieuan ap Llywelyn Vychan a Thydyr Aled,
bardd cadiriawg, a llawer o vonyddigion a ddoythion eraill, er gwnythyrdyr
a llywodraeth ar wyr wrth gerdd ag ar y celfyddyd.

Llyma eiriay yr Ystatys a ddywetpwyd vchod: nyd amgen y gadarnhau ag
10 y gonffirmio y pencerddiaid a'r sawl y gafas gradd yn y blaen, ag y raddio y sawl
a'y hayddai, ag y rodidi ysbas y'r llaill y ddysgu ag y vyfyrio yn nessaf ag y galler
wrth gydwybod ag wrth hen⁴ Ystatvs y tywysoc a gyrbwyllwyd o'r blaen.

Llyma y sawl y mai rydd-did vddynt: gwr wrth gerdd anafys, megis dall
ney vyddar, er na bo gradd yddo; [*disgybl*] ysbas; [*disgybl*] dysgyblaidd; [*disgybl*]

---

¹ Mae D yn cynnwys sawl bwlch, felly defnyddiwyd M (i), sef perthynas agos i D, i lenwi'r bylchau hyn. Gwelir yr ychwanegiadau wedi eu hitaleiddio rhwng bachau petryal.

² Llsgr. *vycha*.

³ Llsgr. *Gymgor*.

⁴ Llsgr. *yr hen*.

15 pencerddiaidd; [*a ffenkerdd*] ney [*athro*].

Dysgybl ysbas cerdd dafod a ddyly gwybod y silltafau, a'i¹ bymp mesyr [t.188] englyn, a mesyr cywydd deyrir hirion, a'y cany yn awenyddgar ymarn pencerdd a ddywetto y gellir prydydd ohonaw.

20 Dysgybl dysgyblaidd a ddyly gwybod deyddeg o'r mesyrau: pypm o'r englynion, pedwar o gywyddau, a thri o vesyre odlau (toddaid,² gwawdodyn hir a gwawdodyn byr); a gochel y pymtheg bai cyffredin; a dangos cerdd o'i³ waith y hvn ar bob vn o'r dayddeg messyr vchod yn ddysgyblaidd, ddifai.⁴

25 Dysgybl penceirddiaidd a ddyly gwybod yr holl silltafau, a reolau ymadroddion yn ol grymadeg, dosbarth y cangenyddion, gochel yr holl veiau, a chany yn gysonreg ney yn gydgysson ney yn gydsain y gerdd ar vn ar higain o'r mesyrau. Er na chano gerdd gadwynvyr ney dawddgrych cadwynoc, ney ddigwydd vn o'r mesyrau heb wybod, y mae yn gydymaith y bencerdd.

30 Pencerdd ney athro a ddyly gwybod y cwbl, a chany yn gyfoythoc ag yn groesgynganiddiawl ar gymeriadau,⁵ yn dysdyngar ar ddigryfwch, yn ffrwythlawn o synwyr, yn ddeynyddfawr o gerddwriaeth, yn warrantedic o awdyrdawd, yn awenyddawl o ddychymic, val y bo esmwyth y dysgu ney ddatgan y gerdd, a difyrira y gwrando ney y darllain,⁶ a hwyra gallu dal co ar voliant

---

¹ Llsg. *a*.

² Llsg. *toddiad*.

³ Llsg. *o*.

⁴ Llsg. *difai*.

⁵ Llsg. *ar cymeriadau*.

⁶ Llsg. *y ddarllain*.

bonyddigion.

[t.189] Cerdd dant, bellach.

35 Dysgybl ysbas heb radd [a] dysgybl ysbas graddol:

Dysgybyl ysbas heb radd: nyd oes dogyn ar y gelfyddyd nag ar y rodd, onyd barn y pencerdd a ellir gwr wrth gerdd ohonaw. Dysgybl ysbas¹ graddol a ddyly gwybod pypm cwlwm o glymau, a chadair, ag y varno athro o ganiadau a gostegion.

40 Dysgybyl dysgyblaidd a ddyly gwybod deg o glymau, a deg o ganiadau, cadair, a cholofn, a gwybod pa gyweiriau a'r mesyrau y bont.

Dysgybl penceirddiaidd a ddyly gwybod [vgain o glymav], igain o ganiadau, dwy golofyn, a dwy gadair, pedwar ar higain o glymau cydgerdd, a'r pedwar messyr ar higain, a'y dosbarth a'y cany yn benceirddiaidd; ag vn rodd a
45 ffencerdd, eithyr ny ddyly ymgystadly a ffencerdd ney athro tra vo yn y radd hono.

Pencerdd ney athro a ddyly gwybod deg ar higain o glymau ymrysson, ag o hyny, o'r hyn² lleiaf, tair o'r colofnau, tair o'r cadiriau. Ag a vyno dwyn ariandlws³ telyn ney grwth raid yw yddo wybod y pedair cadair, a'r pedair
50 colofn, a'r pedwar mesyr ar higain a dec cwlwm ar higain cydcerdd arnynt, a dosbarthu pob gwahan a ragwahan, pob cynhwysiad, a gorffwysva pob symydiad ar dyniad a chyweirdant, a dangos cerdd dant o'y waith y hvn yn

---

¹ Llsg. *ysbos*.

² Llsg. *hwn*.

³ Llsg. *ariandls*.

benceirddiaidd ag yn athrawaidd, val y bo cydwy[t.190]bodys y benceirddiaid a
doethion y varny a'y ddewisso yn awdyr ag yn athro ar y gelfyddyd; cans ny
55 ddyly neb ddysgu ond gan athro penceirddiaidd, ney gael gantho varny ney ossod
yn iawn a ddysger gan arall.

Ag os tylynior vydd raid yddaw wybod tri mwchwl odidawg, y cwlwm
y raddiwyd gynt yn gyfiwch a deg cwlwm ar higain, ond canu deg cwlwm ar
higain o'r blaen; ag yn y deg ar higain hyny, tair cadair a thair colofn, o'r hyn
60 lleiaf, a'y cyfri yno yn vn cwlwm bob vn, val petai yn ceisio gradd. Pob colofn
o bymp colofn a raddiwyd yn ddeg¹ cwlwm bob vn; pob cadair a dal bymp² bob
vn. Ag nyd y neb y geisio gradd y cawsant y ragorvraint hwnw, nag y prisiwyd³
hwynt velly yn gyfywch o rifedi clymay, onyd lle bai dday bencerdd yn ymrysson
am ariandlws, ney ymrysson arall rwng penceirddiaid ney ddysgyblon am gael
65 ragoriaeth wedy caffel y graddio yn y blaen mewn eisteddfae ney neithorau
riolion am vlaen a gossod, o gydnabod ragor rwng cydraddolion vrodyr o'r
gelfyddyd.

Wedy hyny yr ordeiniwyd y'r athrawon a'r penceirddiaid gymeryd
dysgyblion wrth riolaeth y gelfyddyd, nyd amgen [t.191] vn ar vnwaith mewn
70 dogyn o brentisiaeth; ag na bo y dysgybl wnythyr dysgybl arall heb genad athro
ym myw y athro; ag ar bob dysgybl vod gyda'y athro bob Grawys dan boen colli
y radd ony bydd achos carchar, ney glefyd, ney gyfriw achos cyfraithlawn.

---

¹ Llsgr. *yny deg*.

² Llsgr. *pymp*.

³ Llsgr. *prifiwyd*.

Hefyd na bo prydydd a gano cerdd y erchi march, gwalch, ne vilgi, ney gyfriw anwyldlws nodedic, heb ganiad¹ y berchenawg; ag nas anfono gwr wrth gerdd dan boen ffin.

75

Hefyd na wnel neb ddanwared y athro nag arall ar y veddwl na'i vefyrdod.

Hefyd na wnel dysgybl gerdd heb y dangos y'w athro y wybod y bod yn iawn cyn y chany allan.

80

Hefyd gorchymyn y bawb na wnelont arveroedd vacabwns, rodiad ney grwydrad; ag nad el neb o'r ty y del yddaw tra byrhasso y wledd heb genad gwr y ty, er [i] wahawdd gan arall, dan boen colli y rodd; ag od a o dy y dy: y ddal val vacabwnd, a dwyn a fo yn y bwrs, a'y roi yngoleyad yr eglwys blwyf; ag o brwysga yn y wledd: colli y rodd.

85

Hefyd o gwna lateiaeth ney ansyberwyd am wraig ney vorwyn lle y del y ddangos y gelfyddyd: dwyn ffin a charchar, a cholli y radd a'y roddion saith mlynedd.

Hefyd nad elont y dafarnau ney gornelau cidiedic y chware [t.192] disiau, ney gardiau,² ney chwaraau arall am dda; ag od ant, lle y dalier, pawb yn swyddog arnynt y ddwyn a fo yn y pyrsau.

90

Hefyd na ddysgont na senau na riniau gwradwyddys, na chyfriw a hyny – gogany, gwatwar, [*danwared, kablv, ysbio, dychmygv kelwydd*] ney y ddywedyd yn ol arall - dan boen ffin a charchar.

---

¹ Llsg. *heb gainad*.

² Llsg. *ney gardau*.

95 Hefyd na wnelont gynhenau, ffrayae, twyll ney ledrad, myrn ney
gynllwyn, ymgalyn a lladron ney a'r neb y wnel llyfodraeth ddrwc arall; cans
gwyr wrth gerdd a ddylant ymddwyn yn heddychol, hawddgar, caredic, vfydd,
gwsnaythgar, ag y bawb o gywiriaid y brenin a'u swyddogion y cadarnhau a'y
swkrio.

100 Hefyd mis ymlaen pob gwyl arbenig y dylant ymorol a'y hathrawon y
wybod p'le yr ant, rag myned gormod y'r vnllle; ag nad el ond vn at wr o ddeg
pynt o vywyd, dau at wr o igain pynt o vywyd, ag wrth y radd hono at y vo ywch
o vywyd ar¹ y tair gwyl arbenig. Ar bob athro bod copi o'r order hon er y dangos
ag er y choffau y'w ddysgyblon pan ddelont y gymryd y disc y Grawys.

105 [t.193] Llyma val y nodwyd roddion bob gradd wrth Ystatys y Tywysoc
Gryffydd ap Cynan:

Rodd pencerdd y tair gwyl arbenig (y Pasc, y Nydolic a'r Sylgwyn) a lle
bo nithor rial y vab vchelwr: iiis a iiiid.

Rodd dysgybl dysgyblaidd ar y ryw amseroedd a ddywetpwyd vchod: iis.

110 Rodd dysgybl ysbas ar yr enwedic² ddyddiau hyny: xiid; hefyd ar wyl
mapsant a neithor ny bo neithior rial: xiid.

Cwrs clera y dysgybyl ddysgyblaidd: viiid. Dysgybl ysbas graddol: vid.

Teleywr, o ran iache bonyddigion, lle y gwypo ddwyn iach y gwr a'r wraig
at vn o'r llwythau reiol a vu yn dwyn arfau gynt: dwy genioc; a'r lle ny vettro
dwyn ond vn ai'r gwr ai'r wraic: cenioc, gyda syberwyd bonyddigion.

---

¹ Llsgr. *ney ar*.

² Llsgr. *ewedic*.

115 Hefyd o daw gwr o wlad arall y glera heb¹ ysgrifen vn o'r penceirddiaid
y ddangos beth vydd y radd ag y ddyle² y gael, bod heb y rodd lle y gofynner am
hyny, ag yntau yn ddyffgiol.

O bydd ariandlws yn gorwedd yn segyr yn y³ orffwysle perthynassol, ney
p'le bynag y bo lle y gorchmyno yr athro a'r dygiawdr diwaythaf a fyssai yn y
120 ddwyn, [t.194] a bod penceirdd yn ymglywed y hvn yn aby l o gelfyddyd y'w
arwain ac y ateb drostaw, y chymeryd a all oddyno, a roi cyflawn⁴ rybydd o
vndydd a blwyddyn ymhob ffair a marchnad a llys gyfraithlon o vewn y dalaith
y ddangos y vod ef yn cymeryd yr ariandlws dan y berigl. Ag os neb a wna
sialens arno, roi dan y berigl yntau o vewn vndydd a blwyddyn drwy roi gwystl
125 o ariandlws o aur ney arian yn y erbyn, a'y radd heblaw hyny. Ag os gallu cadw
yr ariandlws a wna yr ymddiffynwr y term y ddywetpwyd vchod drwy ateb y
bawb a'y sialensio, ny ellir y ddwyn oddi arno yn y oes; onyd raid yw yddaw yn
yr isteddfod gyfraithlon nessaf at hyny ddyfod a dangos y vod yn abl y'w arwain
o gelfyddyd ag awdyrdawd, y wnythyr dysgyblon wrth yr Ystattys a braint y
130 gelfyddyd. Ag o hyny allan, y'r dalaith y gymryd yn athro ar y gelfyddyd, ag y
bawb o'r pendefigion y swcrio wrth yr Ystattys a braint y gelfyddyd. Ag na bo
y neb sialensio arwenwr [t.195] yr ariandlws ond y gafoedd gradd dysgybl
penceirddiaidd yn y blaen. Ag os roi sialens y wna, ney ymwadney o'r ariandlws,

---

¹ Llsg. *a heb*.

² Llsg. *a ddylo*.

³ Llsg. *ney*.

⁴ Llsg. *cyfiawn*.

a heb allu dwyn hyny y ben, colli y radd a'y chwerthydd.¹

135

Ag velly y tervyna hyny.

---

¹ Llsgr. *ay chwerddydd*.

E

Llanstephan 195

tt.3 - 5

[t.3] Bid ysbys i bawb o voneddigion a chyffredin vod eisteddva ar wyr
wrth gerdd tavod a thant o vewn tref Gayrwys yn Sir y Fflynt yr vgeinved dydd
o vis Gorffena, y bymthegfed floyddyn o raynedigaeth Harri Wythved, o rym
comyssiwn a'r oedd i Syr William Gruffudd, siambyrlen¹ Gwynedd, a Syr Rogerr
5 Salwsburi, ystiwart Dynbych, ag eraill, drwy bersenol gyngor Gruffydd ab Ifan,
gwr bonheddig, a Thudyr Aled, bardd kadeiriog, a llawer o voneddigion a
doethion erill, er gwnevthvr ordyr [a] llywodraeth ar gerddwyr ac ar [y]
gylvyddydd, nid amgen i gadarnhav a chonffermio y penkeirddiaid, y sawl a gavas
gradd yn y blaen, ac i raddio y sawl a'i haeddo, ag i rod-di ysbas i eraill i ddyscv
10 ac i vvyvrio yn nesaf [ag] i galler wrth gydwybod ac wrth hen Ystatys Gruffydd
ab Kynan.

Llyma y sawl y maent rydd vddvnt glera: gwr wrth gerdd anafus, er na bo
gradd iddo, megis gwr dall; dysgybl ysbas; dysgybl disgyblaidd; dysgybl
penkeirddiaidd; a ffenkerdd.

15 Dysgybl ysbas kerdd dafod a ddyly wybod i silldafav, a ffvmp messvr
englyn (nid amgen vnodyl vnion, vnodl kwrka, vnodyl kyrch, prost kyfnewidiog,
prost kadwynoc), kowydd devair hirion a'i vesvr, kanv vn o'r chwe mesvr yn

---

¹ Llsg. *siabyrlen*.

awenyddgar ymarn penkerdd a ddoetto ar i gydwybod a ellir pyrydydd ohono.

20 Dysgybl dysgyblaidd a ddyly wybod devddeg o'r mesvre, nid amgen
pvmp o'r englynion, pedwar o gywydde (devair hirion, devair vyrion, kowydd
llogymnoc, owdwl gowydd), tri mesvr owdyl (toddaid,¹ gwawdodyn byr a
gwawdodyn hir); a gochel y pymtheg bai kyffredin; a dangos o'i waith i hvn ar
bob vn o'r xij mesvr yn ddivai, ddysgyblaidd.

25 Yn ddysgybl penkeirddiaidd y dyly wybod yr holl silldafav, a'i rwoli
ymadroddion yn ol gramadec, dosbarth y kynganeddion,² gochel yr holl feiav,
kanv yn kydsain ne yn gyfochr³ i gerdd ar xxi o'r mesvrav. Er na chano gerdd
gadwynver nev dowddgroch kadwynoc, nev ddigwydd vn o'r mesvrav heb i
wybod, y mae yn gydymaith i benkerdd.

30 Yn benkerdd y dyly wybod y kwbl, a chanv yn gyvochr ac yn
groesgynganeddawl ar gymeriadav, yn destungar ar ddygrifwch, yn ffrwythlawn
o synwyr, yn ddenyddfawr o gerddwriaeth, yn wrantedic o awdvrdod, ac yn
awenyddol o ddychymic, val i bo esmwythaf dysgv ne ddatkan i gerdd, a dygriva
a divyraf i gwrando, a hwyaf gallv dal kof ar voliant boneddigion.⁴ Ac velly y
tyrvyna ran prydydd.

35 [t.4] Kerdd dant.

Dysgybl heb radd: nid oes ar i gelvyddyd nac ar i rodd ond barn penkerdd

---

¹ Llsgr. *toddiaid*.

² Llsgr. *kyngnaveddion*.

³ Llsgr. *gyforch*.

⁴ Llsgr. *boneneddigion*.

a ellir gwr wrth gerdd ohono.

Dysgybl ysbas graddol a ddyly wybod pmp kwlwm o gylme, a chadair,
a barn athro o ganiadav ac o osdegion.

40 Yn ddisgybl dysgyblaidd i dylly wybod deg o ganiade, deg o gylme,
kadair, a cholon, a gwybod pa ryw goweiriav ar y mesvrv i bon.

Yn ddisgybl penkerddiaidd y dylly wybod vgain o gylme, vgain o
ganiade, dwy golofn, a dwy gadair, pedwar ar hvgain o gylme kydgerdd, a'r
pedwar mesvr ar hvgain, a'i dosbarth a'i kanv yn benkerddiaidd; ac vn rodd a
45 fferkerdd a vydd, neithyr ni ddyly ymgystadlv a fferkerdd tra vo yn y radd hono.

Yn benkerdd y dylly wybod deg ar hvgain o gylme ymryson, a[c o] hyny,
o'r hyn lleiaf, tair kolofn, tair o'r kadeirie. A vyno dwyn ariandlws telyn nev
grwth, raid yw iddo wybod y pedair kolofn, a'r pedair kadair, a'r pedwar messvr
ar hvgain [a] xxiiij o glyme kytgerdd arnvnt, a'i dosbarth pob gwan a ragwan,
50 pob kynhwysiad, a gorffwysva¹ pob ysmvdva ar dyniad a chowirdant,² a dangos
kerdd yn wrantedic o'i³ waith i hvn yn benkeirddiaidd ac athrawaidd val i bo
kydwybodys i benkeirddiaid a doithion i varnv a'i ddewiso yn awdvr ac yn athro
ar i gelvyddyd. Ni ddyly neb ddyscv ond gan athro penkeirddiaidd, nev gael
gantho varnv nev ossod yn iawn a ddysger gan arall.

55 Ac os telynior vydd raid yw iddo wybod tri mwchyl odidoc, y kwlwm a
raddiwyd gynt yn gyviwch a deg kwlwm a devgain. Pob kadair o'r pedair

---

¹ Llsgt. *ac orffwysva*.

² Llsgt. *a chowirdan*.

³ Llsgt. *ai*.

kadair, pvm kwlwm pob vn; pob kolofn [o'r pedair kolofn], dec kwlwm pob vn.

60 Gwedi hynny ir ordeniwyd [i]athrawon ar benkerddiaid gymryd dysgyblon
wrth rwolaeth i'r gelvyddydd, nid amgen vn ar vnwaith mewn dogn brentisiaeth;
ac na bo i ddysgybl wnevthvr dysgybl arall; ac ar bob dysgybl bod gida'i athro
bob Grawys dan boen kolli i radd oni bydd achos – karchar, nev glevyd, nev y
kyfriw achos kyfreithlawn.

65 Hevyd na bo prydydd a gano kerdd i erchi gwalch, march, milgi, nev
kyfriw anwydlws nodedic, heb genad [i] berchenoc; ac nas anvono gwr wrth
gerdd dant adre dan boen ffin.

Hevyd na wnel neb ddynwared athro na'i veddwl na'i vyvyrdod.

Hevyd na wnel dysgybl gerdd heb i dangos o'i athro, a gwybod i bod yn
iawn kyn i chanv allan wrth varn i athro.

70 Hevyd gorchymyn i bawb na wnelont arveroedd backamwnt, rodiad¹
nev² grwydriad; ac nad el neb o'r ty [y] del iddo tra barhao y wledd yno heb
genad gwr y ty nev wadd gan arall, dan boen i glera; ac od a o dy i dy: i ddal val
vackamwnd, a dwyn i glera, a'i roi yngolevad yr eglwys.³

Hevyd o brwysca yn y wledd: kolli i rodd.

75 [t.5] Hevyd o gwna lateieth nev ansyberwyd am wraic nev vorwyn lle i
del: dwyn ffin a charchar, a cholli i glera saith mylynedd.

Hevyd nad elon i dafarnav nev gornelav kvddiedic i chware disie, nev

---

¹ Llsgr. *rodio*.

² Llsgr. *new*.

³ Llsgr. *y yr eglwys*.

gardie, nev chware arall am dda; ac od ant,¹ pawb yn swyddawc arnvt, a
dwyn hyn a vo yn ev pyrsev.

80 Hevyd na ddysgant na senav na rimynav gwradyddvs, na chyfriw a
hynny – goganv, gwattwar, dynwared, kablv, ysbio, dychmygv kelwydd nev i
ddovdvd yn ol arall kelwyddoc – dan boen ffin a charchar.

85 Hevyd na wnelont gamav na ffray, twyll nev ladrad, mvrn ne gynllwyn,
dan boen ffin a charchar, nag ymgalvn a lladron na'r neb a wnel llyvodraeth
ddrwc arall; kanys gwyr wrth gerdd a ddylant ddwyn ymadroddion heddychol,
90 howddgar, kyredic, vfvdd, gwasnaethgar, ac i bawb o swyddogion y brenin i
kadarnhav a'i swckrio.

95 Hevyd mis ymlaen pob gwyl arbenic, ymorol a'i athro i wybod pa le ir el,
rag myned gormod i'r vnle; ac nad el ond vn at wr o ddeg pvnt o vowyd, dav at
wr o vgein pvnt o rent, ac wrth y radd honno at a vo vwch o rent,² ac i bob athro
90 bod koppi o'r ordyr hon er [ei] dangos vddvnt ag y'w koffav pan ddelont i
gymryd i dysc y Grawys.

Hefyd am roddion gwyr wrth gerdd, bob gradd yn i radd:³

Dan ddysgybl dysgyblaidd: nid oes dim rodd iddo.

95 Dysgybl dysgyblaidd pob vn o'r tair gwyl avrbenic (nid amgen Pasc, y
Nydolic a'r Svlwyn): pedair ar hvgain o rodd; pob neithior reirol yr vn modd:
xxiiij; kwrs klera: chwe chenioc vnwaith bob tair blynedd; neithiorav kyffredin:

---

¹ Llsg. *ac o dant i gwnant*. [A]c o gwnant a geir yn H, L, W, C⁽¹⁾.

² Llsg. *ac wrth y radd honno at a vo vwch o rent, dav at wr o vgein
pvnt o rent*.

³ Llsg. *gradd*.

yr vn modd, vjd vnwaith.

100 Dysgybl penkerddiaidd: iij swllt a iiij keinoc pob vn o'r tair gwyl
avrbenic; neithior reiol: yr vn modd, iij swllt iiij keinoc; kwrs klera pob tair
blynedd: devdded keinoc; pob neithior kyffredin: yr unn modd, xijd.

Rodd penkerdd o brydydd am i gowydd: kenioc a ffedwar vgain; ac os
athro vydd, mae iddo angwanec o ddillad, nev arf, nev rvw dlws arall.

Rodd disgybl disgyblaidd o brydydd am i gowydd nev [i] owdwl: iij swllt
a iiij kenioc; kwrs klera: val gwyr wrth gerdd dant o'r radd honno.

105 Ac velly i tervyna hyn o ordyr a llyvodraeth ar ol hen Ystatvs Gruffydd
ap Kynan, twysoc Yberffro.

Hevyd o daw gwr o wlad arall i glera heb ysgriven vn o'r penkerddiaid
i ddangos beth a ddyly i gael wrth i radd, ag onis bydd bod heb i rodd.

F

B 15038

ff. 94^r - 99^r

[f. 94^r] Gryffydd ap Kynan, twysoc Kymrv, a wnaeth kyvraeth ar

y gwyr wrth gerdd,

yr honn a elwir Ystatyt Gryffydd ap Kynan.

Llyma y sawl ysydd rydd yddynt glera: gwr wrth gerdd anafys, megis gwr
5 dall; dysgybl ysbas; dysgybl¹ dysgyblaidd; dysgybl pennkerddiaidd;² a ffenkerdd.

Dysgybl ysbas kerdd dafod a ddyly wybod i silldafav, a ffymp mesyr
englyn (nid amgen [vnodl vnion], vnodl³ krwka, ac vnodl kyrch, prost
kyfnewidioc, prost kadwynoc), a mesyr kowydd deyair hirion, a'i kanv yn
awenyddgar ymarn penkerdd a ddweto ar i gydwybod a ellir prydydd ohono.

10 Yn ddysgybl dysgyblaidd y dylai wybod deyddec o'r mesyre: pypm mesyr
englyn, pedwar mesyr kowydd (deyair hirion, a deyair vyrion, owdl gowydd a
chowydd llosgymoc), tri mesyr owdwl (toddaid, gwawdodyn byrr, gwawdodyn
hir); a gochel y pymthec bai kyffredin; [f. 94^r] a dangos kerdd o'i waith i hvn ar
bob vn o'r deyddec mesyr yn ddifai, ddysgyblaidd.

---

¹ Llsg. *dysgyb*.

² Llsg. *penn keddiaidd*.

³ Llsg. *vynodl*.

15 Yn ddysgybl pennkeirddiaidd i dylai wybod yr holl silldafav, a rrywl yr ymadroddion yn ol y gramadec, a dosbarth y kynganyddion, gochel yr holl veiav, kany yn gytsain ne yn gyfochr i gerdd ar vn ar hvgain o'r mesyreu.¹ Er na chano gadwynfyr nev dawddgrych kadwynoc, ne ddygwydd vn o'r mesyre heb wybod, y mav yn gydymaith i benkerdd.

20 Yn benkerdd i dily wybod y kwbl, a chany yn gyfochor ac yn gytsain, yn groesgynganeddawl ar gymeriadav, yn destyngar ar ddigrifwch, yn ffrwythlawn o synwyr, yn ddenfyddfawr o gerddwriaeth, yn warantedic o awdyrdod, ac yn awenyddawl o ddychymic, val i bo howsa dysgy ne ddatgan i gerdd, a difyrraf [i] gwrando ne'i ddarllain, a hwya [gallu] dal kof ar voliant gwyr
25 boneddigion.

Kerdd dant.

Dysgybl ysbas heb radd iddo: nid oes ar i gelfyddyd nac ar i rodd ond barn pennkerdd² a ddwedo ar i gydwybod a ellir gwr wrth gerdd ohonno.

[f. 95] Dysgybl ysbas graddol a ddyle wybod pym kwlwm, a chadair, dec
30 kwlwm, a cholofn, ac wyth o ganiadav.

Yn ddysgybl dysgyblaidd i dyle wybod dec kwlwm, a dwy gadair, vgain kwlwm, a dwy golofn, ac vn ar bymthec o ganiade, a ffedwar mesyr ar hvgain, a'i kanv drwy ryol.

Dysgybl pennkerddiaidd a ddyly wybod pymthec o glyme, a thair kadair,
35 a xxx o glyme, a thair kolofn, a ffedwar ar hvgain o ganiade, a'r pedair gostec,

---

¹ Llsg. *mesyrou*.

² Llsg. *penn kerrdd*.

a medry y pedwar mesyr ar hvgain, a medry mesyro'i gelfyddyd drwy ryolaeth, a dosbarth [ac] 'adnabod gwahan rrwng pob rryw a'i gilidd.

Pennkerdd a ddyle wybod vgain o glyme, a ffedair kadair, a deigain o glyme, a ffedair kolofn, a xxxij o ganiadav, a ffedair gostec, a gwybod mesyro a
40 dosbarth ar xxiiij, a'i dosbarth megis y mav y dosbarthlyfr yn doedyd, a medry gwneythyr kerdd i hvnan [f. 95^v] yn ddifai, yn gelfyddys, ac yn awenyddgar, a medry holl ddosbarth gwahan rrwng pawb a'i gilidd, bob kynhwysiad, a gorffwysva pob symydfa ar gweirdant a thyniadav kyddiedic ac anghyddiedic, pob nod ar gweiriav i gid, a dangos¹ kerdd yn warantedic o'i waith i hvn yn
45 bennkerddiaidd ac yn athrawaidd, val i bo kydwbybod i benkerddiaid a doethion i varny a'i ddewiso yn awdr ac yn athro ar y gelvyddyd. Ni ddyle neb ddysgv ond gan athro pennkerddiaidd, ne gael ganto osod yn iawn a ddysgai gann arall.

Ac os telynior vydd raid iddo wybod y tri mwchwl odidawc, yr hwnn a raddiwyd yn gyfiwch a dec kwlwm a devgain, ond kany y dec kwlwm a deygain²
50 o'r blaen; a'r tri mwchwl newydd yn gwch i radd a'r pedair kadair – hynny ydiw, vgain kwlwm – ond kanv yr vgain kwlwm o'r blaen.

Gwedi hynny ir ordeiniwyd³ i'r athrawon a'r pennkerddiaid gymryd dysgyblon wrth reolaeth i'r gelfyddyd, nid amgen noc vn ar vnwaith mewn dogon⁴ prentisiaeth; ac na bo i ddysgybl wneythyr dysgybl arall; ac ar bob

---

¹ Llsg. *danggos*.

² Llsg. *deygan*.

³ Ysgrifennir y geiriau *ir ordeiniwyd* ddwywaith yn y llsg. wreiddiol.

⁴ Llsg. *gonon*.

55 dysgybl vod gida'i athro bob Grawys dan boen kolli i rodd oni bydd karchar, ne
glefyd, ne'r kyfriw [f. 96⁷] achos kyfreithlon a hwnnw.

Hevyd na vo prydydd a ganno kerdd i erchi march, gwalch, ne vilgi, ne'r
kyfriw anwyldiws, heb genad i berchenoc; ac na[d] anfono gwr wrth gerdd dant
dan boen ffin a charchar.

60 Hevyd na¹ wnel dysgybl danwared ar i athro'i hvn nac ar athro arall, nac
ar i veddwl na'i weithred.

Hevyd gorchymyn na wnel dysgybl gerdd heb i dangos y'w athro, a
gwybod wrth varn i bod yn iawn kynn i chanv.

65 Hevyd gorchymyn i bawb na wnelon arferoedd vakabwns nev rodiaid o
dy i dy; ac nad el gwr wrth gerdd o'r ty i del iddo tra byrhao y wledd [heb gennad
gŵr y tŷ] a gwawdd gann eraill, dan boen kolli [i] glera; ac od a o dy i dy: i ddal
val fakabwnd, a dwyn i glera.

Hevyd o brwysga yn y wledd: kolli i rodd.

70 Hevyd o gwna lateieth ne ansyberwyd am wraic ne vorwyn: dwyn ffin a
charchar, a cholli glera yno saith mylynedd.

Hevyd nad elont i dyfarnav ne gomalav kyddiedic i chware dise, ne
gardie, na chware arall am dda yn y byd; ac os gwnant, pawb yn swyddoc arnynt,
a dwyn i pyrsav ac a vo yndynt.

Hevyd² na ddysgon rimynav na senav gwradyddys, na goganv, na

---

¹ Llsgr. *n*.

² Llsgr. *Heved*.

75 gwatwar, danwared, kabyl, ysbio, a dychmygv¹ kelwydd ne i ddwedyd yn ol arall
kelwddoc, dann [f. 96^v] boen ffin a charchar.

Hevyd na wnelont ffræe, twyll, lledrad, myrn na chynllwyn, na chalyn
lladron na neb a wnel anllywodraeth arall; kans gwyr wrth gerdd a ddylai ddwyn
ymadroddion heddychol, howddgar, kredigaidd, yfydd, gwsnaethgar, ac o
80 byddant velly i bawb o swyddogion y brenin i kadarnhav a'i swkro hwynt.

A mis ymlaen pob gwyl arbenic i dylant ymorol a'i hathrawon i wybod
ple'r elont yr wyl hono, rac myned gormodd i'r vnllle; ac nad elont ond vn at wr
o ddec pynt, a dav at wr o vgain pynt o rent o'r tair gwyl arbenic, ac wrth y rat
honno at a fo ywch o renti; ac i bob athro vod kopi o'r Ystatyd hon ganto y'w
85 dangos y'w ddysgyblon pan ddelont ato i gymryd dysc y Grawys.

Rodd disgybl pennkerddiaidd yw iijis iijid bob vn o'r tair gwyl arbenic, a
ffob neithior reiol [vn rhodd a'r tair gwyl arbennig; a rhodd y penkerdd] yn vwy
o syberwyd na rrodd y dysgybl.

Dysgybl ysbas graddol: oni ddysg vod yn ddysgybl dysgyblaidd erbyn
90 penn y tair blynedd yn yn ol kymryd y radd honno, kolli y radd a gowse [fel] na
bo vn radd iddo.

Dysgybl dysgyblaidd ni ddysgo bod yn ddisgybl[f. 97] pennkerddiaidd
ymhen y tair blynedd: kolli i radd ddysgyblaidd.

Dysgybl pennkerddiaidd ni ddysgo bod yn benkerdd ymhen y tair
95 blynedd: kolli i radd pennkerddiaidd a sefyll yngradd dysgyblaidd.

Datgeiniad a ddyle wybod kanv telyn a'i chweirio, a gwybod pedair ar

---

¹ Llsg. *dychmygv*.

ddec o brifgeinke ar danne, a datgan kowydd gida hwy, a gwybod kwlwm a
chaniad, a gwybod i silldafav, a gwybod a fydd pennill o gowydd yn i le, a medry
i rroi yn i lle oni byddant. A'i rodd yw pedair ar hygain pob vn o'r tair gwyl
100 arbenic; a neithiore kyffredin a chwrs klera bob tair blynedd: chwe cheinoc.

Pedair kerdd radd ysydd wrth yr Ystatyd: prydydd, telynior, krythor a
datgeiniad. Pedair [kerdd] diradd ysydd yn i galw yn bedair ofergerdd,
nid amgen pibydd, hydol, tabrer,¹ a ffidler; a rrodd pob vn o'r pedair hynny yw
keinoc, a chanv o'i sefyll; ac oni bydd bodlon y'w rodd: gofram.

105 Llyma val i dodwyd wrth Ystatyd Gruffydd ap Kynan roddion i bob gradd
yn i radd o gerdd dafod a thanav:

Athro a dysgybl pennkerddiaidd: vn rodd ynt, ond na ddyly dysgybl
ymgystadly a'r athro, ond gadv iddaw i ragawr. I rodd yw iijs a iiijd.

Rodd dysgybl ysbas graddol: swllt.

110 Rodd dysgybl disgyblaidd: [f. 97] devswllt; a hynny yw i rodd bob vn o'r
tair gwyl arbenic.

Ac os amledd o brydyddion a vydd, [a] gwneythr kyff kler, ac wrth destyn
gwneythr gostegion, y kyff kler a ddylai ddybly i rodd ne ddwbled nesaf i'r orav
i'r mab a bioedd y neithor.

115 A ffob neithior reiold i gellir graddio gwr wrth gerdd yn y radd a ddylai oni
bydd ysteddfod yn i amser y'w chael, ac wrth hynny i gall ef ofyn i rodd yni ddel
ysteddfod y'w sikrav yndi; ac onid ynnill yno, i cholli byth.

Rodd pennkerdd mewn neithor gyffredin, gwyl mabsant, ne gylchwyd (yr

---

¹ Llsgr. *tabner*.

hwnn a elwir kwrs klera): swllt.

120 Rodd dŷgybl dysgyblaidd¹ yn yr amseroedd hynny (neithor, ne wyl mabsant, a chwrs klera): viijd.

Rodd dysgybl ysbas graddol yr amseroedd ychod: vjd.

Dysgybl² ysbas heb radd: nid oes rodd nodedic iddaw ond syberwyd tra fo yn enill gradd wrth yr ysbas a gafodd.

125 Rodd telywr, o rann iachav boneddigion, [f. 98^r] lle gwypo ddwyn iach y gwr a'r wraig at vn o'r prif lwythi reiol a fy'n dwyn arfav gynt: dwy gennioc; a lle ni fetro dwyn ond vn ai'r gwr ai'r wraig: kennioc.

Hevyd o daw gwr diert h o wlad arall ne dalaith arall i glera, ac³ ni bydder kydnabyddys arno heb ysgrifen vn o'r pennkerddiaid gidac ef i ddangos⁴ beth a ddylai i gael, bod heb i rodd lle gofyrer am hynny iddo, ac ynte yn effygiol.

130 Ysteddfod ne neithor reiol a ddyly bod yddynt gyflawn rybydd o ysbas vndydd a blwyddyn, a hynny drwy gyffredinol rybydd ygored ar goedd ymhob hynod, nodedic ddinas, llys gyfreithlawn, a mameglwys o fewn y dalaith, oddieithr i bendefigion y dalaith a ffenkerddiaid, o gytundeb, vrrhav'r ysbas a'r amser penn welont i vod yn iawn.

O bydd ariandlws yn gorwedd yn segyr yn i gorffwysle byrthnasawl, ne p'le bynac ar i bo lle gorchmynodd yr athro a'r dygiawdr diwaythaf a fy yn i

---

¹ Llsg. *dysgybl dysgybl dysgybl*.

² Llsg. *desgybl*.

³ Llsg. *ar*.

⁴ Llsg. *ddaangos*.

harwain, a bod y pennkerdd yn i glowed i hvn yn abl y'w dwyn wrth vrait i
gelfyddyd ac i ateb drostaw, y'w [f. 98'] gymryd, a roi kyflawn rybydd o vndydd
140 a blwyddyn ymhob ffair a marchnad a llys gyfreithlawn o vewn y dalaith i
ddangos i fod yn kymryd yr ariandlws dann i berigl, ac yn ymadnav ohonaw. Ac
o byddai neb a roi sialens arnaw o vewn vndydd a blwyddyn, [rhoed] dan i berigl
yntav; sef yw hynny: kyfan werth yr ariandlws o avr nev arian, a'v radd heblaw
hynny. Ac na chaiff neb sialensio arwenawdr yr ariandlws onid a gafas gradd
145 dysgybl pennkerddiaidd yn y blaen. Ac os roi sialens a wna, nev¹ ymadnav, a
heb allel dwyn hynny i benn, kolli i radd a gwerth yr ariandlws. Ac os gally
kadw yr ariandlws o'r ymddiffynwr y term a ddwetbwyd ychod, drwy ateb i bawb
a'i sialensio, ni ellir i dwyn oddi arno yn i oes; ond rraid yw iddaw yn yr
ysteddfod gyfreithlon nesa ar a fo ddowad i ddangos i fod yn abl y'w hadnav ac
150 y'w chadw o gelfyddyd ac awdyrdod, i wneythyr dysgyblon wrth yr Ystatyd a
braint y gelfyddyd. Ac o hynny [f. 99'] allan, i'r dalaith i gymryd yn athro ar y
gelfyddyd ef, ac i bawb o bendefigion i swkrio wrth ragorfaint y gelfyddyd.

Pob² kadair a dal pypm kwlwm bob vn, ond kanv y pypm kwlwm o'i
blaen; pob kolofn a dal dec a deygain o glyme, ond kanv y dec a deygain o'i
155 blaen; ac o'r dec a deygain hynny, pedair kadair a ffedair kolofn, a'i kyfri yn vn
kwlwm bob vn, val petvai yn keisio gradd. Achos nid i neb i geisio gradd i
kowsant y rragorfaint hwnnw ac i prisiwyd³ hwynt yn gifiwch o rrifedi klyme,

---

¹ Llsgr. *nav*.

² Llsgr. *pb*.

³ Llsgr. *prifiwyd*.

ond lle [ba]ji ddav benkerdd ymryson am ariandlws, ne ymrysson arall am vlaen
a gossod a chadw rragorieth rrwng pennkerddied a dysgyblon gwedi kael gradde
160 o'r blaen mewn¹ ysteddfodav ne neithiorav reiol.

Ac velly y tervyna Ystatyd Gryffydd ap Kynan, twysoc Gwynedd, ar y
gwyr wrth gerdd.

---

¹ Llsg. *newn*.

Peniarth 77**tt. 167 - 74**

Statût Grûffudd ap Cynan ar y gwyr wrth gerdd.

Llyna y sawl ysydd rydd vddûnt glera: gwr wrth gerdd anafûs, megys gwr
dall;¹ discipl spas; a discipl disciplinaidd; a discipl pencerddiaidd; a phencerdd.

Discipl spas cerdd davod a ddyly wybot [i] sillafaû, a phvmp mesûr ar
5 englyn (nid amgen [vnodl vnion,] vnodl crwca, ac vnodl cyrch, prost
cyfnewidioc, prost cadwynoc), a mesûr ar gywydd deûair hirion, a'i canv yn
awenyddgar ymbarn pencerdd a ddyweto ar i gydwybot a ellir prydydd ohonaw.

Yn ddiscipl disciplinaidd y ddyly wybot deûdddec o vesûraeu: pvmp mesûr
englyn, pedwar mesûr cywydd (deûair hirion, a deûair vyrrion, owdl gywydd,
10 cywydd llosgymnoc), a mesûr owdl (toddaid, gwawdodyn byrr a gwawdodyn hir);
a gochel y pymthec bai cyffredin; a dangos o'i waith e hvn o bob vn o'r xij mesûr
yn ddisciplinaidd.

Y discipl pencerddiaidd a ddyly wybod yr oll sillafaû, a rheol yr
ymadroddion yn ol y gramadec, a dosparth y canghaneddion, gochel yr oll veiaû,
15 [t.168] canv yn gydsain neû yn gyfowchgerdd ar xxj o'r mesûrae. Er na chano
vyrr na thoddgrych gadwynoc, neû ddigwydd vn o'r mesûrae eb i wybot, y mae
yn gydymdeith i bencerdd.

---

¹ Uwchben yr *a* yn *dall* ceir *a* arall.

Yn bencerdd y dily wybot y cwbl, a chanv yn gyfochr ac yn gydsain, yn
groesgynganeddol ar gymeriadau, yn destyngar ar ddigrifwch, yn ffrwythlawn
20 ar synhwyr, yn ddefnyddvawr¹ ar gerddwriaeth, yn warantedic o awdurdod, ac yn
awenyddol o ddychymic, val y bo hawsaf i dyscu neû ddatcan y gerdd, [a]
dyvyrraf hei gwranddo ne'i darllain, a hwyaf gallû dal cof ar voliant boneddicion.

Discipl spas heb radd: nid oes nag ar ei gelyddyd, neû ar i radd, neû ar
i rodd, ond barn pencerdd a ellir gwr wrth gerdd ohono.

25 Discipl spas graddol a ddyly wybot x cwlwm, a cholon, a phvmp cwlwm
o gytgerdd, a chadair, ac viij o ganiadau.

[t.169]Yn ddiscipl disciplinaidd y dily wybot xx o glymeû, a dwy golon,
a chwlwm o gytgerdd, a dwy gadair, ac xvj o ganiadau, a'r xxiiij mesûr, [a]'i
ganv drwy reol.

30 Discipl pencerddiaidd a ddyly wybod xxx o glyme, a thair colon, a xv o
glyme cytgerdd, a thair cadair, a xxiiij o ganiadau, a'r pedwar gostec, a medrû'i
mesûro, a dosparth ac adnabod gwahan rhwng pob rhyw a'i gilydd.

Pencerdd a ddyly wybod deûgain cwlwm, a phedair colon, ac vgein
cwlwm cytgerdd, a phedair cadair, a xxxij o ganiadau, a iiij gostec, a gwybod i
35 oll vesûr y gyd a'i reol, gwybod xxiiij o ddifre, a dosparth y mesûr megys y mae
[yn] y llyvyr.

Dosparth yw dangos a medrû gwneuthûr cerdd i vnan yn ddivai ymbarn
pencerddiaid,² a medrû i oll dospartheû, bob gohan a rhacohan, bob cynnwysiad

---

¹ Llsg. *ddefnyddvar*.

² Llsg. *pencerddiaidd*.

[a] gorphwysiad bob ysmydva ar tynniadeû a chyweirdanneû cûddiedic [t.170]
40 ac anghyddiedic, a'i dangos yn warrantedic o'i waith e hvn yn bencerddiaidd ac
yn athrawaidd, val y bo cydwybodûs i bencerddiaid a doethion i varnv a'i
ddewiso yn awdûr ac yn athro ar y gelvyddyd. Ni ddyly neb ddyscû ond gan
athro pencerddiaidd, neû [gael] ganto osod yn iawn a ddyscer gan arall.

Ac os telynior vydd rhaid iddo [wybod i] dri mwchwl odidawc, yr hwn a
45 raddiwyd yn gyfwrch a'r pedair colon. Pob colon o'r pedair a raddiwyd yn x
cwlwm; pob vn o'r tri mwchwl newydd yn gyfwrch o radd a'r iiij cadair, a'r iiij
cadair yn v cwlwm bob vn.

Gwedy hyny yr ordeiniwyd i'r athrawon a'r pencerddiaid gymeryd
disciplon wrth reolaeth y gelvyddyd, nid amgen noc vn ar vnwaith mewn dogyn
50 brentisiaeth; ac na bo i ddiscipl wneûthûr discipl arall; ac ar bob discipl bob
Grawys vod gyda'i athro [t.171] dan boen colli i radd oni bydd achos – carchar,
neû y cyfryw achos cyfreithlawn.

Hevyd na bo prydydd a gano gerdd i erchi march, gwalch, milgi, neû y
cyfryw anwyldlws, eb genad y perchenoc; ac nad anvono gwr wrth gerdd dant
55 dan boen fin.

Hevyd na bo [i] neb ddânward na gwatwar ar athro am i veddwl a'i
vevyrdod.

Hevyd na wnel discipl gerdd eb ei dangos y'w athro, a gwybod wrth varn
hi bod yn iawn cynn i chanv allan.

60 Hevyd gorchymyn i bawb na wnelont arveroedd vagabwnd, rodiad neû
gyrwydriad; nad el neb i wyl mapsant o'r tûy i del iddo tra pery y wledd yno eb
gennad gwr y tûy neû wahawdd gan arall, dan boen colli i glera; ac od a o dûy i

dûy: i ddala val vagabwnd, a dwyn i glera, a'i roi wrth raid yr ecclwys; ac o
brwysca yn y wlëdd: colli i rodd; ac o gwna latyaeth [t.172] neû ansyberwyd am
65 wraic neû vorwyn lle y del: dwyn fin a charchar, a cholli i glera saith blynedd.

Hevyd nad elont i davarneû neû gorneleû cûddiedic i chware dise, neû
gardie, neû chwareû arall am dda; neû os gwnant, pawb yn swyddoc arnvt a
dwyn hyny vo yn i pwrse.

Hevyd na ddyscant na sennaû na rhiminaû gwaradwyddûs, na chyfryw
70 a hynny – gwatwar, danwarded, caplû, yspio, dychymic celwydd neû ddywedyd
yn ol arall – dan boen fin a charchar.

Hevyd na wnelont gynnen neû ffray, twyll neû ledrad, mûrn neû
gynllwyn, nag ymgalyn a lladron na neb a wnel llywodraeth ddrwc arall, dan
boen fin a charchar; canys gwyr wrth gerdd a ddylant¹ ddwyn ymadroddion
75 hawddgar, heddychlun, caredic, vfúdd, gwasanaethgar, ac i bawb o gywirieid y
brenhin a'i swyddocion i gadarnhaû a'i swcrio.

[t.173] Hevyd mis ymblaen pob gwyl ymorol a'i hathro i wybod pa le ir
el, rhac myned gormod i'r vnle; ac nad el ond vn at wr o xl o vowyd, a daû at
wr o xxl o vowyd neû rent; ac i bob athro bod copi o'r ordr hon er [i] dangos
80 vddvnt a'i coffa pen ddelont i gymeryd eû dysc y Grawys.

Am y rhoddion.

Rodd discipl disciplinaidd am i gywydd: iijs iiijd.

Rodd discipl pencerddiaidd am i gywydd: vjs a ixd; ac i athro, ychwanec
o syberwyd o ddillad neû o ryw dlws.

---

¹ Llsg. *a ddlyant*.

Discipl spas graddol: xijd bob¹ vn o'r tair gwyl arbenic.

[*Dysgibl dysgyblaidd iijs bob vn o'r tair gwyl arbenic*]² (Pasc, a'r Natolic, a'r Sulgwyn), a phob neithior reiol; neithioreu eraill a chwrs clera bob dair blynedd: vijd.

90 Rodd discipl pencerddiaidd bob vn o'r tair gwyl arbenic: iijs a iijid, a phob neithior reiol yr vn modd; neithioreu [t.174] ereill a chwrs clera vnwaith bob dair blynedd: xijd. A rhodd pencerdd yn vwy syberwyd na discipl.

Discipl spas graddol: ony ddysc vod yn ddiscipl disciplinaidd erbyn pen y tair blynedd, colli i radd [fel] na bo vn iddo.

95 Discipl disciplinaidd: oni ddysc vod yn ddiscipl pencerddiaidd ymhen y tair blynedd, colli ei radd discipl disciplinaidd.

Discipl pencerddiaidd: oni ddysc vod yn bencerdd ymphen y tair blynedd, colli gradd discipl pencerddiaidd a syrthio i radd disciplinaidd.

---

¹ Llsg. o bob.

² Yn TH.

H

B 19711

Bid hysbys i bawb o vonheddigion a chyffredin¹ vod eisteddvod ar wyr
wrth gerdd tavod a thant o vewn tref Gaerwys yn Sir y Fflint yr ail dydd o vis
Gorffenhaf, y bymthe[g]ved vlwyddyn o goronedigaeth Harri Wythved, garbronn
Rissiart ap Howel ap Ieuan Vachan, ysgweier, o gyd[vn]deb Syr Wiliam
5 Gruffudd a Syr Roetsier Salbri, a thrwy bersonol gyngor Gruffydd ap Ieuan ap
Llywelyn Vychan [a] Thudur Aled, bardd kadairiawc, a llawer o vonheddigion
a doethion² am benn hynny, er gwnaethur ordr a llywodraeth³ ar wyr wrth gerdd
ac ar i kelvyddyd wrth eiriav Ystatus Gruffudd ap Kynan, tywysoc Gwynedd,
nid amgen i gadarnhav a chonffvrmio pennkerddiaid a'r sawl a gavas gradd yn
10 y blaen, ac i roddi i'r sawl a'i haeddai, ac i roi i eraill ysbas i ddysgv ac i vvyrio
y nessaf i galler wrth gydwibod ac wrth Ystatūs y Tywysoc Grūffudd ap Kynan.

Llyma y rai mae rydd-did vddynt, er [ev] bod wedy e bargovi a
ddysgasant, val na bo gradd vddynt: gwr wrth gerdd anavus, dall, nev vyddar,
hynny vydd o lusenaws gynnwys a haeddigawl gynnwys.

15 Tri disgybl ysydd: disgybl ysbas, disgybl disgyblaid, disgybl
pennkerddiaidd, a ffennkerdd.

Disgybl ysbas: nid oes dogyn ar i rodd na'i radd ond barn pennkerdd a

---

¹ Llsgr. *chredin*.

² Llsgr. *doethin*.

³ Llsgr. *llywyodraeth*.

ellir gwr wrth gerdd ohonaw.

20 Disgybl ysbas graddol o gerdd davod a dyly gwybod eu silltavav oll, a
phump messur ynglyn, a messvr kywydd devair hirion, a'i kanv yn¹ awenyddgar
ymarn pennkerdd² a ddyweto y gallir prydydd ohonaw, ac ateb drosto ar ddysgv
gradd disgybl disgyblaidd erbyn penn y tair blynedd.

25 Disgybl disgyblaidd kerdd davod: devddec o'r messurav: pump o
englynion, pedwar o gywyddav, a thri o vessvrvav odlav (toddaid, gwawdodyn
byrr a gwawdodyn hir); a gochel y pympthec bai kyffredin; a dangos kerdd o'i
waith e hvn ar bob vn o'r devddec messvr yn ddivai, ddisgyblaidd.

30 Disgibl pennkerddiaidd a dyly gwybod yr holl silltavav a'i naturiaethav
ac a berthyno arnynt, a reolav yr ymadroddion yn ol gramadec, dosbarth y
kynghaneddon yn i holl reoledigaethav, gochel yr holl veiaav kyffredin, kanv yn
gyvochr nev yn gydsain ar vn ar hvgain o'r messurav. Er na chano gadwynvyr,
35 nev ddigwydd vn or mesvrvav eraill [heb i wybod], y mae yn gydymddaith i
bennkerdd, ac yn [vn] r[o]dd a phennkerdd, eithr na ddyly ymgysdadlv a
phennkerdd tra vo yn y radd honno.

35 Pennkerdd a ddyly gwybod y kwbl, a chanv yn groesgynganeddawl ar
gymeriadav, yn ddefnyddgar o ddigrifwch, yn ffrwythlawn [o] synnwyr, yn
ddefnyddgar³ o gerddwriaeth, yn warantedic o awdurdod, ac yn awenyddgar o

---

¹ Ysgrifennir y gair *yn* ddwywaith yn y llsg. wreiddiol.

² Llsg. *pennperdd*

³ Llsg. *ddefnygar*.

ddychymic, val y bo esmwytha dysgv nev atgan y gerdd, a digrifaf i gwrando a'i¹
darllain, a hwyaf daly kof ar voliant bonheddigion.

Kerdd dant.

40 Disgybl ysbas graddol a ddyly wybod pūmp kwlm, a chadair, ac a varno
athraw o ganiadav a gostegion.

Disgybl disgyblaidd a ddyly wybod 10 o glymav, a 10 o ganiadav, kadair,
a cholofn, a gwybod pa vessurav a ffa gweiriav y bont.

45 Disgybl pennkerddiaidd a ddyly wybod 20 o glymav, ac 20 o ganiadav,
[d]wy gadair, a dwy golofn, a'r 24 ar hvgain o glymav kydkerdd, a'r pedwar
messūr ar vgaint, a'i dosbarthv a'i kanv yn bennkerddiaidd; ac vn rodd yw a'r
pennkerdd, ond na ddyly ymgystadlv ac ef yn benkerdd.

Pennkerdd a ddyly wybod 30 o glymav ymrysson, ac o hynny o'r hynn
lleiaf 3 kadair a thair kolofn. Ac a vynno dwyn ariandlws telyn nev² grwth,
50 raid iddaw wybod 4 kolofn, a'r 4 kadair, a'r 24 o glymav kydgerdd, a'r pedwar
messvr ar vgaint yssydd arnynt.

Ac os telynor, raid iddaw wybod tri mwchwl odidoc, y kwlm a raddiwyd
gyvūwch a dec kwlm a 40, a gwybod dosbarth pob gwan a ragwan, pob³
kynhwysiad, ac ysmvda pob gorffwysfa ar dyniad a chywairdant, a dangos
55 kerdd warantedic o'i waith e hvn yn bennkerddiaidd ac yn athrawaidd, val y bo

---

¹ Ysgrifennir y gair *ai* ddwywaith yn y llsg. wreiddiol.

² Ysgrifennir y gair *nev* ddwywaith yn y llsg. wreiddiol.

³ Llsg. *vob*. Ymddengys mai anghofio rhoi coes ar y llythyren *p* a
wnaeth y copiwr.

kydwybodūs i bennkerddiaid a doethion i¹ varnu a'i ddewisso yn awdūr ac² yn
athraw ar i gelvyddyd; kans ni ddyly neb ddysgv eithr gann athraw
pennkerddiaidd, nev gael ganto ossod yn iawn a ddysger gann arall; ac a ddysger³
amgenach,⁴ na bo kyvrifawl na chynnwyssedic i ynnill gradd eithr⁵ y modd ir
60 ordeiniwyd.

Llyma yr eisteddvod a fv garbronn y Tywysoc Gruffudd ap Kynan yn
berssonol:

Bid hysbys i bawb a'r a sydd o vewn talaith Aberffraw yn rref Gaerwys
vod eisteddvod gyfraithlawn⁶ o wys a rybvdd, drwy awdūrdod a charbronn y
65 talaithiawc dywysawc a'i vrenhinllwyth – Gruffudd ap Kynan, a Gwynn ap
Eginir i ddistain, ac eraill o vonheddigion a brehyrion yr vnrryw dalaith – i
wnaethvr kyvraith a llywodraeth ar holl anant a cherddwyr tavod a thant ac ar i
kelvyddyd, yn gymaint a thyfv gorweigion chwynn yn ev plith anhaeddedic, i'w
harvolli kans ni⁷ buont dann law athraw kyvraithlawn o'r gelvyddyd, i ddilev y
70 raini o gwbl, ac i gadarnhav⁸ a graddio yr haeddedigion ac y'w kynhorthwyo –

---

¹ Mae'r llythyren *i* mewn inc gwan iawn yn y llsgr.

² Mae'n anodd dweud yn bendant pa un ai *c* ynteu *r* ydyw'r ail lythyren.

³ Llsgr. *dlyger*.

⁴ Llsgr. *anngenach*.

⁵ Llsgr. *eirth*.

⁶ Llsgr. *gyfrathlawn*.

⁷ Llsgr. *n*.

⁸ Llsgr. *gadhnav*.

y raglyddedigion – pawb yn i radd a’i haeddai.

Ac yn gyntaf bod y dywydedic dywyssawc, o gydvndeb y gynnulleidfa, yn kenadv [ac] yn ordeinio i’r athrawon a’r pennkerddiaid gymeryd disgyblion wrth rolaeth y gelvyddyd, nid amgen vn ar vnwaith mewn dogn o brentissiaeth.

75 Ysef mal y kymerir y disgybl: o rodd kenedl nev benndevic a vo dros y genedl; a’r athraw a ddyly ddyvod yngwydd yr orsedd bennaf a’r mab kanto, a govyn i’r penndevigion ai kariadūs gantyn i golwc ar y mab hwnnw, o gellid gwnaethur gwr wrth gerdd graddol ohonaw. Os dywedynt vod yn ffansiol gantyn ac yn
80 garedigawl [gantyn] i golwc arno, i gymeryd a all yr athraw, a’i ddysgv; ac os y penndevigiawn ni welant i golwc a’i ffansi arno, nis gall.

Hevyd bod drwy yr Ystatūs honn ryw vath ar ddynd ni all athro i kymryd yn ddisgybl: mab aillt kaeth, mab amhaūs gann i dad, a mab ac anaf erchyll, angharedigawl ar i wyneb.

Hevyd yr ydys drwy yr Ystatūs honn yn kenadv tair gradd o bob¹
85 kelvyddyd ac a berthyno atynt, nid amgen disgybl ysbas, disgybl disgybliaidd, disgybl pennkerddiaidd.

Disgybl ysbas: nid oes dogn ar i gelvyddyd nac ar i rodd oni wyppo a varno athraw o gelvyddyd, ac yna mae ef yn ysbas graddol i gael gradd a rodd disgybl disgybliaidd; ac oni bydd ef wedi kyrhaeddyd gradd ddisgyblaid erbyn
90 penn y tair blynedd, na bo iddo mwy o hynny allan ddim o’r gelvyddyd honno, nac i athraw ymarddelw ohonaw.

---

¹ Llsg. *boob*.

Disgybl disgyblaidd¹ a all sefyll yn y radd honno dra vo byw, os mynn.

Disgybl pennkerddiaidd: oni bydd erbyn penn y tair blynedd yn ynnill o gwbl wrth vrant y gelfyddyd, val y mae yn dangos rac llaw, ef a gyll i radd o hynny allan.

Ac yn [yr] amser y gwnaethbwyd Ystatūs Gruffudd ap Kynan, y meibion iangaf i wyr bonheddigion a ordeinid yn wyr wrth gerdd, ac mor anvynych kael y rai hynny ac awenyddiaeth gantynt, a rac kolli y gelvyddyd, y roed i bob math ar ddyn a vai yn avrifed o awen, a synnwyr, a deall, ddysgv y gelvyddyd gann athraw kyvreithlawn, drwy na bo vn o'r tri gwaharddedic vchod.

Hevyd na bo i ddisgybl wnaethūr disgybl arall na dysgv dim a'r a gafas gann i athraw onid a wnel dann i athraw yn ysgol yr athro, nev drwy i ganiad i ddysgv arall; ac ar bob disgybl bod gida i athraw y Grawys – ac yn enwedic pob disgybl ysbas, nes ynill gradd disgybliaidd – dan boen kolli i radd, oni bydd karchar, nev glevyd, nev gyvryw achos kyvreithlawn.

Hevyd ydd ydys trwy yr Ystatūs honn yn kenadv o lussenawl gynnwys gwr wrth gerdd dall nev vyddar, er i vod wedi ebargofi a ddysgasent val na bo gradd vddynt: bod ev roddion yn y modd y bvont yn i haeddv pann ytoeddynt iach.

Hevyd na bo prydydd a wnel kerdd i erchi march, nev vilgi, nev gyvryw anwydlws nodedic, heb gennad y perchennoc; ac nas anvono gwr wrth gerdd dant dann boen ffin.

Hevyd na wnel ddanwarded i athro ar i veddwl na'i vyvyrdod; ac na wnel

---

¹ Llsgr. *disgybl*.

disgybl gerdd heb i dangos y'w athraw i wybod i bod yn iawn kynn i chanv allan.

115 Hevyd na wnel prydydd ond 4 kywydd yn y vlwyddyn o voliant i wr, oni
bydd gwahawdd nev ddamvniad; ac yn enwedic nad eler a'r gerdd adref ond ar
wyl arbennic (Pasg, Nodolic, Sŷlgwynn, neu Wyl yr Hollsaint); ac os a,y[n] newis
y neb kaner iddo ai talv ai paidio, onid airch iddaw ddyvod; ac os eirch, doed
pann archer. Amod a dyrr kyvraith. Neithr ef all wnaethur a vynno val y
120 digwyddo yr achos o varwnadav a dyvaliadav, a dyvod ac hwynt adref pann
vynno ar amser y digwyddo vod yn dda.

Hevyd na wnelont arveroedd vakabwns nev gler y dom hynny, rodiad ne
grwydrad; ac nad el neb¹ allan o'r ty y del [iddo] tra barhao y wledd honno heb
gennad gwr y ty a gwaodd gann arall; ac od a o dy i dy: i ddaly val rod-ddyn,² a
125 dwyn a fo yn i bwrs, a'i roi yngolevad yr eglwys. O brwysga yn y wledd val na
allo i ymlywodraeth i hvn: kolli i rodd wrth yr Ystatus honn.

Hevyd na wnelon lateirwydd nac ansyberwyd am wraic nev vorwyn lle
del i ddangos i gelvyddyd dan boen ffin a charchar, a chida hynny kolli i rodd
saith mlynedd.

130 Hevyd nad elont i dafarnav nev i gornelav kvddiedic i chwaraiv disiaiv,
nev gardiaiv, nev warae arall am dda; ac od ant: pawb yn swyddoc arnynt i ddwyn
a³ vo yn i pyrssav.

---

¹ Ysgrifennir y geiriau *el neb* ddwywaith yn y llsgr. wreiddiol.

² Llsgr. *i ddaly val roddyn i ddal[y]*. Ymddengys fod y copiwr wedi gwneud camgymeriad, gan gynnwys y berfenw 'dal' ddwywaith. "[V]al Rodddyn i ddâl" a geir yn C, e.e.

³ Ysgrifennir y llythyren *a* ddwywaith yn y llsgr. wreiddiol.

Hevyd na ddysgont sennav na rimynnav gwradwyddus, na chyvryw¹ a
hynny – goganv, gwatwar, danwared, kablv, dychmygv kelwydd, nev i ddywedud
135 yn ol arall – dan boen ffin a charchar.

Hevyd na wnelont gynhennav, ffraeav, twyll nev ledrad, mvrn nev
gynllwyn, ymgalyn a lladron nev a'r neb a wnel llywodraeth ddrwc arall; kans
gwyr wrth gerdd a ddylai ddwyn ymarweddiad heddychol, hawddgar, karredic,
140 vfvdd, gwassnaethgar i bawb o gywiriaid y tywysoc a'i swyddogion, i kadarnhav
a'i kanhorthwy.

Hevyd mis ymlaen pob gwyl arbennic y perthyn vddynt ymwel a'i
hathrawon i wybod² pa le yr ant, rac myned gormod i'r vnle; ac nad el ond³ vn
att wr 10 pvnt o vywyd, dav att wr o 20 pvnt o vywyd y tair gwyl arbennic, ac
velly att a vo vwch o vywyd.

145 Hevyd or daw gwr o wlad arall ar gylchwyl heb ysgrivenn o law vn o'r
pennkerddiaid i ddangos pa radd y bo, onide bod heb i rodd lle govynner, ac
yntav yn ddyffygiol.

Llyma sy siars yr eisteddwyr a'r brawdwy a fo yn barnv ariandlwsav val
hynn: ar i llw pwy aplaf⁴ i ddysgv y gelvyddyd yn iawn i arall, ac i wellav a vo arr
150 gam.

Hevyd o bydd neb wedi kael gradd disgybl pennkerddiaidd, nev a vo abl

---

¹ Llsg. *vryw*.

² Llsg. *wybont*.

³ Llsg. *on*.

⁴ Llsg. *pwy aplaf ac aplaf*.

y'w chael yn ddiddiffic wrth yr Ystatūs, y gall ymarddel a'r tlws ariant, a thann
i berigl i harwain, a roi rybudd mewn llys a marchnad i vod yn kymeryd y tlws,
a roi ateb i bawb a ro sialens arno drwy roi kywerthydd yr aryandlws yn i erbyn
155 o vewn vndydd¹ a blwyddyn. A'r dydd hwnnw, dyvod o ddygiawdr yr ariandlws
gann ovyn oes neb a ro klaim arno; ac or bydd, ar y neb a'i rroddo roi
kywerthydd yr ariandlws yn [i] herbyn i'r llawr, a'i radd hevyd; ac os kyll, na
chaffo byth radd bennkerddiaidd am ymgystadlv a'r neb nis gallai. Ac yna,
kymered y pennkerd yr ariandlws,² ac ni chaiff y llall roi sialens ar ariandlws
160 byth.

Hevyd os ariandlws a enillir mewn eisteddvod gyvreithlawn drwy
gymissiwn vndydd a blwyddyn, ni chaiff neb roi klaim na sialens byth ar
ariandlws a yniller mewn eisteddvod³ yn oes y dygiawdr hwnnw; a phawb i
gyvadnabod a hwnnw yn vnic athraw y dalaith honno; ac i'r athraw hwnnw, wrth
165 gymeryd yr ariandlws, vachnio ar edvryd yr ariandlws hwnnw yn ol i amser i'r
orffwysle berthynasol [yn] y ty y doeth ohonaw allan.

Athro o gerdd dant a ddyly gwnaethvr⁴ kwl mav a chaniadav e hvnan yn
warantedic ac y'w chadw kans athro o'r gelvyddyd ac o'r dysc ac yn gwnaethur
yn warantedic,⁵ ac nid y rai sydd yn i chanv. Gwneler wrth wasanaeth a gwaith

---

¹ Llsgr. *vn*.

² Llsgr. *iandlws*.

³ Llsgr. *Eisteddvodd*.

⁴ Llsgr. *gwnaeth*.

⁵ Llsgr. *ac i warantedic*. Ymddengys fod y darlleniad hwn yn llwgr, felly ni ellir sicrhau fod y diwygiad yn gywir.

170 ac ysdigrwydd athrawon yn i dysgv val dysgv krefft arall; a'r kyvryw rai hynny
a elwir atkeniaid kerdd dant.

A llawer o wahanaid yssydd rwng gwnaethvriawdr ac atkeiniad, kans
gwnaethuriawdr¹ a wyr gwnaethur pob peth, ac atkeiniad yssydd yn kanv peth
a wnaeth ef o'r blaen; achos y neb a fo yn gwnaethur y peth ni wnaethbwyd
175 erioed, ac na wypo neb o atgeiniaid² y mvssic³ beth a vo, hwnnw piav y glod a'r
braint o'i blegid; a'r neb a vo yn kanlyn y gelvyddydd a heb wybod gwneithur
dim, val anivail ydd ydys yn i gyfflybū. Os kanmol vwchder llyverydd yr assen
ar yr eos ai a'r llaw vwchaf o vwchder llais, am hynny nid yr vwchaf a gano a
roir yn ddoethineb ar dysg⁴.

180 Llyma y modd y graddiwyd kerdd dant: pob kadair o bedair a dalant
pump kwlm pob vn, ond kanv pūmp kwlm o vlaen y ddwy gyntaf; pob kolofn o'r
pedair kolofn a dalant ddekwlm bob vn, ond kanv dekwlm o vlaen pob vn o'r
ddwy gyntaf. Tri mwchwl odidoc a dal dec kwlm a devgain, ond kanv y dec
kwlm ar hugain o'i vlaen; ac yn y dec ar hvgain hynny, tair kadair a thair kolofn,
185 o'r hynn lleiaf, a'i kyfrif yno yn vn kwlm bob vn, val pe bai yn keissio gradd;
achos nid i⁵ neb i geisio gradd a gaffo yr vwchelvrant hwnnw, nac i prissiwyd
hwynt velly yn gyfvwch o rifedi kwlmav, eithr lle bai ddav benkerdd yn ymrysson

---

¹ Llsgr. *gwnaethuriaidr*.

² Llsgr. *atgeinid*.

³ Ymddengys mai *myssic* oedd y darlleniad gwreiddiol, ond fod y
copiwr wedi ceisio dileu coes y llythyren y i greu v.

⁴ Ymddengys mai *ar ddysgv* oedd y darlleniad gwreiddiol, ond fod y
copiwr wedi ceisio dileu'r llythyren v.

⁵ Llsgr. *a*.

am ariandlws, nev ymryson arall rwng pennkerddiaid nev ddysgyblon am gael
ragoriaeth¹ wedy kaffael gradd yn y blaen mewn eisteddvodav nev neithiorav
190 reiol, nid dim eithr am gael blaen llaw vchaf, a gossod o gyfadnabod² ragor rwng
kydraddolion vrodur vn gelvyddyd.

Ac i benkerdd nev athraw o gerdd tavod i perthyn bod atkeiniad i atken
y gerdd a bryto ef trwy awdurdod kelfyddyd. A'r atkeiniad hwnn a berthyn iddo
wybod darllain Kymraec, a gwybod i wyth rann ymadrodd, i silltavav, a
195 gwnaethur ynglyn yn devlūaidd i ddiddanv rianedd a gwragedd da, a gwybod
dosbarth, ac atkan tair kaink prydyddiaeth (ynglyn, kywydd ac awdl), a
chyvadnabod³ o bydd bai ar bennill o waith prydydd, a'i ddangos i brydydd, a
disyf arno i roi yn i le, a gwnaethur diwyd wasanaeth i'r prydydd, a'i ddilūd, a
gwisgo amdano, a diosg amdano, a dwyn dwfr a thwel iddaw, a chwbl o'i
200 wasanaeth⁴ kyvreidiol am benn hynny. A'r rodd a ddichon ef i sialaens yw grod.

Ac wedi hynny y dichon atkeiniad vwynhav i rodd [gan] godi i radd drwy
awdurdod kelvyddyd kerdd dant, nid amgen dysgv i blethiadav oll, a ffroviad
kyffredin, a'i ostegion, a thair ar ddec o brifgeinkiaiv, a'i gwybod yn iawn⁵ yn i
partiaiv, ac atkan i gywydd gida hwy; a gwedi hynny y dichon ef sialens grod
205 drachefn o rann tannav; ac velly⁶ y gall atkaniad sialens dwy rod rwng tavod a

---

¹ Llsg. *ragiaeth*.

² Llsg. *gyfadnabob*.

³ Llsg. *chyvanabod*.

⁴ Llsg. *oi wasaeth*.

⁵ Llsg. *iwn*.

⁶ Ysgrifennir y geiriau *ac velly* ddwywaith yn y llsg. wreiddiol.

thant. Ac ni fferthyn i atgeiniad glera ar gylchwyl¹ ond trwy ddilid pennkerdd
o gerdd davod`nev o gerdd dant.

210

Ac i gerddwyr graddol² mae sialens³ roddion ar wyr o 100 swllt o rent
allan, pa ffordd bynnac y bo ef yn i oddiwes, ai o rent tir, ai o vric da gwylltdion
ai dovion.

Pwy bynnac a gyrrhaeddo gradd o gelvyddydd mewn vn dalaith, ef a
ddichon sialens i rodd ymhob vn o'r tair talaith yn gystadl bob vn a'i gilydd.

215

Ac na bo i brydydd dann radd disgybl brydv na chanv namyn i verched
ac i ofer bethav, yn ddyvaliadav, i gyfadnabod a'i awenydd nes kael gradd mewn
eisteddvod warantedic.

Hevyd na bo i neb arwain dwy gelvyddydd, megis telynior nev grythor a
ffrydyddiaeth nev a chreffft arall, nev brydydd yn of ac yn brydydd; ac na bo i neb
o athraw gymryd yn ddisgybl neb a vv brentis i grefft,ac na [bo]kyvrifol a ddysgo.

220

Pynkiav yr Ystatūs honn, trwy ddyvndeb brenhin y deyrnas o'i gwbl
gennad:

Bod rydd-did i gelvyddydd kerdd tavod a thant, telyn a chrwth, ac i gael
pūmp erw rydd, nid amgen: Nodolic, a chylchwyl yn i ol hyd Wyl Vair y
Kanwyllav; a'r⁴ ail: Pasg, a'i gylchwyl hyd Ddydd Iav Drychavael; y
Sūlgwynn, a'i gylchwyl hyd Dydd Sūl y Kreiriav; pedwaredd erw rydd: pann vai

---

¹ Llsgr. *gylchwwyl*.

² Llsgr. *addol*.

³ Llsgr. *silens*.

⁴ Llsgr. *A*.

225 benndevic yn kyvodi ty, bod i wyr wrth gerdd rodd pob vn wrth vrait i radd. Ac
yn¹ y kyvamsér hwnnw y byddai i'r penndevic anrregion gann i dailiaid a'i
genedl a'i berthynassav; a'r erw rydd honno, drwy ddyvndeb penndevigion, y
dilewyd hi, drwy ganadv i wyr wrth gerdd erw rydd yn i lle, nid amgen gwyl
mabsant. Y bvmed erw rydd yw kyfarwys morwyn ievank, ysef priodas riain
230 wry; ac o damwainia i ffriodi yr eilwaith, nid oes i wyr wrth gerdd sialens rodd
o hynny allan.

Ac o'r tair kelvyddyd i soniwyd vchod amdanynt – nid amgen tavod,
telyn a chrwth – y^2 mae tair gradd ymhob vn ohonynt, nid amgen
pennkerddiaeth, disgybliaeth a thinkerddiaeth.

235 Llyma megis i nodwyd roddion gann vrehyrion treftadawl o bŭmp pvnt
o vywyd allan, vnwaith bob dair blynedd:

Pennkerdd kerdd davod a ddychon sialens am i gywydd geinioc a 80; ac
os athraw vydd, ef a ddylai gael ryw dlws, arf, nev ddiillad, nev beth arall val y
bai syberwyd y roddwr. Ac os neithior reiol vydd, a gwnaethŭr kyff kler, yr
240 athro nev y pennkerdd a vo kyff kerdd a ddyly ddyblv i rodd nev swrkod; sef yw
honno: y ddwbled nessaf i'r orav i'r mab a brioder.

Rodd penkerdd a disgybl pennkerddiaidd tavod a thant ar y tair gwyl
arbennic: devgain; neithior reiol yr vn modd; a chylchwy: swllt; neithior
gyffredin yr vn modd.

---

¹ Ysgrifennir y gair *yn* ddwywaith yn y llsgr wreiddiol.

² Llsgr. *ac y mae*.

245   Rodd disgybl disgyblaidd am i gywydd: iijs iiiid; ac¹ arr bob² gwyl
arbennic: dav swllt; neithior reiol [yr] vn modd; ar gylchwyl: dwy rod; neithior
gyffredin yr vn³ modd.

              Tevlŵwr, o rann iachav, lle gwypo achav y gwr a'r wraic: dwy geinioc; lle
ni wypo ond⁴ vn: keinioc, gida syberwyd bonheddion.

250   A bod kopi o'r ordr honn gida ffob athro y'w dangos y'w ddysgyblon
pann ddelont i gymeryd i dysc y Grawys.

              Pob dair blynedd y perthyn bod eisteddvod yn yr eisteddle nodedic, a
gwys a rybŷdd ymhob ffair a marchnad i draethŷ ac atgan i'r gynnŷlleidva, a'i
gosod vndydd a blwyddyn i gael ysbas i'r disgyblon i ddysgŷ ac i'r graddolion
255 vrodŷr astudiaw a myvyriaw⁵ tavod a thant.

---

¹ Llsgr. *ar*.

² Llsgr. *bol*.

³ Llsgr. *vm*.

⁴ Llsgr. *on*.

⁵ Llsgr. *a myvyr a myvyriaw*.

185 wrth gerdh a dhyly dwyn ymarwedhiad hedhychlawn, gostyngheidhic, vbhvdh,
caredigaidh, hawdgar, gwasanaethgar i bhonhedhigion a chyphredin, ac i
gywiriaid y brenhin a'i swydhogion, a'i cadarnhav a'i hamdhiphyn yn ei alhv.

Hebhyd gwyr wrth gerdh a dhyly bod yn gymodrodhwyr, yn dhydhwyr,
ac yn hedhychwyr rhwgh pleidiev ny bo cymodlonedh rhyghtvnt.

190 Hebhyd nyd oes i wyr wrth gerdh [o] honestrwydh bhyned i pheiriev, na
sessiwnev, na lhysoedh, nev dhadlevoedh o dy i gilydh, i dhiscwyl pen byrdhev
nac i bhwrw cerdh ar wyr o'i hanbhodh; canys ebh a bhydh ar bhonhedhigion a
chyphredin beth o'i wnevthvr yno heblaw gwasanathv gwyr wrth gerdh yno.

Hebhyd pob dyscybl a dhyly bhis o bhlaen pob gwyl arbennic ymarail a'i
athro i wybod p'le yr ant, rhac myned gormodh i'r vnlhe.

195 Hebhyd yr athrawion a dhyly dangos vdhvnt yr Ystatut hwnn bob Grawys,
a'i trebhvv bhal nad el ond vn gwr wrth gerdh at wr dan dhec pynt o rent, dav at
wr o vgeint pynt o bhywyd, tri at wr o dhec pynt ar hvgant o bhywyd, ac wrth y
radh honno at a bho vwch ar bob vn o'r tair gwyl arbennic.

200 Hebhyd y pennadvr a bho o dv y mab yn y neithiawr nev'r wledh, drwy
gyghor ac athrawiaeth yr athro nev'r pencerdh a bho yno, dhyly rannv y da i bawb
wrth ei rodh.

Hebhyd ny dhyly gobhyn da wrth gerdh, na[i] gael, ond a bhedro canv
rhann dyscybl yspas gradhawl, na dyscybl cerdh dabhawd na cherdh dant bho,
na bod mywn cybhribh, na'i gynnwys ymmysc gwyr wrth gerdh.

[t. 284] Lhyma weithion bhal y dodpwyd rh[odhion]

205 wrth Ystatut y Tywysoc Gruphudh ap C[ynan a Rhys] ap Tewdwr.

chowydh nac awdl:

I bencerdh nev athro: iijs iiijd.

I dhyscybl penceirdhiaidh: iijs.

210 I dhyscybl dhyscyblaidh: xxd.

I dhyscybl yspas: xviijd.

Mywn neithiawr ny bo neithior bhrenhinawl nev wyl mapsant:

I bencerdh nev athro: ijs.

I dhyscybl pencerdhiaidh: xvid.

215 I dhyscybl dhyscybleidh: xijd.

I dhyscybl yspas: viijd.

Hebhyd yn helynt clera o'r Nadolic hyd Wyl Bhair y Canhwylhev, ac o'r Pasc i'r Pasc Bychan, ac o'r Sulgwyn i Sul y Drindawd; a'i rhodh wrth ossymdheith a bywyd a gradh y pendebhigion, ac wrth radh y gwyr wrth gerdh.

220 Tair talaith yssydh Yghymry, y rhai a dhyly gwyr wrth gerdh ev cylchynv, megis yn nhalaith Aberphraw ym Mon vn bhlwydhyn, ac yn nhalaith Dinebhwr yn Nhehevbarth yr ail bhlwydhyn, ac yn nhalaith Bhythrabhael ym Mhowys y drydydh bhlwydhyn.

225 Hebhyd ny dhyly gwr wrth gerdh dychanv neb ond a'i dychano yntev, nev a'i henlhibio o ryw chwedl (celwydh dybryd), ac¹ a ladratao arnaw.

Hebhyd o daw gwr wrth gerdh i glera nev² i le aralh i obhyn da wrth gerdh

---

¹ Llsg. *ai*.

² Llsg. *nac*.

heb yscribhen ei athro i dhangos beth a bho ei radh a pheth a bho ei rodh, myned
heb ei rodh, ac yntev yn dhyphygiawl.

230 Tevlvwr, o rann achev bonedhigion, o gwyr ebh dhwyn ach y gwr a'r
wraic at vn o'r pypm brenhinlhwyth (nyd amgen at Gruphudh ap Cynan, Rhys ap
Tewdwr, Bledhyn ap Cynbhyn, Iestyn ap Gwrgan ac Elystan Glodrydh), dwy
geinawc yw ei rhodh; ony dhwc onyd vn, geiniawc.

235 O bydh ariandlws yn gorwedh yn segur yn ei gorphwysle perthnassawl,¹
nev p'le bynac y bo lhe gorchmynno yr athro a'r dygiawdr diwethabh a bhvassei
yn ei dwyn, a bod pencerdh yn ymglowed ei bhod yn abl o gelbhydhyd i arwein
yr ariandlws ac i ateb drosti, ei chael a dhyly odhyno, a rhoi cybhiawn rybudh
[o] vndydh a blwydhyn ymmhob phair a marchnad a lhys cybhreithlawn o
bhywn y dalaith, a dangos ei bhod ebh yn cymrvd yr ariandlws dan ei berigl dros
vndydh a blwydhyn, ac yn rhoi cybhan werth yr ariandlws o avr nev ariant yn ei
240 herbyn, a'i radh heblaw hynny. Ac os cadw yr ariandlws a dhichon yr
ymdhiphynnwr y terbhyn a dhywetpwyd vchod drwy ateb i bawb o'r a'i calensio,
ny elhir ei dwyn odhi arnaw yn ei oes ebh, ond rhaid yw idhaw yn yr eistedhbhod
gybhreithlawn gyntabh ar y bho yn y dalaith [dhybhod yno], a dangos ei bhod yn
abl i['w] adnav, ac y'w ardhel, ac y'w gadw o dhyse [ac] awdurdawd a
245 chelbhydhyd, ac yn abl i dhyscv ac i wnevthvr dyscyblon wrth yr Ystatut a
braint y gelbhydhyd. Ac o hynny alhan i'r dalaith ei gymryd yn athro ac yn
awdur ar gelbhydhyd cerdhwriaeth, ac i bawb o'r pendebhigion a'r cyphredin ei
gynnwys a'i gymhorth a'i nerthv wrth yr Ystatut a braint y gelbhydhyd. Ac na

---

¹ Llsg. *pernassawl*.

250 bo i neb galensio arwedhiawdr yr ariandlws ond a gabhas [t. 285][radh dyscybl
pen]cerdhiaidh. Ac [os] calen[si]o a wna nev [ymadnav], ac heb alhel dwyn
hynny i ben, colhi gwerth [yr aria]ndlws, a cholhi ei radh hebhyd.

Peniarth 158**tt. 81 - 9**

[t.81] Deddf ne gyfraith Gryffydd ap Kynan, a rai a'i geilw Ysdatvd
 Gryffydd ap Kynan, yr hon ysydd yn rany y llyfr hwn yn chwe llyfr, nid amgen
 pvm llyfr kerddwriaeth wrth y pvm gradd ellir devall, a'r gweddill yn llyfr ar i
 ben i hvn, sef ar y gwyr wrth gerdd dafod a thanav fal i mae yn ysbys¹ am y rhai
 5 ysydd rydd vddynt glera,² nid amgen [t.82] gwr wrth gerdd anafys, megis gwr
 dall, er na bo gradd iddo, disgybl ysbas heb radd, disgybl ysbas graddol, disgybl
 disgyblaidd, disgybl pennkerddiaidd, a ffenkerdd ag athro.

Disgybl ysbas kerdd dafod a ddyle wybod i silldafav, a ffymp mesvr
 englyn a'i dosbarthv (nid amgen vnodl inion, vnodl krwka, ag vnodl kyrch, pros
 10 kefnewidiog a ffrosd kadwynog), a dav fesvr kowydd (devair hirion a devair
 fyrion), a'i kanv yn awenyddgar ymarn pennkerdd a ddoeto ar i gydwybod a ellir
 gwr wrth gerdd ohono ai nis galler. Llyna vn llyfr kerddwriaeth.

Yn ddisgybl disgyblaidd i dyle wybod y radd a'r llyfr vchod yn llwyr, a
 ffymp mesvr enghwaneg, nid amgen kowydd llosgymiog, ag owdl gowydd, a thri
 15 mesvr owdl (nid amgen toddaid, gwawdodyn byr a gwawd[odyn] hir); a gochel
 y beiav kyffredin; a dangos kerdd o'i waith i hvnan yn ddifai, ddisgyblaidd, ar

---

¹ Llsg. *ysbysv*.

² Llsg. *gleraf*.

bob vn o'r devddeg mesvr vchod, a'i dosbarthv yn gyfion. Llyna'r ail llyfr.

20 Yn ddisgybl penkerddiaidd¹ i dylav wybod y ddav lyfr vchod a chael y
ddwy radd, a gwybod yr holl silldafav,² a'r holl ganangheddion a'i rwolav, a
dosbarth y mesvrv, a'i wyth ran ymadrodd, a rwole gramadeg, dosbarth y
kanganheddion, a gwnythvr kerdd yn ddifai, warantedig ar dri ar higen o'r
mesvrv ysydd i henwav yn y llyfr dosbarth a henwyd vchod o'i waith i hvn,
gochel yr holl feiav, a chanv yn gerddwrawl ag yn ffrwythlawn ar dri enaid
kerdd, nid amgen mesvr, synwyr, a chynghagedd. Er na chano gadwynfyr ne
25 dowddgrych kadwynog, ne ddigwydd vn o'r mesvrv heb i wybod, er hyny i mae
ef yn gydymaith i benkerdd ag yn vn rodd a ffenkerdd, ond na ddylv ef
ymgysdadlv a ffenkerdd. Gwilied wybod i berthynasav i gyd, a gwybod iachav
brenhinoedd a doethion pendefigaidd. Llyna y trydydd llyfr.³

[t. 83] Yn bennkerdd y dylav wybod gwynythvr i bedwar mesvr ar
30 higain, a'i kanv yn gyfochr, yn gydseiniol ar gymeriadav, yn desdyngar, yn
ffrwythlon o synwyr a cherddwriaeth, yn groesgangeddol, yn ddevnyddfawr
ar felysdra a digrifwch, yn warantedig o awdvrddod, yn awenyddol o ddychymig,
yn eglyredig o ddevall, yn benkerddiaidd o'i waith i hvn, fal i bo howsa i dysgv
a'i datgan, a difyra i gwrando nei i darllain, a hwyaf i delir kof ar foliant Dvw a'i
35 foneddigion. Llyna [sut] i diwedda y pedwerydd llyfr.

---

¹ Llsg. *pem kreddiaidd*.

² Llsg. *sildafav*.

³ Llsg. *llyf*.

Yn athro i dyle wybod y pedwar¹ llyfr vchod a chael y pedair gradd, a roi
arnyn gyfion ddevall athrawaidd fal i perthyn i ddysgawdr, sef docdor, a chymryd
gafal dros i ddysgyblion. Ag na wnelo neb drigionys i'r gylfyddyd hon, eithr rai
onesd, ag o ryw a rieni daionys; kanys kydymaith i ail mab pendefig yw gwr wrth
40 gerdd, os bydd fal i perthyn iddo. Ag am hyny i dylav athro fod yn ofalys dros
bawb o'r gelfyddyd, a myny gwybod pa fodd i byddai bawb yn kerdded, ai drwy
awdvrddod ai nide; ag onid aen yn weddaidd, peri i kosbi; a hefyd llesdair yddyn
gael kam fel y'w tiffedd i hvn ag iddo ariandlws, sef kadair arian.

Bellach i doedwn am gerdd danav, sef:

45 Disgybl ysbas kerdd dant: os bydd heb radd, nid oes dogvn nag ar i radd
nag ar i rodd ond barn penkerdd a ddoeto ar i gydwybod a ellir gwr wrth gerdd
ohono ai nis gellir.

Disgybl ysbas graddol a ddyle wybod deg kwlwm, a cholofn, a ffvm
kwlwm [cydgerdd], a chadair, ag wyth o ganiadav.

50 Yn ddisgybl disgyblaidd i dyle wybod igain o glymav,² a dwy golofn, a
deg kwlwm[cydgerdd], a dwy gadair, ag vn ar bymtheg o ganiadav, a'i bedwar
mesvr ar higain, a'i kanv drwy rwole [t.84] a dosbarth yn ddifai ag yn gyfion
ymarn athrawon.

55 Yn ddisgybl penkerddiaidd y dyle wybod deg kwlwm ar higain, a thair
kolofn, a thair kadair, a ffedwar ar higen o ganiade, a'r pedair gosdeg, a'i³

---

¹ Llsg. *pewar*.

² Llsg. *glym*.

³ Llsg. *a*.

mederv a'i dosbarthv, a ffymtheg o glyme kytgerdd, ag ydynabod gwahan rwng pob mesvr a'i gilidd a ffob ryw ddosbarth.

60 Yn benkerdd y dylav wybod deg kwlwm a deigain, a'r pedair kolofn, ag igen o glyme kydgerdd, a'r pedair kadair, a devddeg ar higain o ganiadav, a'r pedair gosdeg, a'r holl fesvrav a'i rwolav, a'r pedwar deifr ar higain, a gwybod i holl gweiriav a'i pyrthynasav, a'r kynwysiadav a'r gogynwysiadav fal i mae y llyfr dosbarth yn erchi, a medry gwnythvr kerdd i hvn yn ddifai, warantedig ymarn penkerddiaid, a dosbarthv pob gwahan a ragwahan, pob kynhwysiad, a gorffwysiad¹ pob ysmvdiad ar dyniadav a chowirdanav kvddiedig ag
65 anhvddiedig,² a'i dangos yn warantedig o'i waith i hvnan yn benkerddiaidd, yn athrawaidd, fal i bo kydwbybod i benkerddiaid a doethion i farnv a'i ddewiso yn awdvr ag yn athro ar i gylfyddy; kanys ni ddyle neb ddysgv ond gyn athro, ne gael gantho osod yn iawn a ddysger gan arall.

70 Ag os telynior a fydd raid yw iddo wybod y tri mwchl odidog, yr hwn a raddiwyd yn gifiwch a'r pedair kolofn; kanys pob kolofn a raddiwyd yn ddeg kwlwm bob vn; y tri mwchl newydd a raddiwyd yn gifiwch a'r pedair kadair, a'r pedair a raddiwyd yn bvm kolofn bob vn onaddynt.

[t.85] Yn ol [hynny] i trefnwyd i'r athrawon gymryd disgyblion, nid amgen vn ar vnwaith mewn dogvn brentisieth; sef yw hyny: saith mylynedd; ag na ddyle
75 neb ddysgv ond gan athro; ag ni chaniedir i ddysgybl³ wnythvr disgybl arall,

---

¹ Ar ôl *a gorffwysiad*, ceir *a gorffwysiad* eto, mewn cromfachau y tro hwn.

² Llsgr. *ang anhvddiedig*.

³ Llsgr. *ddylgybl*.

kanys anghymwys ag anferthol ydyw; ag ar bob disgybl bob Grawys bod gida'i athro dan boen kolli i radd oni bydd klwyf, ne ddolwr, nev garchar, nev'r kyfriw achos kyfreithlon.

80 Hefyd na bo prydydd a gano kerdd i ofvn ne erchi march, gwalch, milgi, ne'r kyfriw anwydlws, heb genad y perchenog; ag nad¹ anfoned gwr wrth gerdd danav na datganiad mo'r kowydd hwnw adre dan boen ffin a charchar.

85 Hefyd nad elont i dafarnav ne gornelav kvddiedig i chware disie, ne gardie, na dim chwarythieth arall am dda yn y byd; ag od ant: pawb yn swyddog arnynt fal ar leidr, a dwyn hyn a fo'n i pyrsav, a'i roi wrth waith yr eglwys nev i'r tylodion.

Hefyd gorchymvn² na ddysgant na senav na rimynav gwradwyddys, gwatwar, danwared, kablv, ysbio, doed kelwydd na'i ddychmvgv na'i ddoedyd ar ol arall, dan boen ffin a charchar.

90 Hefyd na wnelont gyneav ne ffraeav, twyll ne ladrad, mvrn ne gynllwyn, ne chymdeithas a lladron ne'r rai drygarferys a nel³ anllyfodraeth dan boen ffin a charchar.

Hefyd na wnel neb danwared na gwator athro am i feddwl a'i fyfyrdod.

[t.86] Hefyd na nel disgybl gerdd heb i dangos y'w athro kyn i chanv⁴

---

¹ Llsg. *na*.

² Llsg. *gorchymv*.

³ Yn y llsg. wreiddiol, *a le* a geir, ond fe ychwanegir y llythyren *n* rhwng *a* a *le* i gael *nle*. Mae'n debyg mai camgymeriad ar ran y copiwr yw hyn, ac mai *nel*, hynny yw, *gwnel*, sy'n gywir.

⁴ Llsg. *chananv*.

allan, a gwybod wrth farn i bod yn iawn dan boen kolli i radd.

95   Hefyd' gorchymvn nad elont i wnythvr arferoedd fagabwns, rodiad ne
gyrwydrad; ag nad elond ar yr¹ uchelwyl, gwledd, ne wyl mabsant o'r lle i delon
heb genad gwr y ty ne wahodd gan arall dan boen ffin a charchar a cholli i glera;
ag od a o dy i dy: i ddal fel fakabwnt, a dwyn i glera, a'i roi wrth waith yr
eglwys; ag o brwysga yn y wledd: kolli i rodd.

100   Hefyd o gwna lateieth ne ansyberwyd am wraig nev forwyn lle i del: dwyn
ffin a charchar, a cholli i glera saith mylynedd yn y wlad hono; kans gwyr wrth
gerdd a ddylent ddwyn ymadroddion howddgaraid, hyddychlawn, karedig,
vfvddgar, gwasnaethgar, ag i bawb o gowiriaid y brenin a'i swyddogion i
kadarnhav a'i swkrio a'i konorthwyaw.

105   Mis ymlaen pob gwyl ymorawl a'i hathro i wybod p'le idd elon, rag mynd
gormod i'r vnll; ag nad el ond vn at wr o ddeg pvnt o ardreth, a dav at wr o igen
pvnt o ardreth, ag wrth y radd hono at a fo vwch o rent; ag i bob athro bod kopi
o'r ordyr hon gidag ef y'w dangos i'r dysgyblon a'i choffav pan ddelont i
gymryd i dysg bob Grawys.

110   Bellach i doedir am roddion pawb yn ol i graddav, nid amgen:

Disgybl disgyblaidd am i gowydd a ddyle gael deigain o rodd.

[t.87] Disgybl pennkerddiaidd am i gowydd yw vn a ffedwar igen o rodd;
ag i benkerdd ynghwaneg [o] syberwyd, ai dilledyn ai rvw dlws arall.

Disgybl ysbas graddol kerdd dant: swllt bob vn o'r pedair gwyl arbenig,

---

¹ Llsg. y.

115 nid amgen d'vw Nydolig, Pasg, Svl'gwyn a d'vgwyl yr Holl'saint.¹

Disgybl disgyblaidd pob vn o'r gwiliav v'chod: pedair ar higan; pob neithiar yreiol yr vn modd; a ffob neithior arall a chwrs klera: saith geiniog.

120 Disgybl penkerdd pob vn o'r pedair gwyl a ffob neithior yreiol: deigain o rodd gwyl; a ffob neithiar eraill a chwrs klera: swllt o rodd; a ffenkerdd yr² vn modd, oni fynir synied arno, a chwrs klera vnwaith bob tair blynedd.

Disgybl ysbas graddol: oni ddysg fod yn ddisgybl disgyblaidd kyn penn y tair blynedd, kolli [i] radd a bod heb yr vn.

Disgybl³ disgyblaidd: oni ddysg fod yn ddisgybl penkerdd ymhen y tair blynedd, kolli i radd a dowad yn ddisgybl ysbas.

125 Disgybl pennkerddiaidd: oni ddysg fod yn benkerdd kyn penn y tair blynedd, kolli i radd a dowad yn ddisgyblaidd.

130 Hefyd i mae datganiad a ddylid son am i swydd, er nad oes vn radd iddo,⁴ kanys yfe yw'r penna o'r gylfyddyd hono; a'r kysefin henw yw⁵ tylevwr; ag vn rodd a disgybl⁶ [t.88] disgyblaidd. Ag ef a ddyle wybod part o dair kylfyddyd, nid amgen:

O ran y posfeirdd i dylav wybod i silldafav a'i ganganheddion, a medry gradd disgybl ysbas graddol o gerdd dafod fal i gallai wybod a fyddai gerdd

---

¹ Ll'sgr. *hol saint*.

² Ll'sgr. *vr*.

³ Ll'sgr. *disgyb*.

⁴ Ll'sgr. *iddio*.

⁵ Ll'sgr. *yn*.

⁶ Ll'sgr. *disggybl*.

yngham, a medry i rhoi yn i lle.

135 Hefyd raid yw iddo wybod¹ peth o swydd yr arwyddfardd; sef yw hwnw:
iachwr; a rodd yr arwyddfardd i bob ty i del (a gwybod iach y gwr o dad i dad
ne o fam i bo yn dal tir i bymtheg llwyth ne frenhinllwyth ne wehelyth): i rodd
ef yw keiniog; ag os medr ddwyn y wraig hefyd, i mae'r rhodd yn ddwy geiniog;
a'i gwrs vnwaith bob dair blynedd. Ef a ddyle fedry dysgrebo arfav, a gwybod
chwedlav tylevaid.

140 Hefyd raid yw iddo wybod ar delyn ne grwth dair ar ddeg o brifgeinkiav,
a chanv gida nhwy a'i dafod, a medrv gosod bwrth a'i godi garbron pendefigion,
kerfio ne dori pob bath² ar yderyn gwyllt, a bod yn wasnaethgar a chadw'r
pynkiav vchod.

145 Ag fal dyna y pedair kerdd raddol: nid amgen prydydd, telynior,³ krythor,
a dadganiad.

Pedair ofergerdd ysydd: nid amgen – ni lafasaf ddoedyd – pibydd, hvdol,
tabrer⁴ a chlerwr; a rhodd pob vn o'r rhai⁵ hyny yw keiniog, a chanv o'i sefyll.
Mae ngwaneg i'r pibydd, nid amgen offt, sef gofram.

150 A fal hyn i terfyna Ysdatvd Gryffydd ap Kynan, [t.89] tywsog Kymrv a'i
ffenaeth. Ag yn i amser ef i doeth Wiliam Kwnkwerwr i dernasv i Loegr, ag ef
a wisgodd allan Wiliam Kwnkwerwr, a Wiliam Goch, i fab ef, a Hari y Kyntaf.

---

¹ Llsgr. *wybop*.

² Llsgr. *pobath*.

³ Llsgr. *telyniol*.

⁴ Llsgr. *tabner*.

⁵ Llsgr. *or hai*.

Ag ef a fv wr deddfol, ag a fv fyw chwaneg i bedwar igen mylynedd; ag ef a gladdwyd yn Ysgobdy Daniel ym Mangor Fawr yn Gwynedd, o'r tv deav i'r eglwys. Ag ef a naeth lawer o bethav gorchesdol, kanmoladwy.

Cambrobrytannicae Cymraecaeue Lingvae

Institvtiones et Rudimenta accurate

Londini Excudebat Thomas Orwinas 1592

tt. 295 - 304

[t. 295] Constituta seu edicta antiquitis in vsum

bardorum & musicorum præscripta.

Braint ar wyr wrth gerdh drwy waith tywyssogion Cymry

a oedhent ynn cynnal gwîr dhebhôdeu y Brytannieid.

5 Gruphydh ab Cynan, tywyssawg Aberphraw, a Bledhyn ab Cynbhyn,
tywyssawc Mathrâbhael, a wnaethont bhraint a threbhn arr wyr wrth gerdh, nyd
amgen rhag myned nêb yn wyr wrth gerdh namyn y rhai a dhylyei bhyned drwy
eistedhbhod, a honno vnweith bôb tair blynedh yghoruchel lhys y tywyssawc ynn
Aberphraw ym Môn ac ym Mathrâbhael ym Mhowys; a nawdh a gorchymyn
10 hyd nadd elei nêb yn wyr wrth gerdh o'r dydh hwnnw alhan onyd a elai drwy
gennad yr arglwydh a thrwy rodh cenedlad yr athraw, ag i'r athraw hwnnw ateb
ohono yn wr wrth gerdh abl erbyn dydh cybhreithiawl, gossodêdic.

Ac hebhyd na bai i nêb gynnal dwy gelbhydhyd, megis prydydhiaeth a
chanu telyn neu grwth, neu gynnal crepht a chelbhydhyd pa bynnac odhieithr ei
15 gelbhydhyd ei hûn.

[t. 296] Ac hebhyd nawdh na bei i wyr wrth gerdh erchi dros benn gwerth chweigeint o' dhim ynn y byd, megis meirch, neu ychen, neu wiscoedh enrhydêdhus, a hynny dann bóen colhi eu da wrth gerdh hyd benn y tair blynedh, a'r rhôdh yn phorphet i'r brenhin.

20 Ac yn ôl Gruphydh ab Cynan, tywyssawc Gwynedh, Bledhyn ab Cynbhyn, tywyssawc Powys, a gadarnháawdh breinieiu a Statûteu gwyr wrth gerdh, ag a wnaeth rai ereilh o newydh.

A chyd â hynny yr Arglwydh Rhys ab Gruphydh ab Rhys ab Tewdr, tywyssawc Deheubarth, talaith Dhinêbhwr, gwedy idhaw orphen y twr newydh
25 ynn Aberteibhi, a anbhônes gwawdh a gorchymyn i bawb o'r a geisieu dha wrth gerdh o Gymry, a Lhoegr, ag Iwerdhon, ac o Scotland, dhybhod i'r wlêdh bhawr i Aberteibhi dann rybydh vndydh a blwydhyn.

Ac ynn y gwledhoedh enrhydêdhus hynny y gwnaethpwynt ag y cadarnháwyd braint a Statûteu celbhydhôdeu gwyr wrth gerdh, nyd amgen
30 prydydhiaeth, teuluwriaeth a chlerwriaeth; a rhodhion i bawb wrth i bhraint o'r cerdhorion gyd â'r tywyssogion arr bôb vn o'r tair gwyl arbennic.

Ac wedi meirw o'r tywyssogion y cymerth gwyr bonhedhigion, a hanoedhynt o wáed y tywyssogion, y gwyr wrth gerdh attynt, ac i rhoesont idhynt gylchwy yn ôl pôb vn o'r tair gwyl arbennic o bhywn eu talaith e hûn, ac vnweith
35 bôb teir blynedh drwy y tair talaith; a chyd â hynny, hwy a roesont idhynt neithiôrau morynnion iebheighc; ag yn ammod, i'r prydydhion gynnal iaith y Brytannieid, a'e hachoedh a'e gweithrêdoedh.

Ac i rhodhed i'r clerwyr geiniawc a gobhram o bôb aradr, a dimmeu o bôb hanner aradr; a lle ny chephynt arian: dwyn gabhael. Ac nadd elei y clerwr

40 i dy yr vchêlwr, na'r pencerdh i dy y gwregh; ac odd elei, na chaphai onyd rhôdh
y clerwr. Ag arr y clerwr ir oedh ymsennu, a dybhâlu, a dynwâred, ac ymbil
drwy wradwydh, a hynny arr eulun cerdh dabhawd. A'r geiniawc a rodhyd
idhaw er mwyn i bhôd yn ardhel i hanbhod, megys chwynn, o wyr wrth gerdh; a
gobhram a rodhyd idhaw er mwyn dirmygu y cythreul a'i tynnawdh mywn diôgi
45 a glythineb a lhesgedh.

Ag arr y teulûwr ir oedh tystynniaw, a digribhhâu, a phrydu
gordherchgerdh, ac erbhynneid da yn deulûeidh heb nêb ryw ymbil amdanynt.

Ac os rhoi tystyn a wneid ynn y gwledhoedh hynny arr wr wrth gerdh,
iawn oedh i rhodhi o bêth ny bei wîr, rhac cywilydhio y gwr wrth gerdh; a'r gwr
50 a dhychênid a gaei dhwy rôdh herwydh i bhraint i hûn.

Pencerdh gwlâd a geiph gobreu merched y cerdhorion a bhéynt yndhi.
Ebh a geiph gybhâr wys morynnion iebheighc pann wrháont, nyd amgen pedair
arr hûgeint.

Pann bhynno y brenhin wrandaw canu cerdh, caned y pencerdh dhau ganu
55 idhaw yghhyntedh y neuadh, vn o Dhuw, ac aralh o'r brenhin; canys êbh a dhylu
dechreu cerdh ynn y lhys, a'r bardh teulu a dhylu canu y trydydh canu is cyntedh
y neuadh.

Pann bhynno y bhrenhînes gerdh o'i gwrandaw ynn yr ystâbhelh, caned
y bardh teulu idhi dri chanu o gerdh aghau trwy lêbh gymhedrawl, rhac rhwystro
60 ynn y neuadh. Y tir a geiph yn rhydh, ag ny cheiph dhim o neithiôrau gwagedh
gwriawg cynn no hynny, sebh gwagedh gwedhwon gwedi ail briôdi.

Sebh yw pencerdh: [t. 297] bardh gwedi'r enilho cadair. Ny dhichon
bardh erchi dim hyd i bô ynn i swydh ebh heb gennad, ony bydh bardh gorwlad.

65 Cyd gorabhûner rhodhi dim i eirchieid ynn y wlâd, hyd ymmhen ysbaid o amser,
rhydh bhydh y pencerdh.

Quibus bardis præmiorum comparandorum causâ
peragratio concedebatur.

Pwy rai yssydh rydh idhynt glera.

70 Y rhai yssydh rydh idhynt glera ynt yr rhain: nyd amgen gwr wrth gerdh
anâbhus, megys gwr dalh; a dyscybl yspâs; a dyscybl dyscyblaidh; a dyscybl
penceirdhiaidh.

Bardorum officia propria, à singulorum gradibus petita.

Swydhau priôdawl gwyr cerdh dabhawd, pawb yn herwydh i râdh.

75 Dyscybl yspâs cerdh dabhawd a dhyly wybod y sylhâbheu, a phymp
mesur eghlyn (nyd amgen vnawdl vniawn, ac vnawdl crwcca, ac vnawdl cyrch,
a phrôst cybhnewidiawc a phrôst cadwynawc), a mesur cywydh deuair hirion; a'e
canu yn awenydgar ym marn pencerdh a dhywetto arr i gydwybod a elhir
prydydh ohonaw.

80 Dyscybl dyscyblaidh a dhyly wybod y deudhec mesur, nyd amgen pypm
mesur eghlyn, a phedwar mesur cywydh (sebh cywydh deuair hirion, a chywydh
deuair bhyrrion, ac owdl gywydh a chywydh lhosgyrniawc), a thrî mesur owdl
(nyd amgen todheid, gwawdôdyn byrr a gwawdôdyn hir); a gochel y pymthec bai

cyphrêdin; a dangos o'i waith i hûn bôb vn o'r deudhec mesur yn dhyscyblaidh ac yn awenydhawl.

85   Dyscybl penceirdhiaidh a dhyly wybod ei holh sylhâbhau, a rhêol yr ymadrodhion yn ôl y grammâdec, a dosparth y cyghhanedhion, a gochel yr holh bheieu, a chanu yn gytsain neu yn gybhawchrgerdh arr vn mesur arr hûgeint.

              Pencerdh a dhyly wybod y cwbl, a chanu yn gybhochr ag yn gytsain ag yn gróesgyghhanêdhawl arr gymeriâdau, ac yn destyngar arr dhigribhwch, ac yn
90   phrwythlawn o synnwyr, ac yn dheunydhbwyr o gerdhwriaeth, ag yn warantêdic o awdurdawt, ac yn awenydhawl o dhechymyc, bhal i bô hawsabh i dyscu neu dhatcânu y gerdh, a dibhyrr o'i gwrandaw neu ei darlhein, a hwyabh galhu dala côbh arr bholiant bonhedhigion.

[t. 298] *Musicorum officia peculiaria, iuxta graduum diuersitatem.*

95   Swydhau priôdawl gwyr cerdh dant, pawb yn ôl ei râdh.

              Dysgybl yspâs heb râdh: nyd oes arr i gelbhydhyd, nac arr i râdh, nac arr i rôdh onyd barn pencerdh a elhir gwr wrth gerdh ohonaw.

              Dysgybl yspâs gradhawl a dhyly wybod dêc cwlwm, a cholobhn, a phump cwlwm o gytgerdh, a chadair, ac wyth o ganiâdau.

100   Dysgybl dysgyblaidh a dhyly wybod vgein cwlwm, a dwy golobhn, a dêc cwlwm cytgerdh, a dwy gadair, ac vn arr bymthec o ganiâdau, a'r pedwar mesur arr hugeint, a'e canu trwy rêol.

              Dysgybl penceirdhiaidh a dhyly wybod dêc cwlwm arr hugein, a thair colobhn, a phymthec o glymmeu cytgerdh, a thair cadair, a phedwar arr hugeint

105 o ganiâdau, a'r pedair gostec, a medru eu mesûraw a'e dosparthu, ac adnâbod gwahan rhwgh pôb rhyw a'i gilydh.

Pencerdh a dhyly wybod deugeint cwlwm, a phedair colobhn, ac vgein cwlwm cytgerdh, a phedair cadair, a deudhec arr hûgein o ganiâdau, a phedair gostec, a gwybod i holh bhesûreu i gyd a'e rheôlaeth, a gwybod pedair arr
110 hugeint o dheibhrey, a dosparth y mesurau megis y mae y lhybhr dosparth ynn dangos, a medru gwneuthur cerdh i hûnan yn dhibhai ym marn penceirdhiaid, a medru i holh dhosparthau, a phôb gwân a rhacwan, a phôb cynhwysiad, a gorphwysiad a phôb symudbha arr dynniâdau a chowerdannau cudhiêdic ac aghudhiêdic, a'e dangos yn warantêdic o'i waith i hûn yn benceirdhiaidh ac yn
115 athrâwaidh bhal y bô cytwybôdus i benceirdhiaid a doethion i bharnu ebh a'i dhewis yn awdur ac yn athro arr i gelbhydhyd. Ny dhyly nêb dhyscu onyd gann athro penceirdhiaidh a bhetro ossod yn iawn a dhyscer gann aralh.

Ac os telynior bhydh y cerdhawr, rhaid idho wybod y trí mwchwl odîdawc, yr hwn a radhiwyd yn gybhuwch â'r pedair colobhn. A phôb colobhn
120 o'r pedair a radhiwyd yn dhêc cwlwm bôb vn; y tri mwchwl newydh a radhiwyd yn gybhuwch o râdh â'r pedair cadair; a'r pedair cadair yn bump cwlwm bôb vn.

[t. 299] *Canticorum formæ variæ, à sonorum & harmoniarum varietate ductæ.*

Enwau cyweiriau celbhydhyd cerdh dant.

Arr y bregod gyweir:

125 Caniad yr Hen Bhregod Gywair, Caniad Pibau Morbhyd, Caniad Crych arr Gaighc Obhyd, Caniad y Gortrêchw neu y Gordherchw, Caniad yr Attêbwr,

Caniad Hûn Wennlhian, Caniad Marwnad Ieuan ab y Gôbh, Caniad o Waith
Lhywêlyn ei bhâb, Caniad Marwnad Ieuan ab y Gôbh o waith Dahydh Athro,
Caniad Marwnad Gruphydh, Caniad Dau Hanner, Caniad arr Gaighc Cychôlyn,
130 Caniad Marwnad Gwennlhian o Scotland, Caniad Gronw Bâch o Gebhn y Rhôs,
Caniad Gwynn Bibydh, Caniad Eidhîgyn, Caniad Marwnad Swsanna, Caniad
Adha Pildir, Caniad Gwenn Bhrewy, Caniad Lhywêlyn Delynior, Caniad Bâch
Ronwy ab Seisylht, Caniad Croyw Modhai, Caniad Bâch i Ieuan ab y Gôbh,
Caniad Anrhec Dewi, Caniad arr Gaighc Dhabhydh ab Gwilym, Caniad arr
135 Gaighc Sioned, Caniad arr Gaighc Nêst bherch Dhabhydh Bhongam, Caniad arr
Gaighc Bhredydh Dhû, Caniad arr Gaighc Rhys ab Cawrda, Caniad arr Gaighc
Syr Gruphydh Lhwyd, Caniad arr Gaighc Hawdhhbhyd.

Caniâdau arr y crâs gywair:

Caniad y Twrch Trwyth, Caniad Bâch i Gydwgi, Caniad Mawr i Gydwgi,
140 Caniad Gwynn ab y Gôbh, Caniad Mawr i Wynn, Caniad y Pibydh Môel, Caniad
yghhywair y Wrach aliâs Wraic, Caniad y Côs arr y Gwrês alias yr Eos; Caniad
Rhymart, Caniad Tryssel, Caniad y Chwibânad, Caniad Iarlh Cormac Wydhel,
Caniad Hûn y Brenhin Lhawgoch, Caniad Crych arr y Carsi, Caniad Crych arr y
Crâs Gywair, Caniad o Bhesur Brâth yn Ysgol, Caniad arr Bhesur Coetiatelht, [t.
145 300] Caniad Cybhnerth Wâs Maelgwn, Caniad Crych i Gildir, Caniad Newydh
o waith Dabhydh Athro, Caniad Newydh o waith Ieuan ab y Gôbh, Caniad y
Gwydhel, Caniad Gruphydh Bhardh, Caniad Dabhydh Gamm Delynior, Caniad
Lhêbh Tant, Caniad Gruphydh o Gayoc, Caniad Ednybhed ab Goralhwyn.

Caniâdau arr y lhedhbh gywair:

150 Caniad Einion Delynior, Caniad y Grôc, Caniad Barwnad Syr Rhys,

Caniad Edwlph Opheiriad, Caniad Gwydhar, Caniad Ymdhidiânwr, Caniad y Marchoc Gwydhel, Caniad Croeso y'r Cymro, Caniad Ysgalachwewli, Caniad Marwnad Dabhydh ab Ieuan.

Clymmeu ymrysson arr y bragod gyweir:

155 Cwlwm Lhedhbh Garrec, Cwlwm Côr Carrec, Cwlwm Hîr arr y Bragod Gyweir Golobhn, Cwlwm Mwloch Mwri, Cwlwm y Sant, Cwlwm Hên Daro Tant, Cwlwm Dabhydh Athro, Cwlwm Lhywêlyn Bhanach ab Lhywêlyn Bhóel, Cwlwm Lhywêlyn ab Ieuan, Cwlwm Ieuan y Pwrs; Cwlwm Newydd arr Dhrychâbhael Tant.

160 Clymmau arr y lhedhbh gywair:

Cwlwm y Gwydhel vn o'r Colobhnau, Cwlwm Dau Hanner, Cwlwm Ymrysson Phlamm a Thalgrych, Cwlwm Dilach Dwd, Cwlwm Lhywêlyn Bhychan arr y Lhedhbh Gywair, Cwlwm Deulwyn ab y Gôbh, Cwlwm Hîr arr y Lhedhbh Gywair.

165 Clymmau arr y crâs gywair:

Cwlwm Carndêdic arr y Pedair Colobhn, Cwlwm Sythmôlach, Cwlwm Trialmwchl Newydd, Cwlwm Trialmwchl Was Mair, Cwlwm yr Hên Badarn, Cwlwm y Corelwi, Cwlwm Atyr Sant, Cwlwm Carndêdic Trahaearn, Cwlwm Trialmwchl Odîdoc, Cwlwm y Bhrechtan, Cwlwm y Darnsach, Cwlwm Almaeca, 170 Cwlwm Sant Wdan, Cwlwm Marwnad Athrîben, Cwlwm Hergêpher, Cwlwm Phawran Newydd, Cwlwm Phawran Mydr, Cwlwm Alban Bridr. Terbhyn.

Trebhn gyphrêdin arr holh wyr wrth gerdh.

175 Gwedi hynny yr ordeiniwyd i'r athrâwon a'r pennceirdhieid gymryd
dyscyblon wrth reôlaeth eu celbhydhyd, nyd amgen noc vn arr vnweith mywn
dogyn o amser prentussiaeth; ac na bô i dhyscybl wneuthur dyscybl aralh; ac arr
bôb dyscybl bôb Garawys bhôd gyd â'i athro dann bóen colhi i râdh ony bydh
achos-carchar,neu glebhyd,neu y cybhryw achaws cybhreithlawn-ynn ei rwystro.

180 Hebhyd na bô prydydh a gano cerdh i erchi march, neu walch, neu bhilgi,
neu y cybhryw annwyldlws, heb gennad y perchennawc; ac nadd anbhôno gwr
wrth gerdh tant dann bóen phîn.

185 Hebhyd na wneler danwâred neu watwar¹ a dybhâlu arr athraw am ei
bhedhwl a'i bhybhyrdawt; canys rhydh a theilwgh i brydydh dyscêdic ac
awdurdawt idho bhybhyrio arr y peth a bhynno a medhwl am ba bêth bynnac a
bho da gantho, cann nys gwna y bhâth ryw brydydh a hwnnw namyn y pêth a
gydwêdho.

Hebhyd na wnelo dyscybl gerdh heb i dangos idh i athro, a gwybod wrth
bharn i bôd yn iawn cynn i chanu alhan i nêb, hyd na bô nac i'r dyscybl nac i'r
athraw na chywilydh na gwarth o ethryb y gerdh honno pann dhêlo i glawr.

190 Hebhyd gorchymyn i bawb na wnelont arbhêroedh o glêr y domm,
rhodiad neu gyrwydrad.

---

¹ [N]eu wawtar a geir yn y testun argraffedig.

195 Hebhyd nadd elo nêb arr wyl mabsant¹ o'r ty y dêl idho yn gyntabh tra
barháo y wlêdh yno heb gennad gwr y ty neu i wawdh gann aralh dan bóen colhi
i glera; ac odd eiph o dy i dy, i dhala bhal² gwibiawdr cyrwydrad, a dwyn i glera
odhi arno ebh, a'i rhodhi wrth oleuad a rhaid yr eglwys. Ac o brwysca ynn y
wlêdh: colhi ohonaw i rôdh. Ac o gwnâ latteiaeth neu ansyberwyd arr wraic neu
bhorwyn mywn vnman lhe i dêl: dwyn phîn a charchar am ei bóen, a cholhi i
glera saith mlynedh arr ôl hynny.

200 Hebhyd nadd elont i dabharnau neu i goghlau cudhiêdic i chwareu disieu,
neu gardieu, neu chwareu aralh am dha; ac os gwnânt, bîd pawb yn swydhawc
arnâdhynt, a dwyn odhi arnynt y cwbl olh a bhô ynn eu pyrseu.

Hebhyd na dhyscant na sennau na rhinniau gwradwydhus, na'r cybhryw
dhim â hynny, na gwatwar, na danwâred, na chablu, nac yspîo, nac yspeilio, na
dychymygu celwydh neu i dhywêdyd³ yn ôl aralh, dann bóen phîn a charchar.

205 Hebhyd na wnelont gynnen, na phraeeu, na thwylh, na lhedrad, na myrn,
na chynlhwyn, nac ymganlyn â lhadron nac â nêb a wnelo dhim lhywodraeth
dhrwc aralh dann bóen phîn a charchar; canys gwyr wrth gerdh a dhylyent dhwyn
ymadrodhion hawdgar, hedhychlon, carêdic, vbhydh, gwasanaethgar, a phawb
o gywirieid y brenhin a'i swydhogion a dhylyent gadarnhau a chanhorthwyaw
210 gwyr wrth gerdh.

Hebhyd mîs ymmlâen pôb gwyl ymôrawl ohonynt â'e hathraw i wybod

---

¹ [B]absant a geir yn y testun argraffedig.

² [I] dhalabh bhal a geir yn y testun argraffedig.

³ [I] dhyêdyd a geir yn y testun argraffedig.

i ba le yr elont, rhac myned gormodh onadhynt i'r vnlhe; ac nadd êl onyd vn
ohonynt at wr o dhec punt o ardreth, a dau ohonynt at wr o vgein punt, ac wrth
y râdh honno at a bhô vwch o ardreth; ac i bôb athraw bhôd a choppi ganthaw o'r
215 drebhn honn er dangos idhynt ac er eu copháu pann dhelont i gymryd eu dysc y
Garâwys.

[t. 302] Bardorum præmia iuxta singulos cuiusque gradus, & dignitatem.

Rhôdh i bôb rhyw wr wrth gerdh dabhawd yn herwydh anian ei râdh.

Rhôdh dyscybl dyscyblaidh am ei gywydh yw dêcrot.

220 Rhodh dyscybl pennceirdheidh am ei gywydh yw chwe swlht a naw
ceiniawc; ac i'w athraw yr vnrhyw rôdh a rodir, onyd o syberwyd i wr i gelhir
rhodhi idho ryw dhilhêdyn neu dlws.

Musicorum præmia iuxta singulorum gradus & merita.

Rhodhion i wyr wrth gerdh dant yn ôl gradheu eu celbhydhyd.

225 Dyscybl yspâs gradhol: swlht o rôdh a geiph arr bôb vn o'r tair gwyl
arbennic. Sebh ynt y gwiliu hynny: gwyl y Nydôlig, gwyl y Pâsc, gwyl y
Sulgwynn.

Dyscybl dyscyblaidh gradhawl a geiph dheuswlht arr bôb vn o'r tair gwyl
arbennic ac arr bôb neithiawr bhrenhinawl, sebh y sawl a dhêl o hil y brenhin; ac
230 arr neithiôrau ereilh ac arr bôb cylch clera vnweith bôb tair blynedh, wyth
ceiniawc a geiph.

Rhodh dyscybl pennceirdhiaidh yw, bôb vn o'r tair gwyl arbennic, tri swlht a grôt, ac arr bôb neithiawr bhrenhinawl; a neithiôrau ereilh a chylch clera bôb tair blynedh yw swlht. A rhôdh penncerdh a bhydh yn bhwy o rann syberwyd no rhôdh dyscybl.

Bardi graduum dignitate priuabantur, qui in arte bardica,
nullum effatu dignum profectum progressumue habebant.

Diradhiâdeu arr wyr wrth gerdh ny chynnydhant ynghradheu eu celbhydhyd.

Dyscybl yspâs gradhawl: ony dhysc bhôd yn dhyscybl dyscyblaidh ymmhenn y tair blynedh, colhi i râdh a¹ orbhydh idhaw, hyd na bô vn râdh idhaw o hynny i máes.

Dyscybl dyscyblaidh: ony dhysc bhôd yn dhyscybl pennceirdhiaidh ymmhenn y tair blynedh, colhi grâdh dyscybl dyscyblaidh a orbhydh idhaw, a syrthiaw i râdh yspâs.

Dyscybl pennceirdhiaidh: ony dhysc bhôd yn benncerdh ymmhenn y tair blynedh, colhi grâdh dyscybl pennceirdhiaidh a bhydh rhaid idho, a syrthiaw i râdh dyscyblaidh.

[t. 303] Musicorum genera.

Rhywieu cerdhorion.

Wyth ryw gerdhawr yssydh, nyd amgen pedwar cerdhawr gradhol, nyd

---

¹ [O] a geir yn y testun argraffedig.

amgen prydydh neu bhardh caw (a hwnnw o drî rhyw, sebh pribhardh, posbhardh, awrydhhbardh), telynior, crythawr, datceiniad.

255 Pedwar obhergerdhawr, nyd amgen: pibydd, hudawl, tabrer, phidler (sebh cerdhawr grwth tri thant). A rhôdh pôb vn o'r pedwar hynn, sebh yr obhergerdhorion,¹ yw ceiniawc, a chanu o'e sebhylh.

260 Pwy bynnac a dhywetto i bhôd yn arwydhhbardh, gwybydhed achoedh brenhinoedh a thywysogion, a chybharwydhyd odhi wrth y Trî Pribhardh Ynys Prydain (nyd amgen Myrdhin ab Morbhrynn, a Myrdhin Emrys a Thaliessin Benn Beirdh). Ac ynghhelbhydhyd arwydhhbardhoniaeth – o rann gwybod yn
265 berphaith wîr achoedh, ac arwydhon, a theilyghdawt, ac odidogion weithrêdoedh pendebhigion a bonhedhigion Cymry – odidocabh a phennabh a pherpheithiabh, a hynny yn dhiamheu, y bernir *Thomas Siôn*, aliâs *Moetheu*, o Borth y Phynnon yn ymyl Trêbhgaron. [**Thomas Jones of Fowntayn Gate.**] A phan dharpho amdano, ebh a bhydh dhigon petrus y dhamwain alhu ohono y rhawc adu yn ei
270 ôl vn cymhar idho, na chwaith nebryw achwr a dhichon, o rann bôd morr gyphrêdin ac ebh ynn yr wybôdaeth honn, wneuthur cymeint â phwyso parth ac atto. Ac o'r rhai vchod, hwnnw a elwir yn cadeirbardh a bhô ynn dwyn y gadair aur neu arian arr ei ysewydh i dhangos i bhôd yn athro cadeirioc.

Nota.

270 Ynn amser Brenhin Pennbeirdh a'i hendeidieu, ynn yr amser yr oedh

---

¹ [*Y*]r obergerdhorion a geir yn y testun argraffedig.

Gydwaladr yn bhrenin ac yn bennâdur arr holh dalaith y teyrnâsoedh, yna hwy a
aethant i eistedh ac i bharnu arr bôb rhyw bêth o'r a gymrei prydydhion y dalaith
ynn lhaw, nyd amgen arr geighcieu telyn a'i chaniâdeu. Ac yno y daeth vn gwr
ger eu bronn i ganu isgyweir arr y bragad danneu, yr honn isgyweir a bhu seml
275 a drwg ganthynt ei chlywed, o achaws i bôd ynn dybhod o lais Pibeu Morbhydh.
Ac yna y gorchmynnasont idhaw, dann bhawrboen, pa bryd bynnac y delei
geirbronn gwyr dyscêdic ganu ohonaw Mwynen Gwynedh, yr honn a dharoedh
i Bhrenhin Pennbeirdh ac i Gydwaladr Bhrenhin yn gyntabh ei doddi i mâes ynn
eu hamser hwy a'i cydgyghhorion. Ac na bei i nêb ganu mywn iawn
280 gyghhânedh onyd gyd â Mwynen o achos i bôd ynn dybhod o'r cyweirdanneu
a'r lhalh o'r cymysceid. A hynn a dystolaetha Caniad Cebhyliwr, a Chaniad o
Bhawr Wyrthieu, a Chaniad Ieuan ab y Gôbh, a Chaniad Anrhec Dewi, a Chaniad
Cydwgi, a Chaniad Einiawn Delynior, a'r Caniad Crych arr y Carsi, heblaw
lhawer o ganiâdeu ereilh, y rhain a elhir eu henwi ac ymarbher onadhunt pann y
285 mynner.

[t. 304] Rapsôdi officium.

Swydh datceiniad.

Ac yn gyntabh, ebh a dhyly datceiniad wybod cyweiriaw telyn neu grwth,
a chanu amcan o brobhiâdeu drwy blethiâdeu yn warantêdic, a dwy ostec, a
290 chlwm, a chaniad, a'i dair arr dhêc o bribhgeighcieu a'e cessailweision, a'i drî
phribh accan arr dhêc, a chanu gyd â hwy, ac amcan o geighcieu a phuroriaeth,
a'i bedwar mesur arr hugeint cerdh dant a'e dosparth yn iawn. Hebhyd ebh a

dhyly medru darlhen Cymraec yn berphaith a'i yscribhennu yn gybhiawn, ac a
dhyly wybod ei bedwar mesur arr hûgaint cerdh dabhawd, a'e dosparth, a'e
295 cyghhanêdheu, ac a dhyly wybod canu ohonaw i hûn eghlyn vnawdl vniawn, ac
eghlyn prôst, a chywydh deuair hirion, a medru gossod yn iawn bôb hengerdh o'r
a gapho ynghamm gann aralh. Hebhyd ebh a dhyly wybod a medru
gwasanaethu odhi wrth y gegin i bhôrt gwr o vrdhas ac enrhydedh, a thorri pôb
rhyw ederyn o'r a dhelo ger i bhronn; a'i swydh oedh mywn priôdas
300 bhrenhinawl wasanaethu i bhort y bherch. A chôd wenn a dhyly bôd ynghhylch
ei grwth neu ei delyn a bhô ebh ynn eu dwyn.

Rapsôdi fustuarij officium.

Datceiniad penn pastwn a'i swydh.

Datceiniad penn pastwn a elwir yr vn a bhô ynn datcânu heb bhedru dhim
305 canu tant i hûnan. A hwnnw a dhyly sebhylh ynghhenawl y neuadh, a churaw
i phonn, a chanu i gywydh neu i owdl gyd â r dymodieu. Ac or bydh gwr wrth
gerdh tant lhe y delo, ny dhyly y datceiniad hwnnw gynnyc na beithiaw cymryd
arnaw ganu na chywydh nac owdl heb dheisybh cennad i'r gwr wrth gerdh tant
i ganu. Ac hebhyd ebho a dhyly bôd megys gwâs i'r gwr wrth gerdh tant ac i
310 brydydh ymmhôn lhe ac y delo.

Bardorum consuetudo in conuiuijs nuptialibus eorum,
qui à regio stemmate erant oriundi.

Neithior bhrenhînawl a bhydh pann briôder vn o waed y tywyssawc, ac
vndydh a blwydhyn o rybydh a bhydh i wyr wrth gerdh i baratoi i dhybhod yno.
315 Ac ynn honno y gwneir cyph clêr, a hwnnw bhydh pēncerdh o'r goreu. Ac yno
y rhoir testyn dhigribh, dhiwlâdaidh arr y pēncerdh i'r prydydhion erailh i ganu
idho ebh, i lawenháu'r orsedh. A'r prydydhion hynny a dhôn a'i cerdh idho ebh,
ac a'i canant arr ostec. A thrannoeth y daw yntau a'i ateb idhynt hwytheu; a
dyblu eu rhodhion a gânt hwytheu yno. A hynn olh a notáynt ei wneuthur wedy
320 ciniaw, er mwyn didhânwch i'r gynnulheidbha. A'r penncerdh ynteu, neu yr
attêbwr, a eistêdhei mywn cadair, a'r ymholwyr hwynteu a bhydhynt ynn sebhylh.
Ac ynn y cybhrwgh hynn y bydhei raid i'r pēncerdh dewi sôn, gann odhebh i
bawb onadhynt mywn cerdh dhywêdyd yn ei erbyn bêth bynnac a bhei dha
ganthynt. A thrannoeth, megys y doydais o'r bláen, y bydhei raid idho ynteu
325 ateb mywn cerdh yn destyngar i destyn y cyph clêr ac idhynt hwytheu.

Domine Saluam fac Reginam.

FINIS.

R (i)

LLGC 13078

tt. 73 - 7

[t. 73]¹ Llyma Ystatûd Gruffyth ap Kynan, tywssog Kymrv, ar y sawl y maent yn rhydd yddynt glera, nid amgen gwr wrth gerdd anafvs, megis gwr dall; dyscybl ysbas; dyscybl dyscyblaidd; dyscybl penkerddiaidd; penkerdd ag athro.

5   Dyscybl ysbas kerdd dafod a ddyle wybod i silltafav, a phvmb mesvr englyn (nid amgen vnodl vnion, vnodl crwcka, vnodl crych, pros kyfnewidiog, pros kadwynog), a mesvr kowydd davair vnion, a'i kanv yn awenyddgar ymarn penkerdd a ddoyto ar i gydwybod a ellir gwr wrth [*gerdd*] dafod ohonno.

10   Dyscybl dyscyblaidd a ddyle wybod xij mesvre: y pvmb englyn vchod, pedwar mesvr kowydd (kowydd² davair hirion, owdl gowydd, kowydd davair fyrion a chowydd lloscymniog), tri o fesvre odle (nid amgen toddaid,³ gwawdodyn hir, gwawdodyn byrr); a gochel y pvmtheg bai kyffredin; a dangos o'i waith i hvn y devddeg mesvr yn ddifai, ddyscyblaidd.

          Dyscybl penkerddiaidd a ddyle wybod i holl silltafav, rhwle yr ymadaroddion yn ol y gramadeg, dosbarth kynghaneddion, gochel yr holl feie,

---

¹ Gan fod conglau R (i) wedi gwisgo, defnyddiwyd testun U⁽¹⁾ (iii) i lenwi'r bylchau. Gwelir yr ychwanegiadau hyn wedi eu hitaleiddio rhwng bachau petryal. Wrth gwrs, cymerwyd yn ganiataol fod conglau R (i) yn ddarllenadwy adeg copio U⁽¹⁾ (iii).

² Llsg. *a chowydd*.

³ Llsg. *toddiad*.

15 kanv yn gytsain nê yn gyvochr i gerdd [*ar*] vn mêsvr ar rûgain o'r mesvre. Er na
chan gerdd gadwynferr na thawddgyrch gadwynogn ne ddigwydd vn o'r mesvre
heb i wybod, er hyny i may ef yn gydymaith i benkerdd.

Penkerdd a ddyle wybod y cwbl, a chanv yn gyvochr ag yn
groesgyghaneddawl ar gymeriade, yn destyngar ar ddigrifwch, yn ffrwythlawn
20 o synwyr, yn ddeynyddgar o gerddwriaeth, yn warented[*ig*] o awdvrddod, ag yn
awenyddol o ddychmygion, fel i bo esmwytha dysgv ne ddatgan i gerdd, a
digrifa a difyrfa i wrando ne i darllen, a hwyaf gallv dal kof ar foliant Dvw a'i
foneddigion.

Kerdd dant.

25 Dyscybl ysbas graddol. Dyscybl ysbas heb radd: nid oes [*ar i*] kelfyddyd
nag ar i [*radd nag ar i rodd onid barn pencerdd a*] ellir gwr o [*gerdd ohono*].

[t. 74] Dyscybl ysbas graddol a ddyle wybod pvmb cwlwm o glymme, a
chadair, a barn athro o ganiadav a gostegion.

Yn ddyscybl ddyscybliaidd a ddyle wybod deg o ganiadav, deg o glymme,
30 kadair, a cholofn, a gwybod pa ryw gowair a font ar y mesvre a gano.

Yn ddyscybl penkerddiaidd fe ddyle wybod vgain o glymme, vgain o
ganiade, dwy golofn, pedwar ar vgain o glyme kytgerdd, a phedwar mesvr ar
vgain, a'i dosbarth a'i kanv yn benkerddiaidd; ag vn rodd a phenkerdd tra fo yn
yr radd honno.

35 Yn benkerdd fe ddyle wybod deg ar rhugain o glymme ymryson, ag o
hyny o'r hynn lleiaf tair kolofn a thair o'r kadeirie. A fynno ddwyn ariandlws
delyn ne grwth rhaid yw iddo wybod y pedair kolofn, a'r pedair kadair, a'r
pedwar mesvr ar vgain a phedwar ar rûgain o glyme kytgerdd amaddynt, a'i

dosbarthv bob gwahan a¹ rhagwan, pob kynhwysiad, a gorffwysfa pob ysmvdfa
40 ar dynniad a chowirdant, a dangos yn warentedig o'i waith i hwnan yn
benkerddiaidd ag yn athrawaidd, fal i bo kydwybodys i benkerddiaid a doethio[n]
i famv a'i ddewiso yn awdvr ag yn athro i'r gelfyddyd. Ni ddyle neb ddysgv ond
gan athro penkerddiaidd, ne gael gantho famv ne osod yn iawn a ddysger gan
ara[//].

45 Ag os telynior fydd rhaid iddo wybo[d] try mwllch odidog, y kwlwm
hwnw a raddiwyd gynt yn gyfiwch a deg kwlwm a degain. Pob kadair o'r
peda[ir] kadair: pvmb kwlwm bob vn; pob kolofn o'r pedair kolofn: deg kwlwm
bob vn.

Gwedi hyny ir ordeiniwyd i'r athrawon penkerddiaidd gymryd
50 dyscyb[//]ion wrth rywolaeth i'r gelfyddyd, nid amgen vn ar vnwaith mewn dog[n]
brentissiaeth; ag na bo i ddyscybl [wneu]thvr dyscybl arall; ag ar [bob dysgy]bl
fod gida'i athro b[ob Grawys dan] boen kolli i [râdd] [t. 75] oni bydd achos –
karchar, ne glefyd, ne'r kyfryw achos kyfreithlon.

Hefyd na bo prydydd a gano kerdd i erchi gwalch, march, na milgi, ne'r
55 kyfryw anwyldlws, na dim a dalo ywchben deigain; na ofynner heb gennad y
perchenog; ag nadd anfono gwr wrth gerdd dant y kowydd hwnw adre dan boen
ffin.

Hefyd gorchymyn na wnel dyscybl gerdd heb i dangos y'w athro, a
gwybod wrth fam i bod yn iawn kynn i chanv allan.

60 Hefyd gorchymyn i bawb na wnelont arferav vacabwnt ne grwydrad; nad

---

¹ Llsgr. ar.

el neb o'r ty i del [iddo] tra barho y wledd yno heb genad gwr y ty ne wahadd gan
arall, dan boen kolli i glera a'i roi yngolevad yr eglwys. Ag o brwysca yn i
wledd: kolli i rodd. Ag od a o dy i dy: i ddal fal facabwnt, a dwyn i glera, a'i roi
yngolevad yr eglwys. O gwna lateieth ne ansyberwyd am wraig ne forwyn lle
65 i del: dwyn ffin a charchar, a cholli i glera saith mlynedd.

Hefyd na ddyscant na sennav na rhimmynav gwradyddys, na chyfryw
henwav – goganv, gwattor, dynwarded, kablv, ysbio, dychmygv kelwydd ne
ddoydyd yn ol arall kelwdd[og] – dan boen ffin a charchar, nag ymgalyn a
lladron na neb a wnel anllyfodraeth drwg arall; kanys gwyr wrth gerdd a ddylent
70 ddwyn ymadroddion heddychol, hawddgaredig, vfydd, gweiniethgar, ag i bawb
o gowiriaid i brenin a'i swyddogion i kadarnhav a'i swckrio.¹

Hefyd mis o flaen pob gwyl ym[oro] a'i athro i wybod pa le i[r el], rhag
[mynd] gormod i'r [unlle]; [ag nad el ond un at wr o ddec punt o] [t. 76] fowyd,
dav at wr o vgain pynt, ag wrth y radd² honno at a fo ywch o rent,³ ag i bob
75 athro bod koppi o'i order gidag⁴ ef er dangos a choffav o'i ddyscyblion pan
ddelont i geisio dysc bob Grawys.

Bod i bencerdd o brydydd am gowydd vn a phedwar vgain; am hyny i
kanodd Gytto i Abad Llanegwestl⁵ fal hynn:

---

¹ Llsgr. *sweri*.

² Llsgr. *y rhodd*.

³ Llsgr. *ag wrth y rhodd honno at a fo ywch o rent, dav at wr o vgain
pynt*.

⁴ Llsgr. *gida*.

⁵ Llsgr. *egwestr*.

Lle rhwydd gwerthv kowydd kain,

80

pe drwg, er pedwar vgain.

Os athro fydde, defod oedd iddo gael rhyw dlws, arf, ne ddillad fel i bai syberwyd gan y rhoddwr.

Dyscybl dyscybliaidd: iijs iiijd.

85

Rhodd penkerdd tanne bob vn o'r gwilie arbenig (Nadolig, Pasc, Sylgwyn): iijs viijd; pob neithiar arall yr vn modd. Ag yno ir edrychir am godi gradd, a rhoi pawb fal yr ynillo; a'r neb a gotter vnwaith, ni ddylid i ostwng oni bydd a brofo arno na ddyle gael yr radd¹ hono.

Hefyd kwrs clera penkerdd vnwai[*th*] bob tair blynedd: xijd o rodd; neithiar gyffredin yr vn modd.

90

Rhodd dyscybl² dyscybliaidd ar wyl: ijs; kwrs klera: viijd.

95

Hefyd mae arweddfardd i son amdano, er nad yw yn y byd heddyw; hwnn a elwir datgeniaid. Yr hw[*nm*] a ddyle wybod llawer o waith y tri prifardd (nid amgen o waith Merddin Emrys, Taliesin, a Merddi[*n*] Wyllt ap Merfyn Frych), a llawer o waith posfeirdd; sef ynt y rhain: prydyddion. Hefyd fo ddylly datgeniaid wybod i silltafav rhag kamodli kerdd, a gwybod gwahan rrwng gwaith penkerdd a gwaith tinkerdd mewn llaw[*er*] o ffyrdd. Hefyd fo ddyle wybod y prif iachav mwyaf brenhinoedd, tywssogion, arglwyddi, marchogion, boneddigi[*on*]; os hynn oll a wyr, ef a dd[*oydir y dyle yr un*] rhodd a dyscybl.

---

¹ Llsgr. *y rhodd*.

² Llsgr. *dysbybl*.

[t. 77] Iachwr: ijd o rodd bob blwyddyn.¹

100 Ag lle ir oedd gynt dri bardd kaw, nid amgen prif fardd ag arweddfardd,
nid oes heddyw ond posfard[*d*]; hwnn yw'r prydydd.

Ag felly i terfyna yr Ystatûd honn. (1593)

---

¹ Llsg. *blwynyn*.

RH

LLGC 16962

f. 296^v

[f. 296^v] Gwyr wrth gerdd: Statut Gruffudd ap Cynan.

Rhodd pencerdd y tair gwyl arbenic: iijs iiijd.

Rhodd discipl cydymeith pencerdd: iijs iiijd.

Rhodd discipl disciplinaidd: ijs.

5 Rhodd discipl spas: xijd.

Cwrs clera pencerdd vnwaith bob tair blynedd: xijd; ar wyl mapsant,
neithior: xijd.

Cwrs clera discipl disciplinaidd: viijd.

Cwrs clera discipl spas: vjd.

S (i)

LLGC 872

tt. 388 - 9

[t. 388] Llyma yr Yssdatvs a wnaeth Gruffudd ap Kynan i'r penkeirddiaid a'r athrawon i gymrvd dysgyblon wrth lyfodraeth y gylfyddydd, nid amgen noc vn ar vnwaith mewn¹ prentisieth; ac na bo i ddiscibil wnethvr disgibil arall; a hefyd ar bob discibil fod gida'i athro bob Grawys dan boen kolli i rodd, oni bydd
5 achos kyfreithlon, karchar, ne glefyd.

A hefyd na bo prydydd a gano kerdd i erchi march, ne walch, ne filgi, ne gyfriw annwyldlws, a hynny heb genad y perchennoc; ac nas anfono gwr wrth gerdd dant dan boen ffin.

A hefyd na wnel ddynwarded i athro ac arall ar i feddwl na'i fyfyrdod.

10 Hefyd na wnel disgibil gerdd dant na cherdd dafod heb i dangos y'w athro, a gwybod i bod yn iawn kyn i chanv allan.

A hefyd ir ys yn gorchymyn i bawb na wnelon arferav fakymwnt nev rodiad [neu] grwodriad;² nadd elont o'r ty i delont iddaw tra pyra y wledd honno heb genad gwr y ty ne'i wadd o arall dan boen kolli i glera; ac od a i dy arall: i
15 ddal fal fagymwnt, a dwyn i glera, a'i roi yngolevad yr eglwys blwy nessa. Ac o brwysga yn y wledd: kolli i rodd. Ac o gwna lateieth nev ansyberwyd am wraic ne forwyn yn lle i del: dwyn ffin nev carchar, a'i glera a gyll yn y wlad

---

¹ Llsgr. *mawn*.

² Llsgr. [*neu*] *gwrodraid*.

hono vij mlynedd.

20 A hefyd nadd elont i dyfarnav ne gornelav kyddiedic i chwarav na dissociav,
na chardiav, na chware dim oddierth sevthv ne gwmpenieth gwyr da; os ant:
pawb a ddylv fod yn swyddoc arnvnt o'i dal, ac i ddwyn i pyrse oddi arnvnt, a'i
roi hwynt yngharchar, a'i ysgwrsio.

25 A hefyd na ddysgont na sennav na rimynnav gwradyddys, na chyfriw a
hynny o ganevav, na¹ gwatwar, na dynwarded, na chablv, nac ysbio, na dychmygv
kelwydd ne'i ddwedyd yn ol arall kylwddoc, dan boen ffin a charchar.

30 A hefyd na wnelont [t. 389] gynhennv na ffraie, na lledrad ne gynllwyn,
ymgalvn a lladron nev a'r neb a wnel anllwfodraeth² na drwc arall; kanes gwyr
wrth gerdd a ddyly dwyn ymarweiddiad heddychvs, howddgar, kredic, vfvdd,
gwsneythgar i bawb o gywiriaid y brenin a'i swyddogion, y'w kydarnhav
35 hwyntav a'i sswcrio rac kael kam ne i³ gynnig vddvn.

A hefyd ymlaen pob gwyl i dylv pob disgibl ymddiddan a'i athro i wbod
i b'le ir elon i fwrw i gwilie, rac myned gormodd i'r vnle; ac nad elent ond vn
at wr xl, a dav at wr xxl ar y tair gwyl arbennic, ac yn ol hynny at wr a fo mwy
o rent. Ac i bob athro fod copi o'r order honn gidag ef⁴ er [i] dangos vddvnt pan
35 ddelont i gymrvd i disc y Grawys, i ysbyssv honn ymlaen vddvnt, a nhwythe o'i
chadw hi dan boen y dial sydd ynddi.

---

¹ Llsgr. *a*.

² Llsgr. *anllwfrodraeth*.

³ Mae darlleniad *ne i* braidd yn aneglur gan yr ymddengys fod llaw y
copiwr wedi llithro rywfaint.

⁴ Llsgr. *gidaf gee*.

Rodd penkerdd ar bob vn o'r tair gwyl arbennic: ijs iiijd. Rodd disgibl
penkeirddiaidd: ijs, oni bydd kydymayth i penkerdd. Kwrs klera i penkerdd
bob tair blynedd: xijs¹ o rodd gan bob pendefic o xl allan; a dwy rod [i] ddisgibl;
40 ac velly pob gwyl mabsant a neithiar. A disgibl disgyblaidd: xijd ar bob vn o'r
tair gwyl arbennic, a chwech o kwrs klera. A dissgibl ysbas: o geineoc, hyd lle
bo syberwyd y gwr i del atto er help o'i ddisc.

Ac yn y modd hynn y terfyna² Yssdattvs Gruffudd ap Kynan ar holl
Gymry. Terfvn.

---

¹ Tanlinellir *xijs* yn y llsgr.

²Llsgr. *a tefyna*.

W

Card. 2.634 (Havod 24)

tt. 297 - 303

[t. 297] Llyma Ystatunn Gruffydd ap Kynan a Bleddyn ap Kynvynn, yr honn a wnaethant ar wyr wrth gerdd, ac [a] oedd yn ysgrifenedig ar y rhol uchod.

Braint ag Statvnn Grvffvdd ap Kynan a Bleddyn ap Kynvyn, yr honn a wnaethant ar wyr wrth gerd, nid amgen vod no rrag myned neb yn wyr wrth gerd
5 mwy [t. 298] nog a delynt i vyned i eistedva vnwaith bob tair blyned ymhlas gorvchel y twyssog yn Aberffraw Ymon, ag Ymathraval Ymhowys; a nawd a gorchymyn hyd nad elai neb yn wr wrth gerdd o'r dyd hwnnw allan ond drwy gennad yr arglwydd a thrwy rod kenedl at i athro, ag i'r athro hwnnw atteb ohonaw yn wr wrth gerd abl yn y dydiav kyfraithvs.

10 A hevyd na bai i neb kynnal dwy gelvyddyd, nid amgen no phrydydiaeth a rryw gelvydyd arall o ganv telyn nev grwth.

A hevyd na bai i neb arwain krefft a chelvydyd, megis bod yn saer nev yn of, a chida hynny prydydiaeth nev delynoriaeth.

15 A hevyd nawd na bai i [t. 299] wyr wrth gerd erchi meirch, nev ychen, nev wisgoed anrrydedvs, na dim ag a ellid i gael ar werth dros benn gwerth chwevgaint, ond penkerd kadeiriog, [a] hynny dan boen kolli da wrth gerd hyd ymhen tair blyned, a'i rod yn fforffet i'r brenin.

Ag yn y gwledav hynny y gwnaethbwyd ag i kadarnhawyd braint ag Ystatvn ar wyr wrth gerd, nid amgen tair grad: nid amgen prydydiaeth,

20 tavlwrriaeth a chlerwrriaeth; a rrodion i bawb wrth ei braint; a phawb ohonvnt
gyda'r twysogion ar bob vn o'r tair gwyl vchel.

A gwedy marw y twysogion y kymmerth y gwyr bonheddigion, a hanoedynt
o waed y twyso[t. 300]gion, y gwyr wrth gerd attvnt, ag i roesant vddvn gylchwy
vnwaith bob tair blyned; ag yn amod, i'r prydydion kynnal iaith y Brvtaniaid, a
25 chynnal yr achoed, a chynnal y gweithredoed.

Ag i roesant i'r klerwyr gainiog o bob aradr ymhob vn o'r tair talaith, a
dimav o bob hanner aradr, a lle ni cheffynt yr arian: dwyn attavael.

Ag nad elai y klerwr i dy yr vchelwr, ag nad elei y penkerd i dy'r
gwreang; ag od elai, na bai ido ond rrod y klerwr.

30 Ag ar y klerwyr y¹ rroed danwarded, ag ymsennv, ag ymdyvalv, ag
ymwradwydio, a hynny ar gerd dafod [t. 301] ag i gyd ar vnwaith; a'r gainiog yn
y kyd er mwyn ardelw ohonvnt o wyr wrth gerd, a'r ovram er mwyn dirmygv y
kythrel a'i tynnodd hwynt mewn diogi, a llesgedd, a glothineb a godineb.

Ag ar y tavlwrwyr y rroed testynio, a digrifhav, a gorderchgerd, ag ervyn
35 da'n davlvoid.

Ag os dychanu a wnaid yn y gwledav, a rrodi testvn ar wr wrth gerd, iawn
oed rodi testvn ni bai wir, rrag kewilydio o'r gwr wrth gerd am i destvno am
beth a fai wir; a'r gwr a dychenid a dylyai gael dwy rod megys i bai i vrait.

Ag yn ol Grvffvd ap Kynan, Bledyn ap Kynvyn, twysog² Powys, a

---

¹ Ceir y llythyren *i* uwchben y llythyren *y* yn y llsgr. wreiddiol.

² Llsgr. *a twysog*.

40 gadarnhawdd [t. 302] breiniav ag ystatvniav¹ gwr wrth gerd, ag a wnaeth eraill
o newyd.

A'r vn gyffelib a hynny, yr Arglwyd Rys ap Tewdwr, twyssog
Dehevbarth, pan darvv wnavthvr y twr newyd yn Abertaivi, a wnaeth wahaod a
gorchymyn ar bawb a'r a geisiev da wrth gerd – Kvmrv, a Lloegr, ag Ewerdon
45 ag Yskottlont – i dyvod i'r twr newyd yn Abertaivi dan rrybydd vndydd a
blwyddyn.

Ag velly y terfyna honn yr ail dydd o fis Gorffenna yn oedran Krist 1607,
yr honn oedd yn ysgrifenedig [t. 303] ar gefn y dwned o'r vn llaw a'r dwned.
John Jones.

---

¹ Llsg. *ystvniav*.

Peniarth 73**tt. 154 - 8**

[t. 154]¹ Ystatvd Grvffydd ap Kynan am wyr wrth gerdd.

Braint ag Ystatvs ar wŷr wrth gerdd, nid amgen tair gradd: prydyddiaith, tevlwriaeth a cherddwriaeth; a rhoddion i bawb wrth i braint; a ffawb ohonynt gida'r twyssogion ar bob vn o'r tair gwyl vchel.

5 Ag wedi meirw y twyssogion y kymmerth y gwyr boneddigion, a hanoeddynt o waed y twyssogion, y gwyr wrth gerdd attynt, ag i roessant iddyn gylchwn (nid amgen kwrs klera) vnwaith bob tair blynedd; ag yn amod, i'r prydyddion kynal iaith y Brvtaniaid, a chynal yr iachoedd, a chynal i gweithredoedd.

10 Ag i rhoessant i'r klerwr geniog o bob aradr ymhob vn o'r tair talaith, a dime o bob haner aradr; a lle ni cheffynt yr arian: dwyn attafel.

Ag nadd elai yr klerwr i dŷ yr vchelwr, ag nadd elai y penkerdd i dŷ gwrengwr; ag od ai, na bai iddo ond rhodd klerwr.

Ag ar y klerwr rhoed ymsennv, ag ymddyfalv, ag ymwradyddo, a hynny

---

¹ Pan welir gair yn cynnwys y llythrennau *er, ir, wr, yr*, ac weithiau *vn* neu *un*, a phan fo angen acen grom uwchben yr *e, i, w, y, v/u*, tuedda copïwr y testun hwn i leoli'r acen grom uwchben y llythyren *r* neu'r llythyren *n*. Fodd bynnag, lleolwyd yr acen uwchben y llythrennau 'cywir' yn y testun uchod, gan yr ymddengys mai arfer y copïwr hwn yn unig ydyw lleoli'r acen uwchben y llythrennau anghywir.

15 ar gyhoedd dafod ag i gîd ar vnwaith. Rhoi keniog yn kydnabod er mwyn arddelw
ohonynt o wŷr wrth gerdd, a'r ofram er mwyn dirmygv y kythrel a'i tynnodd
hwynt mewn diogi, a llesgedd, a glothineb a godineb.

Ag ar y tevlwyr i rhoed testvniio, a digrifhav, a gordercherdd, ag erfyn
da yn devlvaidd.

20 Ag os dychanu a wnaid yn y gwleddav, a rhoddi testyn ar wŷr wrth gerdd,
iawn oedd roddi testyn ni bai wŷr rhag kwilyddu y gŵr wrth gerdd am destynio
am beth na¹ fai wŷr; a'r gŵr a ddychanid a ddyle gael dwy rod modd i bae ei
frait.

Ag yn ôl Grvffydd ap Kynan i doeth Bleddyn ap Kynfyn, twyssog Powys,
25 ag a gadarnhaodd breiniav ag Ystatvniav gwŷr wrth gerdd, ag a wnaeth eraill o
newydd.

Ag vn gyffelib i hynny yr Arglwydd Rŷs ap Tewdwr, mawr twyssog
Dehevbarth, pan ddarfv gwnevthvr y tŵr newydd yn Aberteifi, y gwnaeth
gwahodd a gorchymyn ar bawb a'r a geissiai da wrth i gerdd – Kymrv, a Lloegr,
30 ag Ywerddon ag Ysgotland – ddyfod [t.155] i'r tŵr newydd yn Aberteifi dann
rybydd vndydd a blwyddyn.

Ag felly byd ysbys i bawb o foneddigion a chyffredin fod eisteddfod ar
wyr wrth gerdd dafod a cherdd dant o fewn tref Gaerwys yn Sir y Fflint, y
devddegfed dydd o fis Gorffenna yn y bymthegfed flwyddyn o goroniad y Brenin
35 Harri Wythfed, garbronn Rissart ap Howel ap Ieuan Vychan, ysgwyer, drwy
gyttvndeb Syr Wiliam Grvffydd a Syr Roger Salsbri, a thrwy bressennol gyngor

---

¹ Llsgr. *a*.

Grvffydd ap Ieuan ap Llywelyn Vychan a Thvdvr Aled, bardd kadeiriog, a llawer
o foneddigion a doethion eraill, yn gwnevthvr order a llyfodraeth ar gerddwyr ag
ar i kylfyddyd, nid amgen ag i gadarnhav a chonffvrmio y penkerddiaid a'r sawl
40 a gafas grâdd yn y blaen, ag i raddio y sawl a haeddai, ag i rod-di i eraill ysbâs i
ddysgv ag i fefyriaw nessa ag i galler wrth gydwybod ag wrth hên Ystattvs
Grvffydd ap Kynan.

Llyma y sawl y mae rhydd iddyn glêra: gŵr wrth gerdd anafvs, er na bo
gradd iddo, megis¹ dall; disgybl sbâs; disgybl disgyblaidd; disgybl penkerddiaidd;
45 a ffenkerdd.

Disgybl sbâs kerdd dafod a ddylai [i] wybod svlldafav, a ffum messvr ar
englyn, a messvr kowydd devar, a'i kanv yn ywenyddol ymarn penkerdd a ddoeto
i gellir prydydd ohono.

Disgybl disgyblaidd a ddy[lai] wybod devddeg o'r messvra: pvmp ar
50 englynion, pedwar [o] gowyddav, a thri o fessvre odle (toddyn, gwavdodyn hir
a byrr²); a gochel y pymtheg bai kyffredin; a dangos kerdd o'i waith i hvn ar bob
vn o'r devddeg messur yn ddifai, ddisgyblaidd.

Disgybl penkerdd a ddylai wybod yr holl svlldafav, a rhiwl ymadrodd yn
ôl gramadeg, a dosbarth y kynghaneddion, gochel yr holl gamav, kanv yn
55 gytssain ne yn gyfochrgerdd ar xxi o'r messvra. Er na chano gerdd o gadwynfyr
a thowddgrych kadwynog, ne o digwydd vn o'r messvra heb i wybod, y mae yn
gydymeth i benkerdd.

---

¹ Llsgr. *ne megis*.

² Llsgr. *gwavdodyn toddyn hir a byrr*.

Yn benkerdd i dyle wybod y kwbl, a chanv yn gyfochyr-gynghaneddus ar gymeriadav, yn destvngar ar ddygrifwch, yn ffrwythlawn o ssynwyr, yn
60 ddevnyddgar o gerddwriaeth, yn warantedig o awdvrdaud, ag yn ewenyddol o ddychmigion, fal i bo ysmwytha i dysgv ne i datgan, a difyrfa i'r gwranda-wyr ne i'r darllennydd, a hwy a galler dal kof ar voliant boneddigion rhag llaw.

[t. 156] Kerdd dant.

Disgybl heb radd: nid oes dogyn ar i rodd nag ar i gylfyddy onid barn
65 penkerdd a ellir gwr wrth gerdd ohonaw.

Disgybl o sbâs graddol a ddyle wybod pvm kwlwm, a chadair, ag a farno athro o ganiadav a gostegion.

Disgybl disgyblaidd a ddyle wybod dêg o ganiadav, kadair, a cholofn, a gwybod pa gweiriadav a'r messvra i bôn.

70 Yn ddisgybl penkerddiaidd: vgen o glvme, dwy gadair, dwy golonn, a'r pedwar gosteg, pedwar ar higain o glyme kytgerdd, a'r pedwar messvr ar higain, a'i dosbarthv a'i kanv yn benkerddiaidd; ag yn vn rodd a ffenkerdd, eithr ni ddyle ymgystadlv a ffenkerdd tra vo yn y radd honno.

75 Yn benkerdd i dyle wybod deg ar higain o glyme – o'r hynn lleiaf tair o'r kolofnav, tair o'r kadeiriav. Ag a fynno dwyn ariandlws telyn ne grwth rhaid iddo wybod y pedair kadair, a'r pedair kolonn, a'r pedwar messvr ar higain, a ffedwar ar higain o glyme kytgerdd, a chledde kerdd, a dosbarthv pob gwahan a rhagwahan, pob kynhwysiad, a gorffwysfa pob ysmvdfa ar dyniad a chowiriant, a dangos kerdd warantedig o'i waith i hvn¹ yn benkerddiaidd ag yn athrawaidd,

---

¹Ceir acen grom uwchben y llythyren v.

80 fal y bo kydwbybodvs i'r penkerddiaid a'r doethion i varnv a'i dewisso yn awdvr
ag yn athro ar i gylfyddy; kanys ni ddyle neb ddysgv ond gan athro
penkerddiaidd, ne gael gantho farnv ne ossod yn vnion a ddysger gan arall.

Ag os telynior, rhaid iddo wybod y tri mwlech godidog, y kwlwm a
raddiwyd yn gifwch a deg kwlwm a devgain, a'r nis mettro. Pob kolon a
85 raddiwyd yn ddeg kwlwm, pob kadair yn ddeg kwlwm ar higain.

Wedi hynn yr ordeniwyd athrawon a ffenkerddiaid i gymryd disgyblion
wrth reolaeth i kylfyddy, vn ar vnwaith mewn dogyn o brentissiaith,¹ ag nâ bo
i'r dysgybl wnevthvr dysgybl arall; ag ar bob disgybl fod gida'i athro bob
Grawys dan boen kolli i radd oni bydd achos – karchar, ne glefyd, ney'r kyfryw
90 achos kyfreithlon.

Hefyd na bo prydydd a gano kerdd i erchi march, ne walch, ne filgi, ney'r
kyfriw anwyldlws, heb gennad perchennog; ag nas anfono gŵr wrth gerdd [dan]t
dann boen ffin a charchâr.

[t. 157] Hefyd na wnêl neb ddynwarded i athro nag arall ar i feddwl a'i
95 fyfyriad.

Hefyd na wnel gerdd heb i dangos y'w athro, a gwybod i bôd yn i lle kynn
i chanv allan.

Hefyd gorchymyn i bawb na wnelon arferav vakabwnd, rhodiaid² ne
grwydriad; ac nadd el neb o'r tŷ y dêl iddaw tra byrhao y wledd yno heb gennad
100 gŵr y tŷ ne'i wahodd gan arall, dan boen kolli i rodd; ag od â o dŷ i dŷ: i ddal

---

¹ Llsgr. *o brentissiaidd*.

² Llsgr. *rhoddiaid*.

fal vakabwnd, a dwyn i glera, a'i roi yn olevad yr eglwys blwyf; ag o brwysga yn y wledd: kôlli i rodd. O gwna lateieth ne anssyberwyd am wraig ne forwyn lle i dêl: dwyn ffin a charchar, a cholli i glera saith mlynedd.

105 Hefyd nadd elant i dafarne ne i gornele kuddiedig a chware dissie, ne gardie, ne chware arall am dda; pawb yn sswyddogion arnynt a dwyn a fo yn i pyrssav.

Hefyd na ddysgant na sennav na rhimynav gwradyddvs, na chyfriw a hynny – goganv, gwatwar, dynwared, [cablu, ysbïo, dychmygu celwydd neu ei ddywedyd] yn ôl arall kelwyddog – dann boen ffin a charchar.

110 Hefyd na wnelont gynnen, ffraie, twyll ne ladrad, mvrn ne gynllwyn, ymgalynn a lladron ne a'r neb a wnel anllyfodraith ddrwg arall; kanys gwŷr wrth gerdd a ddylant ddwyn ymarweddiad heddychol, howddg[ar], kariadvs, vfydd, gwasnaethgar, ag i bawb o gowiriaid y brenin a'i sswyddogion i kadarnhav a'i sswckrio.

115 A mis ymlaen pob gwŷl ymorol a'i athrawon i wybod p'le ir ânt, rhag myned gormod i'r vnle; ag nadd êl ond vn at wyr o ddeg pvnt o fowyd, dav at wŷr o vgain pvnt o fowyd ar y tair gwyl arbennig, ag at radde honno at wŷr a fo vwch o rent; ag i bob athro bod kopi o'r order honn er i dangos vddynt ag y'w koffav pan ddelont i gymryd dysg Grawys.

120 Llyma roddion pawb wrth i radd:

Rhodd penkerdd ar tair gwŷl arbennig: iijs iiijd

Rhodd disgybl disgyblaidd: ijs.

Rhodd disgybl o sbâs: xijd.

Rhodd penkerddiaid ar wyl mabsant ne neithior oni bydd neithior reiol:

125 xijd.

Kwrs klera disgybl disgyblaidd, [ ]d.

Kwrs klera disgybl o sbâs, v[ ].

Hefyd o daw gwr o wlad arall i glera heb [ysgrifen] vn o'r penkerddiaid
i ddangos beth a ddyly, ag o[nis bydd] bod heb i rodd.

130 [t. 158] Hefyd tevlvwr, o ran iache bonneddigion, lle i gwypo ddwyn iache
y gŵr a'r wraig at vn o'r llwythe yreiol a fv yn dwyn arfe gynt: gida ssyberwyd
boneddigion, ijd.

BL 14943**ff. 3^r - 8^v**

[f. 3^r]¹ Statud y gwŷr wrth gerdd o waith Gruffudd ap Cynan, twysawc Cymru, yr hwn a ddechreuodd lywodraethu Gwynedd ynghylch y flwyddyn 1079, ac a fu farw yn y flwyddyn 1136. Yr hon Statud a gadarnhawyd mewn eisteddfod gan amryw o athrawon celfyddyd o² Gymru, a Gwyddelod hefyd, y
 5 rhai a ddygasai Gruffudd ap Cynan gydag efo o'r Iwerddon.³

[f. 4^r] Llyma'r sawl sydd rydd iddynt glera:

1. Gwr wrth gerdd anafus, megis gwr dall.
2. Disgybl ysbâs.
3. Disgybl disgyblaidd.
- 10 4. Disgybl penceirddiaidd.
5. Pencerdd.

Disgybl ysbâs cerdd dafawd a ddylai wybod y silldafau, a phum mesur ar englyn (nid amgen unodl union, unodl crwcca, unodl cyrch, proest cadwynog, proest cyfnewidiog), a mesur ar gowydd dauair hirion, a'i canu yn awenyddgar
 15 ymarn pencerdd a ddwedo ar ei gydwybod a ellir prydydd ohono.

---

¹ Ar waelod y ffolio ceir yr wybodaeth a ganlyn: "A ysgirfennwyd allan o Hen Lyfr 'sgrifen genifi Lewis Morris yn y flwyddyn 1727."

² Mae'r llythyren 'o' wedi ei hysgrifennu ar ben dwy lythyren arall, sef *y ac r*.

³ Mae ffolio 3^v yn wag.

Disgybl disgyblaidd a ddylae wybod dauddeg o fesurau, sef pum mesur englyn, pedwar mesur cowydd, ag owdl (toddaid, gwawdodyn byr a gwawdodyn hir); a gochel [t. 4^v] y pymtheg bai cyffredin; a dangos o'i waith ei hun bob un o'r deuddeg mesur yn ddisgyblaidd.

20 Disgybl penceirddiaidd a ddylai wybod i holl silldafau, a rheol yr ymadroddion yn ol y gramadeg, a dosbarth y cynganeddion, a gochel yr holl feiau, canu'n gydsain neu'n gofiwchgerdd ar un ar hugain o'r mesurau. Er na chano fyr na thawddgrych cadwynog, neu ddigwydd un o'r mesurau heb wybod, mae ef yn gydymaith i bencerdd.¹

25 Pencerdd a ddylai wybod y cwbl, a chanu'n gyfochr, yn gydsain, yn groesgynganeddawl ar² gymeriade, yn destyngar ar ddigrifwch, yn³ ffrwythlon o synwyr, yn ddeunyddfawr o gerddwriaeth, yn warantedig o awdurdod, yn awenyddol o ddychymig, fal y bo hawsaf ei ddysgu a dadganu y gerdd, a ddifyrra ei gwranddo neu ei darllen, [f. 5^v] a hwyra gallu dal cof ar foliant boneddigion.

30 Cerdd Dant.

Disgybl ysbâs heb râdd: nid oes ar ei reol nag ar ei gelfyddyd ond barn pencerdd a ellir gwr wrth gerdd ohono. A rhaid iddo wybod deg cwlwm, a

---

¹ Ar ddiwedd y paragraff hwn ceir y geiriau a ganlyn ar ymyl chwith y ddalen: "This is not in John dd Rhys. Gram."

² Llsg. *at*.

³ Llsg. '*n ffrwythlon*.

phum cwlwm o gydgerdd, ag wyth o ganiadau.¹

35 Disgybl disgyblaidd a ddylae wybod ugain o glymmau, a dwy golofn, a deg cwlwm o gydgerdd, a dwy gadair, ag un ar bymtheg o ganiadau, a phedwar mesur ar hugain, a'i canu drwy reol.

40 Disgybl penceirddiaidd a ddylae wybod deg ar hugain o glymmau, a thair colofn, a phymtheg o glymmau cydgerdd, a thair cadair, a phedwar ar hugain o ganiadau, [f. 5^v] a'r pedair gosdeg, a medru ei dosbarthu, a gwybod² gwahan rhwng pob rhyw a'i gilydd.

Pencerdd a ddylae wybod daugain cwlwm, a phedair colofn, ag ugain cwlwm cydgerdd, a phedair cadair, a XXXII o ganiadau, a phedair gosdeg, a gwybod ei fesurau a'i rheol, gwybod pedwar ar hugain o ddifre, a dosparth y mesur megis y mae yn y llyfr.³

45 Dosparth yw dangos a medru gwneuthur cerdd ei hunan yn ddifai ymarn penceirddiaid, a medru holl ddosparthau, a phob gwahan a rhagwahan, pob cynwysiad, a gorphwysiad pob ysmydfa o dyniade a'r cowirdannau cuddiedig ag anghuddiedig, a'i dangos yn warantedig o'i waith ei hun yn benceirddiaidd [f. 6^r] ag yn athrawaidd, fal i bo cydwybodus i benceirddiaid a doethion farnu a'i dewiso'n awdwr ag 'n athro ar y gelfyddyd.

Ni ddyle neb ddysgu ond gan athro penceirddiaidd, neu un a feder osod

---

¹ Gyferbyn â'r frawddeg hon yn y llsgr. wreiddiol, ceir y geiriau a ganlyn ar ymyl dde y ddalen: "disgybl ysbas graddol medd. J. dd rhys. p. 298."

² O flaen y gair *gwybod* ceir croes, ac ar ymyl chwith y ddalen ceir croes arall, ac ysgrifennir y gair *adnabod*.

³ Ar ymyl chwith y ddalen ychwanegir y geiriau canlynol: "megis y mae yn y llyfr dosparth medd. J dd rh."

yn iawn y peth a ddysger gan eraill.

Ag os telyniwr a fydd rhaid iddo wybod y tair mwchwl godidog, yr hwn
a raddiwyd yn ogyfiwch a'r pedair colofn. Pob colofn o'r pedair a raddiwyd yn
55 ddeg cwlwm; pob un o'r tair mwchwl newydd yn ogyfiwch o radd a'r pedair
cadair, a'r pedair cadair yn bum cwlwm bob un.

Gwedi hynny yr ordeiniwyd i'r athrawon penceirddiaidd gymryd
disgyblion wrth reolaeth y gelfyddyd, nid amgen nag un ar unwaith mewn dogn
o amser brentisiaeth; ag na bo i'r [f. 6°] disgybl wneuthur disgybl arall; ag ar bob
60 disgybl y Grawys fod gida'i athro dan boen colli ei radd oni bydd achos
cyfreithlon.

Hefyd na bo i neb ddynward na gwatwar ei athro am ei feddwl a'i
fyfyrdod.

Hefyd na wnel disgybl gerdd heb ei dangos i'w athro, a gwybod wrth farn
65 ei bod yn iawn cyn ei chanu allan.

Hefyd gorchymyn i bawb na wnelont arferoedd rhodiad neu grwydrad.¹

Hefyd nad el neb i wyl mabsant o'r ty y del gynta tra barhao y wledd yno
heb genad gwr y ty neu wadd gan arall dan boen colli ei glera; ag od eiff o dy i
dy rhaid ei ddal fal² vacabwnd, a dwyn ei glera, a'i roi wrth raid yr eglwys. [f.
70 7°] Ag o brwysga yn y wledd: colli ei rodd. Ag os gwneiff ansyberwyd neu
fariaeth am wraig neu forwyn lle i delo: dwyn ffin a charchar, a cholli ei glera

---

¹ Ar ymyl chwith y ddalen ceir y geiriau a ganlyn: "arferoedd o glêr y dom rhodiad J dd Rh. gram. p 301."

² Ar ôl y gair *fal* ceir croes, ac ar ymyl chwith y ddalen ceir croes arall a'r geiriau "gwibiawdr Crwydrad. d^o. p. 301."

dros saith mlynedd.

Hefyd nad elo i dafarnau neu gornelau cuddiedig i chware disiau a
chardiau, neu gware arall am dda; ag os gwnan: pawb yn swyddog arnyn i ddwyn
75 hynny a fo yn ei pyrsau.¹

Hefyd na ddysgont na sennau na rhimmynnau gwardwyddus, na gwatwor,
na dynwared, cablu, ysbio, a dychymmyg celwydd neu ei ddoedyd yn ol arall, dan
boen ffin a charchar.

Hefyd na wnelont gynnen, ffrac, twyll neu ledrad, murn neu gynllwyn,
80 nag ymgalyn a lladron na neb a wnel anllyfodraeth dan boen ffin a charchar;
canys gwyr wrth gerdd a ddylant ddwyn ymadroddion [f. 7^v] hawddgar,
heddychlon, caredig, ufyddwasnaethgar i bawb o gowiriaid² y brenin a'i
swyddogion, i'w gadarnhau a'i swccrio.³

Hefyd mis ymlaen pob gwyl ymofyn a'i hathro i wybod pa le'r el, rhag
85 mynd gormod i'r unlle; ag nad el ond un at wr a deg punt o fowyd, dau at wr o
ugain punt, ag wrth y radd honno at wr a fo uwch o rent.

Rhodd disgybl disgyblaidd am gowydd: tri swlld a grot.

Rhodd disgybl penceirddiaidd am gowydd: chwe swlld a naw ceiniog; ag
i athro chwaneg o syberwyd neu ryw elw.

---

¹Ar ymyl dde y ddalen ceir y geiriau a ganlyn: "This Excells that In S. dd rhys. gram p. 301."

²Llsgr. o *gowiriad*.

³Ar ymyl chwith y ddalen ceir y geiriau a ganlyn: "By J. dd rhys thus a phawb o gowiriad a swyddogion y Brenin, a ddylent ei swccrio, y gwyr wrth gerdd".

90

[f. 8^v] Rhoddion gwyr wrth gerdd dant.

Disgybl ysbas graddol: dauddeg ceiniog ar bob un o'r tair gwyl arbennig.

Disgybl disgyblaidd: chwe cheiniog ar hugain bob un o'r tair gwyl arbenig
(Pasc, Nadolig a Sulgwyn), a phob neithior reiol; a neithior arall a chwrs clera:
saith ceiniog.

95

Rhodd disgybl penceirddiaidd bob un o'r tair gwyl arbennig: 3s 4d, a
phob neithier reiol; a neithier arall a chwrs clera bob tair blynedd: dauddeg
ceiniog. Rhodd pencerdd fwy syberwyd na disgybl.

Diraddiadau ar wyr wrth gerdd.

Disgybl ysbâs graddol: oni ddysg mewn tair blynedd, colli ei radd.

100

Disgybl disgyblaidd: oni ddysg y tair blynedd, colli ei radd ddisgyblaidd.

[f. 8^v] Disgybl pencerddiaidd: oni ddysg fod yn bencerdd mewn tair
blynedd, colli ei radd a syrthio i radd ddisgyblaidd.

Terfyn y Statud.

Grammadeg CymraegO Gasgliad, Myfyriad ac ArgraphiadJohn Rhydderch.tt. 177 - 89

[t. 177] Statud Gruffudd ap Cynan, sef braint ar wyr wrth gerdd drwy
waith tywysogion Cymru a oeddynt yn cynnal gwir ddefodau y Brutaniaid.

Gruffudd ab Cynan, tywysawg Aberffraw, a Bleddyn ab Cynfyn, tywysog
Mathrafael, a wnaethont fraint a threfn ar wyr wrth gerdd, nid amgen rhag
5 myned neb yn wyr wrth gerdd namyn y rhai a ddylai fyned drwy eisteddfod, a
hono unwaith bob tair blynedd yng goruchel lÿs y tywysog yn Aberffraw ym
Môn ac yn Mathrafael ym Mhowys; a nawdd a gorchymyn hyd nad elai neb yn
wyr wrth gerdd o'r dydd hwnnw allan onid a elai drwy gennad yr arglwydd a
thrwyr rôdd cenattâd yr athraw, ac i'r athraw hwnnw ateb ohono yn wr wrth
10 gerdd abl erbyn dydd cyfreithiawl, gosodedig.

Ac hefyd na bai i neb gynnal dwy gelfyddyd, megis prydyddiaeth a chanu
telyn neu grŵth, neu gynnal crefft a chelfyddyd pa bynnag oddieithr ei gelfyddyd
ei hun.

Ac hefyd nawdd na bei i wyr wrth gerdd er[t. 178]chi dros benn gwerth
15 chweigien o ddim yn y byd, megis meirch, neu ychain, neu wiscoedd
anrhydeddus, a hynny dan boen colli eu da wrth gerdd hyd benn y tair blynedd,

a'r rhodd yn fforffet i'r brenhin.

20 Ac yn ol Gruffydd ab Cynan, tywysawg Gwynedd, Bleddyn ab Cynfyn,
tywysog Powys, a gadarnhawdd breiniau a Statutau gwyr wrth gerdd, ac a wnaeth
rai eraill o newydd.

Tair Gwlêdd Ynys Brydain, sef: Gwlêdd Caswallon, Gwlêdd Arthur
Frenhin Ynghaerlleon-ar-Wysc, a'r wlêdd isod.

25 A chyda hynny, yr Arglwydd Rhys ab Gruffydd ap Rhys ab Tewdr,
tywysog Deheubarth, talaith Ddinefwr, gwedi iddo orphen y tŵr newydd yn
Aberteifi, a anfonnes wahoddiad a gorchymmyn i bawb a'r a geisiau dda wrth
gerdd o Gymru, a Lloegr, ac Iwerddon, ac o Scotland, ddyfod i'r wledd fawr i
Aberteifi dan rybudd undydd a blwyddyn.

30 Ac yn y gwleddoedd anrhydeddus hynny y gwnaethpwyd ac y
cadarnhawyd braint a Statutau celfyddydau gwyr wrth gerdd, nid amgen
prydyddiaeth, teuluwriaeth a chlerwriaeth, a rhoddion i bawb wrth i fraint o'r
cerddorion gyda'r tywysogion ar bob un o'r tair gwyl arbennig.

35 Ac wedi meirw o'r tywysogion y cymmerth gwyr bonheddigion, y rhai
oeddynt o waed y tywysogion, y gwyr wrth gerdd attynt, ac y rhoesont iddynt
gylchwy yn ol pob un o'r tair gwyl arbennig o fewn eu talaith eu hun, ac unwaith
bob tair blynedd drwy y tair talaith, [a] chyda hynny hwy a roesant iddynt
neithiorau morwynion jeuaingc; ac yn ammod, i'r prydyddion gynnal iaith y
Brutaniaid, a'i hachoedd a'i gweithredoedd.

Ac i rhodded i'r clerwyr geiniog [t. 179] a gofram o bob aradr, a dimmau
o bob hanner aradr; a lle ni chaent arian: dwyn gafael.

40 Ac nad elei y clerwr i dŷ yr uchelwr, na'r pencerdd i dŷ y gwreng; ac od

elei, na chaffai onid rhôdd y clerwr.

Ac ar y clerwr yr oedd ymsennu, a dyfalu, a dynwared, ac ymbil trwy
wradwydd, a hynny ar eulun cerdd dafawd; a'r geiniog a roddydd iddo er mwyn
ei fod yn arddel i hanfod, megis chwynn, o wyr wrth gerdd, a gofram a roddydd
45 iddaw er mwyn dirmygu y cythraul a'i tynawdd mewn diogi, a glythineb a
llesgedd.

Ac ar y teuluwr ir oedd tystunniaw, a digrifhau, a phrydu gordderchgerdd,
ac erfynniad da yn deuluaidd heb neb ryw ymbil amdanynt.

Ac os rhoi testyn a wneid yn y gwleddoedd hynny ar wr wrth gerdd, jawn
50 oedd i rhoddi o beth ni bei wir, rhag cywilyddio y gwr wrth gerdd; a'r gwr a
ddychenid a gae i ddwy rodd oherwydd i fraint i hun.

Pencerdd gwlad a geiff gobreu merched y cerddorion a faent ynddi. Ef
a geiff gyfarwys y morwynion jeuaingc pan wrhaont, nid amgen pedair ar hugain,
sef rhôdd.

55 Pan fynno y brenhin wrandaw canu cerdd, caned y pencerdd ddau ganu
iddo ynghyntedd y neuadd, un o Dduw ac arall o'r brenhin; canys ef a ddyleu
ddechreu cerdd yn y llÿs, a'r bardd teulu a ddylu canu y trydydd canu is cyntedd
y neuadd.

60 Pan fynno y frenhines gerdd o'i gwrandaw yn yr ystafell, caned y bardd
teulu iddi dri chanu o gerdd angau trwy lef gymhedrawl, rhag rhwystro yn y
neuadd. Y tir a geiff yn rhydd, ac ni cheiff ddim o neithiorau gwragedd gwriawg
cyn na hynny, sef gwragedd gweddwon gwedi ailbriodi.

Sef yw pencerdd: bardd gwedi'r ennillo cadair. Ni ddichon bardd erchi
[t. 180] dim hyd i bo yn i swydd ef heb gennad, oni bydd bardd gorwlad. Cyd

65 gwrafuner rhoddi dim i eirchiad yn y wlad, hyd ymhen ysbaid o amser, rhydd
fydd y pencerdd.

Llyma'r sawl sydd rydd iddynt glera:

1. Gwr wrth gerdd anafus, megis gwr dall.

2. Disgybl ysbâs.

70 3. Disgybl disgyblaidd.

4. Disgybl penceirddiaidd.

5. Pencerdd.

Disgybl yspâs cerdd dafawd a ddylai wybod y sillafau, a phum mesur ar
englyn (nid amgen unodl union, unodl crwcca, unodl cyrch, proest cadwynog,
75 proest cyfnewidiog), a mesur ar gywydd dauair hirion, a'i canu yn awenyddgar
ym marn pencerdd a ddwedo ar ei gydwybod a ellir prydydd ohono.

Dysgybl dysgyblaidd a ddylae wybod deuddeg o fesurau, sef pum mesur
englyn, pedwar mesur cywydd, ac owdl (toddaid, gwawdodyn byrr a gwawdodyn
hir); a gochel y pymtheg bai cyffredin; a dangos o'i waith ei hun bob un o'r
80 deuddeg mesur yn ddisgyblaidd.

Discybl penceirddiaidd a ddylai wybod i holl sillafau, a rheol yr
ymadroddion yn ol y grammadeg, a dosparth y cynghaneddion, a gochel yr holl
feiau, canu'n gydsain neu'n gyfochrgerdd¹ ar un ar hugain o'r mesurau. Er na
chano gadwynfyr na thawddgyrch cadwynog, neu ddigwydd un o'r mesurau heb
85 wybod, mae ef yn gydymmaith i bencerdd.

Pencerdd a ddylai wybod y cwbl, a chanu'n gyfochr, yn gydsain, yn groes

---

¹ Testun *neu'n gyfochr*gerdd.

gynghanedd ar gymmeriadau, yn destyngar ar ddigrifwch, yn ffrwythlon o
synwyr, yn ddeunyddfawr o gerddwriaeth, yn warantedig o awdurdod, yn
awenyddol o ddychymmyg, fal y bo hawsaf i ddysgu a dadgan y gerdd, a ddifyrra
90 ei gwrando neu ei darllen, a hwyra gallu dal côf ar foliant boneddigion.

[t. 181] Cerdd Dant.

Disgybl yspâs heb radd: nid oes ar ei reol nac ar ei gelfyddyd ond barn
pencerdd a ellir gwr wrth gerdd ohono. A rhaid iddo wybod deg cwlwm, a phum
cwlwm o gydgerdd, ac wyth o ganiadau.

15 Disgybl disgyblaidd a ddylae wybod ugain o glymmau, a dwy golofn, a
deg cwlwm o gydgerdd, a dwy gadair, ac un ar bymtheg o ganiadau, a phedwar
mesur ar hugain, a'i canu drwy reol.

Disgybl penceirddiaidd a ddylae wybod deg ar hugain o glymmau, a thair
colofn, a phymtheg o glymmau cydgerdd, a thair cadair, a phedwar ar hugain o
100 ganiadau, a'r pedair gosteg, a medru ei dosparthu, ac adnabod a gwybod gwahan
rhwng pob rhyw a'i gilydd.

Pencerdd a ddylae wybod deugain cwlwm, a phedair colofn, ag ugain
cwlwm cydgerdd, a phedair cadair, a 32 o ganiadau, a phedair gosteg, a gwybod
ei fesurau a'i rheol, gwybod pedwar ar hugain o ddifre, a dosparth y mesur megis
105 y mae yn y llyfr.

Dosparth yw dangos a medru gwneuthur cerdd ei hunan yn ddifai ym
marn penceirddiaid, a medru ei holl ddosparthau, a phob gwahan a rhagwahan,
pob cynnwysiad, a gorphwysiad pob ysmudfa ar dyniade a'r cywirdannau
cuddiedig ac anghuddiedig, a'i dangos yn warantedig o'i waith ei hun yn

110 bencerddiaidd¹ ac yn athrawaidd, fal y bo cydwybodus i benceirddiaid a doethion
farnu a'i dewiso'n awdwr ac yn athro ar y gelfyddyd.

Ni ddyle neb ddysgu ond gan athro penceirddiaidd, neu un a fedr osod yn
iawn y peth a ddysger gan eraill.

115 Ac os telyniwr a fydd rhaid iddo wybod y tair mwchwl godidog, yr hwn
a raddiwyd yn ogyfuwch [t. 182] a'r pedair colofn. Pob colofn o'r pedair a
raddiwyd yn ddeg cwlwm; pob un o'r tair mwchwl newydd yn ogyfuwch o râdd
a'r pedair cadair, a'r pedair yn bum cwlwm bob un.

120 Gwedi hynny yr ordeiniwyd i'r athrawon penceirddiaidd gymryd
disgyblion wrth reolaeth y gelfyddyd, nid amgen nag un ar unwaith mewn dogn
o brentisiaeth; ac na bo i'r disgybl wneuthur disgybl arall; ac ar bob disgybl y
Grawys fod gyda'i athro dan boen colli ei râdd, oni bydd achos cyfreithlon.

Hefyd na bo i neb ddynwared na gwatwar ei athro am ei feddwl a'i
fyfyrdod.

125 Hefyd na wnel disgybl gerdd heb ei dangos i'w athro, a gwybod wrth farn
ei bod yn iawn cyn ei chanu allan.

Hefyd gorchymmyn i bawb na wnelont arferoedd rhodiad ne grwydrad.

130 Hefyd nad êl neb i wyl na mabsant o'r tŷ y del gynta tra parhao y wlêdd
yno heb gennad gwr y ty neu wâdd gan arall, dan boen colli ei glera; ac od â o dŷ
i dŷ rhaid i ddal fel gwibiawdr/crwydrad, a dwyn ei glera, a'i roi wrth raid yr
eglwys. Ac o brwysca yn y wlêdd: colli ei rôdd. Ac os gwnâ ansyberwyd ne
fariaeth am wraig neu forwyn lle i delo: dwyn ffin a charchar, a cholli ei glera

---

¹ [Y]n *Benceirddiaid* a geir yn y testun argraffedig.

dros saith mhlynedd.

135 Hefyd nad elo i dafarnau neu gornelau cuddiedig i chware disiau, a
chardiau, neu chwareu arall am dda; ac os gwnan: pawb yn swyddog arnynt i
ddwyn hynny fo yn eu pyrsau.

Hefyd na ddysgont na sennau na rhimmynnau gwradwyddus, na gwatwor,
na dynwared, cablu, yspio, a dychymmyg celwydd neu ei ddywedyd yn ol arall,
dan boen ffin a charchar.

140 Hefyd na wnelont gynnen, ffræ, twyll neu ledrad, murn neu gynllwyn,
nag ymganlyn a lladron na neb a wnel anllywodraeth dan boen [t. 183] ffin a
charchar; canys gwyr wrth gerdd a ddylant ddwyn ymadroddion hawddgar,
heddychlon, caredig, ufyddwasnaethgar i bawb o gywiriaid¹ y brenhin a'i
swyddogion, i'w gadarnhau a'i swccrio.

145 Hefyd mis ymlaen pob gwyl ymofyn a'i hathro i wybod pa le'r êl, rhag
mynd gormod i'r unlle; ac nad êl ond un at wr a deg punt o fywyd, dau at wr o
ugain punt, ac wrth y râdd honno at wr a fo uwch o rent.

Rhodd disgybl disgyblaidd am gywydd: tri swllt a grôt.

Rhodd disgybl penceirddiaidd am gywydd: 6 swllt a naw ceiniog; ac i
athro chwaneg o syberwyd neu ryw elw.

150 Disgybl yspas graddol: deuddeg ceiniog ar bob un o'r tair gwyl arbennig.

Disgybl disgyblaidd: chwe cheiniog ar hugain bob un o'r tair gwyl
arbennig (y Pasc, Nadolig a Sulgwyn), a phob neithior freiniol; a neithior arall
a chwrs clera: saith geiniog.

---

¹ [O] *gywiriad* a geir yn y testun argraffedig.

155 Rhodd disgybl penceirddiaidd bob un o'r tair gwyl arbennig: 3s a 4d, a phob neithior reioli; a neithior arall a chwrs clera bob tair blynedd: deuddeg ceiniog. Rhôdd pencerdd fwy syberwyd no disgybl.

Disgybl yspâs graddol: oni ddysg mewn tair blynedd, colli ei radd.

Disgybl disgyblaidd: oni ddysg yn y tair blynedd, colli ei râdd ddisgyblaidd.

160 Disgybl pencerddiaidd:¹ oni ddysg fod yn bencerdd mewn tair blynedd, colli ei râdd a syrthio i râdd ddisgyblaidd.

Rhywiau Cerddorion.

165 Wyth ryw gerddawr sydd, nid amgen pedwar cerddawr graddol, sef prydydd neu fardd caw (a hwnnw o dri rhyw, sef telynior, crythawr, [t. 184] datceiniad), prifardd, posfardd, arwyddfardd.

170 Pwy bynnag a ddywetto i fod yn arwyddfardd, gwybydded achoedd brenhinoedd a thywyssogion, a chyfarwyddyd oddi wrth y Tri Prif Fardd Ynys Brydain, nid amgen Myrddin ab Morfryn, a Myrddin Emrys, a Thaliesin Ben Beirdd; ac ynghelfyddyd arwyddfarddoniaeth, o ran gwybod yn berffaith wir achoedd, ac arwyddion, a theilyngdawd, ac odidogion weithredoedd pendefigion a boneddigion Cymru.

Ac o'r rhai uchod, hwnnw a elwir yn gadeirfardd a fo yn dwyn y gadair aur neu arian ar ei ysgwydd i ddangos i fod yn athro cadeiriog.

Pedwar ofergerddawr, nid amgen: pibydd, hudawl, tabret, ffidler (sef

---

¹ *Pencerddiaid* a geir yn y testun argraffedig.

175 cerddawr grŵth dri thant); a rhôdd pob un o'r pedwar hynn, sef yr offergerddorion, yw ceiniawg, a chanu o'e sefyll.

Yn amser Brenhin Penbeirdd a'i hendeidiau, yn yr amser yr oedd Cadwaladr yn frenhin ac yn bennadur ar holl dalaith y teyrnasoedd, yna hwy a aethant i eistedd ac i farnu ar bob rhyw beth a'r a gymrei prydyddion y dalaith yn
180 llaw, nid amgen ar geingciau telyn a'i chaniadau. Ac yno y daeth un gwr ger eu bron i ganu isgyweir ar y bragod dannau, yr honn isgyweir a fu seml a drwg ganhynt ei chlywed o achos i bod yn dyfod o lais Pibeu Morfydd. Ac yna y gorchmynnasont iddo dan fawrboen, pa bryd bynnac y deler gerbron gwyr dyscedig ganu ohono Mwynen Gwynedd, yr hon a ddaroedd i Frenhin Penbeirdd
185 ac i Gydwaladr Frenhin yn gyntaf ei rhoddi allan yn eu hamser hwy a'u cydgynghorion. Ag na bei i neb ganu mewn jawn gynghanedd ond gyda Mwynen o achos i bod yn dyfod o'r cyweirdanneu a'r llall o'r cymysciaid. A hyn a dystiolaetha [t. 185] Caniad Cefyliwr, a Chaniad o Fawr Wyrthiau, a Chaniad Ieuan ab [y] Gof, a Chaniad Anrhec Dewi, a Chaniad Cydwgi, a Chaniad
190 Einion Delyniwr, a'r Caniad Crych ar y Carsi, heblaw llawer o ganiadau eraill. A'r rhain a ellir eu henwi ag ymarfer ohonynt pan y mynner.

Swydd Datceiniaid.

Ac yn gyntaf, ef a ddyly datceiniad wybod cyweiriaw telyn neu grŵth, a chanu amcan o brofiadau drwy blethiadau'n warantedig, a dwy osteg, a chlwm,
195 a chaniad, a'i dair ar ddeg o brifgeingciau a'i cessailweision, a'i dri phrif accen ar ddêg, a chanu gyda hwy, ac amcan o geingciau a phuroriaeth, a'i bedwar mesur ar hugain cerdd dant, a'i dosparth yn jawn. Hefyd ef a ddyly fedru

darllen Cymraeg yn berffaith a'i yscrifennu yn gyfiawn, ac a ddylu wybod ei
bedwar mesur ar hugain cerdd dafawd a'i dosparth a'i cynganeddau, ac a
200 ddylae wybod canu ohono'i hun englyn unodl union, ac englyn prost, a chywydd
deuair hirion, a medru gossod yn jawn bob hengerdd o'r a gaffo yn gamm gan
arall. Hefyd ef a ddylae wybod a medru gwasanaethu oddi wrth y gegin i fort gwr
o urddas ac anrhydedd, a thorri pob rhyw aderyn a'r a ddelo ger i fron; a'i swydd
oedd mewn priodas frenhinawl wasanaethu i fort y ferch. A chôd wenn a ddylu
205 bod ynghylch ei grŵth neu ei delyn a fo ef yn ei dwyn.

Datceiniad Pen Pastwn a'i swydd.

Datceiniad pen pastwn a elwir yr un a fo yn datcanu heb fedru ddim canu
tant i hunan. A hwnw a ddylae sefyll ynghanol y neuadd, a churo a'i ffonn, a
chanu'i gywydd neu 'i owdl gyda'r dyrnodiau. Ac os bydd gwr wrth gerdd tant
210 lle y delo, ni ddylau y datceiniaid hwnnw gynnyg na meiddio cymryd arno ganu
na chywydd [t. 186] nac owdl heb ddeisyf cennad i'r gwr wrth gerdd tant i ganu.
Ac hefyd efe a ddylu bod megis gwas i'r gwr wrth gerdd tant ac i brydydd
ymhob lle ac y delo.

Neithior frenhinawl a fydd pan brioder un o waed y tywysawg, ac undydd
215 a blwyddyn o rybudd a fydd i wyr wrth gerdd i baratoi i ddyfod yno. Ac yn
honno y gwneir cyff clêr, a hwnnw fydd bencerdd o'r gorau; ac yno rhoir testyn
digrif, diwladaidd ar y pencerdd i'r prydyddion eraill i ganu iddo ef, i lawenhau'r
orsedd. A'r prydyddion hynny a ddont a'i cerdd iddo ef, ac a'i canant ar osteg.
A thrannoeth y daw yntau a'i ateb iddynt hwythau, a dyblu eu rhoddion a gant

220 hwythau yno. A hyn oll a notaent ei wneuthur wedi ciniaw, er mwyn diddanwch
i'r gynnulleidfa. A'r pencerdd yntau, neu yr atebwr, a eisteddei mewn cadair,
a'r ymholwyr hwyntau a fyddant yn sefyll; ac yn y cyfrwng hyn y byddei raid i'r
pencerdd dewi son, gan oddef i bawb ohonynt mewn cerdd ddywedyd yn ei
erbyn beth bynnag a fae dda ganthynt. A thrannoeth, megis y dwedais o'r
225 blaen, y byddei raid iddo ynteu ateb mewn cerdd yn destyngar i destyn y cyff
clêr, ac iddynt hwythau.

Gwahoddiad Awdurdodawl i Eisteddfod.

Bid hysbys i bawb o foneddigion a chyffredin fod eisteddfod ar wyr wrth
gerdd dafod a thant o fewn tref Gaerwys yn Sir y Fflint, yr ail dydd o fis
230 Gorphenhaf, 1523, a'r bymthegfed flwyddyn o deyrnasiad Harri yr Wythfed,
brenhin Lloegr, drwy gomissiwn yr enwedig frenhin, garbron Richard of Hywel
ap Efan Vaughan, esquier, o gyttundeb Syr William Griffith a Syr Roger Salbri,
a thrwy gyngor [t. 187] Gruffydd ap Efan ap Llywelyn Vaughan a Theodor Aled,
bardd cadeiriawg, a llawer o foneddigion a doethion eraill, er gwneuthur order
235 a llywodraeth ar wyr wrth gerdd tafod a thant ac ar eu celfyddyd.

Hanes yr ail eisteddfod fawr Ynghaerwys yn Sir y Fflint, a gynhaliwyd y
26 dydd o fis Mai yn y flwyddyn o oedran Christ 1565, a'r nawfed o deyrnasiad
y Frenhines Elizabeth, &c., gerbron Elis Prys, doctor o'r gyfraith, ac un o
gynghoriaid ardaloedd Cymru, William Mostyn, Pirs Mostyn, Owen ap John ap
240 Howel Vaughan o Gaergai (hendaid Rowland Vaughan y cyfieithydd), Sion ap
William ap Sion o Ysceifiog, Sion Lewis Owen o Ddolgelley, Morus Gruffudd,
Simon Thelwal o Blâs y Ward, Sion Gruffydd Sersiant, Robert Pilstwn, Syr John

Lloyd o Iâl, ac William Gruffydd, esgweiriaid.

Ac yn yr eisteddfod honno y graddiwyd prydyddion:

245

William Llŷn, Owen Evan (alias Gwynedd), a Simwnt Vaughan: 3 yn benceirddiaid cerdd dafod.

William Cynwal, Lewys Menai, Sion Tudur, Huw Llyn, Bedo Hafesp, Sion Phylip a Huw Conwy: 7 yn ddisgyblion penceirddiaidd cerdd dafod.

250

Jeuan Tew, Huw Pennant a Howel Ceiriog: 3 disgyblion disgyblaidd cerdd dafod.

Dafydd Alaw, Edward Brwynllys, Rhys Celli: yn ddisgyblion spâs cerdd dafod.

[t. 188]Telynorion: Sion ap Rhys, William Penllyn ac Hwlcyn Lloyd: yn benceirddiaid ac athrawon cerdd dant.

255

Thomas Anwyl, Dafydd Llwyd, Edward ap Evan, Robert ap Howel Llanfor ac Humphrey Gôch: yn benceirddiaid cerdd dant.

Richard Glyn, Robert Lloyd, Efan Penllyn, Lewys Llanfor: yn ddisgyblion penceirddiaidd¹ cerdd dant.

260

Huw Dai, Huw ap Morus, Siamas Morlas, Sion Niwbwrch ac Ellis Gruffydd: yn ddisgyblion disgyblaidd cerdd dant.

Lewys Berain, Jeuan Meredydd a Gwalchmai ap Dafydd: disgyblion spas cerdd dant.

Crythorion : Siams Eytyn, Evan Penmon, Robert ap Rhys Guttun, Thomas Môn: yn benceirddiaid ac athrawon cerdd dant.

---

¹ *Penceirddiaid* a geir yn y testun argraffedig.

Thomas Grythor, Sion Ddu Grythor: yn ddisgyblion penceirddiaidd cerdd dant.

Robert ap Evan Lloyd, Edward Grythor, Thomas Cegidfa, Rhys Grythor Hiraethog, Thomas Grythor Côch, Dafydd ap Howel Grythor ac Wiliam Ednyfed: yn ddisgyblion disgyblaidd cerdd dant.

Richard Conwy, Sion Alaw, Robert Conwy, Crythor Lloyd: disgyblion spâs cerdd dant.

Statud Gruffydd ab Cynan ynghylch cadw eisteddfod,

a threfn ac ordinadau prydyddion cerdd dafod a'u perthynasau, &c.

Pan ymgdygyfarfyddo'r gynulleidfa ynghyd yn ol rhybudd neu wysiad
 275 rhagflaenol [t. 189] i ryw drêf arbennig, neu bentref, y maent hwy'n gyntaf i
 ddewis deuddeg o wyr deallus yn yr jaith Gymraeg, ac nid yn hynny yn unig, eithr
 mewn prydyddiaeth, a barddoniaeth ac arwyddfarddoniaeth. Os bydd y cyfryw
 i'w cael yn farnwyr, y rhai hynny sy i roddi testun i'r beirdd i ganu arno, naill ai
 mewn englynion unodl union, cywydd, neu ryw un o'r pedwar mesur ar hugain,
 280 ac nid mewn dyri, carol, neu ryw wael gerddi, y rhai na fu wiw gan y prif feirdd
 gynt gymmaint a'i crybwyll oherwydd nad oes rheolau perthynasol iddynt. A'r
 barnwyr sydd i orchymmyn iddynt na chanont dduchan na gogangerdd y naill i'r
 llall, a rhoddi iddynt amser cymmhesur i wneuthur bob un ohonynt ei englyn, neu
 gywydd, neu'r peth a welont hwy'n gymmwys. Y cwest hyn sydd i dderbyn
 285 henwau cynnifer ac a fyddo yn bresennol o'r beirdd ar feder canu, fel y gallont
 eu galw bob un wrth ei enw mewn trefn i'r gadair i ddadcan eu cerdd. A
 chynnifer o'r beirdd a gollo'r gadair sydd i addef hynny mewn papur, a'i
 draddodi i'r prifardd neu'r hwn a ynnillo'r gadair. A'r beirdd hynny a gollo sydd

i yfed iechyd y prifardd, ac i roddi bob un ohonynt chwe cheiniog yn yr odart i'r prif fardd. A hwnnw fydd pennadur arnynt, oni bydd iddynt hwythau ynnill mewn eisteddfodau eraill.

S⁽¹⁾ (i)

B 15003

ff. 29^v - 32^r

[f. 29^v]¹ Llyma Ystatut y gwyr wrth gerdd dafawd a ddodes Ruffudd ap Cynan, tywysawc Gwynedd a brenin Aberffraw, er trefn ar brydyddion ac eraill o wyr wrth gerdd dafawd, pob un herwydd braint a gradd, a threfn hefyd ar wyr wrth gerdd dant, rhag eu myned yn annefodawl ac yn annosparthus modd na
5 weddai i lysoedd tywysogion a neuaddau uchelwyr gwlad a chenedl y Cymry.

Tri bardd caw ysydd: prifardd, posfardd ac arwyddfardd; a chyfarwyseu iddynt herwydd rhodd cenedlad y tywysogion² yngeisteddfod³ unwaith yn y tair blynedd yngoruchel lys y tywysawc yn Aberffraw ym Môn, un modd ac y mae yn llys tywysawc Mathrafal ym Mhywys Wynfa.

10 Nid rhydd i neb fyned yn brydydd, nag ymarfer a chelfyddyd o swydd gwr wrth gerdd dafawd, namyn a rodder ac a freinier mewn eisteddfod unwaith yn y tair blynedd yn llys y tywysawc yn Aberffraw ym Môn, modd ag y mae yn llys tywysawc Mathrafal o drefniad Bleddyn ap Cynfyn, tywysawc Powys; a nawdd nad elo neb yn wr wrth gerdd dafawd ond a elo drwy gennad y tywysawc neu
15 arglwydd y cyfoeth, a thrwy rodd cenedlad athraw abl o radd awdurdodawl a gwarantedig yn gyfreithawl ym marn eisteddfod.

---

¹ Ar frig y dudalen ceir y geiriau “yn y Greal VI”.

² Ceir y geiriau y *Tywysawc* ar ôl *tywysogion* yn y llsg. wreiddiol.

³ Tanlinellir y gair yn y llsg.

Nid rhydd i neb gynnal dwy gelfyddyd, mal pai prydyddiaeth a chanu
telyn neu grwth, na chynnal dwy grefft celfyddyd, neu grefft a chelfyddyd ba
bynnag namyn ei un ei hunan, can mai gormes y bernid dwy gelfyddyd i'r un
20 gwr, ag nis gellir yn gyfiawn wasnaethu dwy gelfyddyd, ag nis dylid namyn un
cyfarwys i nebun o neb.

Tair gwassaw¹ cerdd dafawd ysydd o wassail² defodedig parth pwys y
gelfyddyd a braint a gradd eisteddfod ddefodawl:

[f. 30'] Prydyddiaeth. Ag ar brydydd y mae prydu, a chynnal cof am
25 achoedd a phriodasau mal y bont deilyngion, a chof am weithredoedd
enrhydeddus tywysogion ac uchelwyr, a phob cof gwlad a chenedl, a chymmeryd
athynt³ ddisgyblon i'w dysgu yn wyr wrth gerdd dafawd yn ddefodawl ag yn
ddyledus parth braint a chelfyddyd y gwŷr wrth gerdd dafawd.

Teuluwriaeth. Ac ar deulüwr y mae cynnal iaith y Bryttaniaid, a'i
30 darllain a'i ysgrifennu yn gyfiawn, a phob cof teulu, a phob dosparth gwlad, a
digrifhâu, ac ymdystyniaw, a phrydu gordderchgerdd heb serthedd, a chanu gan
erfyniad da yn deuluaidd heb ryfawr ymbil ar ei gerdd.

Clerwriaeth. Ag ar glerwr y mae ymsennu, a dyfalu, a dynwarded, a
gwradwyddaw man y gwedd hynny; a lle del yngeisteddfod,⁴ sefyll a wna, can ni
35 ddylai glerwr eisteddfa ynddi.

---

¹ Tanlinellir y gair yn y llsg.

² Tanlinellir y gair yn y llsg.

³ Tanlinellir y gair yn y llsg.

⁴ Tanlinellir y gair yn y llsg.

Rhoddion a fyddant i bob un o'r tri cherddorion tafawd hynn herwydd eu graddau gan dywysogion ac uchelwyr ymhob llys tywysawc a neuadd uchelwr ar bob un o'r tair gwyl arbennig, nid amgen y Nadolig, y Pasc a'r Sulgwyn.

40 Nid rhydd i wr wrth gerdd dafawd erchi dros benn chweugaint o ariant, neu dda, neu gwerth yn y byd am ei gerdd neu am rôl achau, na dim dan amgen o enw – megis ychen, neu feirch, neu wiscoedd – dan boen colli da wrth gerdd hyd ymhen y tair blynedd; a rhodd a gaffo cerddor yn ormes yn fforffed i'r tywysawc neu arglwydd y cyfoeth neu'r swydd.

45 Sef yw pencerdd: bardd wedi yr enillo gadair; ag ni ddichon erchi dim heb gennad, cyd y bo yn ei swydd ef, oni bydd bardd gorwlad; yna rhydd fydd a fytho pencerdd, cyd y gwarafuner rhoddi dim i eirchiaid yn y wlad hyd ymmhen yspaid amser.

50 Cyfarwys gwr wrth gerdd dafawd, o bydd pencerdd gwarantedig o radd a swydd: neithioreu morwynion ieuainc ban wrhäont; a nawdd nas gwrhäont eithr yn ddosparthus a chyfreithiawl ac yn erthyst o brydydd cadeiriawg gwarantedig o radd a swydd. A lle gwnelo efe'r neithior, swllt iddaw; ac efe a geiff gobrwyon merched y cerddorion a font yn y swydd y bo ef yn warantedig ynddi, nid amgen ugeint; ag ni cheiff efe ddim o neithioreu gwagedd a fuant cyn no hynny yn wriawg, ag a briodasant yr ailwaith; a rhodd gwarantedig am bob rhôl 55 achau o fewn ei swydd ef.

[f. 30^v] Pencerdd gwlad a gaiff geiniawg o bob aradr, a dimmai o bob hanner aradr, a lle ni chaffer arian: dwyn gafael. A hynn yn y swydd y bo ynddi yn warantedig o rodd a chennad y tywysawc.

Nid rhydd i amgen na gwr wrth gerdd dafawd cadeiriawc gymmeryd

60 disgyblon attaw, ag nid rhydd iddaw amgen nag un disgybl ar unwaith, ag nid rhydd i ddisgybl gymmeryd attaw a gwneuthur disgybl arall.

Ni ddylit grâdd i ddisgybl namyn o rodd cenhedlad athraw mewn geisteddfod,¹ a chyda hynny cennad y tywysawc neu arglwydd y cyfoeth y bo ynddo,² a hynny lle dywetto'r athraw o bencerdd ar ei air o gydwybod y gellir
65 prydydd ohonaw. Ag ni ddylit eisteddfod namyn yn llys y tywysawc, a hynny unwaith yn y tair blynedd.

Ni ddylit gwr wrth gerdd dafawd o wr na wyppo ddarlain y Gymraeg a'i hysgrifennu yn gyfiawn, ag nid iawn cyfarwys i gloff o wybodau.

Nid gradd i ddisgybl na wyppo y drefn honn ar wyr wrth gerdd dafawd,
70 ac a'i gnelo yn gydwybodgar.

Amser y Garawys y disgyblon a ymoralwant a'u hathrawon, ag a fyddant gydag wynt yr holl amser hwnnw i gymmeryd eu dysg a'u celfyddyd ganthynt. A phob athraw a rydd i'w ddisgybl rôl neu goppi o'r drefn honn, mal a'i dysgo ag a'i gwyppo ag a wnelo yn ei hôl, rhag myned yn annosparthus ag yn
75 annhrefnus.³

Mis ymlaen pob gwyl y disgyblon a ymoralwant a'u hathrawon i wybod a ddotto arnynt o ddeddf a pha le yr elont, rhag myned mwy nag a ddylai i'r unlle, rhag myned o fwy nag a weddaint at uchelwr herwydd ei rent. Sef yn ol y bo ei rent yr ânt attaw: un at wr gwerth deg punt, dau at wr gwerth ugein punt

---

¹ Tanlinellir y gair yn y llsgr.

² Tanlinellir y gair yn y llsgr.

³ Llsgr. yn *anmhrefn*.

80 o rent, ag wrth y radd honno rhag myned yn ormes.

Ni ddyly'r clerwr fyned i dy'r uchelwr, ag od â: canu o'i sefyll; a cheiniawc a gaffo a fydd er mwyn ei hanfod o wyr wrth gerdd dafawd, a gofram gyda hynny er mwyn dirmygu y cythraul a'i gyrras er diogi a glythineb ar eilun gwr wrth gerdd dafawd yn rodiad o grwydrad ddefodau.

85 [f. 31] Ni ddyly pencerdd fyned i dy gwreng, ag od â: rhodd a braint clerwr iddaw; ag a gaffo dros hynny: gormes.

Teuluwr, cyd na bo pencerdd cadeiriawc, od â i dy uchelwr a gan o'i eistedd, a'i rodd yn anrhydeddus can mai gwr wrth gerdd dafawd dosparthus yw efe. Ag nid rhydd iddaw fyned yngwest heb gennad ei arglwydd teulu.

90 Llyma y rhai ysydd rydd iddynt glera, nid amgen: gwr wrth gerdd anafus, megis gwr cloff neu ddall; a disgybl cyn no'i gradder o eisteddfod; a phencerdd cyn y dotter iddaw gyfarwys o swydd yn warantedig. Sef yw swydd: dogn o gyfoeth y brenin a rhodder ar brydydd y priodasau a chof iachau a'r cydfodau a'r dosparthau.

95 Cylch clera a fydd i'r pencerddiaid drwy yr holl dalaith a chyfoeth y tywysawc unweith yn y teir blynedd.

Cylch clera a fydd i'r penceirddiaid o bob gwr wrth gerdd graddawl ar bob un o'r tair gwyl arbennig, nid amgen y Pasg, a'r Sulgwyn a'r Nadolic; a rhoddion cyfarwys iddynt bob un herwydd ei radd a'i fraint.

100 Doder y gwyr wrth gerdd dant wrth y drefn honn parth eu celfyddyd herwydd graddau a breiniau, a rhoddion cyfarwys iddynt, nid amgen dogn o ddeunogn gwr wrth gerdd dafawd parth y cyfarwysau. Ag nid oes o swydd i wr wrth gerdd dant namyn canu telyn neu grwth, a chymmeryd attaw ddisgyblon

dospathus er dysgu'r gelfyddyd.

105   Datgeiniad a fydd wr wrth gerdd dafawd o brydydd a wypo ddarllain y
Gymraeg a'i ysgrifennu yn gyfiawn, ag a wyppo y gelfyddyd wrth gerdd dafawd,
a'r holl fesurau cerdd dafawd, a'u dosparthu yn gyfiawn. Ac efe a ddatgan a ddel
o gerdd dafawd gerbron eisteddfod yn llys y tywysawc, a phob rhôl achau, a phob
côf gwlad, a phob neithior a goffaed yn warantedig y gan bencerdd y swydd. Ag
110 i bob swydd, datgeiniad; a rhoddion a chyfarwysau iddaw herwydd y gradd a geir
arnaw; a rhydd iddaw ei eistedd yn y llys a'r eisteddfod. Ac arnaw y bydd
canu cerdd arwest yn y wledd, o eirch y tywysawc; ac nid oes arnaw ganu ei
gerdd gan dant, achaws i arall y perthyn hynny.

Tri rhyw gerdd arwest dosparthus ysydd, nid amgen: canu telyn, canu
115 crwth a chanu arwest. A datgeiniad arwest gan dant a gan yn ei sefyll yn llys
y tywysawc ag yn neuadd yr uchelwr, ac a saif yngorphwys ar ei bastwn. Ag efe
a ddylai wybod cyweiriau telyn a thyniadau crwth, a'u dosparth a'u pwyllau, a
chanu gydag wynt lle y cano y pencerddiaid yn llys y tywysawc [f. 31'] ac yn
neuadd yr uchelwr; a thra chano y telynior a'r crythor, caned y datgeiniad ei
120 arwest y gydag wynt ar osteg y llys. Ag i'r cerddorion hynn y bydd hanneregau
rhoddion llys gwyr wrth gerdd dafawd.

Neithiawr frenhinawl a fydd ban briotter un o waed y tywysawc. Ag yna
dodi gosteg a rhybydd undydd a blwyddyn i barattoi prydyddion a cherddorion
o bob rhyw a gradd, ai wrth gerdd dafawd ai wrth gerdd dant y bont, i ddyfod i'r
125 wledd a'r neithiawr er cof a gwarant ar y briodas yn ddefodawl, a'i theilyngu yn
anrhydeddus. Ag yn y wledd honno, iawn yw doddi graddeu a breiniau a
chyfarwysau i wyr wrth gerdd dafawd yn unrhyw a phe'i eisteddfod ddefodawl ar

wyr wrth gerdd dafawd y byddai yn llys y tywysawc.

130 Ni ddylit gradd i ddisgybl namyn o rodd cenhedlad athraw a ddywetto ar
ei gydwbybod y gellir prydydd ohonaw; a nawdd nad elont nebun o neb yn wyr
wrth gerdd onid yn narbod y drefn honn. A nawdd na wnelont y prydyddion
ddynward¹ neb, na'i ddyfalu, na gwradwyddaw. Ag na wnelont arfer o glêr y
domm, a rhodiad, neu grwydriad,² ag eraill o wyr annosparthus ag
anllywodraethlyd. Ag nad elont i dafarnau neu lëoedd cil a chudd i whareu
135 whareuon³ anghyfreithawl am arian, nag am ddim arall o dda byd nag o werth a
gobr; ag o gwnânt: swyddog pob un a'i gwyppo i'w dal, a'u rhoi yngharchar, a
dwyn a fo yn eu pyrseu a'i rhoddi yngoleuad yr eglwys. Ag na wnelont
frwyscaw⁴ mewn gwledd dan boen colli rhodd cyfarwys y wledd honno a phob
da wrth gerdd hyd ymhen y flwyddyn. Ag na wnelont ddyscu sennau⁵ a rhiniau
140 gwradwyddus, na dychymyg celwydd ar air nag ar eu cerddi, na'i ddywedyd ar
ôl arall, dan boen ffin a charchar a cholli rhodd a chyfarwys. Ag nas gwnelont
gynhenau, na thwyll, na lledrad, na murn, na chynllwyn, na brâd, nag un
anllywodraeth arall, dan boen a fo cyfraith am eu hanllywodraeth, a cholli da
wrth gerdd, a dwyn eraill o gospeu cyfreithawl. Ag na wnelont glera⁶ heb yn
145 gyntaf cennad athraw o dan ei law ef; ag od ant i glera yn annosparthus: eu dal,

---

¹ Tanlinellir y geiriau [g]wnelont y *Prydyddion ddyward* yn y llsgr.

² Llsgr. *neu grwydraid*.

³ Tanlinellir y geiriau *whareu whareuon* yn y llsgr.

⁴ Tanlinellir y geiriau *na wnelont frwysaw* yn y llsgr.

⁵ Tanlinellir y geiriau *ag na wnelont ddyscu sennau* yn y llsgr.

⁶ Tanlinellir y geiriau [g]wnelont *Glera* yn y llsgr.

a'u rhoi yngharchar; a swydd ar bob un eu dal lle a wypper eu hanllywodraeth.

150 A'r drefn honn y mynnes y tywysawc Gruffudd ap Cynan, ag efe yn
dywysawc Aberffraw ym Môn, ei doddi ar brydyddion a phob gwyr wrth gerdd
dafawd, a doddi gwyr wrth gerdd dant yn ei lân ag yn ei nawdd yn ei holl
gyfoetheu ef yng Ngwynedd, nid amgen no holl wlad Gwynedd a thalaith
Aberffraw, modd y dodes Fleddyn ap Cynfyn, [f. 32⁷] tywysawc Pywys Wynfa,
yn llys Mathrafal ag yn ei holl gyfoethau, gan ei thynnu yn ddosparthus o'r hen
drefneu a'r hen ddefodau enrhydeddus a fuant gynt ar feirdd a phrydyddion a
155 yn oes oesoedd, a doddi ar bawb a ymwnaent a cherdd dafawd ei dysgu a'i
gwybod a'i gwneuthur yn llywodraethgar.¹

Ag felly y terfyna Ystatut Gruffudd ap Cynan; a hon yw'r hen Ystatut.

---

¹ Tanlinellir y gair yn y llsg. wreiddiol.

S⁽¹⁾ (iii)

B 15003

ff. 99^r - 110^v

[f. 99] Llyma'r drefn a wnaeth Gruffudd ap Cynan, tywysawc Aberffraw, ar wyr wrth gerdd dafawd a thant yng Nhlyn Achlach yn yr Iwerddon. Ac o Gymru y daethant Alon ap Ceneu, gwr o Ddeheubarth, a Rhydderch Foel o Arfon, yn brydyddion a gwyr wrth gerdd dafawd; ac yn wyr wrth gerdd dant, 5 Matholwch Wyddel ac Olof Gerddor. A'r rhai hynny a ossodasant drefn ar gerdd dafawd a thant yn amser Gruffudd ap Cynan a'r Brenin Ystyffan, a nawdd nad elei neb yn wyr wrth gerdd dafawd nag wrth gerdd dant yn ol hynny eithr yn ol a ofynnid yn y drefn honno.

Y prydyddion – sef y beirdd, yn wyr wrth gerdd dafawd a chyfrwyddyd 10 – a oeddynt yn hanfod o wlad Gymru, a chanddynt y cawsant y Gwyddelod ei cerdd dafawd herwydd bannau celfyddyd wrth gerdd. A'r cerddorion cerdd dant a ddaethant o'r Iwerddon i Gymru yn oes Gruffudd ap Cynan a'r Brenin Ystyffan, a'r drefn arnynt a rodded ynghysgod un y beirdd, sef y gwyr wrth gerdd dafawd, sef nis gellir graddeu iddynt onid yn eisteddfodeu gwyr wrth [f. 99^v] gerdd 15 dafawd, can nad oes arnynt – y gwyr wrth gerdd tant – ddarllain y Gymraeg a'i ysgrifenu, ac am hynny nis gallant o ansawdd gynnal cof a gwybodaeth am drefn a chyfraith a ddylei iddynt.

A gwedi lluniaethu y drefn yng Nglynn Achlach yn yr Iwerddon, fal y dywedtpwyd, y daeth Gruffudd ap Cynan i Gymru, a gwedi caffael ohonaw ef ei

20 gyfoeth a'i vrenhiniaeth y cymmerth efe atto Bleddyn ap Cynfyn, tywysog
Mathraval, a chydag ef y beirdd (sef y gwyr wrth gerdd dafawd) a'r gwyr wrth
gerdd dant ([y] rai a ddaethant gyda Gruffudd ap Cynan o'r Iwerddon), ac yna
deddfu a wnaethant fal y mae yn canlyn, nid amgen:

Gruffudd ap Cynan, brenin Aberffraw, a Bleddyn ap Cynvyn, brenin
25 Mathraval, a wnaethant fraint a threfn ar wyr wrth gerdd, nid amgen rhag myned
o neb yn wyr wrth gerdd – na thafawd na thant y byddai – o'r dydd hwnnw allan
onid drwy gennad arglwydd y cyfoeth a rhodd cenhedliad athraw, a hynny mewn
eisteddfod ddyledawl, a'i chynnal unwaith bob tair blynedd yn llysoedd
goruchelion y tywysogion yn Aberffraw a Mathraval; [f. 100] a nawdd a
30 gorchymyn i bob athraw ateb ohonaw ar ei air a'i gydwybod tros ei ddisgybl y
gellid gwr abl wrth gerdd ohonaw erbyn dydd cyfreithiawl gosodedic.

Nawdd hefyd na bai i neb gynnal dwy gelfyddyd, megis prydyddiaeth a
chanu telyn, neu gynnal unrhyw grefft neu gelfyddyd o'r byd amgen na'i
gelfyddyd ei hun, dan boen colli ei fraint a'i dda wrth gerdd hyd oni bo athrefn.

35 Tri unben cerdd ysydd:

Prydydd neu fardd caw, a hwnnw o dri rhyw, sef prifardd, posfardd ag
arwyddfardd; a'i gelfyddyd yw prydyddiaeth.

Teuluwr neu fardd teulu, a'i gelfyddyd yw teuluwriaeth. Sef yw hynny:
cyfarwyddyd, a chanu yn deuluaidd, a medru ar wybodeu teuluaidd, sef darllain
40 ac ysgrifennu yr iaith Gymraeg yn gyfiawn, a'i haddysgu a'i dangos i eraill a'i
dily.

Telynior; a'i gelfyddyd yw cerdd dant a'i pherthynasau.¹

45 A rhoddion ysydd i bob un o'r gwyr wrth gerdd hynn herwydd eu graddau
a'u breiniau ar bob un o'r tair gwyl arbennig, nid amgen y Nadolig, y Pasc a'r
Sulgwyn.

Prydydd neu wr wrth gerdd dafawd a ddyly wybod pob dosbarth ar gerdd
dafawd a'i pherthynasau, a medru cerdd dafawd ei hunan yn gelfyddydawl a difai
ym marn eisteddfod ddefodawl. Hefyd efe a ddyly [f. 100'] wybod yr iaith
Gymraeg yn berffaith, a'i hysgrifenu herwydd ei theilyngdawd a'i hansawdd a'i
50 chyfiawn leferydd, a gwybod hefyd² y drefn ddyledawl ar freiniau a defodau gwyr
wrth gerdd dafawd a thant.

A ddywetto ei fod yn arwyddfardd: gwybydded gyfarwyddyd oddi wrth
Dri Phrifeirdd Ynys Prydain (nid amgen Taliesin Ben Beirdd, a Merddin Emrys
a Merddin ap Morfryn), a medru achau a bonedd pendefigion a bonheddigion
55 cenedl y Cymry, a'i gweithredoedd moliannus, a'r arfau a ddugynt, a'u lluniadu
yn gyfiawn.

Nawdd yw na bo i wyr wrth gerdd erchi dros gwerth chweugain o dda yn
y byd, megis pei meirch, neu wisgoedd, neu unrhyw dlws arall ba bynnag, dan
boen colli ei radd a'i dda wrth gerdd hyd ymhen y tair blynedd, a'r rhodd yn
60 orfod i'r arglwydd cyfoeth.

Nawdd yw rhoddi o'r tywysogion i'r gwyr wrth gerdd neithioreu y
morwynion ieuainc, dan ammod i'r prydyddion gynnal achoedd y teuluoedd

---

¹ Llsgr. *ai pherthynasai*.

² Llsgr. *hefydd*.

hynny. Ac hefyd arnynt y mae cynnal achoedd y tywysogion a'r arglwyddi a'r
bonheddigion a'u gweithredoedd moliannus ar gof a chadw yn ddyledawl, a
65 chynnal iaith cenedl y Cymry; ag am hynny, ceiniog a roddwyd iddynt o bob
aradr, a dimai o bob hanner aradr, a lle ni cheffynt [f. 101⁷] arian: dwyn
gafael.

Ag i bencerdd gwlad y rhoddwyd gobreu merched y cerddorion, a
chyfarwys y ganthynt ban wrhäont y morwynion ieuainc, nid amgen pedair ar
70 hugain. Sef yw pencerdd gwlad: bardd gwedi yr ennillo dair cadair; ag nid rhydd
i fardd o bencerdd gwlad glera, can y dylid iddaw ef ei dda wrth ei gelfyddyd yn
warantedic.

Y rhai sydd rydd iddynt glera ydynt:

1. Gwr wrth gerdd anafus, megis gwr dall.
- 75 2. Disgybl ysbas.
3. Disgybl disgyblaidd.
4. Disgybl pencerddaidd.
5. Pencerdd graddol na fythei bencerdd gwlad.

A rhoddion ysydd i bob un ohonynt herwydd eu braint, ag i bob un ei radd
80 yn warantedig.

Nawdd yw na bo i ofergerddor, sef clerwr heb radd, ei rodd y warantedig;
a chanu o'i sefyll a wna. A'r geiniog a rodder iddaw a fydd am ei fod yn hanfod,
megis chwyn, o'r gwyr wrth gerdd, a gofram a rodder iddaw er dirmygu y
cythraul a'i tynawdd mewn diogi, a glythineb, a llesgedd i grwydraw gwlad, ac
85 ynteu heb awdurdawd iddaw wrth radd a braint. Ac nid felly cerddawr anafus,
sef y bernir ef o gerdawd ym mraint disgybl ysbas; a'r geiniog a rodder iddaw a

fydd er mwyn Duw.

[101'] Llyma'r rhywiau ysydd ar wyr wrth gerdd dafawd herwydd eu graddau.

90

1.

Cyntaf yw disgybl ysbas heb radd, sef cyn y caffo radd. Ac nid oes arno namyn barn pencerdd y gellir prydydd ohonaw, ac yna, wedi profi hynny arno o gerdd o'i waith ei hun, gradd iddaw.

2.

95

Ail yw disgybl ysbas graddol. Ac ef a ddyly wybod y silltafau, a mesurau ynglyn, a mesur cywydd, a'r cyhydeddau, a chanu yn awenyddgar ar y mesurau hynny ym marn pencerdd a ddywetto ar ei gydwybod y gellir bardd ohonaw.

3.

100

Trydydd yw disgybl disgyblaidd. Ef a ddyly wybod yr holl silltafau, a'r holl gyhydeddau, a mesurau yr holl ynglynion, a'r cywyddau, a mesur toddaid, a mesur gwawdodyn, a phob cynghanedd, a gochel y pymtheg bai cyffredin, a dangos o'i waith ei hun bob un o'r mesurau hynny yn awenyddawl, ddisgyblaidd ym marn pencerdd a'i rhotho'n warantedig.

4.

105

Pedwerydd yw disgybl pencerddaidd. Ac efe a ddyly wybod yr holl silltafau, a'r cyhydeddau, a'r cynghaneddion, a'r ynglynion, a'r cywyddau, a deg mesur awdl, a phob profest, a'r holl ymadroddion herwydd ansawdd a theilyngdawd y Gymraeg, a gochel [f. 102'] yr holl feiau, a phob dosparth celfyddyd wrth gerdd, a'r drefn ar gerddorion; a chyfaill yw ef i bencerdd.

Pencerdd yw'r bumed. Ac efe a ddyly wybod y cwbl parth y gelfyddyd wrth gerdd a'i pherthynasau a pharth y Gymraeg, a dosparth breiniau a defodau y gwyr wrth gerdd, a phob dosparth ach a bonedd, a chyfarwyddyd am dywysogion a phendefigion a bonheddigion y Cymry a'u gweithredoedd moliannus, a Thri Chof Beirdd Ynys Prydain, a chanu yn destyngar ar ddigrifwch, yn ffrwythlawn o synwyr, ac yn ddeunyddfawr gerddwriaeth, ac yn awenyddfawr ddychymyg, ac yn warantedig awdurdawd, a chanu yn gydsain ar gymeriadau a chynghaneddion, fal y bo hawsaf dysgu a datgan y gerdd a'i chofio, a difyrraf ei gwrandaw a'i darllain. Ac efe a ddylai hyd hwyaf gallu ddal cof ar foliant arglwyddi, a phendefigion, a bonheddigion; ac arno ef yn arbennig y mae cynnal yr iaith Gymraeg, a chof am bob moliannus o weithred a gair a defawd, a phob hynod o ddamwain a hanfod. Ac efe a ddylai ymddwyn yn fucheddawl ei foes a'i ddefawd, fal nas galler a feier arnaw. Sef tri pheth a ddylai fod arnaw: yn dda ei ddysg, yn dda ei gof, ac yn dda ei gynheddfau. A chyfaill yw ef i fonheddig a phendefig.

[f. 102^v] Ag o'r cerddorion cerdd dafawd hynn, hwnnw a elwir yn gadeirfardd a ennillo dair cadair, ac ef a dddwg ar ei ysgwydd arwydd cadair aur neu ariant yn dangos ei fod yn athraw cadeiriog. A phencerdd gwlad y bydd efe. Ac nid rhydd iddo glera, canys ei dda wrth gerdd a fydd iddo yn warantedig y lle bynnag yr elo o fewn cyfoetheu yr arglwyddi lle bo gorphwysfaoedd y tair cadair.

Sef y cymmerant yr athrawon cadeiriog a'r pencerddiaid attynt eu disgyblion wrth reol a chelfyddyd a herwydd y defodau cyfreithiawl, nid amgen nag un ar unwaith, a hynny yn nogon amser cyfaddas iddo ddysgu'r gelfyddyd

cerdd dafawd a'i pherthynasau; ac nid rhydd i ddisgybl wneuthur disgybl arall;
135 ac ar bob dysgybl y mae bod gyda ei athraw hyd y Grawys dan boen colli ei radd
a'i dda wrth gerdd, lle ni bo achos cyfreithiawl yn lluddias.

Rhoddion beirdd a phrydyddion, pob un herwydd ei radd ai fraint, nid
amgen:

1.

140 Disgybl ysbas heb radd, sef cyn a'i gradder: ei rodd yw a rother o
syberwyd am ei hanfod o wyr wrth gerdd yn gyfreithiawl; ac namyn hynny, nid
oes iddo, can nas gellir yn warantedig iddo dda wrth gerdd cyn ei gradder ef; a'r
hynn a gaffo o syberwyd a fydd ym [f. 103'] mraint ei athraw a ddywetto ar air
a chydwybod y gellir prydydd ohonaw.

145 2.

Disgybl ysbas graddawl: ei rodd yw pedwar ar hugaint am ei gerdd, o
bydd gwarantedig y dan law ei athro.

3.

150 Disgybl disgyblaidd: ei rodd yw tri swllt a grod – sef deugaint – am ei
gerdd, a'i bod yn warantedig dan farn ei athraw.

4.

Disgybl pencerdddaidd: ei rodd yw pedwar ugaint – sef chwe swllt ag wyth
ceiniog – am ei gerdd, o bydd hi gwarantedig gan ei athraw.

5.

155 Pencerdd: ei rodd yw pedwar ugaint, a rhydd iddo erchi chweugaint; ac
nid gwarantedig iddo hynny eithr syberwyd; ac nad archo dros ben hynny o
ddim yn y byd, megis meirch, neu ychen, neu wisgoedd, neu arfau, neu unrhyw

dlws arall ba bynnag; a nawdd yw nad archo brydydd ddim yn y byd heb gael yn
gyntaf gennad ei berchennog, o bydd mwy na gwerth chweugaint, dan boen colli
160 ei dda wrth gerdd.

Ni ddichon prydydd erchi dim hyd y bo yn ei swydd ef heb gennad, oni
bydd bardd gorwlad. Cyd gwarafuner rhoddi dim i eirchiad yn y wlad, hyd
ymhen yspaid o amser, rhydd fydd y pencerdd.

[f. 103^v] Llyma'r diraddu ysydd ar wyr wrth gerdd dafawd, sef:

165 1.

Disgybl ysbas diradd: oni ddysg mewn tair blynedd, mal y galler gradd
iddo, barn yw nas dylid ac nas gellir prydydd ohono, a naccau iddaw radd a da
wrth gerdd a wneir.

2.

170 Disgybl ysbas graddol: onis dysg mewn tair blynedd, mal y bo cyfiawn
iddaw radd disgyblaidd, colli ei radd a'i dda wrth gerdd dafawd.

3.

Disgybl disgyblaidd: onis dysg mewn tair blynedd, mal y bo iawn iddaw
radd pencerddaidd, colli ei radd disgyblaidd a syrthiaw i radd ysbas.

175 4.

Disgybl pencerddaidd: onis dysg mewn tair blynedd, mal y galler iddo
radd pencerdd, syrthiaw i radd disgyblaidd; ac o chais gradd amgen wedi hynny,
rhaid dechreu o'r newydd yngradd ysbas, can nas cyrraidd yn amgen o fodd na
hynny radd pencerdd.

180 5.

Pencerdd, o gwna ba ryw bynnag o'r anllywodraeth a waherddir i wyr

wrth gerdd dafawd yn erbyn cyfraith y tywysog, a gyll ei raddau oll a'i holl dda
wrth gerdd; a gwedi hynny, nis gellir iddaw radd yn y byd tra fo byw, can nas
dylid goddef ar bencerdd [f. 104'] ryw yn y byd o'r anllywodraeth a'r
185 anneddfoldeb a'r drygddefodau a waherddir i wyr wrth gerdd dafawd.

Llyma'r drefn gyffredin ysydd ar brydyddion o bob gradd, fal y gwyppont
eu deddfoliaeth a'u cyfymddwyn dyledawl herwydd y gofyn arnynt.

Nawdd yw:

Ni ddylai neb ddysgu onid gan brydydd o athraw pencerddaidd a fedro
190 ddangos a fo iawn ar bob peth dosparthus a berthyn i gerdd dafawd ac i wyr wrth
gerdd dafawd a thant herwydd y deddfau dyledawl ysydd arnynt, ac a fedro osod
yn iawn beth bynnag a welo yngham ac a ddysger yngham gan arall ar gerdd
dafawd. A'r deddfoliaeth ysydd ar bob gwyr wrth gerdd.

Pencerdd a ddyly wybod gwneuthur cerdd ei hun yn bencerddaidd o
195 ddifai, a medru pob caingc, a phob mesur, a phob dosparth ar gerdd dafawd a'i
holl berthynasau, ac ar yr iaith Gymraeg, ac ar y drefn a berthyn i wyr wrth gerdd
dafawd a thant, a'u dangos yn warrantedig o'i waith ei hun fal y bo cydwybodus
i benceirddiaid ac athrawon a doethion y gelfyddyd farnu a'i dewiso'n awdur ac
yn athraw ar y gelfyddyd wrth gerdd dafawd.

200 [f. 104'] Gwyr wrth gerdd dafawd a fyddant wrth orchymyn cyfreithiawl
arglwydd y cyfoeth i wneuthur a fo raid iddaw herwydd eu swyddau.

Hefyd y disgyblion a fyddant wrth orchymyn defodawl eu hathraw i
wneuthur a ddangoso iddynt herwydd celfyddyd prydyddiaeth a'r drefn gyffredin
ysydd ar wyr wrth gerdd dafawd a thant.

205 Hefyd na bo i'r disgybl ddynewared na gwatwar ei athraw am ei feddwl,

a'i fyfyrdawd, a'i ddychymyg, ar ei gerdd a'i gelfyddyd, na datgan ei rin, na dywedyd yn hagr nac yn ansyber wrthaw ef nac wrth un dyn arall o'r byd.

Hefyd na wnelo'r dysgybl gerdd a'i datgan ar gyhoedd heb ynghyntaf ei dangos i'w athraw, a gwybod o'i farn ef ei bod yn iawn cyn a'i cano allan.

210 Hefyd gwahardd i bawb o'r gwyr wrth gerdd arferoedd rhodiaid neu grwydriaid, ac na bo iddynt ymgyfrin nac ymgyfeilliaw a chler y dom.

Hefyd nad elont i dafarnau a lleoedd cuddiedig ag annosparthus i lynna, a phutteina, ac i chwareu cardiau a disiau, nac unrhyw chwareuon eraill anghyfreithiawl ac annosparthus am arian nag am ddäoedd eraill yn y byd; ag os
215 gwnant: swyddog pawb arnynt i ddwyn a geffir amddynt o arian a da. A'r prydydd a gyll ei dda wrth gerdd hyd ymhen y tair blynedd, a gwr wrth [f. 105'] gerdd dant a gyll ei rodd gwarantedig hyd ymhen yr un amser.

Hefyd na chanont ac na ddysgont na gogangerdd, na sennau, na rhigymmau gwaradwyddus, na gwatwor, na dynward, na chablu neb, nag ysbio,
220 na dychymyg celwydd, na dywedyd ar ol arall a wyppont ei fod yn gelwydd, dan boen ffin a charchar a cholli da wrth gerdd hyd ymhen y tair blynedd.

Hefyd na wnelont na ffraeeu, na chynheneu, na thwyll, na lledrad, na brad, na murn, na chynllwyn, nag ymganlyn a lladron a murnwyr a thwyllwyr a bradwyr gwlad, nag a neb a wnelont ryw yn yn y byd o anllywodraeth ac
225 anneddfoldeb, dan boen ffin a charchar a cholli da wrth gerdd tra font byw, a bod herwydd cyfraith yn enaidfaddeu; canys prydyddion a phob gwyr wrth gerdd a ddylaint ymddwyn yn hawddgar-ymadrodd, ac yn heddigar a charedig, ac yn ufudd, ac yn gymmwynasgar i bawb o gywiriaid gwlad ac arglwydd, a choledd a chadarnhau y tywysog a phob arglwydd cyfoeth a'u dosparthau cyfreithiawl,

230 a'u hamddiffyn hyd eitha gwybod a gallu, mal y caffant hwythau eu hamddiffyn
a'u cadarnhau yn eu braint.

Hefyd na bo i wr wrth gerdd dafawd ddangos na dysgu i neb o gywiriad
y brenin y peth na bo iawn a dosparthus herwydd celfyddyd cerdd dafawd a'r
ddosparth gyfreithiawl ysydd ar wyr wrth gerdd dafawd a thant, dan boen colli
235 da wrth gerdd hyd ymhen y tair blynedd, a chyda hynny dan boen a ddylit yn
gyfreithiawl herwydd yr anllywodraeth a wneler; canys ar y prydyddion y mae
iawn ganu, ac iawn ddysgu, ac iawn farnu, a chynnal¹ cof a gwybod am bob
llywodraeth a dosparth a chelfyddyd a font gyfiawn a daionus a moliannus.

[f. 105^v] Hefyd nid rhydd i wr wrth gerdd – ai prydydd, ai gwr wrth gerdd
240 dant y bo – fyned i wledd, na gwyl mabsant, nac i unrhyw wyl arall, o'r ty y del
iddo gyntaf (amgen na chyfarach o syberwyd, heb erchi na chymeryd rhodd ym
mrant ei swydd, a hyn tra pharhao y wledd yn y ty y dathoedd gyntaf iddaw) heb
gennad gwr y ty hwnnw, neu wahawdd drwy ei gennad ef gan arall, neu o achos
annosparth neu ansyberwyd argywedus ymddangosedig yn y ty y doethai iddo
245 gyntaf; ac od a efe heb y cyfryw achos: colli ei rodd a'i glera. Ac od â o dy i dy,
rhaid yw ei ddal fal crwydryn, a dwyn oddi arno ei glera, a'i roi wrth raid yr
eglwys. Ac o brwysga yn y wledd, efe a gyll ei rodd. Ac os gwna efe unrhyw
ansyberwyd ar wraig neu forwyn lle delo: dwyn ffin a charchar, a cholli ei dda
wrth gerdd hyd ymhen y tair blynedd.

250 Hefyd mis ymlaen pob gwyl ymfyned disgybl a'i athraw i wybod pa le
yr elo, rhag myned gormod ohonynt i'r un ty; ac nad elo amgen nag un at wr o

---

¹ Llsgr. *a chynnaf*.

ddeg punt o fywyd, dau at wr ugein punt, ac yn ol y reol honno at wr a fo mwy o rent.

255 Hefyd pob pencerdd a ddyly ymweld a'r eisteddfod a fydd bob tair blynedd yng ngoruchel lys y tywysog neu arglwydd y cyfoeth y bo iddo gadair neu radd pencerdd o athraw, a dangos yno ei gerdd a'i rol achau a phriodaseu yn warantiedig, a gwarantu cerdd a rhol achau ei ddisgybl, a gwarantu o ddisgybl a fo iawn iddaw o radd, a hefyd [f. 106'] gwarantu pob cof a chyfarwydd a wnaethoedd er pan fu yr eisteddfod ddiweddaf ymlaen y bo ynndi, ac er gwybod 260 gorchymyn a rhaid yr arglwydd, dan boen colli ei dda wrth gerdd hyd ymhen y tair blynedd.

Llyma ddangos rhywieu a graddeu y gwyr wrth gerdd dant pob un herwydd ei radd, a'r rhoddion ysydd iddynt yn warantedig:

1.

265 Disgybl ysbas heb radd: nid oes iddo un swydd na rheol na chelfyddyd yn warantedig ond barn pencerdd a ddywetto y gellir gwr wrth gerdd dant ohonaw.

2.

Disgybl ysbas graddol a ddyly wybod deg cwlwm, a phump cwlwm cytgerdd, ag wyth o ganiadau.

270

3.

Disgybl disgyblaidd a ddyly wybod ugain o gylmeu, a dwy golofn, deg cwlwm cytgerdd, dwy gadair, un ar bumtheg o ganiadau, a'r pedwar mesur ar hugain cerdd dant, a'u canu wrth reol a dosparth ag yn warantedig y dan a ddywetto ei athraw.

Disgybl pencerddaidd a ddyly wybod deg ar hugain o gylmeu, a thair colofn, pymtheg cwlm cytgerdd, a thair cadair, a phedwar ar hugain o ganiadau gwarantedig, tair gosteg, a gwybod ei holl fesureu a'i rôl yn gwbl a pherffaith.

[f. 106^v] Ac ef a ddyly wybod un ar hugain o ddeifreu, a dosparth yr holl fesureu
280 fal y maent yn y llyfr dosparth, a hynny yn warantedig o athraw pencerddaidd.
A chyfaill pencerdd y bydd efe.

5.

Pencerdd a ddyly wybod deugain cwlm, a phedair colofn, ag ugain cwlm cytgerdd, a phedair cadair, a deuddeg ar hugain o ganiadau gwarantedig, a
285 phedair gosteg. Ag efe a ddyly wybod ei holl fesurau a'u rhôl, a gwybod pedair deifr ar hugain, ag adnabod y gwahaniaethau rhyngddynt a'u gilydd herwydd dosparth yr athrawon ar y gelfyddyd.

6.

Dosparth yw dangos a medru gwneuthur cerdd herwydd athrawiaeth y
290 gelfyddyd warantedig o farn pencerdd o athraw ei bod yn iawn, a medru yr holl ddosparthau a'u dosparthiadau, a phob gwant a rhagwant, a phob cynhwysiad, a gorphwysiad, a phob symud ac esmud ar dyniadau a chyweirdannau cuddiedig ag anghuddiedig; a phencerdd a ddyly wybod a dangos hynn oll yn warantedig o'i waith ei hun, yn gelfyddydaidd ac athrawaidd ym marn a'u gwyppo, gerbron
295 eisteddfod beirdd a gwyr wrth gerdd dafawd a thant, fal y byddo cydwybodus i bencerddiaid a doethion farnu a'i dangos yn awdur ac yn athraw ar y gelfyddyd.

7.

Ni ddyly neb geisio addysg ond gan athraw o bencerdd gwarantedig o

300 radd ac awdurdawd, sef un a wyppo iawnhau a ddysger neu a wneler yngham gan
arall. Ag os telynior y bydd, rhaid iddo wybod y tair mychwyl odidog a raddwyd
yn ogyfuwch a'r pedair colofn. Sef y greddir: pob colofn o'r pedair yn ogyfuwch
a deg cwlwm, a phob un o'r tair mychwyl newydd a radder yn ogyfuwch a'r
pedair cadair, a'r pedair cadair yn bump cwlwm bob un. Nid fal hynn crythor.

305 [f. 107] Rhoddion pob un o'r gwyr wrth gerdd dant herwydd eu graddeu,
nid amgen:

1.

Disgybl ysbas diradd: nid oes namyn syberwyd iddo lle y dywetto athraw
y gellir gwr wrth gerdd ohonaw.

2.

310 Disgybl ysbas graddol: ei rodd yw deuddeg ceiniog ar bob un o'r tair gwyl
arbennig, a phedair ceiniog ei glera.

3.

Disgybl disgyblaidd: chwe cheiniog ar hugain ei rodd ar bob un o'r tair
gwyl arbennig, a saith geiniog ei glera.

315 4.

Disgybl pencerddaidd: ei rodd deugein ceiniog ar bob un o'r tair gwyl
arbennig, a deuddeg ceiniog ynghylch clera.

5.

320 Pencerdd: yr un faint ei rodd a'i glera, eithr o syberwyd y rhodder iddo
fwy nag i ddisgybl, sef dilledyn neu ryw dlws.

6.

Cylch clera a fydd unwaith bob tair blynedd gwedi caffael gwarant

eisteddfod ar a radder o'r gwyr wrth gerdd; ag nid oes yn warantedig i wyr wrth gerdd dant namyn eu rhoddion ar bob un o'r tair gwyl arbennig ag yn eu cylch clera.

325

7.

Gwyr wrth gerdd dant a ddylynt ymfucheddu yn llywodraethus ac yn iawn a threfnus eu defodeu, fal nas gwnelont yn y byd o ansyberwyd nac anghyfraith yn ail ac y dangoswyd am y gwyr wrth gerdd dafawd; a'r un gosp arnynt am bob anllywodraeth ac ansyberwyd.

330

[f. 107^v] Llyma ddangos swydd datgeiniad:

Datgeiniad a ddyly wybod darllain Cymraeg a'i ysgrifennu yn gyfiawn, ac efe a ddyly wybod holl ddospartheu a dosparthiadeu cerdd dafawd, sef yr holl sillteu, a'r cyhydeddau, a'r cynganeddion, a'r mesureu cerdd, a'r drefn herwydd defod a chyfraith ysydd ar wyr wrth gerdd dafawd a thant, a modd y cynhelir eisteddfod ac y trefner ynddi; a'i swydd yw yspysu hynny gerbron eisteddfod.

335

Ac efe a ddyly roddi ar gyhoedd ymhob llys a llann, a phob ffair a marchnad a gwyl mabsant o fewn i gyfoeth yr arglwydd lle y bo, ba amser a pha le y cynhelir eisteddfod, a phwy y pencerddiaid a'r athrawon a'r barnwyr; ac arno y mae datgan pob cerdd dafawd, neu beth bynnag amgen o berthynasau cerdd, a ddelo gerbron eisteddfod. Ac ef a ddylai medru englyn unodl, ac englyn profest, a chywydd deuir yn ddosparthus o'i waith ei hun, a medru gosod yn iawn a gaffo yngham o waith arall ar gerdd dafawd. A syberwyd iddo wybod trefnu gwledd llys ac eisteddfod, a gwybod pob cysswyn a weddo i bob gwr a phob gradd ynddi.

340

A chanu ei gerdd gan dant y dily. Hefyd efe a ddyly wybod cyweiriaw telyn a [f. 108^r] chrwth, a chanu amcan o brofiadau drwy blethiadau yn warantedig, a

345

dwy osteg, a chwlm, a chaniad, a'i dair ar ddeg o brifgeinciau a'u ceseilweision,
a'i dri phrif accen ar ddeg, a chanu gyda nhwy, ac amcan ar geinciau a
phuroriaeth cerdd dant, a'r pedwar mesur ar hugain cerdd dant, a'u dosparthu yn
350 gyfiawn. Hefyd efe a ddyly wybod gwasanaethu mewn gwledd gwr o urddas ac
anrhydedd o'r gegin i'r neuadd, a threfnu a'r a berthyn i'r fort a bwyd a llynn,
a thorri pob golwyth ac aderyn a ddelo ger ei fron; a'i swydd mewn neithiawr
frenhinawl yw gwasanaethu wrth fort y ferch; ac am ei delyn neu eu grwth cod
wenn a'i rhoter gan y ferch. Ag ef a fydd wrth orchymyn pencerdd o wr wrth
355 gerdd dafawd, sef o ryw gwyr wrth gerdd dafawd yr henyw, ac onaddynt ei glera;
ac iawn iddaw radd disgybl ysbas gwedi y gwypper gerbron eisteddfod ei
wybodau a'i fedrusrwydd. A gwedi ydd el wrth gerdd dafawd, nid rhydd iddo
gerdd dant namyn yn rhodd ac yn rhad, canys nis gellir braint i wr wrth gerdd
namyn un o'r ddwy gelfyddyd. Rhydd iddo a fynno gan ddewis, a bydded wrth
360 a ddewiso.

Swydd datgeiniad pen pastwn:

Datgeiniad pen pastwn yw a fettro ddatgan cerdd dafawd yn gyfiawn ar
gof a llafar, ac na fettro gerdd o'i waith ei hun, na'r dosparthau a'r dosparthiadau
ysydd ar gelfyddyd prydyddiaeth, ac na fettro a ddyly [f. 108^v] datgeiniad
365 dyledawg eu medru, sef canu gan dant, ac englyn a chywydd o'i waith ei hun, ac
a ddywedwyd am gelfyddyd y brydyddiaeth. Ei swydd a'i le yw sefyll ynghanol
y neuadd, ac yno curaw'r mesur a'i ffon, a chanu ei gerdd dafawd gyda'r
dymodiau. A lle bo gwr wrth gerdd dafawd ac un wrth gerdd dant, gofynned y
datgeiniad gennad y prydydd cyn y datgano ei gywydd neu ei awdl; ag os gwr
370 wrth gerdd dant yn unig a fydd yno, na chaned y datgeiniad cyn y caffo ei gennad

ef ond o berthynasau cerdd dafawd na fo caniadwy gyda thant y bydd ar ddatgan
gantho, megis cyfarwyddyd, neu rôl achau, neu arall o'r cyfryw berthynasau.
Nid oes arno ofyn cennad namyn un gwr y ty neu arglwydd y wledd, ond bydd
yno brydydd. Ar ddatgeiniad pen pastwn y dodir cychwedl eisteddfod dros
375 yspaid undydd a blwyddyn; ac efe a lafara fal a'i dysger gan ddatgeiniad
dyledawg. Efe a ddwg negeseu y prydyddion a'r gwyr wrth gerdd dant
na font ym mherthynasau'r eisteddfod; a gwas y bydd i brydydd ac i gerddor
tant.

O bydd gradd wrth gerdd dafawd i'r datgeiniad, megis y gwelir wrth raid
380 hynny weithieu eisieu amgen, mal dodi'r datgan ar ddisgybl ysbas neu arall o
ddisgybl, yna na fydded gwas y datgeiniad i wr wrth gerdd dant, achos fod iddo
frait prydydd yn warrantedig o radd; a gwas pencerdd o brydydd, ag nid i amgen,
y bydd y datgeiniad hwnnw, am ei hanfod o wyr wrth gerdd dafawd dyledogion
o raddau ac awdurdodau.

385 [f. 109] A'r drefn hon a wnaethpwyd yn ddosparthus gan Ruffudd ab
Cynan, tywysawg Aberffraw, a Bleddyn ap Cynfyn, tywysog Mathrafal; a honn
a dynnwyd ac a wellhawyd o hen ddefodau beirdd Cymru, ac o ddosparthau a
dosparthiadau prif feirdd Cymru, nid amgen Taliesin Ben Beirdd, a Merddin
Emrys, a Merddin ap Morfryn ac eraill. A hynn a fu drwy gyngor beirdd o
390 bencerddiaid ac athrawon cerdd dafawd Cymru; ac ohonynt yn awduron: Alon
ap Ceneu, a Rhydderch Foel, ac eraill yn brydyddion; ac yn athrawon cyngor wrth
gerdd dant: Matholwch Wyddel, ac Olof Gerddor ac eraill. A'r drefn a'r
ddosparth honn a ddangoswyd ymhob llys arglwydd cyfoeth yng Ngwynedd, a
Deheubarth, a Phowys, ac Ewerddon, ac Ysgotlond, a Lloegr a Cherniw dan

395 osteg undydd a blwyddyn; a gwedi eu gwellhau ymhob un o'r llysoedd cyfoeth
hynny, hyd na chaid neb a ddywetai yn ei herbyn, y cadarnhäed ac a'i breinied
yn yr holl gyfoetheu hynny, hyd nad oedd ar Gymru benbaladr amgen o drefn a
dosparth yn warantedig o awdurdod a braint.

Ac felly terfyna.

400 [f. 109^v]¹ Gwedi amser Gruffudd ap Cynan a Bleddyn ap Cynfyn y
gwnaeth yr Arglwydd Rhys ap Gruffudd, tywysawg Dinefwr, gastell newydd yn
Aberteifi, a gwedi ei orphen efe a beris wledd anrydeddus yno, ac a ddodes
wahoddiad dan osteg undydd a blwyddyn i bawb a geisient dda wrth gerdd
dafawd a cherdd dant o Gymru, a Lloegr, a Llydaw, ac Iwerddon ac Ysgotlont
405 ddyfod yno, a nawdd a chroesaw iddynt dros deugain diwrnod, a rhoddion
gwarantedig i bob un herwydd ei radd wrth gerdd, a barn o eisteddfod a geffid
ar ei gelfyddyd, a chyda hynny rhoddion o syberwyd a weddai i urddasoldeb y
tywysawg eu rhoddion. Ag yn y wledd honno y cadarnhäed breiniau gwŷr wrth
gerdd herwydd trefn a dosparth Gruffudd ap Cynan a Bleddyn ap Cynfyn, a
410 herwydd dosparth ar fraint y gelfyddyd, nid amgen prydyddiaeth, teuluwriaeth a
chlerwriaeth; a rhoddion gwarantedig i bob gwr wrth gerdd herwydd ei radd a'i
frait celfyddyd yn llysoedd tywysogion ag arglwyddi ar bob un o'r tair gwyl
arbennig, nid amgen y Nadolic, a'r Pasc a'r Sulgwyn; a chylch clera iddynt
unwaith bob tair blynedd drwy'r tair talaith. A gyda hynn, rhoddwyd i'r
415 cerddorion neithiorau morwynion ieuainc, a chadwedigaeth achau bonedd cenedl
y Cymry a'u gweithredoedd moliannus. Ag arnynt y rhodded cynnal iaith y

---

¹ Ar frig y ffolio hon, ac ar ddiwedd y ffolio flaenorol, ceir "Yn y Greal Rhiv VIII".

Cymry a'u gwybodau moliannus, a phob cof [f. 110'] ar deilyngdawd a champ a
gorchest ar wr, ac ar ddigwydd, ac ar bob arganfod a ddirperai gof a gwybod
amdanaw; ac fal y gellynt hynn, rhoddydd iddynt geiniog o bob aradr, a dwyn
420 gafael lle ni chaint y geiniog. Gwnaed hefyd nad elai y pencerdd i dy'r taiog, ac
od elei: rhodd clerwr iddo; ac nad elai glerwr i dy uchelwr.

Ag yn y wledd anrhydeddus honno y gwnaethpwyd reol ar gyff clêr. Sef
y bydd cyff cler: pencerdd o'r goreu. Ac ef a roddir testun arnaw, ac iawn yw
ei fod o beth na fai gwir, rhag peri cywilydd a gwarth argywedddus ar y pencerdd;
425 a dylid testun a fai digrif a diwladaidd ar a wnelid o'r prydyddion yn gyff cler;
a'r prydyddion eraill i ganu arnaw yn destyngar. A thranoeth, dangos a datgan
eu cerddi gerbron yr orsedd ar osteg a chlyw, er llawenhau a digrifhau a'u
clywont; ac ni ettyb y pencerdd iddynt y dythwn hynny, eithr tranoeth y daw ef
a'i atebion i bob un o'r prydyddion a ganasant ar y testun cyff; ag yna, dwy rodd
430 iddaw ym mraint ei swydd. A'r hyd y bo cyff, eistedd a thewi yn ollol a wna, a
sefyll a wna'r prydyddion a ganont iddo; a phan ettyb ynteu iddynt, eistedd a
thewi a wnant wynteu. Ac am a fo yn destun cyff ac a ganer arno, nid rhydd ei
ysgrifenu na chof llyfr amdanaw, can mai gogan y bydd, ac hefyd nid gwir, ac nid
rhydd i brydydd ddodi ar gof a chadw y peth na bo gwir nac, ychwaith, a fo
435 gogan.

[f. 110'] Pencerdd gwlad yw a ennillo dair cadair ym marn eisteddfodeu
cyfreithiawl, ac eiddaw y mae arwain y tlws euraid neu arianaid ar ei ysgwydd;
sef y bydd hynny: cyflawn cadair. Ac arno y mae trefnu a darparu eisteddfod
unwaith bob tair blynedd yn llysoedd y tywysogion a'r arglwyddi a font o fewn
440 y cyfoetheu y bo efe bencerdd anaddynt; a'r eisteddfod a gynhelir ar y tair gwyl

arbennigion, ar gyrch o'r cyntaf i'r ail ac o'r ail i'r trydydd ohonynt. A phan
fynner eisteddfod yn amgen na honno bob tair blynedd, rhaid ei bod o ddawn a
than gennad arglwydd y cyfoeth lle bytho, a thrwy farn tri phencerdd gwlad o
leiaf, a'i chynnal dan osteg a rhybudd undydd a blwyddyn, a than nawdd ac
445 arganfod deuddeg uchelwyr yn gywiriaid gwlad a brenin. Ac nis gellir mewn
eisteddfod roddi na gradd na braint o unrhyw yn y byd i brydydd oni bydd ef
ddisgybl i athraw gwarantedig o bencerdd a ddywetto ar air a chydwybod y gellir
gwr wrth gerdd ar a'i cais mewn amser cyfaddas; a'r lle bo felly, gradd a weddo
herwydd a wyppo parth ei gelfyddyd i'r prydydd a'i ceisio.

450 Ac felly y terfyna.

(O Lyfr Mr. Wiliam Williams o Landegai yn Arfon.)

NLW 13154 (Llanover C. 67)

tt. 56 - 60

[t. 56] Llyma drefn ar wyr wrth gerdd dafawd a elwir hen drefn Deheubarth, ag a fu yng Ngwynedd cyn nag amser Gruffydd ap Cynan.¹

Tair cangen celfyddyd cerdd dafawd ysydd, nid amgen: cyntaf, clerwriaeth; ail, teuluwriaeth; a thrydydd, prydyddiaeth.

5 Clerwr: gwr wrth gerdd yspyddeid yw, ac arnaw o swydd a chelfyddyd y mae ymsennu, ag ymoganu, ag ymddyfalu, ag ymgroesaw gair tra gair, ag ymddynwarded, ag ymwarthruddiaw, ag ymwaradwyddaw, ag ymserthu, ag ymfasweddu, a doddi ar warth ac anfawl yn warantedig o gaffaeliad, a doddi argyffred gyhoeddus ar y dyriau a'r moddeu a'r petheu nas gellir clod a mawl
10 prydydd dosparthus iddynt; can nis dylai y prydydd gwarantedig o awdurdawd a dosparth eisteddfod ymarfer a'r petheu a safant ar y clerwr, eithr eu gadael arnaw; ag nid oes amgen o ddosparth arnaw na llys gwlad a chyfraith.

Teuluwr: gwr wrth gerdd ddosparthus ydyw ef, ac yn warantedig o awdurdawd. Ag arnaw y mae canu yn fesuraidd herwydd y gelfyddyd wrth
15 gerdd dafawd, a medru ar achau a'u dosparth, a theilyngdawd priodaseu, ag ar bob gwybodau teuluaid, a darllain y Gymraeg a'i hysgrifennu yn gyfiawn, a chynnal cof [t. 57] dosparthus ar achau a phriodaseu y teulu maeth yn y bo ef, a

---

¹ Ar ddiwedd y frawddeg ceir y geiriau "O'r un llyfr" mewn cromfachau.

dodi addysg i'r dynion ieueinc, a dangos cyfarwyddyd o'r hen gerddi a'r hen
awduron cof a chadw. Ac arnaw y mae cyfaneddu, ag ymddiddanu, ag
20 ymddigrifhâu yn ddiserthedd, ag ymdestyniaw drwy eiriau ammwys, ag
ymddyfalu gan syberwyd wers tra gwers, ag ymarfolli'n garuaidd, a doddi
gwybodau yn ddosparthus, ag ymwybyddu yn awdurdodawl ag yn ddosparthus,
ag ymgyfarwyddaw ag ymarddangos ar wybodau Cymreigolion, ag ymsyberwydu
yn fonheddigaid, a medru ar wleddau anrhydeddus, a neithiorau, a phob arfolleu
25 teuluaid, a chadw rhôl ddosparthus, a chyfarwyddyd a ddylit i'r teulu parth
achau, a phriodasau, a holion, a phob braint ag arddelw, mal y gwyper a ddylit
parth breiniau y teulu a chanu'n deuluaid fwythusgerdd gyfannedd, a chanu
rheingerdd yn garuaidd, ddigoddiant, heb ordderchedd, ag yn deuluaid o
gelfyddyd, megis gwr yn hanfod o gerdd dafawd warantedig o awdurdawd.

30 Prydydd: gwr wrth gerdd ddosparthus o awdurdawd ydyw ef herwydd
gwarant gan eisteddfod a chadair. Ag efe a ddylai wybod cyfarwyddyd oddi
wrth y Tri Phrif Feirdd, ac arnaw y mae cynnal cof cadwedig ar achau
brenhinoedd a bonheddigion a chenedl y Cymry, [t. 58] a chadw ar deilyngdawd
priodasau, ac iawn gynnal y Gymraeg a gwybodau cerdd dafawd a'i
35 pherthynasau. Hefyd arnaw y mae iawn ddysgu, iawn farnu, ac iawn ganu yn
warantedig o awdurdawd, a chynnal gan ei gelfyddyd; a rhoddion gwarantedig
o ddefawd iddaw am ei gerdd a'i gyfarwyddyd. Hefyd arnaw y mae canu mawl
pob moliannus o gamp a gweithred a gwybod, a chanu o Dduw a'i saint, ag o
ddaioni, ag yn erbyn pechawd, a mawl pob gweddus a syber, a gwrthwynebu
40 serthedd y clerwr, a chanu yn fesuraidd ag yn gerddwraidd gan gelfyddyd a
dosparth awdurdodawl, megis athraw awdurdodawl a gwarantedig o gadair ar y

gwr wrth gerdd dafawd. Ag arnaw y mae tri gorchest, nid amgen dychan heb serthedd, rhieingerdd heb ordderchedd, a mawl heb druth a gwestleidiaeth. Sef yw gwestleidiaeth: peth ni chyngein ag a fo cyfiawn o syrth, ag a elo'n erbyn a
45 weddei a'r a foler, megis moli gwraig am ymladd, neu foli gwr eglwysig am gampeu chwaryddion. Ag ef a ddylai glodfoli pob haelioni a digrifwch meddwl, a chanu cyfannedd, canys prif ofyn ar brydydd yw cyfanneddu, a moliannu pob awenyddiaeth a cherddwriaeth, a phob gwybodau molianus, a phob arferion [t.
59] a defodeu anrhydeddus a bonheddigaidd a daionus. Ag efe a ddylai wrthneu
50 a gwrthwynebu gogangerdd y clerwr lle y prytto prydydd dosparthus a gwarantedig o awdurdawd; ag nid rhydd iddaw ef oganu neb, canys cynnal moliant a chlod anrhydeddus lle bo a'i dirper y dylai efe. Ag arnaw y ddefawd y mae digrifwch meddwl, a diddanu dynion, a doddi addysg ar wybodau Cymreigiolion ag ethrylith awenyddawl. Hefyd arnaw y mae ymwrthawd yn
55 gadarn a'r saith brifwyd a'r pechodeu marwolion, nid amgen trais, a lledrad, a balchedd, a godineb, a glythineb, a llid, a llesgedd, a chenfigen; canys y rhai hynn a ddiffwrwythant gof ag awen ag ethrylith a dychymmyg y prydydd. Ag yn lle y rhai hynny y dylai efe ymarfer a'r wÿth gynheddfeu dwyfolion; sef ydynt: haelioni, a chywirdeb, ag¹ ufudd-dawd, a diweirdeb, a dirwest, a chariad
60 perffaith, a diwydrwydd, a thangnefedd, y rhain a wellhânt gof ag awen ag ethrylith a dychymygydd y prydydd, ag a amlhânt wybodau moliannus a daionus, ag y ffrwythlonant² gerdd dafawd. Prydydd gwarantedig o gelfyddyd a ddwg

---

¹ Llsgr. *a ag*.

² Llsgr. *fflwythlonant*.

65 arwydd o dlws euraid neu arianaid, sef a'i dodir iddaw [t. 60] o awdurdawd
eisteddfod defodawl yn warantedig; a chanthaw ef y cymmerant y gwyr wrth
gerdd dafawd eu hansoddeu a'u cyfarwyddyd a'u dysg a'u gwybodau, mal y bont
deilyngion.

A hên drefn ar wyr wrth gerdd dafawd yw honn a oedd cyn noc amser
Gruffudd ap Cynan, a gymmerwyd o lyfr Ieuan Fawr ap y Diwlith o Gil Fynydd.

Geirfa

Yn yr eirfa hon fe nodir y testunau sy'n cynnwys y geiriau a restrir isod. Cyfeirio at rifau'r llinellau o fewn y testunau a wna'r rhifau sy'n dilyn enw pob testun yn hytrach nag at rifau'r tudalennau.

A

abad (pen mynach, pennaeth ar fynachlog) R (i).78

accan (pwyslais rheolaidd ym mhob bar; cân) PH.291; **accen** LL⁽¹⁾. 195, S⁽¹⁾(iii).348

ach (llinach, tras, cofrestr hynafiaid) CH.119, L.229, S⁽¹⁾(iii).113; **iach** CH.121, D.112, F.125 N.135; *llu.* **achav** CH.119, H.248; **achev** L.229; **achau** S⁽¹⁾ (i).40, S⁽¹⁾ (i).55, S⁽¹⁾ (i).108, S⁽¹⁾ (iii). 54, S⁽¹⁾ (iii).256, S⁽¹⁾ (iii).257, S⁽¹⁾ (iii).372, S⁽¹⁾ (iii).415, Y⁽¹⁾ (ii).15, Y⁽¹⁾ (ii).17, Y⁽¹⁾ (ii).26, Y⁽¹⁾ (ii).32; **iache** D.112, Y.130; **iachav** F.125, H.248, N.27, R (i).97; **iachau** S⁽¹⁾ (i).93; **achoedh** L.49, PH.37, PH.256, PH.260; **achoed** W.25; **achoedd** LL⁽¹⁾.37, LL⁽¹⁾.166, LL⁽¹⁾.170, S⁽¹⁾ (i).25, S⁽¹⁾ (iii).62, S⁽¹⁾ (iii).63; **iachoedd** Y.8

achos (rheswm) A.60, B.68, CH.62, CH.63, D.72, E.61, E.62, F.56, FF.51, FF.52, H.105, N.78, PH.178, R (i).52, R (i).53, S (i).5, Y.89, Y.90, I⁽¹⁾.60, LL⁽¹⁾.121, S⁽¹⁾ (iii).245; **achaws** L.149, PH.178

achos (angen) B.73, H.120

achos (achos cyfreithiol) S⁽¹⁾ (iii).136

achwr (olrheiniwr achau, arwyddfardd) PH.265; **iachwr** R (i).99

adnabod (adnabod, gwybod) F.37, FF.32, LL⁽¹⁾.100, S⁽¹⁾ (iii).286; **ydnabod** N.56; **adnâbod** PH.105

adnav (cadw, gofalu am; perchnogi) CH.146, F.149, L.244

addef (cydnabod) LL⁽¹⁾.287

addysg (dysg, gwybodaeth, hyfforddiant, cyfarwyddyd) S⁽¹⁾ (iii).298, Y⁽¹⁾ (ii).18, Y⁽¹⁾ (ii).53

addysgu (dysgu, cyfarwyddo, hyfforddi) S⁽¹⁾ (iii).40

anghyfraith (camwedd, trosedd, tor cyfraith) S⁽¹⁾ (iii).329

ailbriodi LL⁽¹⁾.62

amcan (cynllun (?); syniad, bras amcan) PH.289, PH.291, LL⁽¹⁾.194, LL⁽¹⁾.196, S⁽¹⁾ (iii).346, S⁽¹⁾ (iii).348

amdhiphyn (gwarchod, gwyllo, noddi) L.185; **amddiffyn** S⁽¹⁾ (iii).230

amledd (lluosogrwydd, lliaws) CH.104, F.112

[amlhau] (helaethu, ymledu, amlhau) *3 un. gorff. myn. amhlaawdh* L.69; *3 llu. pres. myn. amlhânt* Y⁽¹⁾ (ii).61

amod (cytundeb rhwng dau) H.119

amod (teler, ymrwymiad, addewid) L.48, W.24, Y.7; **ammod** PH.36, LL⁽¹⁾.36, S⁽¹⁾ (iii).62

amser (cyfnod, ysbaid neu adeg arbennig, oes) B.60, CH.131, F.116, F.135, H.96, H.121, N.150, PH.64, PH.176, PH.270, PH.279, I⁽¹⁾.59, LL⁽¹⁾.65, LL⁽¹⁾.177, LL⁽¹⁾.185, LL⁽¹⁾.283, S⁽¹⁾ (i).47, S⁽¹⁾ (i).71, S⁽¹⁾ (i).72, S⁽¹⁾ (iii).6, S⁽¹⁾ (iii).133, S⁽¹⁾ (iii).163, S⁽¹⁾ (iii).217, S⁽¹⁾ (iii).338, S⁽¹⁾ (iii).400, S⁽¹⁾ (iii).448, Y⁽¹⁾ (ii).2, Y⁽¹⁾ (ii).67; **ammser** CH.108; *llu. amseroedd* CH.113, CH.115, D.108, F.120, F.122; **yn ol i amser** H.165

anaf B.51, H.82

anant (cerddorion, beirdd) B.37, H.67

anfawl (anghlod, anair) Y⁽¹⁾ (ii).8

[anfodd] o'i hanbhodh (yn erbyn eu hewyllys) L.190

[anfon] (anfon, gyrru, danfon) *3 un. gorff. myn. anfonnes* LL⁽¹⁾.25; *3 un. pres. dib. anvono* A.63, B.75, E.64, FF.54, H.111; **anhôno** PH. 180

anian (natur, ansawdd) PH.218

anivail H.177

anllywodraeth (diffyg llywodraeth, afreolaeth, anhrefn) CH.85, F.78, LL⁽¹⁾.140, S⁽¹⁾ (i).143, S⁽¹⁾ (i).146, S⁽¹⁾ (iii).181, S⁽¹⁾ (iii).184, S⁽¹⁾ (iii).224, S⁽¹⁾ (iii).236, S⁽¹⁾ (iii).330; **anllyfodraeth** N.90, R (i).69, I⁽¹⁾.80; **anllwfodraeth** S (i).27; **anllyfodraith** Y.111

anneddfoldeb (anllywodraeth, penrhyddid) S⁽¹⁾ (iii).185, S⁽¹⁾ (iii).225

annosparth (anhrefn) S⁽¹⁾ (iii).244

annwydlws (hoff dlws neu addurn, trysor) A.63, PH.180, S (i).7; **anwydlws** B.75,

[**anrheg**] *llu. anrregion* H.226

ansawdd (natur, gallu (?)) S⁽¹⁾ (iii).16

[**ansawdd**] (nodwedd, teithi) *llu. ansoddeu* Y⁽¹⁾ (ii).65

ansawdd (nodwedd, teithi) S⁽¹⁾ (iii).49, S⁽¹⁾ (iii).107

ansyberwyt (anghwerteisi, anurddas, anfoesgarwch, anweddustra) A.74; **ansyberwyd** B.84, CH.76, D.85, E.74, F.69, FF.64, H.127, N.100, PH.196, R (i).64, S (i).16, I⁽¹⁾.70, LL⁽¹⁾.130, S⁽¹⁾ (iii).244, S⁽¹⁾ (iii).248, S⁽¹⁾ (iii).328, S⁽¹⁾ (iii).330; **anssyberwyd** Y.102

aradr (= 'plowland' (?)) L.52, PH.38, PH.39, W.26, W.27, Y.10, Y.11, LL⁽¹⁾.38, LL⁽¹⁾.39, S⁽¹⁾ (i).56, S⁽¹⁾ (i).57, S⁽¹⁾ (iii).66, S⁽¹⁾ (iii).419

ardreth (incwm, cyfoeth) N.106, N.107, PH.213, PH.214

ardhel (hawlio, mynnu, honni, haeru) L.244, PH.43; **arddel** LL.44; **ardelw** W.32; **arddelw** Y.15

arf E.102, H.238, R (i).81; *llu. arvav* CH.120; **arfau** S⁽¹⁾ (iii).157

[**arf**] (yn y *ll.* pais arfau, llun neu ddyfais mewn herodraeth) *llu. arfau* D.113, S⁽¹⁾ (iii).55; **arfav** F.126, N.138; **arfe** Y.131

ar fedr (yn bwriadu, gyda'r bwriad o) LL⁽¹⁾.285

arfer (ymddygiad sefydlog, moesau) S⁽¹⁾ (i).132; *llu. arveroedd* A.69, B.79, CH.71, D.80, E.69, FF.60, H.122; **arferoedd** F.64, N.95, I⁽¹⁾.66, LL⁽¹⁾.126, S⁽¹⁾ (iii).210; **arbheroedh** PH.190; **arferav** S (i).12, Y.98

[**arfer**] (defod, cwstwm) *llu. arferion* Y⁽¹⁾ (ii).48

[**arfolll**] (croeso, derbyniad (?)) *llu. arfolleu* Y⁽¹⁾ (ii).24

arvolli (derbyn, croesawu) B.39, H.69

arganfod (canfyddiad (?)) S⁽¹⁾ (iii).418, S⁽¹⁾ (iii).445

arglwydh (brenin, tywysog, pendefig, meistr) L.22, L.24, L.36, L.37, L.162, PH.11; **arglwydd** W.8, LL⁽¹⁾.8, S⁽¹⁾ (i).15, S⁽¹⁾ (i).43, S⁽¹⁾ (i).63, S⁽¹⁾ (i).89, S⁽¹⁾ (iii).27, S⁽¹⁾ (iii).60, S⁽¹⁾ (iii).201, S⁽¹⁾ (iii).228, S⁽¹⁾ (iii).229, S⁽¹⁾ (iii).255, S⁽¹⁾ (iii).260, S⁽¹⁾ (iii).338, S⁽¹⁾ (iii).373, S⁽¹⁾ (iii).393, S⁽¹⁾ (iii).443; *llu. arglwyddi* R (i).97, S⁽¹⁾

(iii).63, S⁽¹⁾ (iii).120, S⁽¹⁾ (iii).130, S⁽¹⁾ (iii).412, S⁽¹⁾ (iii).439

argyffred (dealltwriaeth (?), dimadaeth (?), amgyffrediad (?)) Y⁽¹⁾ (ii).9

arian *enw* CH.139, D.125, F.143, PH.39, W.27, Y.11, LL⁽¹⁾.39, S⁽¹⁾ (i).57, S⁽¹⁾ (i).135, S⁽¹⁾ (iii).66, S⁽¹⁾ (iii).214, S⁽¹⁾ (iii).215; **ariant** L.53, L.163, L.239, S⁽¹⁾ (i).39

ariandlws (tlws arian a wisgai athrawon cerdd dafod a cherdd dant, sef tlws ar ffurf cadair, telyn, crwth, tafod) A.46, B.21, CH.48, CH.132, CH.137, CH.139, CH.140, CH.143, CH.157, D.49, D.64, D.118, D.123, D.125, D.126, D.132, E.47, F.136, F.141, F.143, F.144, F.146, F.147, F.158, H.49, H.155, H.157, H.159, H.161, H.163, H.165, H.188, L.123, L.140, L.233, L.236, L.238, L.239, L.240, L.251, N.43, R (i).36, Y.75; **aryandlws** H.154; *llu.* **ariandlwsav** H.148

arwain (cludo, dwyn, gwisgo (?)) CH.133, D.121, D.128, F.138, H.153, L.179, S⁽¹⁾ (iii).437; **arwein** L.176, L.235

arwain (dilyn, ymarfer â, dilyn galwedigaeth) H.216, W.12; **arwein** L.29

arweniawdr (gwisgwr) CH.140; **arwenawdr** F.144; **arwedhiawdr** L.249

arwenwr (gwisgwr) D.132 (Gw. **arweniawdr**)

arwest (cerdd dant, cerddoriaeth (?)) L.75, S⁽¹⁾ (i).115, S⁽¹⁾ (i).120

[**arwydd**] (h.y. wrth gyfeirio at achau) *llu.* **arwydhon** PH.260; **arwyddion** LL⁽¹⁾.170

arwydd (arwydd, symbol (?)) S⁽¹⁾ (iii).127, Y⁽¹⁾.63; *llu.* **arwyddion** LL⁽¹⁾.170

arwyddfardd (bardd yn olrhain achau, yn eu cofnodi mewn llyfrau, ac yn hyddysg mewn herodraeth, achyddwr a chroniclwr) N.134, N.135, LL⁽¹⁾.165, LL⁽¹⁾.166, S⁽¹⁾ (i).6, S⁽¹⁾ (iii).37, S⁽¹⁾ (iii).57; **arwydhhbardh** PH.252, PH.256; **arweddfardd** R (i).91, R (i).100

arwydhhbardhoniaeth (herodraeth, gwybodaeth am achau ac arfbeisiau) PH.259; **arwyddfarddtoniaeth** LL⁽¹⁾.169, LL⁽¹⁾.277

assen (asyn benyw) H.177

astudiaw (astudio, dysgu) H.255

atkan (datgan, llafarganu, canu, cyhoeddi) B.8, H.196, H.204; **atgan** H.37, H.253; **atken** H.192

atkeiniad (datgeiniad) H.172, H.173, H.192, H.193, H.201; **atkanriad** H.205; **atgeiniad** H.206; *llu.* **atkeniaid** H.171; **atgeiniaid** H.175

- ateb enw** (atebiad) H.154; *llu. atebion* S⁽¹⁾ (iii).429
- ateb berf** (bod yn gyfrifol, cymryd cyfrifoldeb) CH.135, D.121, L.122, L.236; **ateb** F.139, H.21
- ateb berf** (rhoi ateb, bodloni (?), gorchfygu (?)) CH.143, D.126, L.241, PH.318, PH.325, LL⁽¹⁾.210, LL⁽¹⁾.225; **ateb** F.147; *3 un. pres./dyf. myn. ettyb* S⁽¹⁾ (iii).428, S⁽¹⁾ (iii).431
- ateb berf** (tystiolaethu) L.25, PH.11, W.8, LL⁽¹⁾.9, S⁽¹⁾ (iii).30
- ateb berf** (cyflawni) L.122
- attêbwr** (un sy'n rhoi ateb, gwrthwynebydd mewn dadl neu ornest) PH.321; **attebwr** LL⁽¹⁾.221
- athrawiaeth** (cyfarwyddyd) L.199
- athrawiaeth** (cyfarwyddyd, hyfforddiant, dysgeidiaeth, dysg) S⁽¹⁾ (iii).289
- athrefn** (rheol (?), trefn (?)) S⁽¹⁾ (iii).34
- athro** (un sy'n dysgu, hyfforddwr; gŵr wrth gerdd wedi ennill ariandlws) A.37, A.52, A.60, A.65, A.67, A.89, B.13, B.27, B.39, B.66, B.77, CH.16, CH.38, CH.45, CH.46, CH.53, CH.62, CH.69, CH.92, CH.98, CH.133, CH.147, D.15, D.28, D.38, D.45, D.47, D.54, D.70, D.71, D.76, D.78, D.102, D.119, D.130, E.39, E.52, E.60, E.66, E.68, E.87, E.89, E.102, F.46, F.55, F.60, F.62, F.84, F.107, F.108, F.137, F.151, FF.42, FF.51, FF.56, FF.58, FF.77, FF.79, FF.83, H.81, H.102, H.113, H.167, H.240, H.250, L.23, L.37, L.88, L.101, L.102, L.120, L.129, L.147, L.148, L.154, L.157, L.193, L.199, L.208, L.227, L.234, L.246, N.7, N.36, N.67, N.75, N.77, N.92, N.93, N.105, N.107, PH.116, PH.177, PH.187, R (i).3, R (i).28, R (i).42, R (i).52, R (i).58, R (i).72, R (i).75, R (i).81, S (i).4, S (i).9, S (i).11, S (i).31, S (i).34, W.8, Y.67, Y.81, Y.88, Y.94, Y.96, Y.118, I⁽¹⁾.50, I⁽¹⁾.60, I⁽¹⁾.62, I⁽¹⁾.64, I⁽¹⁾.84, I⁽¹⁾.89, LL⁽¹⁾.111, LL⁽¹⁾.121, LL⁽¹⁾.122, LL⁽¹⁾.124, LL⁽¹⁾.144, LL⁽¹⁾.149, S⁽¹⁾ (iii).147; **athraw** B.46, B.49, B.50, B.58, B.66, B.67, B.76, CH.68, H.41, H.57, H.69, H.76, H.79, H.88, H.91, H.100, H.102, H.103, H.114, H.164, H.192, H.218, H.238, PH.11, PH.182, PH.189, PH.211, PH.214, LL⁽¹⁾.9, S⁽¹⁾ (i).15, S⁽¹⁾ (i).62, S⁽¹⁾ (i).64, S⁽¹⁾ (i).73, S⁽¹⁾ (i).129, S⁽¹⁾ (i).145, S⁽¹⁾ (iii).27, S⁽¹⁾ (iii).30, S⁽¹⁾ (iii).135, S⁽¹⁾ (iii).143, S⁽¹⁾ (iii).150, S⁽¹⁾ (iii).153, S⁽¹⁾ (iii).199, S⁽¹⁾ (iii).202, S⁽¹⁾ (iii).205, S⁽¹⁾ (iii).209, S⁽¹⁾ (iii).250, S⁽¹⁾ (iii).256, S⁽¹⁾ (iii).274, S⁽¹⁾ (iii).290, S⁽¹⁾ (iii).296, S⁽¹⁾ (iii).298, S⁽¹⁾ (iii).307, S⁽¹⁾ (iii).447, Y⁽¹⁾ (ii).41; **athro cadeirioc** PH.268; **athro cadeiriog** LL⁽¹⁾.173; **athraw cadeiriog** S⁽¹⁾ (iii).128; **athro o gerdd dant** H.167; **athro penkeirddiaidd** A.52/3, E.53; **athro pennkerddiaid** B.28; **athro pennkerddiaidd** CH.54, F.47; **athro penceirddiaidd** D.55, I⁽¹⁾.51, LL⁽¹⁾.112; **athro pencerddiaidd** FF.43; **athraw pennkerddiaidd** H.57/8; **athro pencerddiaidh** L.131; **athro penceirddiaidh** PH.117; **athro**

penkerddiaidd R (i).43, Y.81/2; **athraw pancerddiaidd** S⁽¹⁾ (iii).189, S⁽¹⁾ (iii).280; *llu. athrawon* A.57, A.86, B.43, B.97, CH.59, CH.89, D.68, D.99, E.58, F.52, F.81, FF.48, H.73, H.142, H.170, N.53, N.73, S (i).2, Y.86, Y.155, I⁽¹⁾.4, S⁽¹⁾ (i).71, S⁽¹⁾ (i).76, S⁽¹⁾ (iii).198, S⁽¹⁾ (iii).287, S⁽¹⁾ (iii).339, S⁽¹⁾ (iii).390, S⁽¹⁾ (iii).391; **athrawion** L.194; **athrâwon** PH.174; **athrawon cadeiriog** S⁽¹⁾ (iii).131; **athrawon cerdd dant** LL⁽¹⁾.254, LL⁽¹⁾.264; **athrawon penkerddiaidd** R (i).49; **athrawon penceirddiaidd** I⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.118

avr enw (arian pres) CH.139, F.143, L.239; **aur** D.125

awdurdod A.30; **awdurdod** B.7, B.35, CH.146, FF.20, H.193, I⁽¹⁾.27, LL⁽¹⁾.88, S⁽¹⁾ (iii).299, S⁽¹⁾ (iii).398; **awdvrdod** CH.31, E.31, N.32, R (i).20; **awdyrdawd** D.31, D.129; **awdyrdod** F.23, F.150; **awdŭrdod** H.36, H.64, H.202; **awdurdawd** L.105, L.244, S⁽¹⁾ (iii).85, S⁽¹⁾ (iii).117, S⁽¹⁾ (iii).299, Y⁽¹⁾ (ii).10, Y⁽¹⁾ (ii).14, Y⁽¹⁾ (ii).29, Y⁽¹⁾ (ii).30, Y⁽¹⁾ (ii).36, Y⁽¹⁾ (ii).51, Y⁽¹⁾ (ii).63; **awdurdawt** PH.91, PH.184; **awdvrdawd** Y.60; *llu. awdurdodau* S⁽¹⁾ (iii).384

awen (dawn, athrylith neu ysbrydoliaeth farddonol) H.99, Y⁽¹⁾ (ii).57, Y⁽¹⁾ (ii).60

awenydd (awen, dawn, athrylith neu ysbrydoliaeth farddonol) H.214

awenyddiaeth (dawn neu athrylith farddonol, awen) B.62, H.98, Y⁽¹⁾ (ii).48

B

backamwnt E.69

bai (diffyg, gwall, nam, camgymeriad) H.197; **bai kyffredin** A.21, CH.22, E.22, F.13, H.25, R (i).11, Y.51; **bai cyffredin** D.21, FF.11, I⁽¹⁾.18, LL⁽¹⁾.79, S⁽¹⁾ (iii).101; **bai cyphredin** L.94; **bai cyphrêdin** PH.82/3; *llu. beieu* A.25, PH.87; **beia** B.1, CH.25, E.25, F.16, N.23; **beiau** D.24, I⁽¹⁾.22, LL⁽¹⁾.83, S⁽¹⁾ (iii).108; **beiaû** FF.14; **beiev** L.99; **beie** R (i).14; **beia** kyffredin H.29, N.16

balchedd Y⁽¹⁾ (ii).56

[**ban**] (cangen (?)) *ll. bannau* S⁽¹⁾ (iii).11

bardd R (i).100, LL⁽¹⁾.63, LL⁽¹⁾.167, LL⁽¹⁾.280, S⁽¹⁾ (i).44, S⁽¹⁾ (iii).70, S⁽¹⁾ (iii).71, S⁽¹⁾ (iii).97; **bardh** PH.62, PH.63; **bardd cadeiriawc** A.7; **bardd kadeiriawc** CH.8; **bardd cadiriawg** D.7; **bardd kadeiriog** E.6, Y.37; **bardd kadairiawc** H.6; **bardd cadeiriawg** LL⁽¹⁾.234; **bardh caw** PH.251; **bardd kaw** R (i).100; **bardd caw** LL⁽¹⁾.164, S⁽¹⁾ (i).6, S⁽¹⁾ (iii).36; **bardh gorwlad** PH.63; **bardd gorwlad** LL⁽¹⁾.64, S⁽¹⁾ (i).45, S⁽¹⁾ (iii).162; **bardh teulu** PH.56, PH.59; **bardd teulu** LL⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.59/60, S⁽¹⁾ (iii).38; *llu. beirdh* L.6; **beirdd** LL⁽¹⁾.278, LL⁽¹⁾.285, LL⁽¹⁾.287, LL⁽¹⁾.288, S⁽¹⁾ (iii).9, S⁽¹⁾ (iii).13, S⁽¹⁾ (iii).21, S⁽¹⁾ (iii).21, S⁽¹⁾ (iii).115,

S⁽¹⁾ (iii).137, S⁽¹⁾ (iii).295, S⁽¹⁾ (iii).387, S⁽¹⁾ (iii).388, S⁽¹⁾ (iii).389; **beirdh caderioc** L.79

barddoniaeth LL⁽¹⁾.277

bariaeth (drygioni, trachwant (?)) I⁽¹⁾.71, LL⁽¹⁾.131

barn (tyb, meddwl, cyfrif) A.17, CH.18, D.17, E.18, E.39, F.9, FF.7, FF.37, H.21, L.90, N.11, N.53, N.62, PH.77, PH.111, R (i).6, R (i).28, I⁽¹⁾.15, I⁽¹⁾.45, LL⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.107, S⁽¹⁾ (i).16, S⁽¹⁾ (iii).48, S⁽¹⁾ (iii).97, S⁽¹⁾ (iii).103

barn (gallu i farnu neu i feirniadu, synnwyr, craffter, dirnadaeth, deall) A.68, E.68, F.63, FF.58, N.94, PH.188, R (i).59, Y.47, I⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.124, S⁽¹⁾ (iii).150, S⁽¹⁾ (iii).209, S⁽¹⁾ (iii).290, S⁽¹⁾ (iii).294

barn (penderfyniad) E.36, S⁽¹⁾ (iii).167, S⁽¹⁾ (iii).443

barn (prawf) S⁽¹⁾ (iii).406, S⁽¹⁾ (iii).436

[barnu] (ystyried, penderfynu (?)) *3 un. pres. dyf. myn. barn* A.36, CH.37, D.37; *amhers. pres. myn. bernir* PH.262, S⁽¹⁾ (iii).86; *amhers. amherff. myn. bernid* S⁽¹⁾ (i).19

barnu (rhoi ar brawf, eistedd mewn barn ar) A.51, A.53, H.56, PH.115, PH.272, I⁽¹⁾.49, LL⁽¹⁾.111, LL⁽¹⁾.179, S⁽¹⁾ (iii).198, S⁽¹⁾ (iii).296; **barnv** CH.53, CH.54, E.52, E.54, FF.41, H.148, L.129, L.130, L.131, N.66, R (i).42, R (i).43, Y.80, Y.82; **barny** D.54, D.55, F.46

barnu (penderfynu) S⁽¹⁾ (iii).237, Y⁽¹⁾ (ii).35; *3 un. pres./dyf. myn. barn* A.36, CH.37, D.37, E.36, F.27, FF.24, H.17, L.110, N.46, PH.97, R (i).26, Y.64, I⁽¹⁾.31, LL⁽¹⁾.92, S⁽¹⁾ (iii).92, S⁽¹⁾ (iii).266; *3 un. pres. dib. barno* A.37, B.12, CH.38, D.38, H.40, H.88, Y.66

[barnwr] (beirmiad) *llu. barnwyr* LL⁽¹⁾.278, LL⁽¹⁾.282, S⁽¹⁾ (iii).339

bath (math) B.51, N.142

beiaw (beio, ceryddu, sennu) L.178

[beio] (gweld bai ar, rhoi bai ar) *amhers. pres. dib. beier* S⁽¹⁾ (iii).123

beithiaw (beiddio) PH.307; **meiddio** LL⁽¹⁾.210

blaen (blaenoriaeth, rhagoriaeth) CH.157, F.158, L.142

blwyddyn A.3, B.70, CH.5, CH.128, CH.136, CH.138, D.3, D.122, D.124, F.132, F.140,

F.142, H.3, H.115, H.155, H.162, H.254, R (i).99, W.46, Y.31, Y.34, I⁽¹⁾.2, I⁽¹⁾.3, LL⁽¹⁾.27, LL⁽¹⁾.215, LL⁽¹⁾.230, S⁽¹⁾ (i).123, S⁽¹⁾ (i).139, S⁽¹⁾ (iii).375, S⁽¹⁾ (iii).395, S⁽¹⁾ (iii).403, S⁽¹⁾ (iii).444; **bloyddyn** E.3; **blwydhyn** L.14, L.73, L.221, L.222, L.223, L.237, L.239, PH.27, PH.314; *llu.* **blwydhynev** L.4

blynedd A.75, B.56, B.86, CH.77, D.87, E.96, E.100, F.90, F.93, F.95, F.100, FF.65, FF.89, FF.92, FF.94, FF.96, FF.97, H.22, H.90, H.93, H.129, H.236, H.252, N.122, N.124, N.126, N.138, R (i).65, R (i).88, RH.6, S (i).18, S (i).39, Y.7, Y.103, I⁽¹⁾.72, I⁽¹⁾.99, I⁽¹⁾.100, I⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.6, LL⁽¹⁾.16, LL⁽¹⁾.35, LL⁽¹⁾.132, LL⁽¹⁾.155, LL⁽¹⁾.157, LL⁽¹⁾.158, LL⁽¹⁾.160, S⁽¹⁾ (i).8, S⁽¹⁾ (i).12, S⁽¹⁾ (i).42, S⁽¹⁾ (i).66, S⁽¹⁾ (i).96, S⁽¹⁾ (iii).28, S⁽¹⁾ (iii).59, S⁽¹⁾ (iii).166, S⁽¹⁾ (iii).170, S⁽¹⁾ (iii).173, S⁽¹⁾ (iii).176, S⁽¹⁾ (iii).216, S⁽¹⁾ (iii).221, S⁽¹⁾ (iii).235, S⁽¹⁾ (iii).249, S⁽¹⁾ (iii).255, S⁽¹⁾ (iii).261, S⁽¹⁾ (iii).322, S⁽¹⁾ (iii).414, S⁽¹⁾ (iii).439, S⁽¹⁾ (iii).442; **bylnedd** E.75, F.70, N.74, N.101, N.152; **blynedh** L.19, L.35, L.46, L.51, L.171, PH.8, PH.18, PH.35, PH.198, PH.230, PH.234, PH.240, PH.243, PH.246; **blyned** W.5, W.17, W.24

bod A.1, A.59, A.68, B.33, B.42, B.48, B.67, B.77, CH.61, CH.69, CH.92, CH.102, CH.126, CH.127, CH.131, CH.134, CH.137, CH.145, D.1, D.71, D.78, D.102, D.116, D.120, D.123, D.128, E.1, E.60, E.67, E.90, E.108, F.55, F.63, F.84, F.92, F.94, F.130, F.131, F.135, F.138, F.141, F.149, FF.51, FF.59, FF.79, FF.93, FF.95, FF.97, H.1, H.12, H.64, H.72, H.78, H.81, H.103, H.107, H.108, H.114, H.121, H.146, H.153, H.192, H.221, H.225, H.250, H.252, L.25, L.29, L.58, L.74, L.148, L.186, L.235, L.238, L.243, N.40, N.76, N.94, N.107, N.122, N.123, N.125, N.142, R (i).52, R (i).59, R (i).75, R (i).77, S (i).1, S (i).11, S (i).21, S (i).34, W.4, W.12, Y.88, Y.118, Y.129, I⁽¹⁾.60, I⁽¹⁾.65, I⁽¹⁾.101, LL⁽¹⁾.44, LL⁽¹⁾.121, LL⁽¹⁾.125, LL⁽¹⁾.160, LL⁽¹⁾.173, LL⁽¹⁾.182, LL⁽¹⁾.187, LL⁽¹⁾.205, LL⁽¹⁾.212, LL⁽¹⁾.228, S⁽¹⁾ (iii).52, S⁽¹⁾ (iii).82, S⁽¹⁾ (iii).124, S⁽¹⁾ (iii).128, S⁽¹⁾ (iii).125, S⁽¹⁾ (iii).150, S⁽¹⁾ (iii).209, S⁽¹⁾ (iii).220, S⁽¹⁾ (iii).225, S⁽¹⁾ (iii).290, S⁽¹⁾ (iii).381, S⁽¹⁾ (iii).424, S⁽¹⁾ (iii).432, S⁽¹⁾ (iii).442; **bôd** PH.43, PH.177, PH.188, PH.214, PH.239, PH.242, PH.245, PH.256, PH.265, PH.268, PH.275, PH.280, PH.300, PH.309, Y.96; *3 un. pres. myn.* **y mae** A.13, A.27, CH.14, CH.28, D.27, E.28, FF.16, FF.35, H.31, H.94, H.233, L.85, L.88, L.101, PH.110, Y.43, Y.56, I⁽¹⁾.44, LL⁽¹⁾.105, S⁽¹⁾ (i).8, S⁽¹⁾ (i).12, S⁽¹⁾ (i).24, S⁽¹⁾ (i).29, S⁽¹⁾ (i).33, S⁽¹⁾ (iii).23, S⁽¹⁾ (iii).63, S⁽¹⁾ (iii).121, S⁽¹⁾ (iii).135, S⁽¹⁾ (iii).236, S⁽¹⁾ (iii).339, S⁽¹⁾ (iii).437, S⁽¹⁾ (iii).438, Y⁽¹⁾ (ii).5/6, Y⁽¹⁾ (ii).14, Y⁽¹⁾ (ii).19, Y⁽¹⁾ (ii).42, Y⁽¹⁾ (ii).53, Y⁽¹⁾ (ii).54; **y mai** D.13; **mae** E.102, H.12, H.88, I⁽¹⁾.23, LL⁽¹⁾.85; **y mav** F.19, F.40; **i mae** N.4, N.25, N.61, N.127, N.137; **i may** R (i).17; **oes** B.13, CH.116, CH.112, E.36, E.93, FF.23, H.17, H.87, H.156, H.230, L.188, N.127, PH.96, R (i).25, R (i).101, Y.64, I⁽¹⁾.31, LL⁽¹⁾.92, LL⁽¹⁾.281, S⁽¹⁾ (i).102, S⁽¹⁾ (i).112, S⁽¹⁾ (iii).15, S⁽¹⁾ (iii).91, S⁽¹⁾ (iii).142, S⁽¹⁾ (iii).265, S⁽¹⁾ (iii).307, S⁽¹⁾ (iii).323, S⁽¹⁾ (iii).373; **sydd** B.33, H.63, H.169, S (i).36, I⁽¹⁾.6, LL⁽¹⁾.67, LL⁽¹⁾.163, LL⁽¹⁾.282, LL⁽¹⁾.284, LL⁽¹⁾.287, LL⁽¹⁾.288, S⁽¹⁾ (iii).73; **ysydd** F.4, F.101, N.2, N.5, N.22, N.146, S⁽¹⁾ (i).6, S⁽¹⁾ (i).22, S⁽¹⁾ (i).90, S⁽¹⁾ (i).114, S⁽¹⁾ (iii).35, S⁽¹⁾ (iii).43, S⁽¹⁾ (iii).79, S⁽¹⁾ (iii).88, S⁽¹⁾ (iii).164, S⁽¹⁾ (iii).186, S⁽¹⁾ (iii).191, S⁽¹⁾ (iii).193, S⁽¹⁾ (iii).204, S⁽¹⁾ (iii).234, S⁽¹⁾ (iii).263, S⁽¹⁾ (iii).335, S⁽¹⁾ (iii).364, Y⁽¹⁾ (ii).3; **sy** H.148, LL⁽¹⁾.278; **yssydd** H.172, H.173; **yssydh** L.125, L.220, PH.68, PH.69; **yw** CH.144, D.49, D.127, E.48, F.86, F.99, F.110, H.229, H.240, L.134, L.242, N.69, N.112, N.128, N.134, N.137, N.140,

PH.62, R (i).37, R (i).91, R (i).101, I⁽¹⁾.45, LL⁽¹⁾.106, LL⁽¹⁾.176, S⁽¹⁾(i).44, S⁽¹⁾(i).88, S⁽¹⁾(i).92, S⁽¹⁾(i).126, S⁽¹⁾(i).157, S⁽¹⁾(iii).37, S⁽¹⁾(iii).38, S⁽¹⁾(iii).42, S⁽¹⁾(iii).57, S⁽¹⁾(iii).61, S⁽¹⁾(iii).70, S⁽¹⁾(iii).81, S⁽¹⁾(iii).91, S⁽¹⁾(iii).95, S⁽¹⁾(iii).99, S⁽¹⁾(iii).105, S⁽¹⁾(iii).109, S⁽¹⁾(iii).111, S⁽¹⁾(iii).125, S⁽¹⁾(iii).140, S⁽¹⁾(iii).146, S⁽¹⁾(iii).149, S⁽¹⁾(iii).152, S⁽¹⁾(iii).155, S⁽¹⁾(iii).158, S⁽¹⁾(iii).167, S⁽¹⁾(iii).188, S⁽¹⁾(iii).246, S (iii).289, S (iii).310, S (iii).336, S (iii).353, S (iii).362, S (iii).366, S (iii).423, S⁽¹⁾(iii).436, Y⁽¹⁾(ii).44, Y⁽¹⁾(ii).47, Y⁽¹⁾(ii).67; **ydyw** N.76, Y⁽¹⁾(ii).13; *3 llu. pres. myn. ynt* CH.21, F.107, PH.226, R (i).94; **y maent** E.12, R (i).1/2, LL⁽¹⁾.275, S⁽¹⁾(iii).280; **ydynt** Y⁽¹⁾(ii).58; *amhers. pres. myn. ydys* B.50, H.84, H.106, H.177; **ydis** B.53; **ys** S (i).12; *3 un. dyf./pres. arfer. myn. bydd* A.43, A.54, A.60, B.23, B.56, B.68, B.70, CH.62, CH.106, CH.108, CH.132, D.57, D.72, D.116, D.118, E.45, E.55, E.61, E.102, E.108, F.48, F.55, F.98, F.104, F.112, F.116, F.136, FF.44, FF.51, H.14, H.89, H.93, H.104, H.116, H.151, H.156, H.197, H.238, H.239, N.40, N.45, N.69, N.77, R (i).45, R (i).45, R (i).53, R (i).87, S (i).4, S (i).38, Y.89, Y.124, Y.129, I⁽¹⁾.53, I⁽¹⁾.60, LL⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.66, LL⁽¹⁾.114, LL⁽¹⁾.121, LL⁽¹⁾.209, LL⁽¹⁾.214, LL⁽¹⁾.215, LL⁽¹⁾.216, LL⁽¹⁾.277, LL⁽¹⁾.290, S⁽¹⁾(i).45, S⁽¹⁾(i).48, S⁽¹⁾(i).82, S⁽¹⁾(i).95, S⁽¹⁾(i).97, S⁽¹⁾(i).105, S⁽¹⁾(i).111, S⁽¹⁾(i).122, S⁽¹⁾(iii).82, S⁽¹⁾(iii).87, S⁽¹⁾(iii).128, S⁽¹⁾(iii).129, S⁽¹⁾(iii).143, S⁽¹⁾(iii).147, S⁽¹⁾(iii).153, S⁽¹⁾(iii).159, S⁽¹⁾(iii).162, S⁽¹⁾(iii).163, S⁽¹⁾(iii).254, S⁽¹⁾(iii).281, S⁽¹⁾(iii).300, S⁽¹⁾(iii).322, S⁽¹⁾(iii).354, S⁽¹⁾(ii).370, S⁽¹⁾(iii).371, S⁽¹⁾(iii).374, S⁽¹⁾(iii).377, S⁽¹⁾(iii).383, S⁽¹⁾(iii).423, S⁽¹⁾(iii).433, S⁽¹⁾(iii).438, S⁽¹⁾(iii).446; **bydh** L.58, L.133, L.148, L.190, L.233, PH.63, PH.65, PH.118, PH.177, PH.234, PH.246, PH.264, PH.306, PH.313, PH.314, PH.315; *3 llu. dyf./pres. arfer. myn. byddant* F.80, F.99, LL⁽¹⁾.222, S⁽¹⁾(i).36, S⁽¹⁾(i).71, S⁽¹⁾(iii).200, S⁽¹⁾(iii).202; *3 un. amherff. myn. oedd* E.4, R (i).81, R (i).100, W.2, W.48, Y.21, LL⁽¹⁾.42, LL⁽¹⁾.47, LL⁽¹⁾.177, LL⁽¹⁾.204; **oedh** L.3, PH.41, PH.46, PH.49, PH.270, PH.299; **oed** W.37; *3 llu. amherff. myn. ytoeddynt* H.108; **oedhent** PH.4; **oeddynt** LL⁽¹⁾.2, LL⁽¹⁾.33, S⁽¹⁾(iii).10; *3 un. amherff. arf. myn. byddai* H.226, N.41, N.132; **bydhei** PH.322, PH.324; **byddei** LL⁽¹⁾.222, LL⁽¹⁾.225; **bythei** S⁽¹⁾(iii).78; *3 llu. amherff. arf. myn. bydhynt* PH.321; *3 un. gorff. myn. bv* B.31, CH.120, H.61, H.218, N.152, Y.131; **bu** CH.133, D.113, PH.274, I⁽¹⁾.3, LL⁽¹⁾.181, LL⁽¹⁾.280, S⁽¹⁾(iii).259, S⁽¹⁾(iii).389, Y⁽¹⁾(ii).2; **by** F.126, F.137; *3 llu. gorff. myn. bvant* B.39; **buont** H.69; **bvont** H.108; **buant** S⁽¹⁾(i).53, S⁽¹⁾(i).153; *3 un. gorberff. myn. byssai* D.119; **bvassei** L.234; *3 un. pres. dib. bo* A.13, A.31, A.44, A.59, A.62, A.77, A.88, B.8, B.26, B.29, B.45, B.52, B.57, B.58, B.59, B.65, B.69, B.73, B.74, B.82, B.89, B.100, CH.15, CH.32, CH.52, CH.61, CH.64, CH.80, CH.91, CH.116, CH.117, CH.133, CH.145, D.14, D.31, D.45, D.53, D.70, D.73, D.83, D.90, D.101, D.119, D.131, E.12, E.32, E.45, E.51, E.60, E.63, E.78, E.89, F.23, F.45, F.54, F.57, F.73, F.84, F.91, F.124, F.137, F.149, FF.21, FF.41, FF.50, FF.53, FF.56, FF.68, FF.94, H.13, H.33, H.37, H.55, H.59, H.75, H.90, H.92, H.100, H.101, H.107, H.110, H.125, H.132, H.144, H.146, H.148, H.149, H.151, H.174, H.175, H.176, H.209, H.213, H.216, H.217, H.240, L.64, L.86, L.105, L.118, L.128, L.147, L.150, L.157, L.175, L.187, L.197, L.199, L.202, L.212, L.227, L.234, L.243, L.249, N.6, N.33, N.66, N.79, N.84, N.107, N.136, PH.185, R (i).21, R (i).33, R (i).41, R (i).51, R (i).54, R (i).74, S (i).3, S (i).6, S (i).33, S (i).42, Y.43, Y.61, Y.73, Y.80, Y.87, Y.91, Y.105, Y.117, I⁽¹⁾.28, I⁽¹⁾.49, I⁽¹⁾.59, I⁽¹⁾.62, I⁽¹⁾.75, I⁽¹⁾.86, LL⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.89, LL⁽¹⁾.110, LL⁽¹⁾.120, LL⁽¹⁾.122,

LL⁽¹⁾.146, LL⁽¹⁾.172, LL⁽¹⁾.205, LL⁽¹⁾.207, S⁽¹⁾ (i).45, S⁽¹⁾ (i).52, S⁽¹⁾ (i).57, S⁽¹⁾ (i).63, S⁽¹⁾ (i).79, S⁽¹⁾ (i).87, S⁽¹⁾ (i).137, S⁽¹⁾ (i).143, S⁽¹⁾ (iii).34, S⁽¹⁾ (iii).57, S⁽¹⁾ (iii).118, S⁽¹⁾ (iii).130, S⁽¹⁾ (iii).136, S⁽¹⁾ (iii).161, S⁽¹⁾ (iii).170, S⁽¹⁾ (iii).173, S⁽¹⁾ (iii).183, S⁽¹⁾ (iii).190, S⁽¹⁾ (iii).197, S⁽¹⁾ (iii).201, S⁽¹⁾ (iii).205, S⁽¹⁾ (iii).232, S⁽¹⁾ (iii).233, S⁽¹⁾ (iii).240, S⁽¹⁾ (iii).258, S⁽¹⁾ (iii).259, S⁽¹⁾ (iii).338, S⁽¹⁾ (iii).368, S⁽¹⁾ (iii).371, S⁽¹⁾ (iii).430, S⁽¹⁾ (iii).434, S⁽¹⁾ (iii).440, S⁽¹⁾ (iii).448, Y⁽¹⁾ (ii).17, Y⁽¹⁾ (ii).44, Y⁽¹⁾ (ii).52; *bô* PH.63, PH.91, PH.115, PH.176, PH.179, PH.188, PH.267, PH.201, PH.214, PH.240, PH.301, PH.304; *byddo* LL⁽¹⁾.285, S⁽¹⁾ (iii).295; *bytho* S⁽¹⁾ (i).46, S⁽¹⁾ (iii).443; *3 llu. pres. dib. bon* A.40, E.41; *bôn* Y.69; *bont* B.15, CH.41, H.43, L.85, R (i).30, S⁽¹⁾ (i).25, S⁽¹⁾ (i).52, S⁽¹⁾ (i).124, S⁽¹⁾ (iii).225, S⁽¹⁾ (iii).238, S⁽¹⁾ (iii).377, S⁽¹⁾ (iii).439, Y⁽¹⁾ (ii).65; *3 un. amherff. dib. bai* B.4, B.62, B.63, CH.156, D.63, F.158, H.99, H.185, H.187, H.224, H.239, L.32, L.136, L.139, PH.13, R (i).81, W.10, W.12, W.14, W.29, W.37, W.38, Y.13, Y.21, Y.22, LL⁽¹⁾.11, S⁽¹⁾ (iii).32, S⁽¹⁾ (iii).424, S⁽¹⁾ (iii).425; *bei* L.27, L.29, PH.16, PH.49, PH.279, PH.323, LL⁽¹⁾.14, LL⁽¹⁾.50, LL⁽¹⁾.186; *bae* Y.22, LL⁽¹⁾.224; *byddai* CH.104, CH.138, F.142, S⁽¹⁾ (i).128, S⁽¹⁾ (iii).26; *bydde* R (i).81; *3 llu. amh. dib. (?) béynt* PH.51; *baent* LL⁽¹⁾.52; *3 un. gorchm. bid* A.1, B.33, CH.3, D.1, E.1, H.1, H.63, L.74, LL⁽¹⁾.228; *bîd* PH.200; *byd* Y.32; *bydded* S⁽¹⁾ (iii).359, S⁽¹⁾ (iii).381; *amhers. gorchm. bydder* CH.124, F.128

[**bonedd**] (uchelwr, pendefig) *llu. bonheddion* H.249

bonedd (tras, ach, llinach, cyff) S⁽¹⁾ (iii).54, S⁽¹⁾ (iii).113

bonedd (pendefigaeth, gwyrda, gwŷr mawr) S⁽¹⁾ (iii).415

bonheddig (un o uchel dras, uchelwr, pendefig) S⁽¹⁾ (iii).125; *llu. bonheddigion* A.1, A.8, A.32, CH.3, CH.8, CH.33, CH.119, CH.121, CH.123, E.1, E.6, E.33, F.125, N.35, R (i).23, R (i).98, Y.32, Y.38, Y.62, Y.132, I⁽¹⁾.29, LL⁽¹⁾.90, LL⁽¹⁾.171, LL⁽¹⁾.228, LL⁽¹⁾.234; *bonheddigion* B.9, H.1, H.6, H.38, H.66, S⁽¹⁾ (iii).54, S⁽¹⁾ (iii).64, S⁽¹⁾ (iii).114, S⁽¹⁾ (iii).120, Y⁽¹⁾ (ii).33; *bonhedigion* B.36; *bonyddigion* D.1, D.7, D.33, D.112, D.114; *boneddicion* FF.22; *bonhedhigion* L.74, L.184, PH.93, PH.261; *bonedhigion* L.107, L.229; *bonneddigion* Y.130

bôrt (bwrdd, yn enwedig bwrdd wedi ei hulo â bwyd) PH.298; *bort* PH.300, LL⁽¹⁾.202, LL⁽¹⁾.204, S⁽¹⁾ (iii).351, S⁽¹⁾ (iii).353

brad L.181, S⁽¹⁾ (iii).223; *brâd* S⁽¹⁾ (i).142

bradoc (bradwr) B.94

[**bradwr**] *llu. bradwyr* S⁽¹⁾ (iii).224

braint (hawl neu fantais neu ryddid cyfyngedig i berson neu i ddsbarth ynglŷn â swydd neu sefydliad, rhagorfraint, safle; anrhydedd, urddas) CH.134, CH.147, CH.148, D.129, D.131, F.138, F.151, H.94, H.176, H.225, L.1, L.38, L.42, L.65, L.246,

L.248, PH.3, PH.6, PH.29, PH.30, PH.50, W.3, W.18, W.20, W.38, Y.2, Y.23, LL⁽¹⁾.1, LL⁽¹⁾.4, LL⁽¹⁾.29, LL⁽¹⁾.30, LL⁽¹⁾.51, S⁽¹⁾ (i).3, S⁽¹⁾ (i).23, S⁽¹⁾ (i).28, S⁽¹⁾ (i).85, S⁽¹⁾ (i).99, S⁽¹⁾ (iii).25, S⁽¹⁾ (iii).34, S⁽¹⁾ (iii).79, S⁽¹⁾ (iii).85, S⁽¹⁾ (iii).86, S⁽¹⁾ (iii).137, S⁽¹⁾ (iii).143, S⁽¹⁾ (iii).231, S⁽¹⁾ (iii).242, S⁽¹⁾ (iii).358, S⁽¹⁾ (iii).382, S⁽¹⁾ (iii).398, S⁽¹⁾ (iii).410, S⁽¹⁾ (iii).412, S⁽¹⁾ (iii).430, S⁽¹⁾ (iii).446, Y⁽¹⁾ (ii).26; *llu. breiniav* W.40, Y.25; *breiniau* LL⁽¹⁾.19, S⁽¹⁾ (i).101, S⁽¹⁾ (i).126, S⁽¹⁾ (iii).44, S⁽¹⁾ (iii).50, S⁽¹⁾ (iii).112, S⁽¹⁾ (iii).408, Y⁽¹⁾ (ii).27

[**brawd**] (cyd-aelod o urdd o alwedigaeth) *llu. brodyr* D.66, L.143; *brodur* H.191; *brodūr* H.255

[**brawdwr**] (beirniad) *llu. brawdwr* H.148

bragod danneu, y PH.274; **y bragod dannau** LL⁽¹⁾.181

bragod gyweir, y PH.124; **y bragod gyweir** PH.153

[**brehyr**] (uchelwr, gŵr bonheddig o'r dosbarth uchaf, arglwydd) *llu. brehyrion* B.36, H.66, H.235

[**breinio**] (anrhydeddu, rhoi neu gyflwyno hawl neu ffrind, cynysgaeddu â braint neu urddas) *amhers. pres. dib. breinier* S⁽¹⁾ (i).11; *amhers. gorff. myn. breinied* S⁽¹⁾ (iii).396

brenhin A.4, A.85, CH.87, FF.76, L.35, L.76, L.185, PH.19, PH.54, PH.55, PH.209, PH.229, LL⁽¹⁾.17, LL⁽¹⁾.55, LL⁽¹⁾.56, LL⁽¹⁾.142, LL⁽¹⁾.178, LL⁽¹⁾.231; **brenin** D.3, D.4, D.97, E.85, F.80, N.103, PH.271, R (i).71, S (i).29, W.17, Y.113, I⁽¹⁾.82, S⁽¹⁾ (i).2, S⁽¹⁾ (i).93, S⁽¹⁾ (iii).24, S⁽¹⁾ (iii).233, S⁽¹⁾ (iii).445; *llu. brenhinoedd* N.28, R (i).97, LL⁽¹⁾.167, Y⁽¹⁾ (ii).33; **brenhinoedh** PH.257

brenhînes PH.58; **brenhines** LL⁽¹⁾.59

brenhiniaeth (teyrnas) S⁽¹⁾ (iii).20

brenhinllwyth (llwyth neu dylwyth brenhinol, cyff brenhinol) H.65, N.136; **brenhinlhwyth** L.230

brig (yn *ffig.* am hiliogaeth) H.209

brwyscaw (meddwi) S⁽¹⁾ (i).138; *3 un. pres./dyf. myn. brwysga* A.73, B.82, CH.75, D.84, F.68, H.125, N.99, S (i).16, Y.101, I⁽¹⁾.70, S⁽¹⁾ (iii).247; **brwysca** E.73, FF.64, L.165, PH.195, R (i).62, LL⁽¹⁾.130

[**buddugol**] (gorchfygwr, enillwr, pencampwr) *llu. bvdhvgolion* L.8

budhvgoliaeth (buddugoliaeth, blaenoriaeth, goruchafiaeth) L.11, L.12

bwrth (bwrdd) N.141; *llu.* **byrdhev** L.189

bwrw (treulio) S (i).32

bwrw cerdh L.190

bwyd S⁽¹⁾ (iii).351

byd CH.79, F.72, N.83, PH.17, R (i).91, LL⁽¹⁾.15, S⁽¹⁾ (i).40, S⁽¹⁾ (i).135, S⁽¹⁾ (iii).33, S⁽¹⁾ (iii).58, S⁽¹⁾ (iii).157, S⁽¹⁾ (iii).158, S⁽¹⁾ (iii).183, S⁽¹⁾ (iii).184, S⁽¹⁾ (iii).207, S⁽¹⁾ (iii).214, S⁽¹⁾ (iii).224, S⁽¹⁾ (iii).328, S⁽¹⁾ (iii).446

byddar enw (person trwm ei glyw) CH.15, D.14

byrrhav (byrhau, cwtogi) CH.131, F.134

byw (bywyd, einioes, oes) D.71

byw (bod â bywyd ynddo) N.152, S⁽¹⁾ (iii).183, S⁽¹⁾ (iii).225

bywyt (cyfoeth, incwm) A.87; **bywod** B.100; **bywyd** CH.90, CH.91, D.101, D.102, H.143, H.144, H.236, L.196, L.219, LL⁽¹⁾.145, S⁽¹⁾ (iii).252; **bowyd** E.88, FF.78, FF.79, R (i).73, Y.116, Y.117, I⁽¹⁾.85

C/K

cablv (difenwi, goganu, enllibio) A.80, L.178, S (i).24, Y.108; **kablv** B.91, CH.82, D.92, E.80, H.134, N.87, R (i).67; **kably** F.75; **caplû** FF.70; **cablu** PH.203, I⁽¹⁾.77, LL⁽¹⁾.137, S⁽¹⁾ (iii).219

cadair (ariandlws ar lun cadair a wisgid ar yr ysgwydd chwith yn arwydd fod bardd naill ai'n bencerdd neu'n athro cerdd dafod neu gerdd dant) N.43; **cadair** PH.268, LL⁽¹⁾.63, LL⁽¹⁾.172, S⁽¹⁾ (i).44, S⁽¹⁾ (iii).70, S⁽¹⁾ (iii).127, S⁽¹⁾ (iii).130, S⁽¹⁾ (iii).255, S⁽¹⁾ (iii).436, S⁽¹⁾ (iii).438, Y⁽¹⁾ (ii).31, Y⁽¹⁾ (ii).41

cadair PH.321, LL⁽¹⁾.221, LL⁽¹⁾.286

cadair LL⁽¹⁾.286, LL⁽¹⁾.287, LL⁽¹⁾.288

cadarnhau (amddiffyn, diogelu) A.9, D.9, D.97, PH.209, I⁽¹⁾.83, LL⁽¹⁾.143, S⁽¹⁾ (iii).229, S⁽¹⁾ (iii).231; **cadarnhav** B.40, CH.10, E.8, E.86, H.9, H.70, L.82, L.185, Y.39; **kadarnhav** B.96, CH.88, F.80, H.139, N.104, R (i).71, Y.113; **cadarnhaû** FF.76; **kydarnhav** S (i).29; *3 un. gorff. myn.* **cadarnhaawdh** L.70; **cadarnhawdd** W.40, LL⁽¹⁾.19; **cadarnhaodd** Y.25; *amhers. gorff. myn.* **cadarnhawyd** L.38, I⁽¹⁾.2, LL⁽¹⁾.29; **cadarnháwyd** PH.29; **kadarnhawyd** W.18; **cadarnháed** S⁽¹⁾ (iii).396, S⁽¹⁾ (iii).408

cadeir (*genre cerdd dant*) A.37, A.42, A.47, A.56, L.110, L.113, L.121; **kadair** A.39, B.14, B.21, B.22, CH.40, CH.48, CH.58, CH.150, E.41, E.48, E.56, F.34, F.38, F.50, F.153, F.155, H.42, H.49, H.50, H.180, H.184, N.55, N.59, N.71, R (i).30, R (i).37, R (i).46, R (i).47, Y.68, Y.76, Y.85; **cadair** A.56, B.12, B.17, CH.38, CH.43, D.38, D.41, D.43, D.49, D.59, D.61, E.38, E.43, F.29, F.31, FF.26, FF.28, FF.31, FF.34, FF.46, FF.47, H.40, H.45, L.116, L.124, L.135, L.137, N.49, N.51, PH.62, PH.99, PH.101, PH.104, PH.108, PH.121, R (i).28, Y.66, Y.70, I⁽¹⁾.35, I⁽¹⁾.38, I⁽¹⁾.42, I⁽¹⁾.56, LL⁽¹⁾.96, LL⁽¹⁾.99, LL⁽¹⁾.103, LL⁽¹⁾.117, S⁽¹⁾ (iii).272, S⁽¹⁾ (iii).277, S⁽¹⁾ (iii).284, S⁽¹⁾ (iii).303; *llu. cadeiriev* A.46; **kadeiriav** CH.47, CH.153, Y.75; **cadiriau** D.48; **kadeirie** E.47, R (i).36

cadeirbhardh (*cadeirfardd, bardd sydd wedi ennill ariandlws, sef cadair arian i'w gwisgo ei ei ysgwydd i ddangos ei fod yn athro cadeiriog*) PH.267; **cadeirfardd** LL⁽¹⁾.172, S⁽¹⁾ (iii).127

kadw (*dal gafael neu feddiant ar*) CH.142, F.147; **cadw** CH.146, D.125, F.150, L.240, L.244, Y⁽¹⁾ (ii).25, Y⁽¹⁾ (ii).33

cadw (*cynnal, gwarchod, amddiffyn; cydnabod ar weithred, cyflawni*) CH.157, F.159, H.168, L.103, N.142, S (i).36, LL⁽¹⁾.272, Y⁽¹⁾ (ii).25, Y⁽¹⁾ (ii).33

cadwedigaeth (*cadwraeth, gwarchodaeth, amddiffyn*) S⁽¹⁾ (iii).415

cadwynuyrr (*cadwynfyr*) A.26; **cadwynfyr** B.2, F.18, N.24, Y.55; **cadwynvyr** CH.27, D.26, H.30; **cadwynver** E.27; **byrr** FF.16; **cadwynbhyr** L.100; **cadwynferr** R (i).16; **byr** I⁽¹⁾.23; **cadwynfyr** LL⁽¹⁾.84

cael A.53, B.28, B.56, CH.54, CH.108, CH.126, D.55, D.64, D.116, E.53, E.108, F.47, F.116, F.130, FF.43, H.58, H.88, H.152, H.188, H.221, H.238, H.254, L.34, L.85, L.131, L.141, L.201, L.236, N.18, N.36, N.43, N.68, N.111, R (i).43, R (i).81, R (i).87, W.15, W.38, Y.22, Y.82, LL⁽¹⁾.278, S⁽¹⁾ (iii).158; **kael** B.61, CH.158, F.159, H.97, H.151, H.214, S (i).30; **caffel** D.65; **kaffael** H.189; **caffael** S⁽¹⁾ (iii).19, S⁽¹⁾ (iii).322; *3 un. pres./dyf. myn. caiff* CH.140, F.144, H.159, H.162, S⁽¹⁾ (i).56; **ceiph** PH.51, PH.52, PH.60, PH.225, PH.228, PH.231; **ceiff** LL⁽¹⁾.52, LL⁽¹⁾.53, LL⁽¹⁾.61, S⁽¹⁾ (i).51, S⁽¹⁾ (i).53; *3 llu. pres./dyf. myn. cânt* PH.319; **cant** LL⁽¹⁾.219; *amhers. pres./dyf. myn. ceir* S⁽¹⁾ (i).110; *3 un. amherff. myn. caei* PH.50, LL⁽¹⁾.51; *amhers. amherff. myn. caid* S⁽¹⁾ (iii).396; *3 un. gorff. myn. cavas* A.10, B.65, CH.140, E.8, H.9; **cafes** CH.11, D.10, F.144, H.101, Y.40; **cabhas** L.10, L.11, L.82, L.249; **cafodd** CH.118, F.124; **cafoedd** D.132; *3 llu. gorff. myn. kowssant* CH.155; **cawsant** D.62, L.12, S⁽¹⁾ (iii).10; **kowsant** F.157; **cawssant** L.138; *3 un. gorberff. myn. cowse* F.90; *3 un. pres. dib. caffo* B.67, H.158, H.186, LL⁽¹⁾.201, S⁽¹⁾ (i).42, S⁽¹⁾ (i).86, S⁽¹⁾ (iii).91, S⁽¹⁾ (iii).143, S⁽¹⁾ (iii).342, S⁽¹⁾ (iii).370; **capho** PH.297; *3 llu. pres. dib. caffant* S⁽¹⁾ (iii).230; *amhers. pres. dib. caffer* S⁽¹⁾ (i).57; **ceffir** S⁽¹⁾ (iii).215; *3 un. amherff. dib. caphei* L.55; **caphai** PH.40; **caffai** LL⁽¹⁾.41; *3 llu. amherff. dib. cephynt* L.53, PH.39; **ceffynt** W.27, Y.11, S⁽¹⁾ (iii).66; **caent** LL⁽¹⁾.39; **caint** S⁽¹⁾ (iii).420; *amhers. amherff. dib. ceffid*

S⁽¹⁾ (iii).406

caffaeliad (budd (?)) Y⁽¹⁾ (ii).8

cangen (yn *ffig.* am bwnc o ddysgeidiaeth) Y⁽¹⁾ (ii)

[**cainc**] (*cân, genre cerdd dant*) *llu. ceighcieu* PH.273, PH.291; **ceingciau** LL⁽¹⁾.180, LL⁽¹⁾.196; **ceinciau** S⁽¹⁾ (iii).348

caingc (yn *ffig.* am bwnc o ddysgeidiaeth) S⁽¹⁾ (iii).195; **kaink prydyddiaeth** H.196

calyn (dilyn, gwasanaethu) F.77; **kanlyn** H.176

[**cam**] (tosedd, pechod) *llu. camav* E.82

kam (niwed) N.43, S (i).30

[**cam**] (bai) *ll. camav* Y.54

kamodli (odli'n anghywir, odli'n wallus) R (i).95

camp (gorchest) S⁽¹⁾ (iii).417, Y⁽¹⁾ (ii).38

[**camp**] (buddugoliaeth) *llu. campeu* Y⁽¹⁾ (ii).46

[**cân**] (yr hyn a genir, cerdd) *llu. canevav* S (i).24

canhorthwy (help, cymorth, cynhaliaeth) L.17

caniad (*genre cerdd dant*) F.98, PH.290, LL⁽¹⁾.195, S⁽¹⁾ (iii).347; *llu. caniadeu* A.37, A.39, A.41; **caniadav** B.13, B.14, B.17, CH.38, CH.40, CH.42, E.39, F.30, F.39, H.41, H.42, H.44, H.167, N.49, N.51, R (i).28, R (i).29, Y.67, Y.68; **caniadau** D.38, D.40, D.43, FF.26, FF.31, FF.34, I⁽¹⁾.33, I⁽¹⁾.35, I⁽¹⁾.39, I⁽¹⁾.42, LL⁽¹⁾.96, LL⁽¹⁾.100, LL⁽¹⁾.103, LL⁽¹⁾.180, LL⁽¹⁾.190, S⁽¹⁾ (iii).269, S⁽¹⁾ (iii).272, S⁽¹⁾ (iii).277, S⁽¹⁾ (iii).284; **caniade** E.40, E.43, F.32, F.35, N.55, R (i).32; **caniadaû** FF.28; **caniadev** L.112, L.116; **caniâdau** PH.99, PH.101, PH.105, PH.108, PH.138, PH.149; **caniâdeu** PH.273, PH.284

caniad (caniatâd, cydsyniad) H.102

canmol (moli, clodfori) H.177

kanu (cyfansoddi (barddoniaeth)) A.17, A.25, A.28; **canu** A.43, PH.77, PH.87, PH.88, PH.295, PH.316, I⁽¹⁾.14, I⁽¹⁾.22, I⁽¹⁾.25, I⁽¹⁾.36, LL⁽¹⁾.75, LL⁽¹⁾.83, LL⁽¹⁾.86, LL⁽¹⁾.200, LL⁽¹⁾.217, LL⁽¹⁾.278, LL⁽¹⁾.285, S⁽¹⁾ (iii).39, S⁽¹⁾ (iii).82, S⁽¹⁾ (iii).96, S⁽¹⁾ (iii).115, S⁽¹⁾ (iii).117, S⁽¹⁾ (iii).237, S⁽¹⁾ (iii).426, Y⁽¹⁾ (ii).14, Y⁽¹⁾ (ii).27, Y⁽¹⁾ (ii).35, Y⁽¹⁾

(ii).38, Y⁽¹⁾(ii).40, Y⁽¹⁾(ii).47; **kanv** B.1, B.5, CH.18, CH.26, CH.29, E.17, E.26, E.29, F.8, H.20, H.29, N.11, N.30, R (i).6, R (i).15, Y.47, Y.54; **cany** D.17, D.25, D.28, F.20; **canv** FF.6, FF.15, FF.18, H.34, H.213, L.90, L.99, L.103, L.130, L.169, L.201, N.23, R (i).18, W.11, Y.58; **canu mawl** Y⁽¹⁾(ii).37; *3 un. pres./dyf. myn. can* R (i).16; *3 un. gorff. myn. kanodd* R (i).78; *3 llu. gorff. myn. canasant* S⁽¹⁾(iii).429; *3 un. pres. dib. cano* A.25, A.62, B.2, CH.26, CH.64, D.26, D.73, E.26, E.63, F.17, F.57, FF.15, FF.53, H.30, L.100, L.150, N.24, N.79, PH.179, R (i).30, R (i).54, S (i).6, Y.55, Y.01, I⁽¹⁾.23, LL⁽¹⁾.84, S⁽¹⁾(i).118; *3 llu. pres. dib. canont* LL⁽¹⁾.282, S⁽¹⁾(iii).218, S⁽¹⁾(iii).431; *amherff. pres. dib. kaner* B.72, H.118; **caner** S⁽¹⁾(iii).432

canu (cynhyrchu seiniau cerddorol (am offeryn cerdd); peri i offeryn gynhyrchu seiniau cerddorol; perfformio ar offeryn) A.43, PH.14, PH.102, PH.274, PH.277, PH.289, PH.305, LL⁽¹⁾.11, LL⁽¹⁾.97, LL⁽¹⁾.181, LL⁽¹⁾.184, LL⁽¹⁾.186, LL⁽¹⁾.194, LL⁽¹⁾.207, S⁽¹⁾(i).17, S⁽¹⁾(i).103, S⁽¹⁾(i).112, S⁽¹⁾(i).114, S⁽¹⁾(i).115, S⁽¹⁾(iii).33, S⁽¹⁾(iii).273, S⁽¹⁾(iii).346; **kanv** B.18, CH.44, CH.151, CH.152, CH.153, E.44, F.33, F.51, F.96, F.153, F.154, H.46, H.181, H.182, H.183, N.52, R (i).33, Y.72; **cany** D.44; **kany** F.49; **canv** FF.29, L.117, L.134, W.11; **canv o'i sefyll** F.104, N.147; **canu o'e sebhyllh** PH.255; **canu o'e sefyll** LL⁽¹⁾.176; **canu o'i sefyll** S⁽¹⁾(iii).82; *3 un. pres./dyf. myn. can* S⁽¹⁾(i).115; *3 un. pres. dib. cano* S⁽¹⁾(i).119; *amhers. pres. dib. caner* L.113

[**canu**] (cynhyrchu seiniau cerddorol â'r llais) *3 un. pres. dib. cano* H.178

kanv (datgan, llafarganu) F.63, H.173; **canv** H.169, N.141; **canu** PH.54, PH.56, PH.188, PH.291, PH.306, PH.308, PH.309, LL⁽¹⁾.55, LL⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.196, LL⁽¹⁾.209, LL⁽¹⁾.210, LL⁽¹⁾.211, S⁽¹⁾(i).31, S⁽¹⁾(i).81, S⁽¹⁾(i).118, S⁽¹⁾(iii).345, S⁽¹⁾(iii).348, S⁽¹⁾(iii).365, S⁽¹⁾(iii).367; **canv allan** A.68, CH.70, E.68, FF.59, H.114, N.93/4, R (i).59, S (i).11, Y.97; **cany allan** D.79; **canv alhan** L.157; **canu allan** I⁽¹⁾.65, LL⁽¹⁾.128; *3 un. pres./dyf. myn. can* S⁽¹⁾(i).87; *3 llu. pres./dyf. myn. canant* PH.318, LL⁽¹⁾.218; *3 un. pres. dib. cano* S⁽¹⁾(iii).209; *3 un. gorchm. caned* PH.54, PH.58, LL⁽¹⁾.55, LL⁽¹⁾.59, S⁽¹⁾(i).119, S⁽¹⁾(iii).370

canu enw (?) (datganiad (?), cerdd (?)) PH.59, LL⁽¹⁾.60

carchar A.60, A.75, A.81, B.68, B.85, B.92, CH.77, CH.83, D.72, D.86, D.93, E.75, E.81, E.83, F.59, F.70, F.76, FF.51, FF.65, FF.71, FF.74, H.128, H.135, L.149, L.152, L.171, L.179, N.77, N.81, N.88, N.91, N.97, N.101, PH.178, PH.197, PH.204, PH.207, R (i).65, R (i).68, S (i).17, S (i).22, S (i).25, Y.103, Y.109, I⁽¹⁾.71, I⁽¹⁾.78, I⁽¹⁾.80, LL⁽¹⁾.131, LL⁽¹⁾.138, LL⁽¹⁾.141, S⁽¹⁾(i).136, S⁽¹⁾(i).141, S⁽¹⁾(i).146, S⁽¹⁾(i).221, S⁽¹⁾(iii).221, S⁽¹⁾(iii).225, S⁽¹⁾(iii).248; **karchar** CH.62, E.61, F.55, H.105, R (i).53, S (i).5, Y.89; **carchâr** Y.93

cariad perffaith (= 'charity') Y⁽¹⁾(ii).59

carol (cân) LL⁽¹⁾.280

castell S⁽¹⁾ (iii).401

cegin PH.298, LL⁽¹⁾.202, S⁽¹⁾ (iii).351

keisio (rhoi cynnig ar, ymgeisio) CH.154, F.156; **ceissiw** CH.155; **ceisio** D.60, D.62, H.186, S⁽¹⁾ (iii).449; **keissio** H.185; **ceissiw** L.136; **ceissio** L.138; 3 *un. pres./dyf. myn. cais* S⁽¹⁾ (iii).177, S⁽¹⁾ (iii).448

ceisio (chwilio am, ymofyn, cyrchu) R (i).6, S⁽¹⁾ (iii).298; 3 *un. amherff. myn. ceisiev* W.44; **ceissiai** Y.29; **ceisiau** LL⁽¹⁾.25; 3 *llu. amherff. myn. ceisient* S⁽¹⁾ (iii).403

ceissiw (ceisio, chwilio am) L.169

kelvyddyt (celfyddyd, crefft, galwedigaeth) A.9, A.35, A.52; **kelvyddyd** A.58, B.27, B.38, B.40, B.54, B.57, B.62, B.63, B.85, CH.10, CH.36, CH.60, CH.134, CH.146, CH.147, CH.148, CH.149, CH.150, E.36, E.53, E.59, F.46, H.8, H.57, H.68, H.69, H.74, H.85, H.85, H.87, H.88, H.90, H.98, H.99, H.128, H.149, H.168, H.176, H.191, H.211, H.216, H.221, H.232, W.10, W.11; **kylvyddyd** B.44, E.8; **celfyddyd** D.8, D.36, D.54, D.67, D.69, D.86, D.120, D.129, D.130, D.131, I⁽¹⁾.4, I⁽¹⁾.31, I⁽¹⁾.50, I⁽¹⁾.58, LL⁽¹⁾.11, LL⁽¹⁾.12, LL⁽¹⁾.92, LL⁽¹⁾.111, LL⁽¹⁾.119, LL⁽¹⁾.169, LL⁽¹⁾.235, S⁽¹⁾ (i).10, S⁽¹⁾ (i).17, S⁽¹⁾ (i).18, S⁽¹⁾ (i).19, S⁽¹⁾ (i).20, S⁽¹⁾ (i).23, S⁽¹⁾ (i).28, S⁽¹⁾ (i).72, S⁽¹⁾ (i).104, S⁽¹⁾ (i).106, S⁽¹⁾ (iii).11, S⁽¹⁾ (iii).32, S⁽¹⁾ (iii).33, S⁽¹⁾ (iii).34, S⁽¹⁾ (iii).37, S⁽¹⁾ (iii).38, S⁽¹⁾ (iii).42, S⁽¹⁾ (iii).71, S⁽¹⁾ (iii).109, S⁽¹⁾ (iii).111, S⁽¹⁾ (iii).132, S⁽¹⁾ (iii).133, S⁽¹⁾ (iii).198, S⁽¹⁾ (iii).199, S⁽¹⁾ (iii).203, S⁽¹⁾ (iii).206, S⁽¹⁾ (iii).233, S⁽¹⁾ (iii).238, S⁽¹⁾ (iii).265, S⁽¹⁾ (iii).287, S⁽¹⁾ (iii).290, S⁽¹⁾ (iii).296, S⁽¹⁾ (iii).359, S⁽¹⁾ (iii).364, S⁽¹⁾ (iii).366, S⁽¹⁾ (iii).407, S⁽¹⁾ (iii).410, S⁽¹⁾ (iii).412, S⁽¹⁾ (iii).449, Y⁽¹⁾ (ii).3, Y⁽¹⁾ (ii).5, Y⁽¹⁾ (ii).14, Y⁽¹⁾ (ii).29, Y⁽¹⁾ (ii).36, Y⁽¹⁾ (ii).40, Y⁽¹⁾ (ii).62; **kelfyddyd** F.27, F.36, F.53, F.139, F.150, F.151, F.152, H.94, H.193, N.41, R (i).25, R (i).42, R (i).50; **celvyddyd** FF.23, FF.42, FF.49; **celbhyddyd** L.27, L.29, L.81, L.86, L.109, L.129, L.143, L.146, L.168, L.235, L.245, L.247, L.248, PH.13, PH.14, PH.15, PH.96, PH.116, PJ.123, PH.175, PH.224, PH.238, PH.259; **kylfyddyd** N.38, N.67, N.128, N.129, S (i).2, Y.39, Y.64, Y.81, Y.87; **kelvydyd** W.12; **celfyddyd wrth gerdd** S⁽¹⁾ (iii).11, S⁽¹⁾ (iii).109, S⁽¹⁾ (iii).112; *llu. celbhydhôdeu* PH.29; **celfyddyddau** LL⁽¹⁾.29

kelwydd (celwydd, anwiredd) A.80, CH.83, D.92, E.80, F.75, H.134, R (i).67, S (i).25, Y.108; **kelwyd** B.91; **celwydd** FF.70, I⁽¹⁾.77, LL⁽¹⁾.137, S⁽¹⁾ (i).140, S⁽¹⁾ (iii).220; **celwydh** L.178, L.225, PH.204

cenattâd (caniatâd, cennad) LL⁽¹⁾.9

kenedl (teulu, tylwyth, carennydd) B.45, H.75, H.227

[**enedl**] (math) *llu. cenedloedh* L.7

cenedl (cymdeithas o bobl yn byw fel rheol dan yr un llywodraeth mewn gwlad arbennig ac a gysylltir ynghyd yn aml gan undod hanes a thraddodiad ac iaith) S⁽¹⁾(i).5, S⁽¹⁾(i).26, S⁽¹⁾(iii).55, S⁽¹⁾(iii).65, S⁽¹⁾(iii).415, Y⁽¹⁾(ii).33

cenfigen Y⁽¹⁾(ii).56

keniadv (caniatáu) B.43; **kenadv** B.53, H.73, H.84, H.106; **kanadv** H.228; *amhers. pres. myn. kaniedir* N.75

cenioe (dam o arian bath sy'n werth y ddegfed ran o swllt) D.113, D.114, E.96; **d** CH.99, CH.101, CH.112, CH.114, CH.115, CH.120, CH.121, D.107, D.109, D.110, D.111, E.97, E.100, F.86, F.108, F.121, F.122, FF.82, FF.83, FF.86, FF.89, FF.90, FF.92, H.245, L.208, L.210, L.211, L.214, L.215, L.216, R (i).83, R (i).85, R (i).88, R (i).90, R (i).99, RH.2, RH.3, RH.4, RH.5, RH.6, RH.7, RH.8, RH.9, S (i).37, S (i).40, Y.121, Y.123, Y.125, Y.126, Y.127, Y.132, I⁽¹⁾.95, LL⁽¹⁾.154; **keinoc** E.98, F.100, F.104; **keinioe** E.99, E.100, H.237, H.248, H.249; **kenioe** E.101, E.104; **kennioe** F.126, F.127; **ceiniawc** L.51, L.58, L.232; **ceinoe** L.58; **ceinawc** L.232; **keiniog** N.117, N.137, N.147; **ceiniawc** PH.38, PH.42, PH.221, PH.231, PH.255, S⁽¹⁾(i).82; **ceineoe** S (i).41; **cainiog** W.26, W.31; **keniog** Y.10, Y.15; **ceiniog** I⁽¹⁾.88, I⁽¹⁾.91, I⁽¹⁾.92, I⁽¹⁾.94, I⁽¹⁾.97, LL⁽¹⁾.38, LL⁽¹⁾.43, LL⁽¹⁾.148, LL⁽¹⁾.150, LL⁽¹⁾.151, LL⁽¹⁾.1563, LL⁽¹⁾.156, LL⁽¹⁾.289, S⁽¹⁾(iii).65, S⁽¹⁾(iii).82, S⁽¹⁾(iii).86, S⁽¹⁾(iii).153, S⁽¹⁾(iii).310, S⁽¹⁾(iii).311, S⁽¹⁾(iii).313, S⁽¹⁾(iii).314, S⁽¹⁾(iii).316, S⁽¹⁾(iii).317, S⁽¹⁾(iii).419, S⁽¹⁾(iii).420; **ceiniawg** LL⁽¹⁾.176, S⁽¹⁾(i).56

kennad A.63, A.71, B.62, B.66, B.75, B.81, CH.65, CH.73, F.65, H.111, H.124, H.220, R (i).55, W.8, Y.92, Y.99; **cenad** D.70, D.81, I⁽¹⁾.68; **caniad** D.74; **kenad** E.64, E.71, F.58, N.80, N.97, R (i).61, S (i).7, S (i).14; **cennad** L.22, L.37, L.147, L.151, L.160, PH.11, PH.63, PH.180, PH.193, PH.308, LL⁽¹⁾.8, LL⁽¹⁾.63, LL⁽¹⁾.128, LL⁽¹⁾.211, S⁽¹⁾(i).14, S⁽¹⁾(i).45, S⁽¹⁾(i).58, S⁽¹⁾(i).63, S⁽¹⁾(i).89, S⁽¹⁾(i).145, S⁽¹⁾(iii).27, S⁽¹⁾(iii).159, S⁽¹⁾(iii).161, S⁽¹⁾(iii).243, S⁽¹⁾(iii).369, S⁽¹⁾(iii).371, S⁽¹⁾(iii).373, S⁽¹⁾(iii).443

cerdawd (cardod, elusen) S⁽¹⁾(iii).86

[**cerdyn**] *llu. cardiev* A.77, L.173; **cardiav** B.88, CH.79, H.131, S (i).20; **cardiau** D.89, I⁽¹⁾.74, LL⁽¹⁾.134, S⁽¹⁾(iii).213; **cardie** E.77, F.72, FF.67, N.83, Y.105; **cardieu** PH.200

kerdd (cân, barddoniaeth) A.21, A.25, A.26, A.31, A.62, A.67, B.8, B.26, B.71, B.74, B.77, CH.22, CH.26, CH.64, CH.69, E.26, E.32, E.51, E.63, E.67, F.13, F.17, F.24, F.41, F.44, F.57, F.62, H.25, H.55, H.110, H.114, H.116, H.193, N.16, N.21, N.62, N.79, N.93, N.132, R (i).15, R (i).16, R (i).21, R (i).54, R (i).58, R (i).95, S (i).6, Y.51, Y.55, Y.79, Y.91, Y.96; **cerdd** D.21, D.25, D.26, D.32, D.73, D.78, FF.21, FF.37, FF.53, FF.58, I⁽¹⁾.28, I⁽¹⁾.45, I⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.55, LL⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.59, LL⁽¹⁾.89, LL⁽¹⁾.106, LL⁽¹⁾.124, LL⁽¹⁾.218, LL⁽¹⁾.223, LL⁽¹⁾.225, LL⁽¹⁾.286, S⁽¹⁾(i).32,

S⁽¹⁾ (i).40, S⁽¹⁾ (i).113, S⁽¹⁾ (iii).93, S⁽¹⁾ (iii).118, S⁽¹⁾ (iii).146, S⁽¹⁾ (iii).150, S⁽¹⁾ (iii).153, S⁽¹⁾ (iii).194, S⁽¹⁾ (iii).206, S⁽¹⁾ (iii).208, S⁽¹⁾ (iii).256, S⁽¹⁾ (iii).257, S⁽¹⁾ (iii).289, S⁽¹⁾ (iii).334, S⁽¹⁾ (iii).340, S⁽¹⁾ (iii).345, S⁽¹⁾ (iii).363, S⁽¹⁾ (iii).406, Y⁽¹⁾ (ii).37; **cerdh** L.57, L.95, L.100, L.150, L.156, L.190, PH.54, PH.56, PH.58, PH.92, PH.111, PH.179, PH.187, PH.189, PH.317, PH.323, PH.325; **cerdh aghau** PH.59; **cerdd angau** LL⁽¹⁾.60; *llu. cerddi* LL⁽¹⁾.280, S⁽¹⁾ (i).140, S⁽¹⁾ (iii).427, Y⁽¹⁾ (ii).18

kerdd (cerddor) F.101, F.102, N.144

cerdd (crefft, celfyddyd) S⁽¹⁾ (iii).35; **kerdh arwest** L.7; **cerdh arwest** L.11, L.41; **cerdd arwest** S⁽¹⁾ (i).112, S⁽¹⁾ (i).114; **kerdd davot** A.16; **kerdd tavod** B.5, H.192; **kerdd dafod** E.15, Y.46; **kerdd davod** H.207; **cerdh dabhawd** L.12, L.41, L.144, L.202, PH.42, PH.73, PH.74, PH.294; **cerdd dafod** S (i).10, Y.33, LL⁽¹⁾.246, LL⁽¹⁾.248, LL⁽¹⁾.250, LL⁽¹⁾.251/2, LL⁽¹⁾.273; **cerd dafod** W.31; **cerdd dafawd** LL⁽¹⁾.43, LL⁽¹⁾.199, S⁽¹⁾ (i).22, S⁽¹⁾ (i).106, S⁽¹⁾ (i).107, S⁽¹⁾ (i).108, S⁽¹⁾ (i).124, S⁽¹⁾ (iii).11, S⁽¹⁾ (iii).46/7, S⁽¹⁾ (iii).126, S⁽¹⁾ (iii).134, S⁽¹⁾ (iii).171, S⁽¹⁾ (iii).190, S⁽¹⁾ (iii).195, S⁽¹⁾ (iii).199, S⁽¹⁾ (iii).233, S⁽¹⁾ (iii).333, S⁽¹⁾ (iii).340, S⁽¹⁾ (iii).343, S⁽¹⁾ (iii).357, S⁽¹⁾ (iii).362, S⁽¹⁾ (iii).367, S⁽¹⁾ (iii).371, S⁽¹⁾ (iii).379, S⁽¹⁾ (iii).390, Y⁽¹⁾ (ii).15, Y⁽¹⁾ (ii).29, Y⁽¹⁾ (ii).34, Y⁽¹⁾ (ii).62; **kerdd danav** N.44; **kerdd dant** A.33, A.50, CH.34, CH.51, E.35, F.26, H.39, H.171, H.180, H.202, R (i).24, Y.63; **kerdd tant** B.11; **cerdd dant** D.34, D.52, FF.85, I⁽¹⁾.30, LL⁽¹⁾.91, LL⁽¹⁾.197, LL⁽¹⁾.254, LL⁽¹⁾.256, LL⁽¹⁾.258, LL⁽¹⁾.260, LL⁽¹⁾.262, LL⁽¹⁾.264, LL⁽¹⁾.265/6, LL⁽¹⁾.269, LL⁽¹⁾.271, S⁽¹⁾ (i).124, S⁽¹⁾ (iii).7, S⁽¹⁾ (iii).11, S⁽¹⁾ (iii).42, S⁽¹⁾ (iii).273, S⁽¹⁾ (iii).349, S⁽¹⁾ (iii).358, S⁽¹⁾ (iii).368, S⁽¹⁾ (iii).392; **kerdd dant** H.207, S (i).10, Y.33; **cerdh dant** L.108, L.127, L.144/5, L.202, PH.123, PH.292; **cerdh tant** PH.181, PH.307, PH.308, PH.309; **kerdd dafod a thanav** F.106; **kerdd tavod a thant** A.2, CH.95; **kerdd tavod a thant** H.221; **cerdd dafawd a thant** S⁽¹⁾ (iii).6; **wrth gerdd** L.85

cerdhawr (datgeiniad, prydydd, gŵr wrth gerdd) PH.250; **cerddawr** LL⁽¹⁾.163, S⁽¹⁾ (iii).85; **cerddor** S⁽¹⁾ (i).42; **cerdhawr gradhol** PH.250; **cerddawr graddol** LL⁽¹⁾.163; **cerdhawr grwth tri thant** PH.254; **cerddawr grwth dri thant** LL⁽¹⁾.175; **cerddor tant** S⁽¹⁾ (iii).377/8; *llu. cerdhorion* L.12, PH.31, PH.51, PH.249; **cerddorion** LL⁽¹⁾.31, LL⁽¹⁾.52, LL⁽¹⁾.162, S⁽¹⁾ (i).52, S⁽¹⁾ (i).120, S⁽¹⁾ (i).123, S⁽¹⁾ (iii).67, S⁽¹⁾ (iii).109, S⁽¹⁾ (iii).415; **cerddorion cerdd dafawd** S⁽¹⁾ (iii).126; **cerddorion cerdd dant** S⁽¹⁾ (iii).11; **cerddorion tafawd** S⁽¹⁾ (i).36

kerdded (teithio) N.41

[**cerddwr**] (cerddor, datgeiniad, prydydd, gŵr wrth gerdd) *llu. cerddwyr* A.8, E.7, Y.38; **cerddwyr graddol** H.208; **cerddwyr tavod a thant** B.37/8, H.67

kerddwriaeth (prydyddiaeth, crefft neu gelfyddyd cerdd dafod neu gerdd dant) A.30, B.7, CH.31, E.31, F.22, H.36, N.3, N.12, N.31, R (i).20, Y.3, Y.60; **kerddwriaeth** D.30, FF.20, I⁽¹⁾.27, LL⁽¹⁾.88, S⁽¹⁾ (iii).116, Y⁽¹⁾ (ii).48; **cerdhwriaeth** L.40, L.104,

kerfio (torri neu ysglisio cig) N.142

[**ceseilwas**] (ffurf arall neu amrywiad ar gainc (?)) *llu.* **cessailweision** PH.290, LL⁽¹⁾.195;
ceseilweision S⁽¹⁾ (iii).347

ciniaw (cinio) PH.320, LL⁽¹⁾.220

[**claddu**] *amhers. gorff. myn.* **kladdwyd** N.153

kledde kerdd (un o'r pedair cadair cerdd dant a restrir yn Llawysgrif Robert ap Huw)
Y.77

klevyt A.61; **klevyd** B.68, CH.62, E.61, H.105; **clefyd** D.72; **klefyd** F.56, R (i).53, S
(i).5, Y.89; **clebhyd** L.149, PH.178

kler y dom (beirdd neu gerddorion isradd) B.79, H.122; **clêr y domm** PH.190, S⁽¹⁾
(i).132/3; **cler y dom** S⁽¹⁾ (iii).211

klera enw (y tâl a estynnid i'r beirdd am fynd ar gylch i ganu mawl) A.71, A.72, A.75,
CH.77, E.71, E.72, E.75, F.66, F.67, F.70, N.97, N.98, N.101, R (i).62, R (i).63,
R (i).65, S (i).14, S (i).15, S (i).17, Y.101, Y.103; **clera** FF.62, FF.63, FF.65,
PH.194, PH.198, I⁽¹⁾.68, I⁽¹⁾.69, I⁽¹⁾.71, LL⁽¹⁾.128, LL⁽¹⁾.129, LL⁽¹⁾.131, S⁽¹⁾ (iii).245,
S⁽¹⁾ (iii).246, S⁽¹⁾ (iii).311, S⁽¹⁾ (iii).314, S⁽¹⁾ (iii).317, S⁽¹⁾ (iii).319, S⁽¹⁾ (iii).355

klera berf (mynd ar gylch i ganu mawl am lety a rhoddion bob tair blynedd yn ôl arfer
y beirdd a'r cerddorion gynt) CH.112, CH.114, CH.124, E.12, E.96, E.99, E.104,
E.107, F.4, F.100, F.119, F.128, H.206, N.5, R (i).2, Y.126, Y.127, Y.128; **clera**
D.115, FF.2, FF.88, FF.91, L.47, L.217, L.226, PH.68, PH.69, PH.230, PH.233,
I⁽¹⁾.6, LL⁽¹⁾.67, S⁽¹⁾ (i).90, S⁽¹⁾ (i).95, S⁽¹⁾ (i).97, S⁽¹⁾ (i).144, S⁽¹⁾ (i).145, S⁽¹⁾ (iii).71,
S⁽¹⁾ (iii).73, S⁽¹⁾ (iii).129; **klêra** Y.43

clerwr (un o'r glêr, bardd crwydr o'r dosbarth isaf) L.54, L.55, L.56, PH.39, PH.41,
LL⁽¹⁾.40, LL⁽¹⁾.41, LL⁽¹⁾.42, S⁽¹⁾ (i).33, S⁽¹⁾ (i).35, S⁽¹⁾ (i).81, S⁽¹⁾ (i).86, S⁽¹⁾ (iii).81,
S⁽¹⁾ (iii).421, Y⁽¹⁾ (ii).5, Y⁽¹⁾ (ii).11, Y⁽¹⁾ (ii).40, Y⁽¹⁾ (iii).50; **klerwr** N.147, W.28,
W.29, Y.10, Y.12, Y.13, Y.14; *llu.* **clerwyr** L.51, PH.38, LL⁽¹⁾.38; **klerwyr** W.26,
W.30

clerwriaeth (priod swydd a gwaith y cerddor, yr isaf o dair cainc prydyddiaeth) L.41,
PH.30, LL⁽¹⁾.30, S⁽¹⁾ (i).33, S⁽¹⁾ (iii).411, Y⁽¹⁾ (ii).4; **klerwriaeth** W.20

clod H.175, Y⁽¹⁾ (ii).9, Y⁽¹⁾ (ii).52

clodfoli (canmol, clodfori, moli) Y⁽¹⁾ (ii).46

klowed (canfod) F.138

klwyf N.77

clyw (synnwyr clywed) S⁽¹⁾ (iii).427

clywed (canfod sŵn trwy gyfrwng y glust) PH.275, LL⁽¹⁾.182; *3 llu. pres. dib. clywont* S⁽¹⁾ (iii).428

côd PH.300, LL⁽¹⁾.204; **cod** S⁽¹⁾ (iii).353

kodi (dyrchafu) H.201, R (i).85; *amhers. pres. dib. kotter* R (i).86

kodi (creu (?)) N.141

kof (coffadwriaeth) A.32, B.9, E.33, F.24, H.38, N.34; **co** D.32; **cof** FF.22, I⁽¹⁾.29, S⁽¹⁾ (i).24, S⁽¹⁾ (i).25, S⁽¹⁾ (i).26, S⁽¹⁾ (i).30, S⁽¹⁾ (i).93, S⁽¹⁾ (i).125, S⁽¹⁾ (iii).16, S⁽¹⁾ (iii).120, S⁽¹⁾ (iii).121, S⁽¹⁾ (iii).124, S⁽¹⁾ (iii).237, S⁽¹⁾ (iii).258, S⁽¹⁾ (iii).363, S⁽¹⁾ (iii).417, S⁽¹⁾ (iii).418, S⁽¹⁾ (iii).433, Y⁽¹⁾ (ii).17, Y⁽¹⁾ (ii).57, Y⁽¹⁾ (ii).60

cof (mewn cerdd dafod, un o'r tri pheth y dysgwylid i'r beirdd eu cadw a'u diogelu ac y cawsant eu hyfforddi ynddynt yn ysgolion y beirdd) S⁽¹⁾ (iii).115

cofio S⁽¹⁾ (iii).119

koffav (dwyn ar gof) A.89, CH.93, E.90, R (i).75, Y.118; **coffau** D.103; **coffa** FF.80; **copháu** PH.215; *amhers. gorff. myn. coffaed* S⁽¹⁾ (i).109

[**congl**] (cornel) *llu. coghlau* PH.199

colar (tlws a wisgid gan bencerdd) L.8

coledd (gofalu am, edrych ar ôl) S⁽¹⁾ (iii).228

kolofyn (*genre cerdd dant*) A.40; **kolofn** A.41, B.14, B.21, B.22, CH.43, CH.41, CH.49, CH.57, CH.151, E.43, E.47, E.48, E.57, F.30, F.32, F.35, F.39, F.154, F.155, H.43, H.45, H.49, H.50, H.181, H.182, H.184, N.48, N.50, N.55, N.58, N.70, N.72, R (i).30, R (i).32, R (i).36, R (i).37, R (i).47, Y.68; **colofn** A.41, A.47, A.55, D.41, D.50, D.59, D.60, D.61, I⁽¹⁾.34, I⁽¹⁾.38, I⁽¹⁾.41, I⁽¹⁾.54, LL⁽¹⁾.95, LL⁽¹⁾.99, LL⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.115, S⁽¹⁾ (iii).271, S⁽¹⁾ (iii).277, S⁽¹⁾ (iii).283, S⁽¹⁾ (iii).301; **colofyn** D.43; **kolon** E.41; **colon** FF.25, FF.27, FF.33, FF.45; **colobhn** L.113, L.114, L.116, L.121, L.124, L.135, L.137, PH.98, PH.100, PH.104, PH.107, PH.119; **kolonn** Y.70, Y.76; *llu. kolofneu* A.46; **kolofnav** CH.47, CH.153, Y.75; **colofnau** D.48

kolli A.60, B.62, B.82, B.85, CH.62, CH.74, CH.75, CH.77, CH.110, CH.142, E.61,

E.73, E.75, F.55, F.66, F.68, F.70, F.93, F.95, F.117, F.146, H.98, H.104, H.126, H.128, N.97, N.101, N.77, N.94, N.99, N.122, N.124, N.126, R (i).52, R (i).62, R (i).63, R (i).65, S (i).4, S (i).14, S (i).16, W.16, Y.89, Y.100, Y.102, Y.103; **colli** A.71, A.73, A.75, D.71, D.82, D.84, D.86, D.134, FF.51, FF.62, FF.64, FF.65, FF.94, FF.96, FF.98, I⁽¹⁾.60, I⁽¹⁾.68, I⁽¹⁾.70, I⁽¹⁾.71, I⁽¹⁾.99, I⁽¹⁾.100, I⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.16, LL⁽¹⁾.121, LL⁽¹⁾.128, LL⁽¹⁾.130, LL⁽¹⁾.131, LL⁽¹⁾.157, LL⁽¹⁾.158, LL⁽¹⁾.161, S⁽¹⁾ (i).41, S⁽¹⁾ (i).138, S⁽¹⁾ (i).141, S⁽¹⁾ (i).143, S⁽¹⁾ (iii).34, S⁽¹⁾ (iii).59, S⁽¹⁾ (iii).135, S⁽¹⁾ (iii).159, S⁽¹⁾ (iii).171, S⁽¹⁾ (iii).174, S⁽¹⁾ (iii).221, S⁽¹⁾ (iii).225, S⁽¹⁾ (iii).234, S⁽¹⁾ (iii).245, S⁽¹⁾ (iii).248, S⁽¹⁾ (iii).260; **colhi** L.23, L.34, L.148, L.152, L.166, L.171, L.179, L.251, PH.18, PH.177, PH.193, PH.196, PH.197, PH.240, PH.243, PH.246; *3 un. pres./dyf. myn. kyll* H.94, H.157, S (i).17; **cyll** S⁽¹⁾ (iii).182, S⁽¹⁾ (iii).216, S⁽¹⁾ (iii).217, S⁽¹⁾ (iii).247; *3 un. pres. dib. collo* LL⁽¹⁾.287

comissiwn (dogfen yn trosglwyddo awdurdod i rywun) D.4, LL⁽¹⁾.231; **comyssiwn** E.4; **cymissiwn** H.162; **comission** L.76

conffermio (cadarnhau, sicrhau) A.9, E.8; **conffyrmio** CH.10, D.10; **conffvrmio** H.9, Y.39

konffyrmiad (cadarnhad) CH.1

koppi A.89, E.90, R (i).75; **kopi** B.31, CH.92, F.84, H.250, N.107, Y.118; **copi** D.102, FF.79, S (i).34; **coppi** PH.214, S⁽¹⁾ (i).73

[**cornel**] (congl, cilfach, llecyn dirgel neu anghysbell) *llu.* **kornelev** A.76; **kornelav** B.87, CH.78, E.76, F.71, H.130, N.82, S (i).19; **cornelau** D.88, I⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.133; **corneleu** FF.66; **kornelav** L.172; **cornele** Y.104

koronedigaeth (coroniad) A.3, CH.5, H.3; **coronydigaeth** D.3

coroniad (y weithred o goroni neu urddo'n frenin neu'n frenhines) L.73, Y.34

kosbi (cosbi, peri dioddefaint) N.42

cosp (cosb) S⁽¹⁾ (iii).329; *llu.* **cospeu** S⁽¹⁾ (i).144

crâs gywair, y PH.165

kreffft (crefft, celfyddyd) H.170, H.217, H.218, W.12; **crepht** L.29, PH.14; **crefft** LL⁽¹⁾.12, S⁽¹⁾ (i).18, S⁽¹⁾ (iii).33

croesaw (croeso, derbyniad caredig a gwresog) S⁽¹⁾ (iii).405

krwth A.47, B.21, CH.48, E.48, H.49, H.221, H.233, N.140, PH.14, R (i).37, W.11, Y.75; **crwth** D.49, L.9, L.161, PH.14, PH.288, PH.301, S⁽¹⁾ (i).18, S⁽¹⁾ (i).103, S⁽¹⁾

(i).115, S⁽¹⁾(i).117, S⁽¹⁾(iii).346, S⁽¹⁾(iii).353; **crwth** LL⁽¹⁾.12, LL⁽¹⁾.193, LL⁽¹⁾.205; **crwth tri thant** PH.254; **crwth dri thant** LL⁽¹⁾.175

krwydrad (crwydryn, trempyn, gwibiwr digartref) A.70, CH.72, H.123, R (i).60; **crwydrad** D.81, I⁽¹⁾.66, LL⁽¹⁾.126, LL⁽¹⁾.129, S⁽¹⁾(i).84; **krwydriad** E.70, Y.99; **cyrwydriad** FF.61; **kyrwydrad** N.96, PH.191; **crwodriad** S (i).13; **crwydriad** S⁽¹⁾(i).133; *llu.* **crwydreid** L.158; **crwydriaid** S⁽¹⁾(iii).211

crwydraw (crwydro, rhodio'n ddiamcan, teithio) S⁽¹⁾(iii).84

crwydryn (treigliddyn, trempyn) S⁽¹⁾(iii).246

[**crybwyll**] (cyfeirio at) *amhers. gorff. myn.* **crybwyllwyd** D.12

crybwyll (dwyn i gof) LL⁽¹⁾.281

krythor F.101, H.216, N.144; **crythor** L.9, S⁽¹⁾(i).119, S⁽¹⁾(iii).303; **crythawr** PH.252, LL⁽¹⁾.164; *llu.* **crythorion** L.7, LL⁽¹⁾.263

crythoriaeth (celfyddyd canu'r crwth) L.30

curaw (curo, ysgogi'n rhythmig) PH.305, S⁽¹⁾(iii).367; **curo** LL⁽¹⁾.208

kwawl (y cyfan, popeth) A.28, F.20; **kwbl** B.5, B.40, CH.29, E.29, H.34; **cwbl** D.28, FF.18, I⁽¹⁾.25, LL⁽¹⁾.86, S⁽¹⁾(iii).111; **cwawl** R (i).18

kweirio (gosod telyn neu offeryn cerdd arall mewn tiwn briodol i'w ganu, tiwnio) F.96; **cyweiriaw** PH.288

cwest (nifer o bersonau a benodwyd i gynnal math o brawf) LL⁽¹⁾.284

kwlm (*genre* cerdd dant) A.37, B.23, CH.38, CH.56, CH.57, CH.58, CH.151, CH.152, CH.154, H.40, H.52, H.53, H.181, H.182, H.183, H.184, H.185; **cwlm** A.54, A.55, A.56, L.137, S⁽¹⁾(iii).283, S⁽¹⁾(iii).347; **cwlwm** D.38, D.57, D.58, D.60, D.61, FF.25, FF.33, FF.46, FF.47, L.133, L.134, L.136, L.138, PH.98, PH.100, PH.103, PH.107, PH.120, PH.121, R (i).27, I⁽¹⁾.32, I⁽¹⁾.41, I⁽¹⁾.55, I⁽¹⁾.56, LL⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.116, LL⁽¹⁾.117, S⁽¹⁾(iii).268, S⁽¹⁾(iii).302, S⁽¹⁾(iii).303; **kwlwm** E.38, E.55, E.56, E.57, F.29, F.30, F.31, F.32, F.49, F.51, F.97, F.153, F.156, N.48, N.54, N.58, N.71, Y.66, Y.83, Y.84, Y.85, R (i).46, R (i).47; **clwm** PH.290, LL⁽¹⁾.194; **cwlm...kytkerdd** A.48; **kwlm kydkerdd** CH.49; **cwlwm...cydcerdd** D.50; **cwlwm cytgerdd** FF.34; **cwlwm cytgerdh** L.125, PH.101, PH.108; **kwlwm cydgerdd** N.49, N.51; **cwlwm cydgerdd** I⁽¹⁾.42, LL⁽¹⁾.103; **cwlwm cytgerdd** S⁽¹⁾(iii).268/9, S⁽¹⁾(iii).272; **cwlm cytgerdd** S⁽¹⁾(iii).277, S⁽¹⁾(iii).283/4; **cwlwm o gytgerdd** FF.25/6, FF.28; **cwlwm o gytgerdh** PH.99; **cwlwm o gydgerdd** I⁽¹⁾.33, I⁽¹⁾.35, LL⁽¹⁾.94, LL⁽¹⁾.96; *llu.* **klymeu** A.37; **klymav** A.39, B.12, B.14, B.16, B.24, CH.38, CH.40, CH.42, H.42, H.44, N.50; **clymev**

A.41, L.110, L.112, L.115, L.139; **klyme** CH.152, CH.156, F.34, F.35, F.38, F.39, F.154, F.157, Y.74; **clymau** D.38, D.40; **clymav** D.42; **kylyme** E.38, E.40, E.42; **clymeû** FF.27; **clyme** FF.30; **kwl mav** H.167, H.187; **clymmau** PH.160, PH.165, I⁽¹⁾.34, I⁽¹⁾.37, LL⁽¹⁾.95, LL⁽¹⁾.98; **clymme** R (i).27, R (i).29, R (i).31; **klvme** Y.70; **cylmeu** S⁽¹⁾ (iii).271, S⁽¹⁾ (iii).276; **klymev kytkerdd** A.42; **klymav kydgerdd** B.17, H.50; **klymav kydkerdd** CH.43, H.45; **clymau cydgerdd** D.43; **kylyme kydgerdd** E.43; **klyme kytgerdd** E.49, N.56, R (i).32, R (i).38, Y.71, Y.77; **clyme cytgerdd** FF.31; **clymev cytgerdh** L.116; **klyme kydgerdd** N.59; **clymmeu cytgerdh** PH.104; **clymmau cydgerdd** I⁽¹⁾.38, LL⁽¹⁾.99; **klymeu ymrysson** A.45; **klymav ymrysson** B.20, CH.46, H.48; **clymau ymrysson** D.47; **kylyme ymryson** E.46; **clymev ymrysson** L.120; **clymmeu ymrysson** PH.154; **clymme ymryson** R (i).35

cwmpenieth (cymdeithas, cyfeillach, cyfathrach) S (i).20

kwrs (taith (?)) N.138; **kwrs klera** CH.12, CH.114, E.96, E.99, E.104, F.100, F.119, F.121, N.117, N.119, R (i).90, S (i).38, S (i).41, Y.7, Y.126, Y.127; **cwrs clera** D.111, FF.88, FF.91, RH.6, RH.8, RH.9, I⁽¹⁾.93, I⁽¹⁾.96, LL⁽¹⁾.153, LL⁽¹⁾.155; **kwrs clera** R (i).88

cychwedl (adroddiad (?), hanes (?); cyhoeddi (?)) S⁽¹⁾ (iii).374

[**cydfod**] (cyfamod, cytundeb; cytgor) *llu. cydfodau* S⁽¹⁾ (i).93

[**cydfynnu**] (bod yn fodlon ynghyd) *3 un. gorff. myn. cydbhynnawdh* L.69

[**cydgyngor**] (cydgynghorwr) *llu. cydgyghorion* PH.279; **cydgynghorion** LL⁽¹⁾.186

cydnabod (cydnabyddiaeth; tâl am ryw wasanaeth) D.66, L.143, Y.15

[**cydweddu**] (cytuno) *3 un. pres. dib. cydwêdho* PH.186

kydymaith A.27, B.3, E.28, F.19, N.26, N.39, R (i).17, I⁽¹⁾.24; **cydymddaith** CH.28, H.31; **cydymaith** D.27; **cydymdeith** FF.17; **cedymaith** L.101; **kydymayth** S (i).38; **kydymeth** Y.57; **cydymmaith** LL⁽¹⁾.85

kyvadnabod (cydnabod, addef) H.164

kyfadnabod (cydnabyddiaeth) H.190

kyvadnabod (adnabod, bod yn gydnabyddus â) H.197, H.214

cyfaill S⁽¹⁾ (iii).109, S⁽¹⁾ (iii).125, S⁽¹⁾ (iii).281

kyvamser (cyfamser, cyfnod, amser) H.226

cyfaneddu (difyrru, diddanu, diddori) Y⁽¹⁾ (ii).19; **cyfanneddu** Y⁽¹⁾ (ii).47

cyfannedd (preswylfod (?), annedd (?), difyrrwch (?)) Y⁽¹⁾ (ii).47

cybharch (cyfarch, erchi, gofyn) L.151

cyfarch (annerch person) S⁽¹⁾ (iii).241

cyfarwydd (cyfarwyddyd) S⁽¹⁾ (iii).258

cybharwydhyd (chwedl, stori, hanes; gwybodaeth) PH.257; **cyfarwyddyd** LL⁽¹⁾.167, S⁽¹⁾ (iii).39, S⁽¹⁾ (iii).52, S⁽¹⁾ (iii).113, S⁽¹⁾ (iii).372, Y⁽¹⁾ (ii).18, Y⁽¹⁾ (ii).25, Y⁽¹⁾ (ii).31, Y⁽¹⁾ (ii).37, Y⁽¹⁾ (ii).65; **cyfrwyddyd** S⁽¹⁾ (iii).9

kyfarwys (rhodd, anrheg, gwobr tâl a roid gynt ar adegau arbennig gan arglwydd i'w wŷr; rhodd) H.229; **cybhârwyys** PH.52; **cyfarwys** LL⁽¹⁾.53, S⁽¹⁾ (i).21, S⁽¹⁾ (i).48, S⁽¹⁾ (i).68, S⁽¹⁾ (i).92, S⁽¹⁾ (i).99, S⁽¹⁾ (i).101, S⁽¹⁾ (i).141, S⁽¹⁾ (iii).69; *llu.* **cyfarwyseu** S⁽¹⁾ (i).6; **cyfarwysau** S⁽¹⁾ (i).102, S⁽¹⁾ (i).110, S⁽¹⁾ (i).127

cyfieithydd LL⁽¹⁾.240

kyvodi (adeiladu) H.225

cyfoeth (tiriogaeth, teyrnas) S⁽¹⁾ (i).15, S⁽¹⁾ (i).43, S⁽¹⁾ (i).63, S⁽¹⁾ (i).95, S⁽¹⁾ (iii).20, S⁽¹⁾ (iii).27, S⁽¹⁾ (iii).60, S⁽¹⁾ (iii).201, S⁽¹⁾ (iii).229, S⁽¹⁾ (iii).255, S⁽¹⁾ (iii).338, S⁽¹⁾ (iii).393, S⁽¹⁾ (iii).395, S⁽¹⁾ (iii).443; *llu.* **cyfoetheu** S⁽¹⁾ (i).150, S⁽¹⁾ (iii).130, S⁽¹⁾ (iii).397, S⁽¹⁾ (iii).440

cyfoeth (eiddo neu dda byd, e.e. arian) S⁽¹⁾ (i).93

[**cyfoethogi**] (gwneud yn gyfoethog) 3 *un. gorff. myn.* **cybhoethoges** L.10

kyvraith (cyfraith, corff o reolau, ystatud) B.37, H.67, H.119; **kyvraeth** F.1; **kyfraith** N.1; **cyfraith** S⁽¹⁾ (iii).335

kyvraith (corff o reolau (a luniwyd naill ai'n ffurfiol neu ynteu ar sail defod ac arfer) y cydnebydd gwladwriaeth neu gymdeithas fod ufudd-dod iddynt yn rhwymedigaeth ar ei deiliaid neu ei haelodau drwy bennu cosb ar y sawl a'u torro) H.119; **cyfraith** LL⁽¹⁾.238, S⁽¹⁾ (i).143, S⁽¹⁾ (iii).17, S⁽¹⁾ (iii).17, S⁽¹⁾ (iii).182, S⁽¹⁾ (iii).226

kyfrif (ystyried, barnu) CH.154, H.185; **cyfri** D.60; **kyfri** F.155; **cybhribh** L.136

cybhribh enw (safle, bri, parch) L.203

cybhrwgh (dull, modd, ffordd) PH.322; **cyrfwng** LL⁽¹⁾.222

cyfymddwyn (ymddygiad (?)) S⁽¹⁾ (iii).187

cyff (y pencerdd y gwneir hwyl am ei ben gan feirdd is eu statws nag ef mewn gwledd (briodas) S⁽¹⁾ (iii).430; **kyff kler** CH.104, CH.105, F.112, F.113, H.239; **kyff kerdd** H.240; **cyph cler** L.63; **cyph clêr** PH.315, PH.325; **cyff clêr** LL⁽¹⁾.216, LL⁽¹⁾.225/6, S⁽¹⁾ (iii).422; **cyff cler** S⁽¹⁾ (iii).423, S⁽¹⁾ (iii).425

cyfflybū (cyffelybu) H.177

kyffredin (corff cyffredin o bobl mewn gwlad (yn gyferbyniol i'r bendefigaeth), y werin) A.1, CH.3, E.1, H.1, Y.32, LL⁽¹⁾.228; **cyffredin** D.1; **cyphredin** L.74, L.184, L.191, L.247

cynghagedd (cynganedd (mewn cerdd dafod)) N.24, S⁽¹⁾ (iii).101; *Ilu.* **kynganeddion** A.24, CH.25, Y.54; **cangenyddion** D.24; **cyghanedhion** L.99; **kanangheddion** N.19; **kanganheddion** N.131; **cynganeddion** I⁽¹⁾.21, S⁽¹⁾ (iii).334; **cynganeddion** LL⁽¹⁾.82, S⁽¹⁾ (iii).106, S⁽¹⁾ (iii).118; **cyghanêdheu** PH.295; **cynganeddau** LL⁽¹⁾.199

cyghhânedh (cynganedd (mewn cerdd dant), miwsig, cytgord, harmoni) PH.280; **cynganedd** LL⁽¹⁾.186

cyng(h)enni (cydweddu, bod yn addas neu'n gymwys, gweddu) 3 *un. pres. myn.* **cyngain** Y⁽¹⁾ (ii).44

[**cynghoriad**] (cynghorwr) *Ilu.* **cynghoriad** LL⁽¹⁾.239

kyngor (cyfarwyddyd, barn neu opiniwn a gynigir) A.6, CH.7, D.6, E.5, H.5, Y.36, LL⁽¹⁾.233, S⁽¹⁾ (iii).389, S⁽¹⁾ (iii).391; **kyngor** D.6; **cyghor** L.17, L.78, L.199

cyhoedd dafod, ar (a wneir ar osteg, agored, amlwg) Y.15

[**cyhoeddi**] (gwneud yn gyhoedd neu'n hysbys) *amhers. gorff. myn.* **cyhoedhed** L.14

cyhvdhaw (cyhuddo, priodoli'r cyfrifoldeb am drosedd i rywun ; beio) L.178

cyhydedd (un o fesurau cerdd dafod) *Ilu.* **cyhydeddau** S⁽¹⁾ (iii).96, S⁽¹⁾ (iii).100, S⁽¹⁾ (iii).106, S⁽¹⁾ (iii).334

cylch clera (taith glera) PH.230, PH.233, S⁽¹⁾ (i).95, S⁽¹⁾ (i).97, S⁽¹⁾ (iii).322, S⁽¹⁾ (iii).324/5, S⁽¹⁾ (iii).413

kylchwyl (cylch clera, taith glera) CH.111, F.118, H.145, H.206, H.222, H.223, H.224, H.243, H.246; **cylchwy** L.45, L.51, W.23, LL⁽¹⁾.34; **cylchwyl** PH.34; **cylchwn** Y.7

cylchynv (cerdded neu deithio o amgylch) L.220

cymdeithas (cymdeithasu, cyfathrachu, cyfeillachu, cadw cwmni N.90

[cymeriad] (y dull o gydio llinellau mewn pennill o gywydd neu awdl drwy ddechrau pob llinell â'r un llythyren neu air, neu drwy gyseinio neu odli'r gair cyntaf mewn llinell â'r gair cyntaf yn y llinell nesaf, neu drwy redeg y synnwyr o'r naill linell i'r llall) *llu.* **cymeriadeu** A.29; **kymeriadav** B.6, CH.30, E.30, F.21, H.35, N.30, Y.59; **cymeriadau** D.29, S⁽¹⁾ (iii).118; **cymeriadaû** FF.19; **cymeriadev** L.103; **cymeriâdau** PH.89; **cymeriade** R (i).19, I⁽¹⁾.26; **cymmeriadau** LL⁽¹⁾.87

kymerûd (cymryd, derbyn, croesawu) A.57, CH.93; **kymryd** A.90, CH.59, E.58, E.91, F.52, F.85, F.151, H.81, H.218, N.73, N.109, R (i).49, S (i).2, Y.86, Y.119; **kymeryd** B.43, B.49, B.50, CH.135, H.73, H.79, H.251, S⁽¹⁾ (iii).241; **cymervd** CH.147; **kymervd** CH.137; **cymryd** D.103, D.130, L.145, L.246, PH.174, PH.215, PH.307, I⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.110, LL⁽¹⁾.210; **cymeryd** D.68, FF.48, FF.80; **kymrvd** S (i).35; **cymmeryd** S⁽¹⁾ (i).26, S⁽¹⁾ (i).59, S⁽¹⁾ (i).61, S⁽¹⁾ (i).72, S⁽¹⁾ (i).103; **kymeryd...dan i berigl** CH.137; **cymeryd...dan y berigl** D.123; **kymryd...dan i berigl** F.141; **cymrvd...dan ei berigl** L.238; **kymryd gafal** N.37/8; *3 un. pres./dyf. myn.* **cymerr** L.24; *3 llu. pres./dyf. myn.* **cymmerant** S⁽¹⁾ (iii).131, Y⁽¹⁾ (ii).64; *amhers. pres./dyf. myn.* **kymerir** B.45, H.75; *3 un. gorff. myn.* **cymerth** L.44, PH.32; **kymerth** W.22, Y.5; **cymmerth** LL⁽¹⁾.32, S⁽¹⁾ (iii).20; *amhers. gorff. myn.* **cymmerwyd** Y⁽¹⁾ (ii).68; *3 un. pres. dib.* **cymero** L.22; *3 un. gorchm.* **kymered** H.159; **cymrei...ynn lhaw** PH.272/3; **cymrei...yn llaw** LL⁽¹⁾.179

cymeryd (cymryd, meddiannu, hawlio (?); dwyn ymaith) D.121; **kymryd** F.139; **kymeryd** H.153, H.165; *3 un. gorchm.* **kymered** H.159

cymhar (un tebyg neu gyffelyb, person neu wrthrych (arall) o'r un fath, un o gyffelyb anian) PH.265

cymhorth berf (cynorthwyo, helpu) L.248

cymodlonedd (cymod, undeb heddychol; ewyllys da) L.187

[cymodroddwr] (cymodwr, heddychwyr) *llu.* **cymodrodhwyr** L.186

[cymryd yn llaw] (ymgymryd â rhywbeth) **cymrei...yn lhaw** PH.272/3; **cymrei...yn llaw** LL⁽¹⁾.189

cymysceid (cymysgedd (?), anhrefn (?), tannau cymysg (?)) PH.281; **cymysciaid** LL⁽¹⁾.187

kynhennv S (i).26

- kynhorthwyo** (helpu, estyn cymorth (i)) H.70; **konorthwyaw** N.104; **canhorthwyaw** PH.209; **kanhorthwy** H.140
- kynhwysiad** (cynnwys (?), yr hyn a gynhwysir (?)) A.49, B.25, E.50, H.54, Y.78; **kynwyssiad** CH.50; **cynhwysiad** D.51, L.126, PH.112; **kynhwysiad** F.42, N.63, R (i).39; **cynnwysiad** FF.38, LL⁽¹⁾.108; **cynwysiad** I⁽¹⁾.47; **cynhwysiad** S⁽¹⁾ (iii).291; *llu. kynwysiadav* N.61
- kynllwyn** A.82, B.93, CH.85, E.82, FF.77, H.137, N.89, S (i).26, Y.110, LL⁽¹⁾.139; **cynllwyn** D.95, FF.73, I⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.139, S⁽¹⁾ (i).142, S⁽¹⁾ (iii).223; **cynllwyn** L.181, PH.206
- cynnal** (arddel) L.27, PH.13, PH.14, LL⁽¹⁾.11, LL⁽¹⁾.12, LL⁽¹⁾.36, S⁽¹⁾ (i).17, S⁽¹⁾ (i).18, S⁽¹⁾ (iii).32, S⁽¹⁾ (iii).33; **kynnal** W.10
- cynnal** (cynnal, cadw, cefnogi) L.48, L.49, L.50, PH.4, PH.36, LL⁽¹⁾.2, LL⁽¹⁾.36, S⁽¹⁾ (i).24, S⁽¹⁾ (i).29, S⁽¹⁾ (iii).16, S⁽¹⁾ (iii).28, S⁽¹⁾ (iii).62, S⁽¹⁾ (iii).63, S⁽¹⁾ (iii).65, S⁽¹⁾ (iii).121, S⁽¹⁾ (iii).237, S⁽¹⁾ (iii).416, S⁽¹⁾ (iii).444, Y⁽¹⁾ (ii).17, Y⁽¹⁾ (ii).32, Y⁽¹⁾ (ii).34, Y⁽¹⁾ (ii).36, Y⁽¹⁾ (ii).51; **kynnal** W.24, W.25; **kynal** Y.8; *amhers. pres./dyf. myn. cynhelir* S⁽¹⁾ (iii).335, S⁽¹⁾ (iii).338, S⁽¹⁾ (iii).440; *3 un. gorff. myn. cynhallawdh* L.4; *amhers. gorff. myn. cynhalwyd* L.71; **cynhaliwyd** LL⁽¹⁾.236
- [**cynneddf**] (anian, natur, arfer, moes) *llu. cynheddfau* S⁽¹⁾ (iii).124; **cynheddfeu** Y⁽¹⁾ (ii).58
- kynnen** (ymrafael, cweryl, dadl) A.82, Y.110; **cynnen** FF.72, PH.205, I⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.139; *llu. cynennav* B.93; **kynhennav** CH.84, H.136; **cynhenau** D.94, S⁽¹⁾ (i).142; **kynneav** N.89; **cynheneu** S⁽¹⁾ (iii).222
- cynnic** (cynnig, cyflwyno) S (i).30
- kynnvllleidva** (cynulleidfa neu gynulliad o bobl) B.42; **kynnullleidfa** H.72; **kynnulleidfa** H.253; **cynnullheidbha** PH.320; **cynnullleidfa** LL⁽¹⁾.221, LL⁽¹⁾.274
- kynnwys** (caniatâd, goddefiad) H.14, H.106
- cynnwys berf** (caniatáu; derbyn yn groesawgar, croesawu; cefnogi) L.82, L.203, L.248
- cynnyc** (cynnig, ceisio) PH.307; **cynnyg** LL⁽¹⁾.210
- cyntedh** (rhan anrhydeddus y neuadd yn yr Oesoedd Canol, sef y rhan lle'r eisteddai'r brenin) PH.55, PH.56; **cyntedd** LL⁽¹⁾.56, LL⁽¹⁾.57
- [**cynyddu**] (llwyddo) *3 llu. pres./dyf. myn. cynnydhant* PH.238
- cyrch** (cwrs, hynt) S⁽¹⁾ (iii).441

- kyrhaeddyd** (ennill) H.89; *3 un. pres. dib. kyrhaeddo* H.211; *3 un. pres./dyf. myn. cyrraidd* S⁽¹⁾ (iii).178
- kyrwydraw** (crwydro, rhodio'n ddiamcan, teithio yma a thraw) B.80
- cysgod** (amddiffyn) S⁽¹⁾ (iii).13
- cysswyn** (arwyddair (?)) S⁽¹⁾ (iii).344
- kytundeb** (y cyflwr o fod yn gytûn) A.5, F.134; **kydvndeb** B.42, H.4, H.72; **kytvndeb** CH.6; **kvdvndeb** CH.130; **cydtyndeb** D.5; **cydvndeb** L.77; **kyttvndeb** Y.36; **cyttundeb** LL⁽¹⁾.232
- [cytuno]** (cydsynio) *3 un. gorff. myn. cytvnawdh* L.69
- kytwybot** (cydwybod) A.11; **kydwybod** A.18, CH.12, E.10, E.18, F.9, F.28, H.11, N.11, N.46, Y.41; **cydwybod** D.12, L.84, PH.77, I⁽¹⁾.15, LL⁽¹⁾.76, S⁽¹⁾ (i).64, S⁽¹⁾ (i).130, S⁽¹⁾ (iii).30, S⁽¹⁾ (iii).97, S⁽¹⁾ (iii).144, S⁽¹⁾ (iii).447; **cydwybot** FF.7
- cythraul** L.59, LL⁽¹⁾.45, S⁽¹⁾ (i).83, S⁽¹⁾ (iii).84; **cythreul** PH.44; **kythrel** W.44, Y.16
- cywair** (cyweirnod, cynganedd gerddorol) PH.141, PH.160; **kowair** R (i).30; *llu. kweirieu* A.40; **kweiriav** B.15, F.44, H.43, N.61; **kyweiriav** CH.41; **cyweiriau** D.41, PH.123, S⁽¹⁾ (i).117; **koweiriav** E.41; **cyweiriev** L.113, L.121; **y bregod gyweir** PH.124; **y bragod gyweir** PH.154; **y lhedhbh gywair** PH.160, PH.163, PH.164; **y crâs gywair** PH.165; **isgyweir** PH.274, LL⁽¹⁾.181
- kyweirdant** (un o'r unedau harmonig (y tyniad ydyw'r ail) y gellir creu mesurau gwahanol ohono trwy amrywio ei safle gyda'r tyniad; tannau neu draw a nodweddir gan gytgord a sefydlogrwydd a phendanttrwydd yn hytrach na thyndra) A.49, B.25, CH.51, D.52; **kowirdant** E.50, R (i).40; **kweirdant** F.43; **kywairdant** H.54; **cyweirdant** L.127; **kowirdant** Y.78; *llu. cyweirdanneu* FF.39; **kowirdanav** N.64; **cowerdannau** PH.113; **cyweirdanneu** PH.280; LL⁽¹⁾.187; **cowirdannau** I⁽¹⁾.47; **cywirdannau** LL⁽¹⁾.108; **cyweirdannau** S⁽¹⁾ (iii).292
- [cyweiriad]** (tiwniad gosodedig (offeryn cerdd) mewn cywair i ganu) *llu. kweiriadav* Y.69
- cyweiriaw** (cyweirio, gosod telyn neu offeryn cerdd mewn tiwn briodol i'w ganu, tiwnio) PH.288, LL⁽¹⁾.193, S⁽¹⁾ (iii).345
- kywerthydd** (gwerth cyfartal, peth cydwerth) CH.142, H.154, H.157; **cwerthydd** D.134
- cywilydh** (cywilydd) PH.189; **cywilydd** S⁽¹⁾ (iii).424

cywilydhiaw (cywilyddio, codi cywilydd ar) L.64; **cywilydhio** PH.49; **kewilydio** W.37; **kwilyddu** Y.21; **cywilyddio** LL⁽¹⁾.50

[**cywir**] *enw* (un teyrngar i ryw berson (yn enwedig i frenin), neu achos, cefnogwr ffyddlon) *llu.* **kywiriaid** A.85, B.96, CH.87, H.139, S (i).29; **cywiriaid** D.97, L.185, LL⁽¹⁾.142, S⁽¹⁾ (iii).228, S⁽¹⁾ (iii).232, S⁽¹⁾ (iii).445; **cywirieid** FF.75, PH.209; **kowiriaid** N.103, R (i).71, Y.113; **cowiriaid** I⁽¹⁾.82

cywirdeb (diffuantrwydd, uniondeb, ffyddlondeb, teyrngarwch) Y⁽¹⁾ (ii).59

kywydd (cywydd) A.20, FF.82, FF.83, H.115, H.196, H.204, H.237, H.245; **kowydd** E.101, E.103, F.11, F.97, F.98, N.81, N.111, N.112, R (i).56, R (i).77, R (i).79; **cywydd** FF.82, FF.83, LL⁽¹⁾.78, LL⁽¹⁾.147, LL⁽¹⁾.148, LL⁽¹⁾.209, LL⁽¹⁾.211, LL⁽¹⁾.279, LL⁽¹⁾.284, S⁽¹⁾ (iii).96, S⁽¹⁾ (iii).365, S⁽¹⁾ (iii).369; **cowydh** L.93, L.207; **cywydh** L.156, PH.80, PH.219, PH.220, PH.306, PH.308; **cowydd** I⁽¹⁾.17, I⁽¹⁾.87, I⁽¹⁾.88; **kowydd deuair** A.17; **kywydd devair** CH.18; **kowydd devar** Y.47; **cywydd deuair** S⁽¹⁾ (iii).342; **cywydh deuair bhyrrion** PH.80/1; **kowydd davair fyrion** R (i).9/10; **cywydd deyair hirion** D.17; **kowydd devair hirion** E.17; **cywydd deûair hirion** FF.6; **kywydd devair hirion** H.20; **cowydh devair hirion** L.89/90; **cywydh deuair hirion** PH.76, PH.80, PH.296; **kowydd davair hirion** R (i).9; **cowydd dauair hirion** I⁽¹⁾.14; **cywydd dauair hirion** LL⁽¹⁾.75, LL⁽¹⁾.200/1; **kowydd davair vnion** R (i).6; **kowydd llosgyrnoc** E.20/1; **kowydd llosgyrnoc** F.12; **cywydd llosgyrnoc** FF.10; **kowydd llosgyrniog** N.14; **cywydh llosgyrniawc** PH.81; **kowydd llosgyrniog** R (i).10; **kywydd moliant** B.69; *llu.* **kywyddav** CH.21, H.24; **cywyddau** D.20; **kywydde** E.20; **cowyddav** Y.50; **cywyddau** S⁽¹⁾ (iii).100, S⁽¹⁾ (iii).106

CH

[**chwarae**] *enw* (unrhyw weithgarwch corff neu feddwl yr ymgwymerir ag ef er mwyn difyrrwch neu adloniant) *llu.* **whareuon** S⁽¹⁾ (i).135; **chwareuon** S⁽¹⁾ (iii).213

[**chwaraydd**] *enw* (chwarawr, gamblwr) *llu.* **chwaryddion** Y⁽¹⁾ (ii).46

chware *berf* (cymryd rhan mewn rhyw ddifyrrwch cystadleuol neu gamp; gamblo, hapchwarae) A.76, D.88, E.76, E.77, F.71, F.72, fF.66, N.82, S (i).20, Y.104, Y.105, I⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.133; **chwarev** A.77, L.173; **chwarae** B.87, B.88; **chwarav** CH.78, H.130, S (i).19; **chwarau** D.89; **chwareû** FF.67; **chwareu** PH.199, PH.200, LL⁽¹⁾.134, S⁽¹⁾ (iii).213; **gware** I⁽¹⁾.74; **warav** CH.79; **warae** H.131; **whareu** S⁽¹⁾ (i).134

chwarythieth (chwarayddiaeth, gamblo) N.83

chwedl L.225; *llu.* **chwedlev** L.176; **chwedlav** N.139

chweigeint (chwe ugain ceiniog, deg swllt) L.34, PH.17; **chwevgaint** W.16; **chweigien** LL⁽¹⁾.15; **chweugain** S⁽¹⁾ (iii).57

chwerthin enw (chwerthiniad, chwaddiad) L.57

chwynn (yn *ffig.* am wŷr wrth gerdd gwael eu crefft, rhai nad oes eu hangen na'u heisiau gan eu bod yn niweidio safle a statws y gwŷr wrth gerdd proffesiynol, swyddogol) B.38, H.68, PH.43, LL⁽¹⁾.44; **chwyn** S⁽¹⁾ (iii).83

D

da enw (cyfoeth) A.77, B.88, CH.79, D.89, E.77, F.72, FF.67, H.131, L.23, L.62, L.199, N.83, PH.47, PH.200, W.35, Y.19, Y.105, I⁽¹⁾.74, LL⁽¹⁾.48, LL⁽¹⁾.134, S⁽¹⁾ (i).32, S⁽¹⁾ (i).40, S⁽¹⁾ (i).135, S⁽¹⁾ (iii).57, S⁽¹⁾ (iii).71, S⁽¹⁾ (iii).215; **da wrth gerdd** L.34, L.201, L.226, PH.18; **da wrth gerd** W.16, W.44; **da wrth...gerdd** Y.29; **da wrth gerdd** LL⁽¹⁾.16, LL⁽¹⁾.25/6, S⁽¹⁾ (i).41, S⁽¹⁾ (i).139, S⁽¹⁾ (i).143/4, S⁽¹⁾ (iii).34, S⁽¹⁾ (iii).59, S⁽¹⁾ (iii).129, S⁽¹⁾ (iii).136, S⁽¹⁾ (iii).142; S⁽¹⁾ (iii).160, S⁽¹⁾ (iii).167/8, S⁽¹⁾ (iii).182/3, S⁽¹⁾ (iii).216, S⁽¹⁾ (iii).221, S⁽¹⁾ (iii).225, S⁽¹⁾ (iii).235, S⁽¹⁾ (iii).248/9, S⁽¹⁾ (iii).260; **da wrth gerdd dafawd** S⁽¹⁾ (iii).171; **da wrth gerdd dafawd a cherdd dant** S⁽¹⁾ (iii).403/4; *llu. dāoedd* S⁽¹⁾ (iii).214

da enw (stoc o anifeiliaid, gwartheg) H.209

[**dadlau**] **enw** (ymryson, cyfarfod (?)) *llu. dadlevoedh* L.189

dangos A.21, A.50, A.67, A.89, B.25, B.77, B.85, CH.22, CH.51, CH.69, CH.92, CH.125, CH.136, CH.145, D.21, D.52, D.78, D.86, D.102, D.116, D.123, D.128, E.22, E.50, E.67, E.90, E.108, F.13, F.44, F.62, F.85, F.129, F.141, F.149, FF.11, FF.37, FF.40, FF.58, FF.79, H.25, H.54, H.94, H.114, H.128, H.146, H.197, H.250, L.95, L.127, L.157, L.168, L.194, L.227, L.238, L.244, N.16, N.65, N.93, N.108, PH.83, PH.111, PH.114, PH.187, PH.215, PH.268, R (i).11, R (i).40, R (i).58, R (i).75, S (i).10, S (i).34, Y.51, Y.79, Y.96, Y.118, Y.129, I⁽¹⁾.18, I⁽¹⁾.45, I⁽¹⁾.48, I⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.106, LL⁽¹⁾.109, LL⁽¹⁾.124, LL⁽¹⁾.173, S⁽¹⁾ (iii).40, S⁽¹⁾ (iii).102, S⁽¹⁾ (iii).128, S⁽¹⁾ (iii).190, S⁽¹⁾ (iii).197, S⁽¹⁾ (iii).209, S⁽¹⁾ (iii).232, S⁽¹⁾ (iii).256, S⁽¹⁾ (iii).262, S⁽¹⁾ (iii).289, S⁽¹⁾ (iii).293, S⁽¹⁾ (iii).296, S⁽¹⁾ (iii).331, S⁽¹⁾ (iii).426, Y⁽¹⁾ (ii).18; *amhers. gorff. myn. dangoswyd* S⁽¹⁾ (iii).329, S⁽¹⁾ (iii).393; *3 un. pres. dib. dangoso* S⁽¹⁾ (iii).203

daioni (rhinwedd moesol, cywirdeb) Y⁽¹⁾ (ii).39

dal (cymryd i'r ddalfa) A.72, B.81, CH.74, D.82, E.71, F.66, N.98, R (i).63, S (i).15, S (i).21, Y.100, I⁽¹⁾.69, LL⁽¹⁾.129, S⁽¹⁾ (i).136, S⁽¹⁾ (i).145, S⁽¹⁾ (i).146, S⁽¹⁾ (iii).246; **dala** FF.63, L.163, PH.194; **daly** H.124; *amhers. pres. dib. dalier* D.89, L.174

dal (mediannu (tir &.), rhentu (tir)) N.136

dal cof (cofio) A.32, FF.22, I⁽¹⁾.29, S⁽¹⁾ (iii).119/20; **dal kof** B.9, CH.33, E.33, F.24, R (i).22, Y.62; **dal co** D.32; **daly kof** H.38; **dal cobh** L.106; **dal côf** LL⁽¹⁾.90; **dala cobh** PH.92/3; **delir kof** N.34

dall enw (un sy'n methu gweld) A.14, CH.14, D.13, Y.44, LL⁽¹⁾.68

damvniad (dymuniad) B.70, H.116

damwain berf (digwydd, hapio, peri digwydd) PH.264; *3 un. pres./dyf. myn. damwainia* H.230

damwain enw (digwyddiad) S⁽¹⁾ (iii).122

[danfon] (gyrru) *3 un. pres. dib. danvono* CH.65

darbod (darpariaeth, paratoad, bwriad) S⁽¹⁾ (i).131

[darfod] (digwydd, damweinio, cael ei gyflawni) *3 un. amherff. myn. daroedh* PH.277; **daroedd** LL⁽¹⁾.184

[darfod] *3 un. gorff. myn. darvv* W.43; **darfv** Y.28

[darfod am] (marw) **darpho amdano** PH.263

darllain (darllen) A.32, CH.33, D.32, F.24, FF.22, H.38, H.194, N.34, S⁽¹⁾ (i).30, S⁽¹⁾ (i).67, S⁽¹⁾ (i).105, S⁽¹⁾ (iii).15, S⁽¹⁾ (iii).39, S⁽¹⁾ (iii).119, S⁽¹⁾ (iii).332, Y⁽¹⁾ (ii).16; **darlhain** L.106; **darlhein** PH.92; **darlhen** PH.293; **darllen** R (i).22, I⁽¹⁾.29, LL⁽¹⁾.90, LL⁽¹⁾.198

darllennydd Y.62

darparu S⁽¹⁾ (iii).438

datkan (canu, rhoi perfformiad (o gân), llafarganu, canu neu adrodd; cyhoeddi barddoniaeth) A.31, CH.32, E.32; **datgan** D.31, F.23, F.97, N.34, Y.61, S⁽¹⁾ (iii).118, S⁽¹⁾ (iii).206, S⁽¹⁾ (iii).208, S⁽¹⁾ (iii).340, S⁽¹⁾ (iii).362, S⁽¹⁾ (iii).380, S⁽¹⁾ (iii).426; **datcan** FF.21; **datgan** R (i).21, S⁽¹⁾(i).107; **dadgan** LL⁽¹⁾.89; **dadcan** LL⁽¹⁾.286; **datcân** PH.92; **datcân** PH.304; **dadganu** I⁽¹⁾.28; **datcân** LL⁽¹⁾.207; *3 un. pres. dib. datgano* S⁽¹⁾ (iii).369

datceiniaeth (celfyddyd canu) L.28, L.31

datgeiniad (canwr, datganwr, adroddwr) F.96, F.102, S⁽¹⁾(i).105, S⁽¹⁾(i).110, S⁽¹⁾(i).115, S⁽¹⁾(i).119, S⁽¹⁾(iii).331, S⁽¹⁾(iii).332, S⁽¹⁾(iii).364, S (iii).369, S (iii).376, S

(iii).379, S (iii).381, S (iii).383; **datceinad** L.41; **datganiad** N.81, N.127, N.145; **datceiniad** PH.252, PH.287, PH.288, PH.307, LL⁽¹⁾.165, LL⁽¹⁾.193, LL⁽¹⁾.210; **datceiniad penn pastwn** PH.303, PH.304; **datceiniad pen pastwn** LL⁽¹⁾.206, LL⁽¹⁾.207; **datgeiniad pen pastwn** S⁽¹⁾ (iii).361, S⁽¹⁾ (iii).362, S⁽¹⁾ (iii).374; *llu.* **datgeniaid** R (i).92, R (i).95; **datceiniaid** LL⁽¹⁾.192

dawn (ffafr, rhodd) S⁽¹⁾ (iii).442

deall enw (synnwyr) B.63, H.99; **devall** N.33

dechreu (dechrau, cychwyn) PH.56, LL⁽¹⁾.57, S⁽¹⁾ (iii).178; *3 un. gorff. myn. dechreuodd* I⁽¹⁾.2

deddf (ystatud, ordeiniad) N.1, S⁽¹⁾ (i).77; *llu.* **deddfau** S⁽¹⁾ (iii).191

deddfoliaeth (deddfoldeb, deddfwriaeth) S⁽¹⁾ (iii).187, S⁽¹⁾ (iii).193

deddfu S⁽¹⁾ (iii).23

defod (arfer, arferiad; deddf, cyfraith) R (i).81, S⁽¹⁾ (iii).335; **defawd** S⁽¹⁾ (iii).122, S⁽¹⁾ (iii).123, Y⁽¹⁾ (ii).37, Y⁽¹⁾ (ii).52; *llu.* **debhôdeu** PH.4; **defodau** LL⁽¹⁾.2, S⁽¹⁾ (i).84, S⁽¹⁾ (iii).50, S⁽¹⁾ (iii).112, S⁽¹⁾ (iii).132, S⁽¹⁾ (iii).387; **defodeu** S⁽¹⁾ (iii).328, Y⁽¹⁾ (ii).49

[**deiliad**] (tenant, un dan rwymau ufudd-dod i frenin neu lywiawdr) *llu.* **dailiaid** H.226

derbyn (cymryd) LL⁽¹⁾.284

devair vyrion E.20; **deyair vyrion** F.11; **deûair vyrion** FF.9; **devair fyrion** N.10/11

devair hirion E.20, N.10; **deyair hirion** F.11; **deûair hirion** FF.9

devall (deall) N.3

deunogn (dau ddog (?), dwy ran (?), dau swm o arian penodol (?)) S⁽¹⁾ (i) 102

devswllt (dau swllt) F.110

dewis enw (dewisiad o ddau beth) B.72, H.117

dewisso berf (dewis, dethol, pigo) A.52, B.27, D.54, H.56, Y.80; **dewissaw** CH.53; **dewiso** E.52, F.46, FF.42, N.66, R (i).42, I⁽¹⁾.50, LL⁽¹⁾.111, S⁽¹⁾ (iii).198; **dewis** L.129, PH.116, LL⁽¹⁾.276, S⁽¹⁾ (iii).359; *3 un. pres. dib.* **dewiso** S⁽¹⁾ (iii).360

dial enw (cosb) S (i).36

[**dichon**] (gallu, medru; gwneud) 3 *un. pres./dyf. myn.* **dichon** H.200, H.201, H.204, H.212, L.240, PH.62, PH.265, LL⁽¹⁾.63, S⁽¹⁾ (i).44, S⁽¹⁾ (iii).161; **dychon** H.237

diddanv (difyrru) H.195; **diddanu** Y⁽¹⁾ (ii).53

didhânwch (pleser, adloniant, difyrrwch) PH.320; **diddanwch** LL⁽¹⁾.220

deifr (*genre cerdd dant*) N.60, S⁽¹⁾ (iii).286; *llu.* **difre** FF.35, I⁽¹⁾.43, LL⁽¹⁾.104; **deibhrey** PH.110; **deifreu** S⁽¹⁾ (iii).279

[**diffrwytho**] (anffrwythloni, tlodi) 3 *llu. pres./dyf. myn.* **diffrwythant** Y⁽¹⁾ (ii).57

digribbhav (difyrru, diddanu) L.161; **digribbháu** PH.46; **digrifhav** W.34, Y.18; **digrifhau** LL⁽¹⁾.47, S⁽¹⁾ (iii).427; **digrifhâu** S⁽¹⁾ (i).31

digrivwch (llawenydd, difyrrwch, hwyl) A.29, B.6, CH.30; **digryfwch** D.29; **dygrifwch** E.30, Y.59; **digrifwch** F.21, FF.19, H.35, N.32, R (i).19, I⁽¹⁾.26, LL⁽¹⁾.87, S⁽¹⁾ (iii).116, Y⁽¹⁾ (ii).46, Y⁽¹⁾ (ii).53; **digribhwch** PH.89

digwydd berf (damweinio, cymryd lle) A.26, B.2, CH.27, D.27, E.27, FF.16, H.31, N.25, R (i).16, Y.56, I⁽¹⁾.23, LL⁽¹⁾.84; **dygwydd** F.18; 3 *un. pres. dib.* **digwyddo** H.120, H.121

digwydd enw (digwyddiad) S⁽¹⁾ (iii).418

dilev (cael gwared ar) B.40, H.69; *amhers. gorff. myn.* **dilewyd** H.228

dilūd (dilyn, canlyn) H.198; **dilid** H.206

dilledyn N.113, S⁽¹⁾ (iii).320; **dilhêdyn** PH.222; *e. tf.* **dillad** E.102, FF.84, H.238, R (i).81

dim B.57, PH.203, LL⁽¹⁾.15, LL⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.65, S⁽¹⁾ (i).46, S⁽¹⁾ (i).135, S⁽¹⁾ (iii).157, S⁽¹⁾ (iii).158, S⁽¹⁾ (iii).161, S⁽¹⁾ (iii).162

dimev (dimai, darn pres o arian bath sy'n werth dwy ffyrlling neu hanner ceiniog) L.52, **dimmeu** PH.38; **dimav** W.27; **dime** Y.11; **dimmau** LL⁽¹⁾.38; **dimmai** S⁽¹⁾ (i).56; **dimai** S⁽¹⁾ (iii).66

dinas F.133

diogi L.59, W.33, Y.17, LL⁽¹⁾.45, S⁽¹⁾ (i).83, S⁽¹⁾ (iii).84; **diôgi** PH.44

diosg (tynnu (gwisg, dillad &.) oddi am) H.199

[**diraddiad**] (darostyngiad) **diradhiâdeu** PH.238; **diraddiadau** I⁽¹⁾.98

diraddu (darostwng) S⁽¹⁾ (iii).164

dirmyc (gwawd, gwatwar, amarch) L.59

dirmygv (gwawdio, gwatwar, gwaradwyddo, bychanu) L.178, W.32, Y.16; **dirmygu** PH.44, LL⁽¹⁾.45, S⁽¹⁾ (i).83, S⁽¹⁾ (iii).83

[dirper] (haeddu, teilyngu) 3 *un. pres./dyf. myn. dirper* Y (ii).52; 3 *un. amherff. myn.* S⁽¹⁾ (iii).418

dirwest (cymedroldeb; cymedroldeb wrth arfer gwirodydd) Y⁽¹⁾ (ii).59

[dis] *llu.* **dissiev** A.76, L.173; **disav** B.87; **dissiav** CH.78, S (i).19; **disiau** D.88, I⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.133, S⁽¹⁾ (iii).213; **disie** E.76, N.82; **dise** F.71, FF.66; **disiav** H.130; **disieu** PH.199; **dissie** Y.104

discwyl (gweini ar (wrth y bwrdd), heilio ar) L.189

disgybl (un sy'n dysgu neu'n derbyn addysg gan athro) A.59, B.45, B.46, B.51, B.65, B.77, H.15, H.75, H.82, H.101, H.103, H.114, H.213, H.218, N.75, N.76, N.93, Y.88, I⁽¹⁾.59, I⁽¹⁾.60, I⁽¹⁾.64, I⁽¹⁾.97, LL⁽¹⁾.120, LL⁽¹⁾.124, LL⁽¹⁾.156, S⁽¹⁾ (i).60, S⁽¹⁾ (i).61, S⁽¹⁾ (i).91, S⁽¹⁾ (i).129, S⁽¹⁾ (iii).30, S⁽¹⁾ (iii).134, S⁽¹⁾ (iii).205, S⁽¹⁾ (iii).250, S⁽¹⁾ (iii).257, S⁽¹⁾ (iii).320, S⁽¹⁾ (iii).381, S⁽¹⁾ (iii).447; **disgibl** A.67, CH.61, CH.69, CH.98, S (i).31, S (i).39; **dysgybl** D.70, D.71, D.78, D.60, E.67, F.54, F.55, F.60, F.62, F.88, F.107, N.75, R (i).51, Y.88, S⁽¹⁾ (iii).135, S⁽¹⁾ (iii).208; **discipl** FF.50, FF.58, FF.92; **discybl** L.24; **dyscybl** L.147, L.148, L.156, L.192, L.202, PH.176, PH.177, PH.187, PH.188, PH.235, R (i).51, R (i).58, R (i).98; **discibil** S (i).3, S (i).4; **disgibil** S (i).3, S (i).10; **discipl cydymeith pencerdd** RH.3; **disgybl disgyblaidd kerdd davod** H.23; **disgybl disgybleid** A.14; **disgybl disgyblaidd** B.14, B.54, H.15; **disgybl disgyblaidd** B.67, E.40, E.103, H.22, H.42, H.92, H.245, N.6/7, N.13, N.50, N.111, N.116, N.121, N.123, N.129, Y.44, Y.49, Y.68, Y.122, Y.126, I⁽¹⁾.9, I⁽¹⁾.16, I⁽¹⁾.34, I⁽¹⁾.34, I⁽¹⁾.87, I⁽¹⁾.92, I⁽¹⁾.100, LL⁽¹⁾.70, LL⁽¹⁾.95, LL⁽¹⁾.147, LL⁽¹⁾.151, LL⁽¹⁾.158, S⁽¹⁾ (iii).76, S⁽¹⁾ (iii).99, S⁽¹⁾ (iii).149, S⁽¹⁾ (iii).173, S⁽¹⁾ (iii).313; **disgibyl disgiblaidd** CH.15, CH.20; **disgibl disgyblaidd** CH.40, CH.113, S (i).40; **disgibl disgiblaidd** CH.100; **disgybl dysgyblaidd** D.14; **dysgybl dysgyblaidd** D.19, D.108, E.19, E.93, E.94, F.5, F.10, F.31, F.89, F.92, F.120; **dysgybyl dysgyblaidd** D.40, D.111; **dysgybl disgyblaidd** E.13, F.110; **discipl disciplinaidd** FF.3, FF.8, FF.27, FF.82, FF.93, FF.95, FF.96, RH.4, RH.8; **dysgibl dysgyblaidd** FF.87; **disgybl disgyblaidd** H.85, H.89; **dyscibil dysciblaidd** L.88; **dyscibil dyscyblaidd** L.92; **discibil dysciblaidd** L.112; **dyscybl dhyscyblaidd** L.210; **dyscybl dhyscybleidd** L.215; **dyscybl dyscyblaidd** PH.70, PH.79; **disgybl dysgyblaidd** PH.100; **dyscybl dyscyblaidd** PH.219, PH.239, PH.243; **dyscybl dyscyblaidd** R (i).3, R (i).8; **dyscybl ddyscyblaidd** R (i).29; **dyscybl dyscyblaidd** R (i).83, R (i).90; **dysgybl dysgyblaidd** LL⁽¹⁾.77; **dyscybl dyscyblaidd gradhawl** PH.228; **disgybleidd** A.19; **disgyblaidd** A.39, B.59, N.126; **disgyblaidd** B.57; **dysgyblaidd** F.95; **disciplaidd** FF.98; **disgybl penkerdd**

B.56, N.118, N.123; **disgybl penkerdd** Y.53; **disgybl penkeirddiaidd** A.14/15, A.23, A.41; **disgybl pennkerddiaidd** B.16, B.54/5; **disgibyl pennkerddiaidd** CH.15/16; **disgybl penkerddiaidd** CH.42, CH.97, CH.141, E.42, N.18, N.54, Y.44, Y.70; **disgibl penkerddiaidd** CH.141; **disgybl pencerddiaidd** D.14/15, I⁽¹⁾.101, LL⁽¹⁾.160; **dysgybl penceirddiaidd** D.23, D.42, D.132/3; **disgybl penceirddiaidd** I⁽¹⁾.10, I⁽¹⁾.20, I⁽¹⁾.37, I⁽¹⁾.88, I⁽¹⁾.95, LL⁽¹⁾.71, LL⁽¹⁾.98, LL⁽¹⁾.148, LL⁽¹⁾.154; **dysgybl penkeirddiaidd** E.13/14, E.24; **dysgybl penkerddiaidd** E.98; **dysgybl pennkerddiaidd** F.5, F.34, F.94, F.107, F.145; **dysgybl penkeirddiaidd** F.15; **disgibl pennkerddiaidd** F.92, H.27; **disgybl pennkerddiaidd** F.86, H.15/16, H.44, H.86, H.93, H.151, H.242, N.7, N.112, N.125; **discipl pencerddiaidd** FF.3, FF.13, FF.30, FF.83, FF.90, FF.95, FF.97, FF.98; **discibl penceirdhiaidh** L.97; **dyscibl penceirdhiaidh** L.115; **dyscybl penceirdhiaidh** L.209, L.214, L.249/50, PH.70/1, PH.85; **dysgybl penceirdhiaidh** PH.103; **dyscybl pennceirdhieidh** PH.220; **dyscybl pennceirdhiaidh** PH.232, PH.243, PH.245, PH.246; **dyscybl penkerddiaidd** R (i).3, R (i).13, R (i).31; **disgibl penkeirddiaidd** S (i).37/8; **dyscybl penceirddiaidd** LL⁽¹⁾.81; **disgybl pencerddiaidd** S⁽¹⁾(iii).77, S⁽¹⁾(iii).105, S⁽¹⁾(iii).152, S⁽¹⁾(iii).176, S⁽¹⁾(iii).316; **disgybl spas** A.14; **disgybl ysbas** B.54, B.67, CH.15, D.14, H.15, H.17, H.85, H.87, H.104, N.124, S⁽¹⁾(iii).75, S⁽¹⁾(iii).86, S⁽¹⁾(iii).356, S⁽¹⁾(iii).380; **dysgybl ysbas** D.109, E.13, F.5; **discipl spas** FF.3, RH.5, RH.9; **dyscibl yspas** L.88, L.89, L.109; **dyscybl yspas** L.211, L.216; **dyscybl yspâs** PH.70; **dyscybl ysbas** R (i).3; **disgibl ysbas** S (i).41; **disgybl sbâs** Y.44; **disgybl o sbâs** Y.123, Y.127; **disgybl ysbâs** I⁽¹⁾.8; **disgybl yspas** LL⁽¹⁾.69; **disgybl spas kerdd davot** A.16; **disgibyl ysbas kerdd davawd** CH.17; **dysgybl ysbas cerdd dafod** D.16; **dysgybl ysbas kerdd dafod** E.15, F.6; **discipl spas cerdd davod** FF.4; **dysgybl ysbas kerdd dafod** N.8; **dyscybl yspâs cerdh dabhawd** PH.74; **dyscybl ysbas kerdd dafod** R (i).4; **disgybl sbâs kerdd dafod** Y.46; **disgybl ysbâs cerdd dafawd** I⁽¹⁾.12; **disgybl yspâs cerdd dafawd** LL⁽¹⁾.73; **disgybl ysbas kerdd dant** N.45; **disgybl spas graddol** A.34, A.36; **disgybl ysbas graddol** B.12, H.40, N.6, N.121, S⁽¹⁾(iii).95, S⁽¹⁾(iii).170, S⁽¹⁾(iii).310; **disgibl ysbas graddol** CH.35, CH.37, CH.101, CH.115; **dysgybl ysbas graddol** D.35, D.37, D.111, E.38, F.29, F.89, F.109, F.122; **discipl spas graddol** FF.25, FF.86, FF.93; **dyscybl yspas gradhol** L.202; **dysgybl yspâs gradhawl** PH.98; **dyscybl yspâs gradhol** PH.225; **dyscybl yspâs gradhawl** PH.239; **dyscybl ysbas graddol** R (i).25, R (i).27; **disgybl o sbâs graddol** Y.66; **disgybl ysbâs graddol** I⁽¹⁾.99; **disgybl yspas graddol** I⁽¹⁾.91, LL⁽¹⁾.150; **disgybl yspâs graddol** LL⁽¹⁾.157; **disgybl ysbas graddawl** S⁽¹⁾(iii).146; **disgybl ysbas diradd** S⁽¹⁾(iii).166, S⁽¹⁾(iii).307; **disgybl ysbas graddol kerdd dant** N.114; **disgybl ysbas graddol o gerdd davod** H.19; **disgybl ysbas graddol o gerdd dafod** N.132; **disgybl spas heb radd** A.34, A.35; **disgibyl ysbas heb radd** CH.35; **disgibl ysbas heb radd** CH.36, CH.116; **dysgybl ysbas heb radd** D.35, F.27, F.123; **dysgybyl ysbas heb radd** D.36; **discipl spas heb radd** FF.23; **disgybl ysbas heb radd** N.6, S⁽¹⁾(iii).91, S⁽¹⁾(iii).140; **dyscybl yspâs heb râdh** PH.96; **dyscybl ysbas heb radd** R (i).25; **disgybl ysbâs heb râdd** I⁽¹⁾.31; **disgybl yspâs heb radd** LL⁽¹⁾.92; **dyscybl cerdh dabhawd** L.202; **dysgybl heb radd** E.36; **disgybl heb radd** Y.64; *llu.* **disgyblon** A.58, H.254, S⁽¹⁾(i).27, S⁽¹⁾(i).60, S⁽¹⁾(i).103; **disgyblion** B.43,

CH.93, CH.146, CH.158, H.73, N.73, Y.86, I⁽¹⁾.58, LL⁽¹⁾.119, S⁽¹⁾ (iii).132, S⁽¹⁾ (iii).202; **disgiblon** CH.60; **dysgyblon** D.64, D.103, D.129, E.58, F.53, F.85, F.150, F.159, H.188, H.250, N.108, S (i).2; **dysgyblion** D.69; **disciplon** FF.49; **dyscyblion** L.38; **dyscyblon** L.141, L.145, L.245, PH.175; **dysgyblion** N.38; **dyscyblion** R (i).50, R (i).75; **disgyblion disgyblaidd cerdd dafod** LL⁽¹⁾.249/50; **disgyblion disgyblaidd cerdd dant** LL⁽¹⁾.260, LL⁽¹⁾.269; **disgyblion penceirddiaidd cerdd dafod** LL⁽¹⁾.248; **disgyblion pencerddiaidd cerdd dant** LL⁽¹⁾.257/8, LL⁽¹⁾.265/6; **disgyblion spâs cerdd dafod** LL⁽¹⁾.251/2; **disgyblion spas cerdd dant** LL⁽¹⁾.261/2; **disgyblion spâs cerdd dant** LL⁽¹⁾.270/1; **ysbas graddol** H.88

disgybliaeth (safle disgybl) H.234

distain (prif ystiward llys) H.66

disyf berf (gofyn) H.198; **deisybh** PH.308; **deisyf** LL⁽¹⁾.211

diwedd A.91

[diweddu] (gorffen, darfod, terfynu) *3 un. pres./dyf. myn.* **diwedda** N.35

diweirdeb (purdeb moes) Y⁽¹⁾ (ii).59

diwrnod S⁽¹⁾ (iii).405

diwydrwydd Y⁽¹⁾ (ii).60

docdor (athro dysgedig, enillydd y radd uchaf mewn pwnc) N.37; **doctor** LL⁽¹⁾.238

dodi (rhoi, gosod) S⁽¹⁾ (i).123, S⁽¹⁾ (i).126, S⁽¹⁾ (i).148, S⁽¹⁾ (i).149, S⁽¹⁾ (iii).380, S⁽¹⁾ (iii).434, Y⁽¹⁾ (ii).8, Y⁽¹⁾ (ii).18, Y⁽¹⁾ (ii).21, Y⁽¹⁾ (ii).53; *amhers. pres. myn.* **dodir** S⁽¹⁾ (iii).374, Y⁽¹⁾ (ii).63; *3 un. gorff. myn.* **dodes** S⁽¹⁾ (i).1, S⁽¹⁾ (i).151, S⁽¹⁾ (iii).402; *amhers. gorff. myn.* **dodwyd** F.105; **dodpwyd** L.204; *3 un. pres. dib.* **dotto** S⁽¹⁾ (i).77; *amhers. pres. dib.* **dotter** S⁽¹⁾ (i).92; **doder** S⁽¹⁾ (i).100

dodi i máes (gosod allan, llunio) PH.278

doeth enw (gŵr doeth) *llu.* **doethion** A.8, A.51, CH.9, CH.52, D.54, E.7, F.45, FF.41, H.7, H.56, L.129, N.28, N.66, PH.115, R (i).41, Y.38, Y.80, I⁽¹⁾.49, LL⁽¹⁾.110, LL⁽¹⁾.234, S⁽¹⁾ (iii).198, S⁽¹⁾ (iii).296; **doythion** D.7; **doithion** E.52; **doethon** L.17

doethineb H.179

dogyn (gwerth; cyfran, rhan) A.35, CH.36, D.36, H.17, Y.64; **dogn** B.13, H.87, L.109, S⁽¹⁾ (i).92, S⁽¹⁾ (iii).133; **dognv** N.45

dolvr N.77

dosbarth *enw* (dosbarthiad, trefn, cyfundrefn) B.24, F.40, F.42, H.53, H.196, N.52, N.57, S⁽¹⁾ (iii).46; **dosparth** L.49, L.98, PH.294, LL⁽¹⁾.199, S⁽¹⁾ (i).30, S⁽¹⁾ (i).117, S⁽¹⁾ (iii).108, S⁽¹⁾ (iii).112, S⁽¹⁾ (iii).113, S⁽¹⁾ (iii).195, S⁽¹⁾ (iii).234, S⁽¹⁾ (iii).238, S⁽¹⁾ (iii).273, S⁽¹⁾ (iii).287, S⁽¹⁾ (iii).393, S⁽¹⁾ (iii).398, S⁽¹⁾ (iii).409, S⁽¹⁾ (iii).410, Y⁽¹⁾ (ii).11, Y⁽¹⁾ (ii).12, Y⁽¹⁾ (ii).15, Y⁽¹⁾ (ii).41; **dosbarth y kynghaneddion** A.24, CH.25, R (i).14, Y.54; **dosbarth y cangenyddion** D.24; **dosbarth y kynganeddion** E.25; **dosbarth y kynganyddion** F.16; **dosparth y canghaneddion** FF.14; **dosbarth y kynghaneddion** H.28/9; **dosparth y cyghaneddion** L.98/9, PH.86; **dosbarth y kanganheddion** N.20/1; **dosbarth y cynganeddion** I⁽¹⁾.21; **dosparth y cynghaneddion** LL⁽¹⁾.82; **dosparth y mesûr** FF.35; **dosparth y mesur** I⁽¹⁾.43/4, LL⁽¹⁾.104; **dosbarth y mesvrau** N.20; **dosparth y mesurau** PH.110; **dosparth yr holl fesureu** S⁽¹⁾ (iii).279; **llu. dosparthêu** FF.38; **dosparthau** PH.112, I⁽¹⁾.46, LL⁽¹⁾.107, S⁽¹⁾ (i).94, S⁽¹⁾ (iii).229, S⁽¹⁾ (iii).291, (iii).313, S⁽¹⁾ (iii).387; **dospartheu** S⁽¹⁾ (iii).333

[**dosbarthiad**] (trefniad, rheolaeth) *llu. dosparthiadau* S⁽¹⁾ (iii).291, S⁽¹⁾ (iii).363, S⁽¹⁾ (iii).388; **dosparthiadeu** S⁽¹⁾ (iii).333

dosbarthlyfr F.40

dosbarthv (trefnu, gwahaniaethu (rhwng), didoli) A.42, CH.49, H.46, N.9, N.17, N.56, N.63, R (i).39, Y.72, Y.77; **dosbarthu** A.48; **dosbarthu** D.51, I⁽¹⁾.39; **dosparthv** L.125; **dosparthu** PH.105, LL⁽¹⁾.100, S⁽¹⁾ (i).107, S⁽¹⁾ (iii).349; **dosbarth** B.18, CH.44, D.44, E.44, E.49, F.37, F.40, R (i).33; **dosparth** FF.32, FF.37, L.117, PH.292, I⁽¹⁾.45, LL⁽¹⁾.106, LL⁽¹⁾.197, S⁽¹⁾ (iii).289

drwc (drygioni, pechod, trosedd) S (i).27

[**drygddefod**] (defod neu arfer drwg) *llu. drygddefodau* S⁽¹⁾ (iii).185

duchan (dychan, gogan, cerdd wawdlyd) LL⁽¹⁾.282; **dychan** Y⁽¹⁾ (ii).42

dvgwyl (dydd gŵyl, cylchwyl grefyddol i ddathlu rhyw ddigwyddiad pwysig neu i goffâu sant neu fynach) N.115

duw (dydd) L.47, L.48; **dwv** L.47, N.115

dwbled (dilledyn yn ffithio'n dynn am ran uchaf y corff ac a wisgid gynt â llewys neu'n ddilewys, siercyn, crysbais) CH.105, F.113, H.241

dwfr (dŵr) H.199

dwned (llyfr gramadeg) W.48

- dwyn** (arwain) A.46, B.21, CH.47, CH.134, D.48, D.120, E.47, F.138, H.49, L.123, L.235, R (i).36, Y.75
- dwyn** (cymryd neu gipio ymaith) A.72, A.77, B.82, B.88, CH.74, CH.80, CH.144, D.83, D.90, D.127, E.72, E.78, F.67, F.73, F.148, FF.63, FF.68, H.125, H.131, L.53, L.163, L.175, L.242, N.84, N.98, PH.39, PH.194, PH.201, R (i).63, S (i).15, S (i).21, Y.11, Y.101, Y.105, I⁽¹⁾.69, I⁽¹⁾.74, LL⁽¹⁾.39, LL⁽¹⁾.129, LL⁽¹⁾.135, S⁽¹⁾ (i).57, S⁽¹⁾ (i).137, S⁽¹⁾ (iii).66, S⁽¹⁾ (iii).215, S⁽¹⁾ (iii).246, S⁽¹⁾ (iii).419
- dwyn** (gwneud, cyflawni, peri (dod neu fod)) A.74, A.84, B.95, CH.77, CH.86, D.86, E.75, E.84, F.69, F.78, FF.65, FF.74, H.138, L.183, N.100, N.102, PH.197, R (i).65, R (i).70, S (i).17, S (i).28, Y.103, Y.112, I⁽¹⁾.71, I⁽¹⁾.81, LL⁽¹⁾.141, S⁽¹⁾ (i).144, S⁽¹⁾ (iii).248; 3 *llu. pres. myn. dugynt* S⁽¹⁾ (iii).55
- dwyn** (olrhain) CH.119, CH.120, D.112, D.114, F.125, F.127, L.229, N.137, Y.130
- dwyn** (cludo, cario; meddiannu, bod yn berchen ar) CH.120, D.113, F.126, PH.267, PH.301, Y.131, LL⁽¹⁾.172, LL⁽¹⁾.205; 3 *un. pres./dyf. myn. dwg* S⁽¹⁾ (iii).127, S⁽¹⁾ (iii).376, Y⁽¹⁾ (ii).62
- [**dwyn**] (dod (â)) H.199; 3 *un. gorb. myn. dygasai* I⁽¹⁾.5
- dwyn...i benn** (cyflawni) CH.142, F.146; **dwyn...y ben** D.134; **dwyn...i ben** L.250/1
- dyblv** CH.105, H.240, L.65; **dybly** F.113; **dyblu** PH.319, LL⁽¹⁾.219
- dychanv** (goganu, gwawdio) L.224; **dychanu** W.36, Y.20; *amhers. amherff. myn. dychênid* PH.50; *dychenid* W.38, LL⁽¹⁾.51; *dychanid* Y.22; 3 *un. pres. dib. dychano* L.224; *amhers. pres. dib. dychaner* L.64
- dychmygv** A.80, B.91, CH.82, D.92, E.80, F.75, H.134, R (i).67, S (i).24, Y.108; **dychmvgv** N.87; **dychymygu** PH.204; **dychymic** FF.70; **dechymyc** L.178; **dychymmyg** I⁽¹⁾.77, LL⁽¹⁾.137; **dychymyg** S⁽¹⁾ (i).140, S⁽¹⁾ (iii).220
- dychymic** A.31, B.8, CH.32, D.31, E.32, F.23, FF.21, H.37; **dechymyc** L.105, PH.91; **dychymig** N.32, I⁽¹⁾.28; **dychymmyg** LL⁽¹⁾.89, Y⁽¹⁾ (ii).57; **dychymyg** S⁽¹⁾ (iii).117, S⁽¹⁾ (iii).206, Y⁽¹⁾ (ii).61; *llu. dychmygion* R (i).21; *dychmigion* Y.61
- dydd** A.3, CH.4, D.2, E.2, H.2, W.47, Y.34, LL⁽¹⁾.8, LL⁽¹⁾.10, LL⁽¹⁾.229, LL⁽¹⁾.237, S⁽¹⁾ (iii).26, S⁽¹⁾ (iii).31; **dydh** L.21, L.25, L.72, PH.10, PH.12; **dyd** W.7; *llu. dyddiau* D.109; **dydiav** W.9
- [**dyddiwr**] (cymodwr, cyfryngwr) *llu. dydhwyr* L.186
- [**dyfaliad**] (cerdd ddyfalu) *llu. dyvaliadav* B.73, H.120, H.214

dybhalv (disgrifio unrhyw wthrych drwy ei gymharu â lliaws o bethau tebyg) L.61

dybhâlu (gwatwar, goganu, dychanu, dynwared) PH.41, PH.182; **dyfalu** LL⁽¹⁾.42, S⁽¹⁾ (i).33, S⁽¹⁾ (i).132

dyvod (dyfod, dod) B.46, CH.145, H.76, H.118, H.120, H.155, W.45; **dyfod** D.128, Y.30, LL⁽¹⁾.26, LL⁽¹⁾.182, LL⁽¹⁾.187, LL⁽¹⁾.215, S⁽¹⁾ (i).124, S⁽¹⁾ (iii).405; **dybhod** L.243, PH.26, PH.275, PH.280, PH.314; **dowad** F.149, N.124, N.126; *3 un. pres./dyf. myn. daw* CH.124, D.115, E.107, F.128, H.145, L.226, PH.318, Y.128, LL⁽¹⁾.219; *3 llu. pres./dyf. myn. dôn* PH.317; **dont** LL⁽¹⁾.218; *3 un. gorberff. myn. S⁽¹⁾ (iii).242; 3 un. pres. dib. del* A.70, B.80, CH.72, CH.76, CH.109, D.81, D.85, E.70, E.75, F.65, F.116, FF.61, FF.65, H.123, H.128, L.159, L.165, L.168, L.170, N.100, N.135, R (i).61, R (i).65, S (i).17, S (i).42, I⁽¹⁾.67, LL⁽¹⁾.127, S⁽¹⁾ (i).34, S⁽¹⁾ (i).107, S⁽¹⁾ (iii).240; **dêl** PH.192, PH.197, PH.229, Y.99, Y.103; **delo** CH.122, PH.299, PH.307, PH.310, I⁽¹⁾.71, LL⁽¹⁾.131, LL⁽¹⁾.210, LL⁽¹⁾.213, S⁽¹⁾ (iii).248, S⁽¹⁾ (iii).340, S⁽¹⁾ (iii).352; **dêlo** PH.189; *3 llu. pres. dib. delont* A.90, CH.93, D.103, E.90, F.85, FF.80, H.251, N.108, PH.215, R (i).76, S (i).13, S (i).35, Y.119; **delon** B.85, N.96; *amhers. pres. myn. deler* LL⁽¹⁾.183; *3 un. amherff. myn. delei* PH.276; *3 llu. amherff. dib. delynt* W.5; *3 un. gorff. myn. doeth* H.166, N.150, Y.24; **daeth** PH.273, LL⁽¹⁾.180, S⁽¹⁾ (iii).19; *3 llu. gorff. myn. daethant* S⁽¹⁾ (iii).3, S⁽¹⁾ (iii).12, S⁽¹⁾ (iii).22; *3 un. gorb. myn. daethai* S⁽¹⁾ (iii).244; *3 un. gorchm. doed* H.118

[**dyfod i glawr**] **delo i glawr** PH.189

dygiawdr (dygwr, cludwr) CH.133, D.119, F.137, H.155, H.163, L.234

[**dyly**] (bod yn rhwymedig (i wneud peth)) *3 llu. pres. myn. dylant* A.84, CH.86, D.96, D.99, E.84, F.81, FF.74, Y.112, I⁽¹⁾.81, LL⁽¹⁾.141; *3 un. amherff. myn. dyly* A.16, A.19, A.23, A.28, A.39, A.43, A.45, A.52, B.5, B.12, B.16, B.20, CH.17, CH.20, CH.24, CH.29, CH.38, CH.40, CH.42, CH.44, CH.46, CH.98, CH.102, CH.105, CH.126, CH.127, D.16, D.19, D.23, D.28, D.40, D.42, D.45, D.47, D.55, E.15, E.19, E.24, E.29, E.38, E.40, E.42, E.45, E.46, E.53, E.108, F.6, F.20, F.34, F.107, F.113, F.131, FF.4, FF.8, FF.13, FF.18, FF.25, FF.27, FF.30, FF.33, FF.42, H.19, H.27, H.32, H.34, H.40, H.42, H.44, H.47, H.48, H.57, H.76, H.167, H.240, L.89, L.92, L.97, L.102, L.112, L.115, L.118, L.120, L.130, L.183, L.186, L.192, L.194, L.199, L.201, L.220, L.224, L.236, PH.74, PH.79, PH.88, PH.98, PH.100, PH.103, PH.107, PH.116, PH.288, PH.293, PH.294, PH.295, PH.297, PH.300, PH.305, PH.307, PH.309, R (i).94, S (i).28, Y.129, LL⁽¹⁾.193, LL⁽¹⁾.197, S⁽¹⁾ (i).81, S⁽¹⁾ (i).85, S⁽¹⁾ (iii).41, S⁽¹⁾ (iii).46, S⁽¹⁾ (iii).48, S⁽¹⁾ (iii).95, S⁽¹⁾ (iii).99, S⁽¹⁾ (iii).105, S⁽¹⁾ (iii).111, S⁽¹⁾ (iii).194, S⁽¹⁾ (iii).254, S⁽¹⁾ (iii).268, S⁽¹⁾ (iii).271, S⁽¹⁾ (iii).276, S⁽¹⁾ (iii).279, S⁽¹⁾ (iii).283, S⁽¹⁾ (iii).285, S⁽¹⁾ (iii).293, S⁽¹⁾ (iii).298, S⁽¹⁾ (iii).332, S⁽¹⁾ (iii).333, S⁽¹⁾ (iii).337, S⁽¹⁾ (iii).345, S⁽¹⁾ (iii).350, S⁽¹⁾ (iii).364; **dylv** L.65, N.26, S (i).21; **dylu** PH.55, PH.56, LL⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.198, LL⁽¹⁾.204, LL⁽¹⁾.212; **dyle** A.36, D.116, F.29, F.31, F.38, F.46, F.96, N.8, N.13, N.48, N.50, N.54, N.67, N.74, N.111, N.129, N.138, R (i).4, R (i).8, R (i).13, R (i).18, R (i).27, R (i).29,

R (i).31, R (i).35, R (i).42, R (i).87, R (i).92, R (i).96, Y.22, Y.58, Y.66, Y.72, Y.74, Y.81, I⁽¹⁾.51; **dylai** B.4, B.14, B.46, B.95, CH.53, CH.108, F.10, F.15, F.115, F.130, H.138, H.238, Y.46, Y.49, Y.53, I⁽¹⁾.12, I⁽¹⁾.20, I⁽¹⁾.25, LL⁽¹⁾.5, LL⁽¹⁾.81, LL⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.86, S⁽¹⁾(i).35, S⁽¹⁾(i).77, S⁽¹⁾(i).117, S⁽¹⁾(iii).119, S⁽¹⁾(iii).122, S⁽¹⁾(iii).124, S⁽¹⁾(iii).189, S⁽¹⁾(iii).341, Y⁽¹⁾(ii).10, Y⁽¹⁾(ii).31, Y⁽¹⁾(ii).46, Y⁽¹⁾(ii).49, Y⁽¹⁾(ii).52, Y⁽¹⁾(ii).58; **dylvei** L.19, PH.7, S⁽¹⁾(iii).17; **dylvai** W.38; **dylav** N.18, N.29, N.40, N.58, N.131; **dylau** LL⁽¹⁾.210; **dylae** I⁽¹⁾.16, I⁽¹⁾.34, I⁽¹⁾.37, I⁽¹⁾.41, LL⁽¹⁾.77, LL⁽¹⁾.200, LL⁽¹⁾.202, LL⁽¹⁾.208; *3 llu. amherff. myn.* **dylynt** B.97, S⁽¹⁾(iii).327; **dylent** N.102, R (i).69; **dylyent** PH.207, PH.209; **dylaint** S⁽¹⁾(iii).227; *amhers. amherff. myn.* **dylid** B.27, N.127, R (i).86, S⁽¹⁾(i).20, S⁽¹⁾(iii).71, S⁽¹⁾(iii).167, S⁽¹⁾(iii).184, S⁽¹⁾(iii).425; **dylit** S⁽¹⁾(i).62, S⁽¹⁾(i).65, S⁽¹⁾(i).67, S⁽¹⁾(i).129, S⁽¹⁾(iii).235, Y⁽¹⁾(ii).25, Y⁽¹⁾(ii).26

dyn B.51, H.81, H.99, S⁽¹⁾(iii).207; *llu. dynion* Y⁽¹⁾(ii).18, Y⁽¹⁾(ii).53

dynwarded (efelychu; gwawdio, gwatwar) A.65, A.80, B.91, E.66, E.80, L.56, L.177, R (i).67, S (i).9, S (i).24, Y.94, Y.108, I⁽¹⁾.62, I⁽¹⁾.77, LL⁽¹⁾.42, LL⁽¹⁾.122, LL⁽¹⁾.137, S⁽¹⁾(i).33, S⁽¹⁾(i).132, S⁽¹⁾(iii).205, S⁽¹⁾(iii).219; **danwarded** B.76, CH.67, CH.82, D.76, D.92, F.60, F.75, FF.70, H.113, H.134, N.87, N.92, W.30; **dânwarded** FF.56; **dynwâred** PH.41; **danwâred** PH.182, PH.203

dyri (cerdd ar fesur rhydd wedi ei hacennu'n rheolaidd ac iddi weithiau gyffyrddiadau cynganeddol, baled, telyneg) LL⁽¹⁾.280; *llu. dyriau* Y⁽¹⁾(ii).9

[**dyrnod**] (ergyd drom, trawiad) *llu. dyrnodieu* PH.306; **dyrnodiau** LL⁽¹⁾.209, S⁽¹⁾(iii).368

[**dyrru**] (peri anghydfod) *3 llu. pres. dib. dyrron* L.180

dysg A.90, H.179, L.109, N.109, Y.119, S⁽¹⁾(i).72, S⁽¹⁾(iii).124, Y⁽¹⁾(ii).65; **dysc** CH.93, D.103, E.91, F.85, FF.80, H.168, H.251, L.244, PH.215; **disc** S (i).35, S (i).42

dysgawdr (athro) N.37

dysgrebo (disgrifio) N.138

dysgu A.10, A.31, A.52, B.49, D.11, D.31, D.55, I⁽¹⁾.28, I⁽¹⁾.51, LL⁽¹⁾.89, LL⁽¹⁾.112, S⁽¹⁾(i).27, S⁽¹⁾(i).104, S⁽¹⁾(iii).118, S⁽¹⁾(iii).133, S⁽¹⁾(iii).189, S⁽¹⁾(iii).232, S⁽¹⁾(iii).237, Y⁽¹⁾(ii).35; **dysgv** B.8, B.27, B.49, B.63, B.65, CH.12, CH.32, CH.54, E.32, F.46, H.10, H.21, H.37, H.57, H.79, H.99, H.101, H.149, H.170, H.202, N.33, N.67, N.75, R (i).21, R (i).42, Y.41, Y.61, Y.81; **dyscv** E.9, E.53, L.83, L.106, L.130, L.245; **dysgy** F.23; **dyscu** FF.21, PH.91, PH.116, S⁽¹⁾(i).139; **dyscû** FF.42; **dysgû** H.254; *3 un. pres./dyf. myn.* **dysg** F.89, N.121, N.123, N.125, I⁽¹⁾.99, I⁽¹⁾.100, I⁽¹⁾.101, LL⁽¹⁾.157, LL⁽¹⁾.158, LL⁽¹⁾.160, S⁽¹⁾(iii).166, S⁽¹⁾(iii).170, S⁽¹⁾(iii).173, S⁽¹⁾(iii).176; **dysc** FF.93, FF.95, FF.97, PH.239, PH.242, PH.245; *3 llu. pres./dyf. myn.* **dysgant** A.79, CH.81, E.79, N.86, Y.107; **dyscant** FF.69, PH.202,

R (i).66; 3 un. amherff. myn. dysgai F.47; 3 llu. gorff. myn. dysgasant H.13; 3 llu. gorbérff. myn. dysgasent H.107; 3 un. pres. dib. dysgo F.92, F.94, H.218, S⁽¹⁾ (i).73; dysco L.131; 3 llu. pres. dib. dysgon B.90, F.74; dysgont D.91, H.133, S (i).23, I⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.136, S⁽¹⁾ (iii).218; dyscont L.176; amhers. pres. dib. dysger A.53, B.28, B.29, CH.55, D.56, E.54, H.58, N.68, Y.82, R (i).43, I⁽¹⁾.52, LL⁽¹⁾.113, S⁽¹⁾ (iii).192, S⁽¹⁾ (iii).299, S⁽¹⁾ (iii).375; dyscer FF.43, PH.117

dythwn (diwrnod) S⁽¹⁾ (iii).428

dyvndeb (cytundeb, cydsyniad) H.219, H.227

dywedut A.81; dywedyd B.91, CH.83, D.93, FF.70, Y.109, LL⁽¹⁾.137, LL⁽¹⁾.223, S⁽¹⁾ (i).140, S⁽¹⁾ (iii).207, S⁽¹⁾ (iii).220; dovvdvd E.81; doedyd F.40, N.87, N.146, I⁽¹⁾.77; dwedyd F.75, S (i).25; dywedud H.134; dywêdyd PH.204, PH.323; doyydyd R (i).68; doed N.87; 1 llu. pres. myn. doedwn N.44; amhers. pres. myn. doedir N.110; doyydir R (i).98; 3 un. amherff. myn. dywettaï S⁽¹⁾ (iii).396; 1 un. gorff. myn. doydais PH.324; dwedais LL⁽¹⁾.224; amhers. gorff. myn. dywetpwyd CH.118, CH.143, CH.150, D.9, D.108, D.126, L.81, L.241, S⁽¹⁾ (iii).19; dwetbwyd F.147; dywedwyd S⁽¹⁾ (iii).366; 3 un. pres. dib. dywetto A.18, D.18, L.90, PH.77, PH.256, LL⁽¹⁾.166, S⁽¹⁾ (i).64, S⁽¹⁾ (i).129, S⁽¹⁾ (iii).52, S⁽¹⁾ (iii).97, S⁽¹⁾ (iii).143, S⁽¹⁾ (iii).266, S⁽¹⁾ (iii).274, S⁽¹⁾ (iii).307, S⁽¹⁾ (iii).447; dyweto CH.19, FF.7, H.21; doetto E.18; dweto F.9; dwedo F.28, I⁽¹⁾.15, LL⁽¹⁾.76; doeto N.11, N.46, Y.47; doyto R (i).7; 3 llu. pres. dib. dywedyynt B.48, H.78

E

ebargovi (anghofio) H.12; ebargofi H.107

ederyn (aderyn) PH.299; aderyn LL⁽¹⁾.203, S⁽¹⁾ (iii).352

edvryd (adfer, dychwelyd) H.165

[edrych am] (disgwyl) edrychir am R (i).85

eglwys B.82, E.72, F.133, H.125, N.84, N.99, N.154, PH.195, R (i).62, R (i).64, I⁽¹⁾.69, LL⁽¹⁾.130, S⁽¹⁾ (i).137, S⁽¹⁾ (iii).247; ecclwys FF.63; eglwys blwyf A.73, CH.75, D.83, Y.101; eglwys blwy S (i).15

englyn A.17, CH.18, D.17, E.16, F.7, FF.5, FF.9, R (i).5, R (i).8, Y.47, I⁽¹⁾.13, I⁽¹⁾.17, LL⁽¹⁾.74, LL⁽¹⁾.78, LL⁽¹⁾.283, S⁽¹⁾ (iii).365; ynglyn H.20, H.195, H.196, S⁽¹⁾ (iii).96; eghlyn L.93, PH.75, PH.80; englyn prôst PH.296; englyn prost LL⁽¹⁾.200; englyn profest S⁽¹⁾ (iii).341; eghlyn vnawdl vniawn PH.295; englyn unodl union LL⁽¹⁾.200; englyn unodl S⁽¹⁾ (iii).341; llu. englynion A.19, CH.21, D.20, E.20, H.24, Y.50; ynglynion S⁽¹⁾ (iii).100, S⁽¹⁾ (iii).106; englynion unodl union

eirchiad (un sy'n erchi rhodd) LL⁽¹⁾.65, S⁽¹⁾ (iii).162; *llu. eirchieid* PH.64; **eirchiaid** S⁽¹⁾ (i).46

eisiau (angen) S⁽¹⁾ (iii).380

eistedh berf (eistedd; barnu) PH.272; **eistedd** LL⁽¹⁾.179, S⁽¹⁾ (iii).430, S⁽¹⁾ (iii).431; *3 un. amherff. myn. eistêdhei* PH.321; **eisteddei** LL⁽¹⁾.221

eistedd enw (ystum un a fo'n eistedd, sedd) S⁽¹⁾ (i).88, S⁽¹⁾ (i).111

eisteddva (un o gynullïadau'r beirdd gynt) E.1; **eistedva** W.5; **eisteddfa** S⁽¹⁾ (i).35; *llu. eisteddfae* D.65

eisteddfa (eisteddle, sedd, cadair) S⁽¹⁾ (i).35

eisteddvod A.1, B.33, CH.2, CH.3, CH.108, CH.109, CH.127, CH.145, H.1, H.61, H.64, H.161, H.163, H.215, H.252; **isteddvod** D.1; **isteddfod** D.128; **ysteddfod** F.116, F.117, F.131, F.149; **eistedhbhod** L.16, L.19, L.71, L.74, L.242, PH.8; **eisteddfod** Y.32, I⁽¹⁾.4, LL⁽¹⁾.5, LL⁽¹⁾.227, LL⁽¹⁾.228, LL⁽¹⁾.236, LL⁽¹⁾.244, LL⁽¹⁾.272, S⁽¹⁾ (i).7, S⁽¹⁾ (i).11, S⁽¹⁾ (i).16, S⁽¹⁾ (i).23, S⁽¹⁾ (i).34, S⁽¹⁾ (i).65, S⁽¹⁾ (i).91, S⁽¹⁾ (i).108, S⁽¹⁾ (i).111, S⁽¹⁾ (i).127, S⁽¹⁾ (iii).28, S⁽¹⁾ (iii).48, S⁽¹⁾ (iii).254, S⁽¹⁾ (iii).259, S⁽¹⁾ (iii).295, S⁽¹⁾ (iii).323, S⁽¹⁾ (iii).336, S⁽¹⁾ (iii).339, S⁽¹⁾ (iii).341, S⁽¹⁾ (iii).344, S⁽¹⁾ (iii).356, S⁽¹⁾ (iii).375, S⁽¹⁾ (iii).377, S⁽¹⁾ (iii).406, S⁽¹⁾ (iii).438, S⁽¹⁾ (iii).440, S⁽¹⁾ (iii).442, S⁽¹⁾ (iii).446, Y⁽¹⁾ (ii).11, Y⁽¹⁾ (ii).31, Y⁽¹⁾ (ii).64; **geisteddfod** S⁽¹⁾ (i).63; *llu. eisteddfodav* CH.158; **ysteddfodav** F.160; **eisteddvodav** H.189; **eistedhbhodev** L.142; **eisteddfodau** LL⁽¹⁾.291; **eisteddfodeu** S⁽¹⁾ (iii).14, S⁽¹⁾ (iii).436

eisteddle (cartref, trigfan) H.252

[**eisteddwr**] (un sy'n eistedd mewn barn) *llu. eisteddwyr* H.148

elw (budd, lles, proffid) I⁽¹⁾.89, LL⁽¹⁾.149

[**enllibio**] (cyhuddo, athrodi) *3 un. pres. dib. enlhibio* L.225

enmill (cipio (gwobr neu radd mewn eisteddfod); cynyddu mewn (nerth, profiad, gradd, &.); cael neu sicrhau) B.29; **ynill** CH.109, H.104; **ynnill** CH.117, F.117, H.59, H.93; **enill** F.124; *amhers. pres./dyf. myn. enillir* H.161; *3 un. pres. dib. enillo* PH.62; **ynillo** R (i).86; **ennillo** LL⁽¹⁾.63, S⁽¹⁾ (iii).70, S⁽¹⁾ (iii).127, S⁽¹⁾ (iii).436; **ynnillo** LL⁽¹⁾.288; **enillo** S⁽¹⁾ (i).44; *amhers. pres. dib. yniller* H.163

enrhydedh (anrhydedd, urddas, safle) PH.298, **anrhydedd** LL⁽¹⁾.203, S⁽¹⁾ (iii).351

enwi (crybwyll) PH.284, LL⁽¹⁾.191; *amhers. gorff. myn. henwyd* N.22

eos (aderyn sy'n canu'n beraidd) H.178

erchi (ceisio, gofyn) A.62, B.74, CH.64, D.73, E.63, F.57, FF.53, H.110, L.33, L.150, L.158, N.62, N.79, PH.16, PH.63, PH.179, R (i).54, S (i).6, W.14, Y.91, LL⁽¹⁾.14, LL⁽¹⁾.63, S⁽¹⁾ (i).39, S⁽¹⁾ (i).44, S⁽¹⁾ (iii).57, S⁽¹⁾ (iii).155, S⁽¹⁾ (iii).161, S⁽¹⁾ (iii).241; *3 un. pres./dyf. myn. airch* H.118; *eirch* H.118, S⁽¹⁾ (i).112; *3 llu. gorff. myn. archyssont* L.13; *3 un. pres. dib. archo* S⁽¹⁾ (iii).156, S⁽¹⁾ (iii).158; *amhers. pres. dib. archer* H.119

erbhyn (erfyn, deisyfu, taergeisio) L.62; **ervyn** W.34; **erfyn** Y.18; **erbhynneid** PH.47; **erfynniad** LL⁽¹⁾.48; **erfyniad** S⁽¹⁾ (i).32

[**ermyg**] (offeryn) *llu. ermygion* L.162

erw rydd H.222, H.224, H.227, H.228, H.229; **pŭmp erw rydd** H.222

escus (esgus) A.61

esgwier A.4, A.6; **ysgwier** CH.6; **ysgwier** D.5; **ysgweier** H.4; **eisquier** L.77; **ysgwyer** Y.35; **esquier** LL⁽¹⁾.232; *llu. esgweiriaid* LL⁽¹⁾.243

ethryb, o (oherwydd) PH.189

ethrylith (athrylith, medr, talent, celfyddyd) Y⁽¹⁾ (ii).54, Y⁽¹⁾ (ii).57, Y⁽¹⁾ (ii).61

F/V

vacabwnd (crwydryn) A.72, D.83, I⁽¹⁾.69; **backamwnt** E.69; **vackamwnd** E.72; **fakabwnd** F.67; **vagabwnd** FF.60, FF.63; **vakabwns** H.122; **fakabwnt** N.98; **vacabwnt** R (i).60; **facabwnt** R (i).63; **fakymwnt** S (i).12; **fagymwnt** S (i).15; **vakabwnd** Y.98, Y.101; *llu. vacabwndys* A.70; **vakabwnds** CH.72, CH.74; **vacabwns** D.80; **vakabwns** F.64; **fagabwns** N.95

FF/PH

ffair CH.136, D.122, F.140, H.253, S⁽¹⁾ (iii).337; **phair** L.237; *llu. pheiriev* L.188

ffansi (hoffter) H.80

ffidler (perfformiwr ar y crwth tri thant) F.103, LL⁽¹⁾.174; **phidler** PH.253

ffin (dirwy, cosb) A.64, A.75, A.81, B.76, B.85, B.92, CH.66, CH.77, CH.83, D.75,

D.86, D.93, E.65, E.75, E.81, E.83, F.59, F.69, F.76, H.112, H.128, H.135, N.81, N.88, N.90, N.97, N.101, R (i).57, R (i).65, R (i).68, S (i).8, S (i).17, S (i).25, Y.93, Y.103, Y.109, I⁽¹⁾.71, I⁽¹⁾.78, I⁽¹⁾.80, LL⁽¹⁾.131, LL⁽¹⁾.140, S⁽¹⁾ (i).141, S⁽¹⁾ (iii).221, S⁽¹⁾ (iii).225, S⁽¹⁾ (iii).248; **fin** FF.55, FF.65, FF.71, FF.74; **phin** L.152, L.170, L.179; **phîn** PH.181, PH.197, PH.204, PH.207

phonn (ffon, pastwn) PH.306; **ffonn** LL⁽¹⁾.208; **fon** S⁽¹⁾ (iii).367

phorphet (rhywbeth y cyll person ei hawl iddo oherwydd cyflawni rhyw drosedd neu gam) L.23, L.35, L.162, PH.19; **fforffet** W.17, LL⁽¹⁾.17; **fforffed** S⁽¹⁾ (i).42

ffordd (dull, modd, cyfrwng) H.209; *llu.* **ffyrdd** R (i).96

ffrae A.82, FF.77, I⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.139; **ffray** E.82, FF.72; *llu.* **ffraeav** B.93, CH.84, H.136, N.89; **ffrayae** D.94; **phraeeu** PH.205; **ffraie** S (i).26, Y.110; **ffraeeu** S⁽¹⁾ (iii).222; **phraeion** L.180

[ffrwythloni] (gwneud yn ffrwythlon, cyfoethogi) 3 *llu. pres. myn.* **ffrwythlonant** Y⁽¹⁾ (ii).62

G

gadael (caniatáu, goddef) CH.98, Y⁽¹⁾ (ii).11; **gadv** F.108; **gadu** PH.264

gabhael (atafael, eiddo a ddygir ymaith er mwyn gorfodi'r perchennog i roi gwasanaeth neu i dalu dyled) PH.39; **gafael** LL⁽¹⁾.39, S⁽¹⁾ (i).57, S⁽¹⁾ (iii).66, S⁽¹⁾ (iii).420

gafal (gofal) N.38

[gair] (gorchymyn) *llu.* **geiriay** D.9; **geiriav** H.8; **geiriev** L.81

gair (parabl, ymadrodd) L.154, S⁽¹⁾ (i).140, S⁽¹⁾ (iii).121; *llu.* **geiriau** Y⁽¹⁾ (ii).20

gair (addewid, ymrwymiad, sicrwydd, gosodiad cyfrifol, llw) S⁽¹⁾ (i).64, S⁽¹⁾ (iii).30, S⁽¹⁾ (iii).143, S⁽¹⁾ (iii).447

gair tra gair (gair am air, fesul gair) Y⁽¹⁾ (ii).6

galw (galw, enwi) F.102; 3 *un. pres. myn.* **geilw** N.1; *amhers. pres. myn.* **gelwir** CH.112, F.3, F.119, H.171, PH.267, PH.304, R (i).92, LL⁽¹⁾.172, LL⁽¹⁾.207, S⁽¹⁾ (iii).126, Y⁽¹⁾ (ii).1

galw (gwahodd, gwysio) LL⁽¹⁾.286

gallu *berf* (medru) A.32, D.32, D.125, D.134, F.24, I⁽¹⁾.29, LL⁽¹⁾.90; **gallv** CH.33,

CH.142, E.33, R (i).22; **gally** F.146; **gallû** FF.22; **galhv** L.106, L.185, PH.92; **galhu** PH.92, PH.264; **gallel** F.146; **galhel** L.250; *3 un. pres./dyf. myn.* **gall** B.49, B.59, B.72, CH.109, CH.135, D.121, F.116, H.79, H.80, H.81, H.92, H.119, H.152, H.205; *3 llu. pres./dyf. myn.* **gallant** S⁽¹⁾ (iii).16; *amhers. pres./dyf. myn.* **gellir** A.18, A.36, B.47, CH.19, CH.37, CH.107, CH.144, D.18, D.37, D.127, E.18, E.37, F.9, F.28, F.115, F.148, FF.7, FF.24, H.18, N.3, N.11, N.46, N.47, R (i.7, R (i).26, Y.48, Y.65, I⁽¹⁾.15, I⁽¹⁾.32, LL⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.191, S⁽¹⁾ (i).20, S⁽¹⁾ (i).64, S⁽¹⁾ (i).130, S⁽¹⁾ (iii).14, S⁽¹⁾ (iii).92, S⁽¹⁾ (iii).97, S⁽¹⁾ (iii).142, S⁽¹⁾ (iii).144, S⁽¹⁾ (iii).167, S⁽¹⁾ (iii).183, S⁽¹⁾ (iii).266, S⁽¹⁾ (iii).308, S⁽¹⁾ (iii).358, S⁽¹⁾ (iii).445, S⁽¹⁾ (iii).447, Y⁽¹⁾ (ii).9; **gallir** H.21; **gelhir** L.90, L.110, L.242, PH.77, PH.97, PH.221, PH.284; *3 un. amherff. myn.* **gallai** H.158, N.132; *amhers. amherff. myn.* **gellid** H.77, W.15, S⁽¹⁾ (iii).31; **gelhid** L.33; *3 un. pres. dib.* **gallo** H.126; *3 llu. pres. dib.* **gallont** LL⁽¹⁾.285; *amhers. pres. dib.* **galler** A.11, CH.12, D.11, E.10, H.11, N.12, Y.41, Y.62, S⁽¹⁾ (iii).123, S⁽¹⁾ (iii).166, S⁽¹⁾ (iii).176; **galher** L.84; *3 llu. amherff. dib.(?)* **gellynt** S⁽¹⁾ (iii).419

gallu enw (modd neu gyflwr abl (i wneud rhywbeth), medr) S⁽¹⁾ (iii).230

glythineb (trachwant am fwyd a diod) L.60, PH.45, LL⁽¹⁾.45, S⁽¹⁾ (i).83, S⁽¹⁾ (iii).84, Y⁽¹⁾ (ii).56; **glothineb** W.33, Y.17

gobr (gwobr, tâl, rhodd) S⁽¹⁾ (i).136; *llu.* **gobreu** PH.51, LL⁽¹⁾.52, S⁽¹⁾ (iii).67

gochel (osgoi) A.21, A.24, B.1, CH.22, CH.25, D.21, D.24, E.22, E.25, F.13, F.16, FF.11, H.25, H.29, L.94, L.99, N.15, N.23, PH.82, PH.86, R (i).11, R (i.14, Y.51, Y.54, I.18, I.21, LL.79, LL.82, S (iii).101, S (iii).108

godart (gobled, diodlestr pridd, cwpan) LL⁽¹⁾.289

godineb (anffyddlondeb mewn priodas, un o'r saith bechod marwol) W.33, Y.17, Y⁽¹⁾ (ii).56

godhebh (dioddef, caniatáu, bod yn fodlon (i)) PH.322; **goddef** LL⁽¹⁾.223, S⁽¹⁾ (iii).184

goddiwes (ennill) H.209

gof (gweithiwr neu grefftwr mewn metel, yn enwedig haearn) H.217, W.13; **gobh** L.30

gofram (pwff, sarhad, dirmyg) F.104, N.148, Y.16, LL⁽¹⁾.38, LL⁽¹⁾.44, S⁽¹⁾ (i).82, S⁽¹⁾ (iii).83; **gobhram** L.58, L.59, PH.38, PH.44; **govram** W.32

gofyn berf (gofyn, ymofyn (ynghylch), erchi) B.46, S (iii).373; **govyn** H.76, H.156; **gobhyn** L.201, L.226; **govfn** N.79; *amhers. pres. dib.* **govynner** CH.126, H.146; **govfynner** D.116, R (i).55; **govfyn** F.130; *3 un. gorchm.* **govfynned** S⁽¹⁾ (iii).369

- gofyn berf** (hawlio, galw (am)) F.116; **govyn** CH.109; *amhers. amherff. myn. gofynnid* S⁽¹⁾ (iii).8
- gofyn enw** (galw) S⁽¹⁾ (iii).187
- gofyn enw** (arch, deisyfiad, cais) Y⁽¹⁾ (ii).47
- gogan** (dirmyg, gwawd, dychan) S⁽¹⁾ (iii).433, S⁽¹⁾ (iii).435
- gogangerdd** (cerdd ddychan) LL⁽¹⁾.282, S⁽¹⁾ (iii).218, Y⁽¹⁾ (ii).50
- goganv** (dychanu, gwawdio) A.80, B.91, CH.82, E.80, F.74, H.134, L.177, R (i).67, Y.108; **gogany** D.92; **goganu** Y⁽¹⁾ (ii).51
- [gogynhwysiad]** (cynnwys (?), yr hyn a gynhwysir (?)) *llu. gogynwysiadav* N.61
- golevad** (golau (?)) A.72, B.82, CH.75, E.72, H.125, R (i).62, R (i).64, S (i).15, Y.101; **goleyad** D.83; **goleuad** PH.195, S⁽¹⁾ (i).137
- golwc** (ymddangosiad, gwedd) B.47, B.48, H.77, H.79
- golwc** (hoffter) H.80
- gorav enw** (y (peth/un) gorau) F.114, H.241; **goreu** PH.315, S⁽¹⁾ (iii).423
- gorchest** (camp) S⁽¹⁾ (iii).418, Y⁽¹⁾ (ii).42
- gorchest y beirdd** (yng ngeiriau John Morris-Jones, *CD*, t. 350, “Nid yw “gorchest y beirdd” ond rhupunt hir cwta, 4, 4, 4, 3, o ddiwedd englyn garr hir [...], wedi ei gaethiwo fel hyn: pob dwy sillaf o’r deuddeg cyntaf yn odli bob yn ail; pob pedair o’r deuddeg hyn yn gynghanedd groes, a’r saith olaf yn groes hefyd.”) CH.27; **gorchest y beirdd** L.101
- gorchymyn berf** (rhoi gorchymyn, deddfu) A.69, D.80, E.69, F.62, F.64, FF.60, L.158, PH.190, R (i).58, R (i).60, S (i).12, W.44, Y.29, Y.98, I⁽¹⁾.66; **gorchymvn** CH.71, N.86, N.95; **gorchymmyn** LL⁽¹⁾.25, LL⁽¹⁾.126, LL⁽¹⁾.282; *3 un. gorff. myn. gorchmynodd* F.137; *3 llu. gorff. myn. gorchmynnasont* PH.276, LL⁽¹⁾.183; *3 un. pres. dib. gorchmynno* CH.133; **gorchmyno** D.119; **gorchmynno** L.234
- gorchymyn enw** (yr hyn a orchmynnir, deddf, ordor, siars) L.21, PH.9, W.7, LL⁽¹⁾.7, S⁽¹⁾ (iii).30, S⁽¹⁾ (iii).200, S⁽¹⁾ (iii).202, S⁽¹⁾ (iii).260, S⁽¹⁾ (iii).354
- gordderchedd** (anniweirdeb, traserch) Y⁽¹⁾ (ii).28, Y⁽¹⁾ (ii).43
- gordherchgerdh** (cân serch) L.62, PH.47; **gordderchgerdd** Y.18, LL⁽¹⁾.47, S⁽¹⁾ (i).31

gordherchv (caru, mynegi ei serch wrth) L.169

gorvedd (gorwedd, bod neu barhau mewn cyflwr neilltuol, yn enwedig un sy'n awgrymu angof, diffyg defnydd o beth, diymadferthedd) CH.132; **gorwedd** D.118, F.136; **gorwedh** L.233

[**gorfod**] *berf* (bod yn rhaid) 3 *un. pres./dyf. myn.* **gorbhydh** PH.240, PH.243

gorfod enw (rheidrwydd (?)) S⁽¹⁾ (iii).60

gorphen (gorffen, dwyn i ben, diweddu) LL⁽¹⁾.24, S⁽¹⁾ (iii).402

gorffwysua (gorffwysle, lleoliad (?)) A.49; **gorffwysva** B.25, CH.50, D.51, E.50, F.43; **gorffwyssfa** H.54, Y.78; **gorphwysbha** L.126; **gorffwysfa** R (i).39; *llu.* **gorphwysbhaev** L.122;

[**gorffwysfa**] (gorffwysfan, gorffwysle) *llu.* **gorphwysfaeodd** S⁽¹⁾ (iii).130

gorphwysiad (rhaniad naturiol ar ganol llinell o farddoniaeth, yn enwedig yn y mesurau caeth (?)) FF.39, I⁽¹⁾.47, LL⁽¹⁾.108, S⁽¹⁾ (iii).292; **gorffwysiad** N.64; **gorphwysiad** PH.113

gorffwysle (gorffwysfan) CH.132, D.118, F.136; **gorffwysle** H.166; **gorphwysle** L.233

gormes (gorthrwm, gormod (?)) S⁽¹⁾ (i).19, S⁽¹⁾ (i).42, S⁽¹⁾ (i).86

gormes (pla, baich) S⁽¹⁾ (i).80

gormodd (gormod) A.87, CH.90, F.82; **gormod** B.98, D.100, E.88, FF.78

gorssedd (llys, cynulleidfa, cynulliad) B.46; **gorsedd** H.76, LL⁽¹⁾.218, S⁽¹⁾ (iii).427; **gorsedh** PH.317

gosod (sefydlu) F.159, H.190, L.142

gosod (cyhoeddi (?)) H.254

[**gosod**] (trefnu) 3 *un. gorff. myn.* **gossodes** L.5

[**gosod**] (rhoi, cyflwyno) 3 *un. gorff. myn.* **gossodes** L.8

gosod (rhoi peth (ar neu mewn lle penodol)) N.141

[**gosod**] (rhoi, dod) 3 *llu. gorff. myn.* **gossodassant** S⁽¹⁾ (iii).5

gosod yn iawn (cywiro, perffeithio) A.53, F.47, FF.43, N.68, R (i).43, I⁽¹⁾.51/2,

LL⁽¹⁾.112/3, S⁽¹⁾ (iii).191/2, S⁽¹⁾ (iii).342; **gossod yn iawn** CH.54, D.55/6, E.54, H.58, L.131, PH.117, PH.296; **gossod yn jawn** LL⁽¹⁾.201; **gossod yn vnion** Y.82

gossod (sefydlu) CH.157, D.66, F.159

gostec (*genre cerdd dant*) F.35, F.39, FF.31, FF.34, PH.105, PH.109, PH.289; **gosdeg** N.55, N.60, I⁽¹⁾.39, I⁽¹⁾.42; **gosteg** Y.71, LL⁽¹⁾.100, LL⁽¹⁾.103, LL⁽¹⁾.194, S⁽¹⁾ (iii).278, S⁽¹⁾ (iii).285, S⁽¹⁾ (iii).347; *llu. gostegion* A.38, B.13, CH.39, D.39, H.41, H.203, R (i).28, Y.67; **gosdegion** E.39

gostec (tawelwch) PH.318; **gosteg** LL⁽¹⁾.218, S⁽¹⁾ (i).120, S⁽¹⁾ (iii).427

[**gosteg**] (cyfres gysylltiedig o englynion) *llu. gostegion* CH.105, F.113

gosteg (datganiad neu rybudd cyhoeddus (?)) S⁽¹⁾ (i).123, S⁽¹⁾ (iii).395, S⁽¹⁾ (iii).403, S⁽¹⁾ (iii).444

gostwng (gollwng i lawr, tynnu i lawr) R (i).86

gosymdheith (cynhaliaeth, buchedd) L.219

gradd (statws bardd neu gerddor yng nghyfundrefn y gwŷr wrth gerdd) A.10, A.14, A.44, A.60, B.4, B.13, B.29, B.41, B.53, B.67, CH.11, CH.15, CH.62, CH.95, CH.107, CH.108, CH.117, CH.139, CH.140, CH.142, CH.154, CH.155, D.10, D.14, D.45, D.60, D.62, D.72, D.86, D.104, D.116, D.125, D.132, D.134, E.9, E.13, E.45, E.61, E.89, E.92, E.104, E.108, F.90, F.91, F.93, F.95, F.105, F.106, F.115, F.124, F.143, F.144, F.146, F.156, FF.23, FF.51, FF.94, FF.96, FF.98, H.9, H.13, H.17, H.22, H.33, H.59, H.71, H.84, H.88, H.89, H.92, H.94, H.104, H.108, H.146, H.151, H.157, H.158, H.185, H.186, H.189, H.201, H.211, H.213, H.215, H.225, H.233, N.3, N.6, N.13, N.19, N.36, N.45, N.77, N.94, N.107, N.122, N.124, N.126, N.132, R (i).26, R (i).34, R (i).74, R (i).86, R (i).87, Y.2, Y.44, Y.73, Y.89, Y.120, I⁽¹⁾.55, I⁽¹⁾.60, I⁽¹⁾.86, I⁽¹⁾.99, I⁽¹⁾.100, I⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.121, LL⁽¹⁾.157, S⁽¹⁾ (i).3, S⁽¹⁾ (i).15, S⁽¹⁾ (i).23, S⁽¹⁾ (i).48, S⁽¹⁾ (i).51, S⁽¹⁾ (i).69, S⁽¹⁾ (i).80, S⁽¹⁾ (i).99, S⁽¹⁾ (i).110, S⁽¹⁾ (i).129, S⁽¹⁾ (iii).79, S⁽¹⁾ (iii).81, S⁽¹⁾ (iii).85, S⁽¹⁾ (iii).91, S⁽¹⁾ (iii).93, S⁽¹⁾ (iii).135, S⁽¹⁾ (iii).137, S⁽¹⁾ (iii).166, S⁽¹⁾ (iii).171, S⁽¹⁾ (iii).174, S⁽¹⁾ (iii).177, S⁽¹⁾ (iii).178, S⁽¹⁾ (iii).179, S⁽¹⁾ (iii).183, S⁽¹⁾ (iii).186, S⁽¹⁾ (iii).256, S⁽¹⁾ (iii).258, S⁽¹⁾ (iii).263, S⁽¹⁾ (iii).299, S⁽¹⁾ (iii).344, S⁽¹⁾ (iii).356, S⁽¹⁾ (iii).379, S⁽¹⁾ (iii).382, S⁽¹⁾ (iii).406, S⁽¹⁾ (iii).411, S⁽¹⁾ (iii).446, S⁽¹⁾ (iii).448; **grad** B.56, B.59, W.19; **gradh** L.23, L.40, L.82, L.118, L.136, L.138, L.148, L.153, L.167, L.171, L.197, L.227, L.240, L.249, L.251; **grâdh** PH.73, PH.95, PH.96, PH.121, PH.177, PH.214, PH.218, PH.240, PH.243, PH.244, PH.246, PH.247; **grâdd** R (i).52, Y.40, LL⁽¹⁾.146, LL⁽¹⁾.158, LL⁽¹⁾.161, S⁽¹⁾ (i).124; *llu. graddav* CH.158, N.110; **gradde** F.159; **gradheu** PH.224, PH.238; **graddau** S⁽¹⁾ (i).37, S⁽¹⁾ (i).101, S⁽¹⁾ (iii).43, S⁽¹⁾ (iii).89, S⁽¹⁾ (iii).182, S⁽¹⁾ (iii).384; **graddeu** S⁽¹⁾ (i).126, S⁽¹⁾ (iii).14, S⁽¹⁾ (iii).262, S⁽¹⁾ (iii).304

- gradd** (yn *ffig.* cam neu ris mewn graddfa neu mewn proses) A.88, CH.91, D.101, S⁽¹⁾ (i).80; **grat** F.83; *llu. gradde* Y.117
- gradd** (statws, teilyngdod) F.50, FF.46; **grâdd** LL⁽¹⁾.116
- gradh** (statws, safle cymdeithasol) L.219
- graddio** (rhoi gradd i) A.10, B.40, CH.11, CH.107, D.10, E.9, F.115, H.70, Y.40; **gradhiaw** L.37; **gradhio** L.83; *amhers. gorff. myn. graddiwyd* LL⁽¹⁾.244; *amhers. pres. dib. gradder* S⁽¹⁾ (i).91, S⁽¹⁾ (iii).140, S⁽¹⁾ (iii).142, S⁽¹⁾ (iii).323
- [**graddio**] (graddoli, dosbarthu) *amhers. pres. myn. greddir* S (iii).301; *amhers. gorff. myn. graddiwyd* A.55, A.56; **graddiwyd** B.24, D.58, D.61, E.56, F.49, FF.45, H.52, H.180, N.70, N.71, N.72, R (i).46, Y.84, Y.85, I⁽¹⁾.54, LL⁽¹⁾.115, LL⁽¹⁾.116; **graddwyd** CH.57, S⁽¹⁾ (iii).300; **gradhiwyd** L.134, L.137, PH.119, PH.120; *amhers. pres. dib. gradder* S⁽¹⁾ (iii).302
- graddio** (urddo (â gradd farddol)) D.65; **gradhiaw** L.141
- gradd wrth gerdd** S⁽¹⁾ (iii).406
- gramadeg** (egwyddorion prydyddiaeth neu fydryddiaeth Gymraeg) A.24, N.20, R (i).14, Y.54, I⁽¹⁾.21; **gramadec** CH.25, E.25, F.16, FF.14, H.28; **grymadeg** D.24; **grammadec** L.98; **grammâdec** PH.86; **grammadeg** LL⁽¹⁾.82
- gras** (ffafr (caredigrwydd, trugaredd, ewyllys da, cwртеisi &c.) Noddwr neu bendefig) L.76
- grod** (grôt, pedair ceiniog gynt) H.200, H.204, H.205, H.246, S⁽¹⁾ (i).39, S⁽¹⁾ (iii).149; **grot** PH.219, I⁽¹⁾.87; **grôt** PH.233, LL⁽¹⁾.147
- grym** (awdurdod, dilysrwydd (mewn cyfraith)) E.3
- gwaed** (yn *ffig.* tylwyth) L.45, PH.313, W.23, Y.6, LL⁽¹⁾.33, LL⁽¹⁾.214, S⁽¹⁾ (i).122; **gwâed** PH.33
- gwahadd enw** (gwahoddiad) B.70; **gwahodd** CH.73, N.97; **gwahawdd** FF.62, H.116, S⁽¹⁾ (iii).243; **gwahodh** L.161; **gwaodd** B.81, H.124; **gwawdd** F.66; **gwadd** E.71, I⁽¹⁾.68; **gwâdd** LL⁽¹⁾.128
- gwahan** (yr aceniad neu'r curiad y mae'n rhaid iddo ddigwydd ar y seithfed, yr wythfed, neu'r nawfed sillaf (sef y sillaf sy'n cynnal y brifodl gyntaf, yn union o flaen y gair cyrch) mewn toddaid byr, gwant; yr hyn sy'n cyfateb i'r aceniad uchod mewn cerdd dant (?); saib, gorffwysfa, toriad, rhaniad) A.49, CH.50, D.51, L.126, N.63, R (i).39, Y.77, I⁽¹⁾.46, LL⁽¹⁾.107; **gohan** FF.38; **gwan** B.24, E.49, H.53; **gwân** PH.112; **gwant** S⁽¹⁾ (iii).291

gwahan (gwahaniaeth) F.37, F.42, FF.32, N.56, PH.106, R (i).95, I⁽¹⁾.39, LL⁽¹⁾.100

gwahanaid (gwahaniaeth) H.172

[gwahaniaeth] (y cyflwr neu'r ffaith o fod yn wahanol) *llu. gwahaniaethau* S⁽¹⁾(iii).286

gwahard (gwahardd, gwrthod caniatáu) B.50; **gwahardd** S⁽¹⁾ (iii).210; *amhers. pres. myn. gwaherddir* S⁽¹⁾ (iii).181, S⁽¹⁾ (iii).185

gwahawdd *berf* (gwahodd, gofyn yn gwrtais (i un) ddod i (le, gwledd, cyfarfod, seremoni, &c.)) A.71, D.82; **gwahadd** B.70; **gwahodd** Y.29, Y.100; **gwahaod** W.43; **gwadd** S (i).14; **gwawdh** PH.193

gwahoddiad LL⁽¹⁾.25, LL⁽¹⁾.227, S⁽¹⁾ (iii).403

gwaith (rhywbeth a wneir neu a wnaed o fwriad drwy ymdrech gorfforol neu feddyliol (e.e. cyfansoddiad llenyddol neu gerddorol), peth a weithir, cynnyrch, cyfansoddiad) A.21, A.50, B.26, CH.23, CH.51, D.21, D.52, E.22, E.51, F.13, F.44, FF.11, FF.40, H.26, H.55, H.169, H.197, L.95, L.127, N.16, N.22, N.33, N.65, PH.83, PH.114, R (i).12, R (i).40, R (i).92, R (i).93, R (i).94, R (i).96, Y.51, Y.79, I⁽¹⁾.18, I⁽¹⁾.48, LL⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.109, S⁽¹⁾ (iii).93, S⁽¹⁾ (iii).102, S⁽¹⁾ (iii).197, S⁽¹⁾ (iii).294, S⁽¹⁾ (iii).342, S⁽¹⁾ (iii).343, S⁽¹⁾ (iii).363, S⁽¹⁾ (iii).365

gwaith (traul egni i gyflawni rhyw orchwyl, ymdrech; cymorth) PH.3, I⁽¹⁾.1, LL⁽¹⁾.2

gwalch (hebog, cudyll, gosog) A.62, CH.64, D.73, E.63, F.57, FF.53, L.151, N.79, PH.179, R (i).54, S (i).6, Y.91

gwan/gwân/gwant (gw. gwahan)

[gwarafun] (gwrthod) *amhers. pres. dib. gorabhûner* PH.64; **gwarafuner** LL⁽¹⁾.65; **gwarafuner** S⁽¹⁾ (i).46, S⁽¹⁾ (iii).162

gwarant (yr hyn sy'n gwarantu neu'n sicrhau, sicrwydd; awdurdod) S⁽¹⁾ (i).125, S⁽¹⁾ (iii).322, Y⁽¹⁾ (ii).31

gwarantu (dilysu, sicrhau, awdurdodi, cadarnhau) S⁽¹⁾ (iii).257, S⁽¹⁾ (iii).258

gwarth (cywilydd; gwaradwydd) PH.189, S⁽¹⁾ (iii).424, Y⁽¹⁾ (ii).8

gwas (gŵr ifanc) L.10

gwas (person a gyflogir gan arall wrth gytundeb i gyflawni dyletswyddau neilltuol yn unol â'i orchmynion, gwasanaethwr) LL⁽¹⁾.212, S⁽¹⁾ (iii).377, S⁽¹⁾ (iii).381, S⁽¹⁾ (iii).382; **gwâs** PH.309

- gwasanaeth** (gwaith a wneir gan was neu weithiwr mewn ufudd-dod ac er lles meist'r neu gyflogwr) H.198, H.200
- gwasanaethu** (cyflawni, arwain) S⁽¹⁾ (i).20
- gwasanathv** (gweini i arall (yn fynych am gyflog neu gynhaliaeth), dwyn bwyd i'r bwrdd) L.191; **gwasanaethu** PH.298, PH.300, LL⁽¹⁾.202, LL⁽¹⁾.204, S⁽¹⁾ (iii).350, S⁽¹⁾ (iii).353
- gwassail** S⁽¹⁾ (i).22
- gwassaw** S⁽¹⁾ (i).22
- gwatwar** (chwerthin am ben, gwawdio, goganu) A.80, B.91, D.92, F.75, FF.56, FF.70, H.134, L.177, N.87, PH.182, PH.203, S (i).24, Y.108, I⁽¹⁾.62, S⁽¹⁾ (iii).205; **gwatwor** CH.82, I⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.136, S⁽¹⁾ (iii).219 **gwattwar** E.80; **gwator** N.92; **gwattor** R (i).67; **gwatŵar** LL⁽¹⁾.122
- gwawdodyn** (un o'r pedwar mesur ar hugain cerdd dafod sy'n cynnwys un cwpled (dau weithiau) o linellau naw sillafog a ddilynir gan doddaid, a'r cwbl yn cynnal yr un brifodl) S⁽¹⁾ (iii).101; **gwawdodyn byr** D.21, E.21, N.15, I⁽¹⁾.17; **gwawdodyn byrr** F.12, FF.10, H.24/5, R (i).11, LL⁽¹⁾.78; **gwawdôdyn byrr** PH.82; **gwawdodyn byrr a hir** L.94; **gwawdodyn hir** D.20, E.22, F.12/13, FF.10, H.25, N.15, R (i).11, I⁽¹⁾.17/18, LL⁽¹⁾.78/9; **gwawdôdyn hir** PH.82; **gwawdodyn hir a byrr** A.20, CH.22; **gwawdodyn hir a byrr** Y.50/1
- gwedh** (ffurf) L.7
- [**gweddu**] 3 *un. pres./dyf. myn.* **gwedd** S⁽¹⁾ (i).34; 3 *un. amherff. myn.* **gweddai** S⁽¹⁾ (i).5, S⁽¹⁾ (iii).407; **gweddei** Y⁽¹⁾ (ii).45; **gweddaint** S⁽¹⁾ (i).78; 3 *un. pres. dib.* **gweddo** S⁽¹⁾ (iii).344, S⁽¹⁾ (iii).448
- gwehelyth** (tylwyth) N.136
- gweithred** F.61, L.155, S⁽¹⁾ (iii).121, Y⁽¹⁾ (ii).38; *llu.* **gweithredoedh** L.50; **gweithrêdoedh** PH.37, PH.260; **gweithredoed** W.25; **gweithredoedd** Y.9, LL⁽¹⁾.37, LL⁽¹⁾.170, S⁽¹⁾ (i).25, S⁽¹⁾ (iii).55, S⁽¹⁾ (iii).64, S⁽¹⁾ (iii).114, S⁽¹⁾ (iii).416
- [**gweld**] 3 *llu. pres./dyf. myn.* **gwelant** B.49, H.80; *amhers. pres./dyf. myn.* **gwelir** S⁽¹⁾ (iii).379; 3 *un. pres. dib.* **gwelo** S⁽¹⁾ (iii).192; 3 *llu. pres. dib.* **gwelont** CH.131, F.135, LL⁽¹⁾.284;
- gwellav** (gwella, gwneud yn well) H.149; **gwellhau** S⁽¹⁾ (iii).395; 3 *llu. pres. myn.* **gwellânt** Y⁽¹⁾ (ii).60; *amhers. gorff. myn.* **gwellhawyd** S⁽¹⁾ (iii).387
- gwers** (llinell fydryddol) Y⁽¹⁾ (ii).21

- gwerth CH.139, F.143, F.146, L.34, L.239, L.251, PH.16, W.15, LL⁽¹⁾.14, S⁽¹⁾ (i).40, S⁽¹⁾ (i).135, S⁽¹⁾ (iii).57, S⁽¹⁾ (iii).159
- gwerthv R (i).79
- [gwestai] (cardotyn) *llu.* gwesteion L.160
- gwestleidiaeth Y⁽¹⁾ (ii).43, Y⁽¹⁾ (ii).44
- gwibiawdr (crwydryn, treigliddyn) PH.194, LL⁽¹⁾.129; *llu.* gwibiodron L.158
- [gwisg] *llu.* gwiscoedh L.33, PH.17; gwisgoed W.15; gwscoedd LL⁽¹⁾.15, S⁽¹⁾ (i).41; gwisgoed S⁽¹⁾ (iii).58, S⁽¹⁾ (iii).157
- gwisgo H.99
- gwisgo allan (= 'to wear out') N.151
- gwlad (talaith, sir, tiriogaeth ac iddi ffiniau pendant ac enw arbennig a chenedl yn byw ynddi) CH.124, D.115, E.107, F.128, H.145, N.101, S (i).17, Y.128, LL⁽¹⁾.65, S⁽¹⁾ (i).5, S⁽¹⁾ (i).26, S⁽¹⁾ (i).30, S⁽¹⁾ (i).46, S⁽¹⁾ (i).150, S⁽¹⁾ (iii).10, S⁽¹⁾ (iii).84, S⁽¹⁾ (iii).162, S⁽¹⁾ (iii).224, S⁽¹⁾ (iii).228, S⁽¹⁾ (iii).445, Y⁽¹⁾ (ii).12; gwlad PH.64, S⁽¹⁾ (i).109; *llu.* gwledydd L.15
- gwledd A.71, A.73, B.80, B.82, CH.73, CH.75, D.81, D.84, E.70, E.73, F.65, F.68, FF.61, FF.64, H.123, H.125, N.96, N.99, R (i).61, R (i).63, S (i).13, S (i).16, Y.99, Y.102, I⁽¹⁾.67, I⁽¹⁾.70, LL⁽¹⁾.26, S⁽¹⁾ (i).112, S⁽¹⁾ (i).125, S⁽¹⁾ (i).126, S⁽¹⁾ (i).138, S⁽¹⁾ (iii).240, S⁽¹⁾ (iii).242, S⁽¹⁾ (iii).247, S⁽¹⁾ (iii).343, S⁽¹⁾ (iii).350, S⁽¹⁾ (iii).374, S⁽¹⁾ (iii).402, S⁽¹⁾ (iii).408, S⁽¹⁾ (iii).422; gwledh L.5, L.13, L.16, L.160, L.165, L.198, PH.26; gwledh PH.26, PH.193, PH.196; gwledd LL⁽¹⁾.22, LL⁽¹⁾.127, LL⁽¹⁾.130; Gwledd Arthur Frenin Ynghaerlleon-ar-Wysc LL⁽¹⁾.21/2; Gwledd Caswallon LL⁽¹⁾.21; Tair Gwledd Ynys Brydain LL⁽¹⁾.21; *llu.* gwledhav L.38; gwledav W.18, W.36; gwleddav Y.20; gwleddau Y⁽¹⁾ (ii).24; gwledhoedh L.159, PH.28, PH.48; gwleddoedd LL⁽¹⁾.28, LL⁽¹⁾.49
- gwnaethur (gwneud, cyflawni, gweithredu, cyflawni gweithred) H.198; gwneuthur PH.266, PH.319, LL⁽¹⁾.220, S⁽¹⁾ (i).156, S⁽¹⁾ (iii).201, S⁽¹⁾ (iii).203; gwneuthvr L.191; gwnythvr N.95; 3 *un. pres./dyf. myn.* gwneiff I⁽¹⁾.70; 3 *un. pres./dyf. myn.* gwna A.74, CH.76, D.85, D.123, E.74, F.69, FF.64, N.100, PH.185, PH.196, R (i).64, S (i).16, Y.102, LL⁽¹⁾.130, S⁽¹⁾ (iii).181, S⁽¹⁾ (iii).247; 3 *llu. pres./dyf. myn.* gwnant F.72, FF.67, L.181, S⁽¹⁾ (iii).215; gwnânt PH.200, S⁽¹⁾ (i).136; gwnan I⁽¹⁾.74; 3 *un. gorff. myn.* gnaeth N.154; 3 *un. pres. dib.* gwnel A.83, B.94, CH.85, D.95, E.83, F.78, FF.73, H.137, L.182, R (i).69, S (i).27, Y.111, I⁽¹⁾.80; gnel N.90; gwnelo PH.206, S⁽¹⁾ (i).51, S⁽¹⁾ (i).74; 3 *llu. pres. dib.* gwnelont A.82, B.93, CH.71, D.80, D.94, E.69, E.82, F.77, FF.60, FF.72, H.122, H.136, N.89, PH.190, PH.205, R (i).60, S (i).26, Y.110, I⁽¹⁾.66, I⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.126, LL⁽¹⁾.139, S⁽¹⁾ (i).132,

S⁽¹⁾ (i).141, S⁽¹⁾ (iii).222, S⁽¹⁾ (iii).224, S⁽¹⁾ (iii).328; *gwnelon* B.79, B.84, F.64, H.127, S (i).12, Y.98; *amhers. gorchm. gwnelel* H.169, S⁽¹⁾ (iii).236

gwneuthur (gwneud, creu, llunio) A.8, A.59, B.37, PH.111, PH.176, I⁽¹⁾.45, I⁽¹⁾.59, LL⁽¹⁾.106, LL⁽¹⁾.120, LL⁽¹⁾.234, LL⁽¹⁾.283, S⁽¹⁾ (i).61, S⁽¹⁾ (iii).134, S⁽¹⁾ (iii).194, S⁽¹⁾ (iii).289; **gwnaethur** B.69, H.7, H.77, H.119, H.168, H.173, H.174, H.195; **gwnaethvr** B.73, H.67, H.167; **gwneuthvr** CH.9, CH.104, CH.105, CH.146, E.7, E.60, L.80, L.245, Y.28, Y.38, Y.88; **gwnythyr** D.7, D.70, D.129; **gwneythyr** F.41, F.54, F.112; **gwneythr** F.113, F.150; **gwneuthûr** FF.37; **gwneûthûr** FF.50; **gwnaethûr** H.101, H.239; **gwneuthur** H.176; **gwnythvr** N.21, N.29, N.62, N.75; **gwneuthvr** R (i).51; **gwneuthvr** S (i).3; **gwnathvr** W.43; *amhers. pres./dyf. myn. gwneir* PH.315, LL⁽¹⁾.216; *3 un. gorff. myn. gwnaeth* F.1, H.174, L.16, L.70, S (i).1, W.40, Y.25, LL⁽¹⁾.19, S⁽¹⁾ (iii).1, S⁽¹⁾ (iii).401; **gwnaethoedd** S⁽¹⁾ (iii).259; *3 llu. gorff. myn. gwnaethont* PH.6, LL⁽¹⁾.4; **gwnaethant** W.2, W.4, S⁽¹⁾ (iii).25; *amhers. gorff. myn. gwnaethbwyd* B.60, H.96, H.174, W.18; **gwnaethpwyd** CH.1, PH.28, LL⁽¹⁾.28, S⁽¹⁾ (iii).385; *3 un. pres. dib. gwnel* A.67, B.65, B.74, B.77, CH.69, D.78, E.67, F.62, FF.58, H.102, H.110, H.115, L.156, N.93, R (i).58, S (i).10, Y.96, I⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.124; **gwnelo** N.38, PH.187, S⁽¹⁾ (iii).208; *amhers. amherff. dib. gwnelid* S⁽¹⁾ (iii).425; *amhers. gorchm. gwnelel* S⁽¹⁾ (iii).299

gwnaethvriawdr (gwneuthurwr, crëwr, lluniwr, awdur, cyfansoddwr) H.172;
gwnaethuriawdr H.173

[**gwneuthur**] *berf gynorthwyol 3 un. pres./dyf. myn. gwna* CH.141, CH.143, D.126, D.133, L.250, S⁽¹⁾ (i).34, S⁽¹⁾ (iii).82, S⁽¹⁾ (iii).430, S⁽¹⁾ (iii).431; *3 llu. pres./dyf. myn. gwnant* S⁽¹⁾ (iii).432; *amhers. amherff. myn. gwneid* PH.48, LL⁽¹⁾.49; **gwnaid** W.36, Y.20; *3 un. gorff. myn. gwnaeth* Y.28; *3 llu. gorff. myn. gwnaethant* S⁽¹⁾ (iii).23; *3 un. pres. dib. gwnel* A.65, CH.67, D.76, E.66, F.60, H.113, L.154, L.168, N.92, S (i).9; **gwnêl** Y.94; *3 llu. pres. dib. gwnelont* S⁽¹⁾ (i).131, S⁽¹⁾ (i).137, S⁽¹⁾ (i).139, S⁽¹⁾ (i).144; *amhers. pres. dib. gwnelel* PH.182; *3 un. gorchmyn. gwnaed* B.76

gwneuthvr (cyflawni, cynnal (?)) L.14

[**gwneuthur**] (datgan, gorchymyn (?)) *amhers. gorff. myn. gwnaed* S⁽¹⁾ (iii).420

[**gwobr**] (tâl, rhodd) *llu. gwobrwyon* S⁽¹⁾ (i).52

gwr A.7, A.71, A.87, B.81, B.98, B.99, CH.73, CH.90, CH.91, CH.119, CH.121, CH.124, D.81, D.100, D.101, D.112, D.114, D.115, E.6, E.12, E.71, E.88, E.89, E.107, F.4, F.82, F.83, F.127, F.128, FF.2, FF.62, FF.78, H.115, H.124, H.143, H.145, H.248, L.86, L.156, L.160, L.195, L.196, L.229, N.5, N.97, N.106, N.135, N.152, PH.49, PH.69, PH.193, PH.213, PH.221, PH.273, PH.298, R (i).2, R (i).61, R (i).73, R (i).74, S (i).14, S (i).33, S (i).42, W.38, Y.128, I⁽¹⁾.7, I⁽¹⁾.68, I⁽¹⁾.85, I⁽¹⁾.86, LL⁽¹⁾.50, LL⁽¹⁾.68, LL⁽¹⁾.128, LL⁽¹⁾.145, LL⁽¹⁾.180, LL⁽¹⁾.202, S⁽¹⁾

(i).20, S⁽¹⁾ (i).67, S⁽¹⁾ (i).79, S⁽¹⁾ (i).91, S⁽¹⁾ (iii).3, S⁽¹⁾ (iii).31, S⁽¹⁾ (iii).74, S⁽¹⁾ (iii).243, S⁽¹⁾ (iii).251, S⁽¹⁾ (iii).252, S⁽¹⁾ (iii).344, S⁽¹⁾ (iii).350, S⁽¹⁾ (iii).373, S⁽¹⁾ (iii).418, Y⁽¹⁾ (ii).29, Y⁽¹⁾ (ii).45; gŵr F.66, Y.22, Y.100, Y.116, Y.117, Y.131, LL⁽¹⁾.146; gwr abl wrth gerdd S⁽¹⁾ (iii).31; gwr wrth dant B.75; gwr wrth gerdd A.13, A.36, B.47, CH.14, CH.37, CH.107, CH.107/8, D.13, D.37, D.74/5, E.12, E.37, F.4, F.28, F.65, F.115, FF.2, FF.24, H.13, H.18, H.78, H.107, N.5, N.12, N.39/40, N.46, R (i).2, R (i).26, W.7, Y.65, I⁽¹⁾.7, I⁽¹⁾.32, LL⁽¹⁾.9/10, LL⁽¹⁾.49, LL⁽¹⁾.50, LL⁽¹⁾.68, LL⁽¹⁾.93, S⁽¹⁾ (i).90, S⁽¹⁾ (iii).74, S⁽¹⁾ (iii).239, S⁽¹⁾ (iii).308, S⁽¹⁾ (iii).358, S⁽¹⁾ (iii).411, S⁽¹⁾ (iii).448, Y⁽¹⁾ (ii).5, Y⁽¹⁾ (ii).13, Y⁽¹⁾ (ii).30; gwr wrth gerdh L.18, L.21, L.25, L.32, L.54, L.58, L.58/9, L.64, L.110, L.165, L.168, L.172, L.182/3, L.195, L.203, L.224, L.226, PH.12, PH.48, PH.49, PH.69, PH.97; gwr wrth gerd W.9, W.36, W.37, W.40; gŵr wrth gerdd Y.20, Y.21, Y.43; gwr wrth gerdh dabhawd PH.218; gwr wrth gerdd dafod R (i).7; gwr wrth gerdd dafawd S⁽¹⁾ (i).10/11, S⁽¹⁾ (i).14, S⁽¹⁾ (i).39, S⁽¹⁾ (i).48, S⁽¹⁾ (i).59, S⁽¹⁾ (i).67, S⁽¹⁾ (i).84, S⁽¹⁾ (i).88, S⁽¹⁾ (i).102, S⁽¹⁾ (i).105, S⁽¹⁾ (iii).46, S⁽¹⁾ (iii).232, S⁽¹⁾ (i).354/5; gwr wrth gerdd dafod a cherdd dant Y.33; gwr wrth gerdd dant A.63/4, CH.65/6, E.64/5, F.58, FF.54, H.111/12, R (i).56, S (i).7/8, S⁽¹⁾ (i).102/3, S⁽¹⁾ (iii).216/17, S⁽¹⁾ (iii).239/40, S⁽¹⁾ (iii).266, S⁽¹⁾ (iii).370, S⁽¹⁾ (iii).381; gwr wrth gerdh tant PH.180/1, PH.306/7, PH.308, PH.309; gŵr wrth gerdd dant Y.92; llw gwyr B.60, B.70, F.24, H.97, H.208, L.11, L.44, L.190, PH.32, PH.277, S (i).20, W.22, Y.5, Y.116, LL⁽¹⁾.32, LL⁽¹⁾.183, LL⁽¹⁾.276, S⁽¹⁾ (i).133; gwyr cerdh dabhawd PH.73; gwyr cerdh dant PH.95; gwyr wrth gerdd A.69, A.83/4, B.61, B.94, CH.9, CH.71, CH.86, D.8, D.96, E.84, E.92, F.2, F.78, F.162, FF.1, FF.74, H.7, H.97, H.138, H.225, H.228, H.230, N.101/2, R (i).69, RH.1, S (i).27/8, W.2, Y.1, Y.6, Y.16, I⁽¹⁾.81, I⁽¹⁾.98, LL⁽¹⁾.1, LL⁽¹⁾.4, LL⁽¹⁾.5, LL⁽¹⁾.8, LL⁽¹⁾.14, LL⁽¹⁾.19, LL⁽¹⁾.29, LL⁽¹⁾.33, LL⁽¹⁾.44, LL⁽¹⁾.141, LL⁽¹⁾.215, S⁽¹⁾ (i).130/1, S⁽¹⁾ (iii).25, S⁽¹⁾ (iii).26, S⁽¹⁾ (iii).43, S⁽¹⁾ (iii).57, S⁽¹⁾ (iii).61, S⁽¹⁾ (iii).83, S⁽¹⁾ (iii).113, S⁽¹⁾ (iii).141, S⁽¹⁾ (iii).193, S⁽¹⁾ (iii).210, S⁽¹⁾ (iii).226, S⁽¹⁾ (iii).323; gwyr wrth gerdh L.2, L.17, L.39, L.45, L.80, L.186, L.188, L.191, L.219, L.220, PH.3, PH.6, PH.7, PH.10, PH.16, PH.29, PH.33, PH.43, PH.173, PH.207, PH.210, PH.238, PH.314; gwyr wrth gerd W.4, W.14, W.19, W.23, W.32; gŵr wrth gerdd Y.2, Y.25, Y.111/12, I⁽¹⁾.1, S⁽¹⁾ (iii).408/9; gwyr wrth gerdh dabhawd L.75; gwyr wrth gerdd dafawd S⁽¹⁾ (i).1, S⁽¹⁾ (i).3, S⁽¹⁾ (i).27, S⁽¹⁾ (i).69, S⁽¹⁾ (i).82, S⁽¹⁾ (i).121, S⁽¹⁾ (i).127, S⁽¹⁾ (i).128, S⁽¹⁾ (i).148/9, S⁽¹⁾ (iii).4, S⁽¹⁾ (iii).7, S⁽¹⁾ (iii).9, S⁽¹⁾ (iii).13, S⁽¹⁾ (iii).14/15, S⁽¹⁾ (iii).21, S⁽¹⁾ (iii).88, S⁽¹⁾ (iii).164, S⁽¹⁾ (iii).181/2, S⁽¹⁾ (iii).185, S⁽¹⁾ (iii).200, S⁽¹⁾ (iii).329, S⁽¹⁾ (iii).355, S⁽¹⁾ (iii).383, Y⁽¹⁾ (ii).1, Y⁽¹⁾ (ii).42, Y⁽¹⁾ (ii).64/5, Y⁽¹⁾ (ii).67; gwyr wrth gerdd dafawd S⁽¹⁾ (i).28, S⁽¹⁾ (i).154; gwyr wrth gerdd dafawd a chyfrwyddyd S⁽¹⁾ (iii).9; gwyr wrth gerdd tavod a thant A.2, B.33/4, CH.3/4, E.1/2, H.1/2; gwyr wrth gerdd dafod a thant D.2, LL⁽¹⁾.228/9; gwyr wrth gerdd tafod a thant LL⁽¹⁾.235; gwyr wrth gerdd dafawd a thant S⁽¹⁾ (iii).2, S⁽¹⁾ (iii).50/1, S⁽¹⁾ (iii).190/1, S⁽¹⁾ (iii).196/7, S⁽¹⁾ (iii).204, S⁽¹⁾ (iii).234, S⁽¹⁾ (iii).295, S⁽¹⁾ (iii).335; gwyr wrth gerdd dafod a thanav N.4; gwyr wrth gerdd danav N.80/1; gwyr wrth gerdd dant E.104, I⁽¹⁾.90, S⁽¹⁾ (i).3/4, S⁽¹⁾ (i).100, S⁽¹⁾ (i).149, S⁽¹⁾ (iii).4, S⁽¹⁾ (iii).21/2, S⁽¹⁾ (iii).262, S⁽¹⁾ (iii).304, S⁽¹⁾ (iii).323/4, S⁽¹⁾ (iii).327, S⁽¹⁾ (iii).376/7; gwyr wrth gerdh dant PH.224; gwyr wrth gerdd tant LL⁽¹⁾.209, LL⁽¹⁾.211, LL⁽¹⁾.212, S⁽¹⁾ (iii).15; gwyr

- wrth gerdd dant** S⁽¹⁾ (i).154; **gwyr wrth gerdh tant nev arwest** L.75
- gwradydh** (gwaradwydd, gwarthrudd, amharch, gogan) PH.42; **gwradydd** LL⁽¹⁾.43
- gwradyddaw** (gwaradwyddo, dwyn cywilydd ar, sarhau, goganu) S⁽¹⁾(i).34, S⁽¹⁾(i).132
- gwraic** A.74, B.84, CH.76, CH.120, CH.121, D.114, E.74, F.69, F.125, F.127, FF.65, H.127, H.248, L.170, L.230, PH.196, S (i).17; **gwraig** D.85, D.112, N.100, N.137, R (i).64, Y.102, Y.131, I⁽¹⁾.71, LL⁽¹⁾.131, S⁽¹⁾ (iii).248, Y⁽¹⁾ (ii).45; *llu.* **gwragedd** H.195, LL⁽¹⁾.61, LL⁽¹⁾.62, S⁽¹⁾ (i).53; **gwragedh** PH.60, PH.61
- gwrاندaw** (gwrando) A.32, B.9, CH.33, L.106, PH.54, PH.58, PH.92, LL⁽¹⁾.55, LL⁽¹⁾.59, S⁽¹⁾ (iii).119; **gwrando** D.32, E.33, F.24, FF.22, H.37, N.34, R (i).22, I⁽¹⁾.29, LL⁽¹⁾.90
- [gwrاندawr]** (un sy'n gwrando) *llu.* **gwrاندawyr** Y.61
- gwreaghe** (gwreng, un o'r bobl gyffredin, gwerinwr, gŵr iselfraint) L.54; **gwregh** PH.40; **gwreang** W.29; **gwreng** LL⁽¹⁾.40, S⁽¹⁾ (i).85
- gwrengwr** (dyn cyffredin, gwerinwr, un o'r dosbarth isaf) Y.13
- [gwrhau]** (cymryd gŵr, priodi) *3 llu. pres. dib.* **gwrháont** PH.52; **gwrhaont** LL⁽¹⁾.53; **gwrhäont** S⁽¹⁾ (i).49, S⁽¹⁾ (iii).69
- [gwrthladd]** (bwrw allan, gwrthod) *amhers. gorff. myn.* **gwrthladhwyd** L.13
- gwrthneu** (gwrthwynebu) Y⁽¹⁾ (ii).49
- gwrthwynebu** Y⁽¹⁾ (ii).39, Y⁽¹⁾ (ii).50
- gwybod** *berf* A.16, A.19, A.23, A.27, A.28, A.37, A.40, A.45, A.47, A.54, A.68, A.86, B.5, B.12, B.14, B.15, B.16, B.20, B.22, B.23, B.24, B.77, B.98, CH.17, CH.20, CH.24, CH.28, CH.29, CH.38, CH.40, CH.41, CH.42, CH.46, CH.48, CH.56, CH.69, CH.89, D.16, D.19, D.23, D.27, D.28, D.38, D.40, D.41, D.42, D.47, D.49, D.57, D.78, D.100, E.15, E.19, E.24, E.28, E.29, E.38, E.40, E.41, E.42, E.46, E.48, E.55, E.87, F.6, F.10, F.15, F.18, F.20, F.29, F.31, F.34, F.38, F.39, F.48, F.63, F.81, F.96, F.97, F.98, FF.13, FF.16, FF.30, FF.33, FF.34, FF.35, FF.44, FF.58, FF.77, H.19, H.27, H.31, H.34, H.40, H.42, H.43, H.44, H.48, H.52, H.53, H.114, H.142, H.176, H.194, H.195, H.203, L.89, L.92, L.97, L.102, L.112, L.113, L.115, L.120, L.124, L.133, L.157, L.193, N.8, N.13, N.18, N.19, N.25, N.27, N.29, N.36, N.41, N.48, N.50, N.54, N.58, N.60, N.69, N.94, N.105, N.129, N.131, N.132, N.134, N.135, N.138, N.140, PH.74, PH.79, PH.85, PH.88, PH.98, PH.103, PH.107, PH.109, PH.118, PH.187, PH.211, PH.259, PH.288, PH.294, PH.295, PH.297, R (i).4, R (i).8, R (i).13, R (i).17, R (i).18, R (i).27, R (i).29, R (i).30, R (i).31, R (i).35, R (i).37, R (i).45, R (i).59, R (i).72, R (i).92, R (i).95,

R (i).97, S (i).11, Y.46, Y.49, Y.53, Y.58, Y.66, Y.68, Y.74, Y.76, Y.83, Y.96, Y.115, I⁽¹⁾.12, I⁽¹⁾.16, I⁽¹⁾.20, I⁽¹⁾.23, I⁽¹⁾.25, I⁽¹⁾.32, I⁽¹⁾.34, I⁽¹⁾.37, I⁽¹⁾.39, I⁽¹⁾.41, I⁽¹⁾.43, I⁽¹⁾.53, I⁽¹⁾.64, I⁽¹⁾.84, LL⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.77, LL⁽¹⁾.81, LL⁽¹⁾.85, LL⁽¹⁾.86, LL⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.95, LL⁽¹⁾.98, LL⁽¹⁾.100, LL⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.103, LL⁽¹⁾.104, LL⁽¹⁾.114, LL⁽¹⁾.124, LL⁽¹⁾.144, LL⁽¹⁾.169, LL⁽¹⁾.193, LL⁽¹⁾.198, LL⁽¹⁾.200, LL⁽¹⁾.202, S⁽¹⁾ (i).76, S⁽¹⁾ (i).117, S⁽¹⁾ (i).156, S⁽¹⁾ (iii).46, S⁽¹⁾ (iii).48, S⁽¹⁾ (iii).50, S⁽¹⁾ (iii).95, S⁽¹⁾ (iii).99, S⁽¹⁾ (iii).105, S⁽¹⁾ (iii).111, S⁽¹⁾ (iii).194, S⁽¹⁾ (iii).209, S⁽¹⁾ (iii).250, S⁽¹⁾ (iii).259, S⁽¹⁾ (iii).268, S⁽¹⁾ (iii).271, S⁽¹⁾ (iii).276, S⁽¹⁾ (iii).279, S⁽¹⁾ (iii).283, S⁽¹⁾ (iii).285, S⁽¹⁾ (iii).293, S⁽¹⁾ (iii).300, S⁽¹⁾ (iii).332, S⁽¹⁾ (iii).333, S⁽¹⁾ (iii).343, S⁽¹⁾ (iii).344, S⁽¹⁾ (iii).345, S⁽¹⁾ (iii).350, Y⁽¹⁾ (ii).31, Y⁽¹⁾ (ii).38; **gwybot** A.39, FF.4, FF.8, FF.16, FF.18, FF.25, FF.27; **gwbod** S (i).31; *3 un. pres. myn.* **gwyr** H.173, L.229, R (i).98; *3 un. pres. dib.* **gwypo** CH.119, D.112, F.125, H.175, H.248, H.249, Y.130, S⁽¹⁾ (i).105; **gwypo** H.87, S⁽¹⁾ (i).67, S⁽¹⁾ (i).69, S⁽¹⁾ (i).74, S⁽¹⁾ (i).106, S⁽¹⁾ (i).136, S⁽¹⁾ (iii).294, S⁽¹⁾ (iii).299, S⁽¹⁾ (iii).449; *3 llu. pres. dib.* **gwyppont** S⁽¹⁾ (iii).186, S⁽¹⁾ (iii).220; *3 un. gorchm.* **gwybydded** PH.256; **gwybydded** LL⁽¹⁾.166, S⁽¹⁾ (iii).52; *amhers. pres. dib.* **gwypper** S⁽¹⁾ (i).146, S⁽¹⁾ (iii).356; **gwyper** Y⁽¹⁾ (ii).26

gwybod enw (gwybodaeth) S⁽¹⁾ (i).68, S⁽¹⁾ (iii).230, S⁽¹⁾ (iii).237, S⁽¹⁾ (iii).418; *llu.* **gwybodeu** S⁽¹⁾ (iii).39; **gwybodau** S⁽¹⁾ (iii).357, S⁽¹⁾ (iii).417, Y⁽¹⁾ (ii).16, Y⁽¹⁾ (ii).22, Y⁽¹⁾ (ii).23, Y⁽¹⁾ (ii).34, Y⁽¹⁾ (ii).48, Y⁽¹⁾ (ii).53, Y⁽¹⁾ (ii).61, Y⁽¹⁾ (ii).65

gwybôdaeth PH.266; **gwybodaeth** S⁽¹⁾ (iii).16

[**gwŷd**] (person drwg, pechadurus) *llu.* **gwydion** L.182

gwyl (gŵyl, dydd neu ddyddiau o ddifyrrwch neu adloniant, diwrnod dathlu) A.86, B.98, CH.89, F.82, FF.77, N.105, N.118, PH.211, PH.226, R (i).72, R (i).90, S (i).31, I⁽¹⁾.84, LL⁽¹⁾.127, LL⁽¹⁾.144, S⁽¹⁾ (i).76, S⁽¹⁾ (iii).250; **gwyl** Y.115; **gwyl arbennic** B.71, B.97, H.117, H.141, H.245/6, L.192; **gwyl arbenig** D.99; **gwyl arbenic** E.87, F.81; **gwyl mabsant** CH.111, CH.113, F.118, F.120/1, H.228/9, L.159, N.96, PH.192, S (i).40, Y.124, I⁽¹⁾.67, S⁽¹⁾ (iii).240, S⁽¹⁾ (iii).338; **gwyl mapsant** D.109/10, FF.61, L.212, RH.6; **gwyl mabseinev** L.46; **pedair gwyl arbenig** N.114; **tair gwyl arbenic** A.88, D.106, F.83, F.86, F.99/100, F.111, FF.86, FF.87, FF.90, RH.2; **tair gwyl arbennic** B.99, CH.91, CH.96, CH.102/3, H.143, H.242/3, L.37, L.43, L.197, L.206, PH.31, PH.34, PH.225/6, PH.228/9, PH.232, S (i).33, S (i).37, S (i).41; **tair gwyl arbenig** D.102, I⁽¹⁾.92, I⁽¹⁾.95; **tair gwyl avrbenic** E.94, E.98/9; **tair gwyl arbennig** F.87, Y.117, I⁽¹⁾.91, LL⁽¹⁾.31, LL⁽¹⁾.34, LL⁽¹⁾.150, LL⁽¹⁾.151/2, LL⁽¹⁾.154, S⁽¹⁾ (i).38, S⁽¹⁾ (i).98, S⁽¹⁾ (iii).44, S⁽¹⁾ (iii).310/11, S⁽¹⁾ (iii).313/14, S⁽¹⁾ (iii).316/17, S⁽¹⁾ (iii).324, S⁽¹⁾ (iii).412/13; **tair gŵyl arbennig** Y.121; **tair gwyl arbennigion** S⁽¹⁾ (iii).440/1; **tair gwyl vchel** W.21, Y.4; *llu.* **gwiliav** N.116; **gwiliu** PH.226; **gwilie** S (i).32; **gwiliav arbennic** L.46; **gwilie arbenig** R (i).84

[**gwylio**] (gofalu) *3 un. gorchm.* **gwiliad** N.27

gwys (galwad awdurdodol, cymhelliad neu wahoddiad taer i fod yn bresennol mewn lle neilltuol ar adeg benodedig) B.34, H.64, H.253

gwysiad (cymhelliad, galwad neu wahoddiad) LL⁽¹⁾.274

gwystl (sicrwydd y cyflawnir addewidion neu fwriadau, gwarant, ernes, adnau, bet) D.124, L.53

[gyrru] (peri neu achosi (i rywun fod)) 3 *un. gorff. myn. gyrras* S⁽¹⁾ (i).83

H

[haeddedig] (?) *enw (?)* (un sy'n haeddu) H.70

haeddv (haeddu, bod yn deilwng) H.108; 3 *un. amherff. myn. haedde* A.10; **haeddai** B.41, CH.11, H.10, H.71, Y.40; **hayddai** D.11; **haedhei** L.83; 3 *un. pres.dib. haeddo* CH.107, E.9

haelioni Y⁽¹⁾ (ii).46, Y⁽¹⁾ (ii).59

[hanereg] (hanner cyfran) *llu. hanneregau* S⁽¹⁾ (i).120

hanes (cofnod) LL⁽¹⁾.236

hanbhod *enw* (tarddiad, haniad) PH.43; **hanfod** LL⁽¹⁾.44, S⁽¹⁾ (iii).122

hanfod *berf* (dyfod, tarddu, dod) S⁽¹⁾ (i).82, S⁽¹⁾ (iii).10, S⁽¹⁾ (iii).82, S⁽¹⁾ (iii).141, S⁽¹⁾ (iii).383, Y⁽¹⁾ (ii).29; 3 *un. pres. myn. henyw* S⁽¹⁾ (iii).355; 3 *llu. amherff. myn. hanoedhynt* L.45, PH.33; **hanoedynt** W.22; **hanoeddynt** Y.6

[hawl] (yr hyn y geill dyn ei hawlio, arch) *llu. holion* Y⁽¹⁾ (ii).26

[heddychwr] *llu. hedhychwyr* L.187

help S (i).42

henw (enw, teitl) N.128; **enw** LL⁽¹⁾.286, S⁽¹⁾ (i).41; *llu. henwau* N.22; **enwau** PH.123; **henwau** LL⁽¹⁾.285

[hendaid] (cyndad, hynafiad) *llu. hendeidieu* PH.270; **hendeidiau** LL⁽¹⁾.177

hendaid (tad i daid neu nain) LL⁽¹⁾.240

hengerdh PH.296; **hengerdd** LL⁽¹⁾.201

hil (cyff, tras, llinach) PH.229

honestrwydh (gonestrwydd) L.188

hydol (swynwr, dewin, cyfareddwr, consuriwr) F.103; **hvdol** N.146; **hudawl** PH.253, LL⁽¹⁾.174

I

iachwr (olrheiniwr achau, arwyddfardd) N.135

iaith L.48, PH.36, W.24, Y.8, LL⁽¹⁾.36, S⁽¹⁾ (i).29, S⁽¹⁾ (iii).40, S⁽¹⁾ (iii).48, S⁽¹⁾ (iii).65, S⁽¹⁾ (iii).121, S⁽¹⁾ (iii).196, S⁽¹⁾ (iii).416; **jaith** LL⁽¹⁾.276

isgyweir (un o'r pum prif raddfa neu gywair yng ngherdd dant yr hen Gymry) PH.274, LL⁽¹⁾.181

LL

lladrad (y weithred o ladrata neu ddwyn, trosedd lleidr) A.82, E.82, N.89, Y.110; **lledrad** B.93, CH.84, D.94, F.77, FF.72, H.136, S (i).26, I⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.139, S⁽¹⁾ (i).142, S⁽¹⁾ (iii).222, Y⁽¹⁾ (ii).55; **lhedrad** L.181, PH.205

[lladrata] (dwyn) *3 un. pres. dib.* **lladratao** L.225

[llafasu] (beiddio, rhyfygu, mentro) *1 un. pres. myn.* **llafasaf** N.146

llais H.178, PH.275, LL⁽¹⁾.182

llan (eglwys S⁽¹⁾ (iii).337

llateiaeth (neges serch, llateirwydd) A.74, CH.76, D.85; **llateieth** E.74, F.69, N.100, R (i).64, S (i).16, Y.102; **llatyaeth** FF.64; **lhatteiaeth** PH.196

lhateiaw (hudo neu ddenu (benyw)) L.169

llateirwyd (llateiaeth) B.84; **llateirwydd** H.127

llaw (awdurdod, rheolaeth, llywodraeth) B.39, H.69, S⁽¹⁾ (i).145, S⁽¹⁾ (iii).147

llaw (llawysgrifen) H.145, W.48

llawenháu (gwneud yn llawen, llonni) PH.317; **llawenhau** LL⁽¹⁾.217, S⁽¹⁾ (iii).427

llawr (llwyfan) H.157

llaw vwchaf, [y] (goruchafiaeth, rhagoriaeth) H.178

Ile (man) A.86, B.98, CH.89, CH.122, D.100, D.119, E.87, F.82, F.137, FF.77, H.142, L.193, L.226, N.96, N.105, PH.212, R (i).72, R (i).79, S (i).32, Y.115, I⁽¹⁾.84, LL⁽¹⁾.144, S⁽¹⁾ (i).77, S⁽¹⁾ (iii).250, S⁽¹⁾ (iii).366; *llu. llëoedd* S⁽¹⁾ (i).134; *lleoedd* S⁽¹⁾ (iii).212

lledhbh gywair, y (un o'r pum prif raddfa neu gywair yng ngherdd dant yr hen Gymry) PH.160, PH.163, PH.164

llebh (sain) PH.59; *llef* LL⁽¹⁾.60

[llefaru] (adrodd ar eiriau) 3 *un. pres. myn. llafara* S⁽¹⁾ (iii).375

lleferydd (mynegiant (mewn geiriau), ymadrodd) S⁽¹⁾ (iii).50

lleidr N.84; *llu. lladron* A.83, CH.85, D.95, E.83, F.78, FF.73, H.137, N.90, R (i).69, S (i).27, Y.111, I⁽¹⁾.80, LL⁽¹⁾.140, S⁽¹⁾ (iii).223; **lhadron** L.182, PH.206

llesdair (rhwystro) N.42

lhesgedh (gwendid, diogi) L.60, PH.45; **llesgedd** W.33, Y.17, LL⁽¹⁾.46, S⁽¹⁾ (iii).84, Y⁽¹⁾ (ii).56

llid (dig, dicter) Y⁽¹⁾ (ii).56

lluiddias (rhwystro, llesteirio) S⁽¹⁾ (iii).136

lluniadu (arlungio, dylunio, darlungio, disgrifio) S⁽¹⁾ (iii).55

lluniaethu (gosod mewn trefn, dwyn trefn ar, trefnu) S⁽¹⁾ (iii).18

llw (datganiad difrifol gan alw ar Dduw neu ryw berson neu wrthrych cysygreddig yn dyst i wirionedd yr hyn a ddywedir, ymrwymiad a wneir yn y cyfryw fodd i gyflawni gweithred neu ddyletswydd) H.149

[llwyth reioli] (cymdeithas o bobl neu gasgliad o unedau teuluol sy'n honni disgyn o un cyndad brenhinol cyffredin, neu sydd ag arferion a sefydliadau arbennig yn gyffredin iddynt, tylwyth brenhinol) *llu. llwythi reioli* CH.120, F.126; *llwythe yreioli* Y.131; *llwythau reioli* D.113

llyverydd (gair neu seiniau llafar (wrth siarad), llais) H.177

llyfr (adran) N.2, N.3, N.12, N.13, N.17, N.18, N.28, N.35, N.36

llyvyr (llyfr) FF.36; **llyfr** I⁽¹⁾.44, LL⁽¹⁾.105, S⁽¹⁾ (iii).433, S⁽¹⁾ (iii).451, Y⁽¹⁾ (ii).68; **llyfr dosbarth** N.22, N.62; **llybhr dosparth** PH.110; **llyfr dosparth** S⁽¹⁾ (iii).280

llynn (diod) S⁽¹⁾ (iii).351

llyнна (yfed (diod feddwol)) S⁽¹⁾ (iii).212

llys CH.129, CH.136, D.122, F.133, F.140, H.153, L.11, L.237, S⁽¹⁾ (i).8, S⁽¹⁾ (i).9, S⁽¹⁾ (i).12, S⁽¹⁾ (i).37, S⁽¹⁾ (i).65, S⁽¹⁾ (i).108, S⁽¹⁾ (i).111, S⁽¹⁾ (i).115, S⁽¹⁾ (i).118, S⁽¹⁾ (i).120, S⁽¹⁾ (i).121, S⁽¹⁾ (i).128, S⁽¹⁾ (iii).255, S⁽¹⁾ (iii).337, S⁽¹⁾ (iii).344, S⁽¹⁾ (iii).393, Y⁽¹⁾ (ii).12; **lhys** L.36, PH.8, PH.56; **llys** LL⁽¹⁾.6, LL⁽¹⁾.57; **llu. lhysoedh** L.189; **llysoedd** S⁽¹⁾ (i).5, S⁽¹⁾ (iii).28, S⁽¹⁾ (iii).395, S⁽¹⁾ (iii).412, S⁽¹⁾ (iii).439

llys a llan (h.y. pob man) S⁽¹⁾ (iii).337

llywodraeth (trefn, dosbarthiad) A.8, A.83, B.37, B.94, CH.9, D.8, E.7, FF.73, H.7, H.67, H.137, LL⁽¹⁾.235, S⁽¹⁾ (iii).238; **llyfodraeth** D.95, S (i).2, Y.38; **llyvodraeth** E.83, E.105; **llywodraeth** L.80, L.182, PH.206

llywodraethu I⁽¹⁾.2

M

mab (llanc ifanc; gwryw (yn ei berthynas â'i rieni)) B.47, B.51, CH.106, D.107, F.114, H.76, H.77, H.82, H.241, L.198, N.39, N.151; **mab aillt** B.51; **mab aillt kaeth** H.82; **llu. meibion** B.60, H.96

mabsant LL⁽¹⁾.127

machnio (rhoddi meichiau) H.165

maint (swm) CH.102, CH.116

mam N.136

mameglwys (prif eglwys gwlad, ardal neu ddinas) CH.129, F.133

man (lle) CH.88

march (ceffyl) A.62, B.74, CH.64, D.73, E.63, F.57, FF.53, H.110, L.150, N.79, PH.179, R (i).54, S (i).6, Y.91; **llu. meirch** L.33, PH.17, W.14, LL⁽¹⁾.15, S⁽¹⁾ (i).41, S⁽¹⁾ (iii).58, S⁽¹⁾ (iii).157

marchnad CH.136, D.122, F.140, H.153, H.253, L.237, S⁽¹⁾(iii).337; **marchnad-ddinas** CH.129

marchoc (marchog, yswain a godir i radd filwrol er anrhydedd i'r cyfryw radd am wasanaeth nodedig i'r brenin neu i'r wlad) A.5; *llu.* **marchogion** R (i).97

marw (peidio â byw, trengi; darfod, peidio â bod) W.22, I⁽¹⁾.33; **meirw** PH.32, Y.5, LL⁽¹⁾.32

[**marwnad**] (cerdd yn mynegi galar am berson (anifail, &c.) marw, galarnad) *llu.* **marwnadav** B.73, H.120

math (teip, siort, bath) H.81, H.98

mawl (moliant, clod) Y⁽¹⁾ (ii).9, Y⁽¹⁾ (ii).43

mawl (canu moliant) Y⁽¹⁾ (ii).39

mawrboen (poen neu ddiodeffaint mawr, ymdrech galed) PH.276, LL⁽¹⁾.183

medry (medru, gallu) F.36, F.40, F.42, F.98, N.62, N.131, N.133, N.138; **mederv** N.56; **medrû** FF.31, FF.37, FF.38; **medrv** N.141; **medru** PH.105, PH.111, PH.112, PH.293, PH.296, PH.297, PH.304, I⁽¹⁾.39, I⁽¹⁾.45, I⁽¹⁾.46, LL⁽¹⁾.100, LL⁽¹⁾.106, LL⁽¹⁾.107, LL⁽¹⁾.197, LL⁽¹⁾.201, LL⁽¹⁾.202, LL⁽¹⁾.207, S⁽¹⁾ (iii).39, S⁽¹⁾ (iii).47, S⁽¹⁾ (iii).54, S⁽¹⁾ (iii).195, S⁽¹⁾ (iii).289, S⁽¹⁾ (iii).290, S⁽¹⁾ (iii).341, S⁽¹⁾ (iii).342, S⁽¹⁾ (iii).365, Y⁽¹⁾ (ii).15, Y⁽¹⁾ (ii).24; *3 un. pres./dyf. myn.* **medr** N.137, LL⁽¹⁾.112; **meder** I⁽¹⁾.51; *3 un. pres. dib.* **medro** CH.120, L.201, S⁽¹⁾ (iii).189, S⁽¹⁾ (iii).191; **mettro** D.113, PH.117, Y.84, S⁽¹⁾ (iii).362, S⁽¹⁾ (iii).363, S⁽¹⁾ (iii).364; **metro** F.127

medrusrwydd (medr, gallu, gwybodaeth) S⁽¹⁾ (iii).357

medhwi (meddwi) L.165

meddwl enw (myfyrdod) A.65, B.76, CH.67, D.76, E.66, F.61, FF.56, H.113, N.92, S (i).9, Y.94, I⁽¹⁾.62, LL⁽¹⁾.122, S⁽¹⁾ (iii).205, Y⁽¹⁾ (ii).46, Y⁽¹⁾ (ii).53; **medhwl** L.155, PH.183

medhwl berf (myfyrio (uwchben), troi yn y meddwl) PH.184

mevyriaw (meddwl yn ddwys (am), ystyried yn ddwfn ac yn ddyfal) A.11; **mevyrrio** CH.12; **myfyrio** D.11; **mevyrio** E.10; **myvyrio** H.10; **myvyriaw** H.255; **mybhyriaw** L.83; **mybhyrio** PH.184; **mefyriaw** Y.41

meiddio (meiddio, beiddio) LL⁽¹⁾.210

melysdra (hyfrydwch, diddanwch) N.32

mentimio (cynnal, diogelu, gwarchod, amddiffyn, cefnogi) A.85

merch (geneth, gwraig ifanc; menyw yn ei pherthynas â'i rhieni) B.84, L.170, PH.300, LL⁽¹⁾.204, S⁽¹⁾ (iii).353, S⁽¹⁾ (iii).354; *llu. merched* H.213, PH.51, LL⁽¹⁾.52, S⁽¹⁾ (i).52, S⁽¹⁾ (iii).67

messur (ffurf fydryddol benodol) A.22, Y.52; **messvr** CH.23, H.26, L.95, L.113, L.114, L.121; **messyr** D.22; **mesvr** E.17, E.23, N.14, N.17, N.24, N.57, R (i).12; **mesyr** F.14; **mesûr** FF.11, FF.35; **mesur** PH.79, PH.87, I⁽¹⁾.19, I⁽¹⁾.44, LL⁽¹⁾.80, LL⁽¹⁾.104, S⁽¹⁾ (iii).195, S⁽¹⁾ (iii).367; **mêsvr** R (i).15; **messur ar englyn** A.16/17; **mesûr ar englyn** FF.4/5; **messvr ar englyn** Y.46/7; **mesur ar englyn** I⁽¹⁾.12/13, LL⁽¹⁾.73/4; **mesûr ar gywydd deûair hirion** FF.6; **mesur ar gowydd dauair hirion** I⁽¹⁾.14; **mesur ar gywydd dauair hirion** LL⁽¹⁾.75; **messur kywydd** A.20; **mesyr kowydd** F.11; **mesûr cywydd** FF.9; **messvr cowydd** L.93; **mesvr kowydd** N.10, R (i).9; **mesur cywydd** PH.80; **mesur cowydd** I⁽¹⁾.17; **mesur cywydd** LL⁽¹⁾.78, S⁽¹⁾ (iii).96; **messvr kowydd deuair** A.17; **messvr kywydd davair** CH.18; **messvr kowydd devar** Y.47; **mesyr cywydd deyair hirion** D.17; **mesyr kowydd deyair hirion** F.8; **messvr kywydd devair hirion** H.20; **mesur cywydd deuair hirion** PH.76; **mesvr kowydd davair vnion** R (i).6; **messvr englyn** CH.18, E.15/16; **mesur englyn** D.16/17, I⁽¹⁾.16/17, LL⁽¹⁾.77/8; **mesyr englyn** F.6/7, F.10.11; **mesûr englyn** FF.8/9; **messur ynglyn** H.20; **messvr eghlyn** L.89, L.93; **mesvr englyn** N.8/9, R (i).4/5; **mesur eghlyn** PH.75, PH.80; **mesur gwawdodyn** S⁽¹⁾ (iii).101; **mesvr owdl** E.21; **mesûr owdl** FF.10; **messvr awdl** L.93; **mesvr owdl** N.15; **mesur owdl** PH.81; **mesur awdl** S⁽¹⁾ (iii).107; **mesur toddaid** S⁽¹⁾ (iii).100; **pedwar messur ar hugein** A.42, A.47/8; **pedwar messur ar vgaint** B.18; **xxiiij messvr** CH.43; **iiij messvr ar xx** CH.49; **pedwar messyr ar higain** D.44; **pedwar mesyr ar higain** D.50; **pedwar mesvr ar hvgain** E.44; **pedwar messvr ar hvgain** E.48/9; **pedwar mesyr ar hvgain** F.32, F.36; **xxiiij mesûr** FF.28; **pedwar messûr ar vgaint** H.45/6; **pedwar messvr ar hvaint** L.102, L.124; **pedwar messvr ar hvgeint** L.117; **pedwar mesvr ar higain** N.29/30, N.51/2; **pedwar mesur ar hugeint** PH.101.2; **pedwar messvr ar higain** Y.71, Y.76; **pedwar mesvr ar vgain** R (i).32/3, R (i).38; **pedwar mesur ar hugain** I⁽¹⁾.35/6, LL⁽¹⁾.96/7, LL⁽¹⁾.279; **pedwar mesur arr hûgaint cerdh dabhawd** PH.294; **pedwar mesur ar hugain cerdd dafawd** LL⁽¹⁾.199; **pedwar mesur arr hugeint cerdh dant** PH.292; **pedwar mesur ar hugain cerdd dant** LL⁽¹⁾.196/7, S⁽¹⁾ (iii).272/3, S⁽¹⁾ (iii).349; *llu. measureu* A.19, A.25, A.26; **measureu** S⁽¹⁾ (iii).278, S⁽¹⁾ (iii).279; S⁽¹⁾ (iii).334; **messurav** A.40, B.2, B.3, B.15, H.23, H.30, H.43; **messvrav** CH.20, CH.26, CH.28, CH.41, L.92, L.97, Y.49, Y.55, Y.56, Y.69; **mesyrau** D.19, D.26, D.27, D.41; **mesyre** D.20, F.10, F.18; **mesvre** E.19, R (i).8, R (i).15, R (i).16, R (i).30; **messvrav** E.26, E.27, E.41, H.31, N.20, N.22, N.25, N.60; **mesyreu** F.17; **mesûraeu** FF.8; **mesûrae** FF.15, FF.16; **messvrev** L.100; **mesûreu** PH.109; **mesurau** PH.110, I⁽¹⁾.16, I⁽¹⁾.22, I⁽¹⁾.23, I⁽¹⁾.43, LL⁽¹⁾.77, LL⁽¹⁾.83, LL⁽¹⁾.84, LL⁽¹⁾.104, S⁽¹⁾ (i).107, S⁽¹⁾ (iii).100, S⁽¹⁾ (iii).102, S⁽¹⁾ (iii).285; **messurav odlav** A.20; **messvrav odlav** CH.21, H.24; **messvre odle** Y.50;

mesvre odle R (i).10; **mesurau ynglyn** S⁽¹⁾ (iii).95/6

mesyro (dadansoddi (prydyddiaeth) er mwyn dangos y strwythr mydryddol; trefnu (cerddoriaeth)) F.36, F.39; **mesûro** FF.32; **mesûraw** PH.105

mil a chant ac vn ar bymthec ar hvgaint o bhlwyddynev L.3

milgi A.62, B.74, CH.64, D.73, E.63, F.57, FF.53, H.110, L.150, N.79, PH.179, R (i).54, S (i).6, Y.91

mis A.3, A.86, B.97, CH.4, CH.89, D.3, D.99, E.3, E.87, F.81, FF.77, H.2, H.141, L.72, L.192, N.105, R (i).72, Y.34, Y.115, I⁽¹⁾.84, LL⁽¹⁾.144, LL⁽¹⁾.229, LL⁽¹⁾.237, S⁽¹⁾ (i).76, S⁽¹⁾ (iii).250; **mîs** PH.211

modd (dull, ffordd; mesur) B.29, E.95, E.97, E.100, FF.91, H.59, H.108, H.243, H.244, H.246, H.247, N.117, N.120, R (i).85, R (i).89, S (i).43, S⁽¹⁾ (i).8, S⁽¹⁾ (iii).178; *llu. moddeu* Y⁽¹⁾ (ii).9

moes (ymddygiad sefydlog neu arferol, arfer) S⁽¹⁾ (iii).123

moli Y⁽¹⁾ (ii).45; *amhers. pres. dib. moler* Y⁽¹⁾ (ii).45

moliannu Y⁽¹⁾ (ii).47

moliant A.32, B.9, CH.33, D.32, E.33, F.24, FF.22, H.38, H.115, L.107, N.34, PH.93, R (i).22, Y.62, I⁽¹⁾.29, LL⁽¹⁾.90, S⁽¹⁾ (iii).120, Y⁽¹⁾ (ii).52

morwyn (merch ieuanc (ddibriod)) A.74, CH.76, D.85, E.74, F.69, FF.65, H.127, H.229, L.170, N.100, PH.197, R (i).64, S (i).17, Y.102, I⁽¹⁾.71, LL⁽¹⁾.131, S⁽¹⁾ (iii).248; *llu. morynnion* PH.36, PH.52; **morwynion** LL⁽¹⁾.36, LL⁽¹⁾.53, S⁽¹⁾ (i).49, S⁽¹⁾ (iii).62, S⁽¹⁾ (iii).69, S⁽¹⁾ (iii).415

mvrn (twyll) A.82, B.93, CH.84, E.82, H.136, L.181, N.89, Y.110; **myrn** D.94, F.77, PH.205; **mûrn** FF.72; **murn** I⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.139, S⁽¹⁾ (i).142, S⁽¹⁾ (iii).223

[**murnwr**] (twyllwr) *llu. murnwyr* S⁽¹⁾ (iii).223

mvssic (miwsig, cerddoriaeth) H.175

mwynhav H.201

mwythusgerdd (cerdd hyfryd) Y⁽¹⁾ (ii).27

myvyrdot (myfyrdod, meddwl) A.66; **myvyrdod** B.77, E.66, H.113; **mefyrdod** CH.68, D.77; **mevyrdod** FF.56; **mybhyrdawd** L.155; **myfyrdod** N.92, S (i).9, I⁽¹⁾.63, LL⁽¹⁾.123; **mybhyrdawt** PH.183; **myfyrdawd** S⁽¹⁾ (iii).206

myfyriad (myfyrdod) Y.95

myned A.87, B.78, B.98, CH.90, D.100, E.88, F.82, FF.78, H.142, L.18, L.19, L.188, L.193, L.227, PH.7, PH.212, S (i).32, W.4, W.5, Y.116, LL⁽¹⁾.5, S⁽¹⁾ (i).4, S⁽¹⁾ (i).10, S⁽¹⁾ (i).74, S⁽¹⁾ (i).77, S⁽¹⁾ (i).78, S⁽¹⁾ (i).80, S⁽¹⁾ (i).81, S⁽¹⁾ (i).85, S⁽¹⁾ (i).89, S⁽¹⁾ (iii).25, S⁽¹⁾ (iii).240, S⁽¹⁾ (iii).251; **mynd** N.105, R (i).73, I⁽¹⁾.85, LL⁽¹⁾.145; 3 *un. pres./dyf. myn. a* A.72, B.72, B.81, CH.74, D.82, E.71, F.66, FF.62, H.117, H.124, L.161, L.162, N.98, R (i).63, S (i).14, S⁽¹⁾ (iii).245; â Y.100, LL⁽¹⁾.128, S⁽¹⁾ (i).81, S⁽¹⁾ (i).85, S⁽¹⁾ (i).87, S⁽¹⁾ (iii).245; **eiph** PH.194; **eiff** I⁽¹⁾.68; 3 *llu. pres./dyf. myn. ant* A.86, B.98, CH.79, CH.89, D.89, D.100, E.77, H.131, H.142, L.174, L.193, N.83, S (i).20, S⁽¹⁾ (i).145; ânt Y.115, S⁽¹⁾ (i).79; **an** B.88; 3 *un. amherff. myn. ai* Y.13; 3 *llu. amherff. myn. aen* N.42; 3 *llu. gorff. myn. aethant* PH.272, LL⁽¹⁾.179; 3 *un. pres. dib. el* A.70, A.86, B.70, B.80, B.98, CH.72, H.90, D.81, D.100, E.70, E.87, E.88, F.65, FF.61, FF.78, H.123, H.142, L.172, L.195, N.106, R (i).61, R (i).72, R (i).73, Y.99, I⁽¹⁾.67, I⁽¹⁾.84, I⁽¹⁾.85, S⁽¹⁾ (iii).357; êl PH.212, Y.116, LL⁽¹⁾.127, LL⁽¹⁾.144, LL⁽¹⁾.145; **elo** L.159, PH.192, I⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.133, S⁽¹⁾ (i).14, S⁽¹⁾ (iii).130, S⁽¹⁾ (iii).251, Y⁽¹⁾ (ii).44; 3 *llu. pres. dib. elont* A.76, B.87, CH.78, D.88, F.71, F.82, FF.66, H.130, L.158, N.82, N.95, PH.199, PH.212, S (i).13, S (i).19, S⁽¹⁾ (i).77, S⁽¹⁾ (i).130, S⁽¹⁾ (i).134, S⁽¹⁾ (iii).212; **elon** E.76, N.105; **elond** N.96; **elent** S (i).32; **elant** Y.104; *amhers. pres. dib. eler* H.116; 3 *un. amherff. dib. elei* L.21, L.53, L.54, PH.10, PH.39, PH.40, W.28, LL⁽¹⁾.40, LL⁽¹⁾.41, S⁽¹⁾ (iii).7, S⁽¹⁾ (iii).421; **elai** PH.10, W.7, W.28, W.29, Y.12, LL⁽¹⁾.7, LL⁽¹⁾.8, S⁽¹⁾ (iii).420

myned yngwest (gwesta (?), lletya (?), gwledda (?)) S⁽¹⁾ (i).89

mynny (mynnu, ceisio, dymuno) N.41; 3 *un. pres. myn. mynn* H.92; *amhers. dyf. myn. mynir* N.120; 3 *un. gorff. myn. mynnes* S⁽¹⁾ (i).147; 3 *un. pres. dib. mynno* A.46, B.21, CH.47, H.49, H.119, H.121, L.123, PH.54, PH.58, PH.184, R (i).36, Y.75, LL⁽¹⁾.5, LL⁽¹⁾.59, S⁽¹⁾ (iii).359; **myno** D.48, E.47; *amhers. pres. dib. mynner* PH.285, LL⁽¹⁾.191, S⁽¹⁾ (iii).442

N

naccau (gwrthod) S⁽¹⁾ (iii).167

[naturiaeth] (priodoledd, ansawdd) *llu. naturiaethav* H.27

nawdh (nawddogaeth (?), cefnogaeth (?), gorchymyn (?)) L.20, PH.9, PH.16; **nawd** W.6, W.14; **nawdd** LL⁽¹⁾.7, LL⁽¹⁾.14, S⁽¹⁾ (i).13, S⁽¹⁾ (i).49, S⁽¹⁾ (i).130, S⁽¹⁾ (i).131, S⁽¹⁾ (i).149, S⁽¹⁾ (iii).6, S⁽¹⁾ (iii).29, S⁽¹⁾ (iii).32, S⁽¹⁾ (iii).57, S⁽¹⁾ (iii).61, S⁽¹⁾ (iii).158, S⁽¹⁾ (iii).188, S⁽¹⁾ (iii).405, S⁽¹⁾ (iii).444

[neges] *llu. negeseu* S⁽¹⁾ (iii).376

neithiawr (gwledd briodas) CH.106, L.198, L.212, S⁽¹⁾ (i).125; **neithior** CH.111, CH.113, D.110, E.100, F.114, F.118, H.243, H.246, N.117, RH.7, Y.124, I⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.152, LL⁽¹⁾.155, S⁽¹⁾ (i).51, S⁽¹⁾ (i).109; **neithor** F.120; **neithiar** N.119, R (i).85, R (i).89, S (i).40; **neithier** I⁽¹⁾.96; **neithiawr bhrenhinawl** PH.229, PH.233; **neithior bhrenhinawl** PH.313; **neithior frenhinawl** LL⁽¹⁾.214; **neithiawr frenhinawl** S⁽¹⁾ (i).122, S⁽¹⁾ (iii).352/3; **neithior freiniol** LL⁽¹⁾.152; **neithior rreiol** CH.102; **neithiawr reiol** CH.106; **neithior reiawl** CH.127; **neithior reiol** CH.107, CH.159, E.95, E.99, F.87, F.115, F.131, FF.88, FF.91, H.239, H.243, H.246, Y.124, I⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.155; **nithor rial** D.107; **neithior rial** D.110; **neithiar yreiol** N.117; **neithior yreiol** N.118; **neithier reiol** I⁽¹⁾.96; *llu.* **neithiorav** E.96; **neithiore** F.100; **neithioreû** FF.88, FF.91; **neithiorev** L.46; **neithiôrau** PH.36, PH.60, PH.230, PH.233; **neithiorau** LL⁽¹⁾.36, LL⁽¹⁾.61, S⁽¹⁾ (iii).415, Y⁽¹⁾ (ii).24; **neithioreu** S⁽¹⁾ (i).49, S⁽¹⁾ (i).53, S⁽¹⁾ (iii).61; **neithiorev brenhinawl** L.63; **neithiorav bhrenhinawl** L.142; **neithior bhrenhinawl** L.212; **neithiorau riolion** D.65/6; **neithiorav reiol** F.160, H.189/90

nerthv (cynorthwyo) L.248

neuadh (prif ystafell castell, plasty, &c.) PH.55, PH.56, PH.60, PH.305; **neuadd** LL⁽¹⁾.56, LL⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.61, LL⁽¹⁾.208, S⁽¹⁾ (i).37, S⁽¹⁾ (i).116, S⁽¹⁾ (i).119, S⁽¹⁾ (iii).351, S⁽¹⁾ (iii).367; *llu.* **neuaddau** S⁽¹⁾ (i).5

nod (nodyn cerddorol) F.44

[**nodî**] *amhers. gorff. myn.* **nodwyd** CH.94, D.104, H.235

[**notáu**] (crybwyll) 3 *un. pres. myn. (?)* **notáynt** PH.319; **notaent** LL⁽¹⁾.220

O

oed Crist L.72

oedran Krist W.47; **oedran Crist** L.3; **oedran Christ** LL⁽¹⁾.237

oes (bywyd, einioes, hoedl, cyfnod) CH.144, D.127, F.148, H.163, L.242, S⁽¹⁾ (iii).12

ofergerdd (crefftwr neu gerddor ofer (?)) F.102, N.146

obhergerdhawr (crefftwr neu gerddor ofer) PH.253; **ofergerddawr** LL⁽¹⁾.174; **ofergerddor** S⁽¹⁾ (iii).81; *llu.* **obhergerdhorion** PH.255; **ofergerddorion** LL⁽¹⁾.176

offt (gofram) N.148

[**ordeiniad**] (**deddf**) *llu.* **ordinhadau** LL⁽¹⁾.273

ordeinio (deddfu) B.43, H.73; *amhers. amherfff. myn.* **ordeinid** B.61, H.97; *amhers. gorff. myn.* **ordeiniwyt** A.57; **ordeiniwyd** B.30, CH.59, D.68, F.52, FF.48, H.60, PH.174, R (i).49, I⁽¹⁾.57, LL⁽¹⁾.118; **ordeniwyd** E.58, Y.86

ordr (trefn) A.8, FF.79, H.7, H.250; **order** A.89, D.102, R (i).75, S (i).34, Y.38, Y.118, LL⁽¹⁾.234; **ordyr** CH.9, CH.92, D.7, E.7, E.90, E.105, N.108

owdur (person ag awdurdod ganddo, gŵr cyfarwydd mewn pwnc; crëwr) A.52; **awdvr** CH.53, E.52, N.67, R (i).42, Y.80; **awdyr** D.54; **awdr** F.46; **awdûr** FF.42; **awdûr** H.56; **awdur** L.129, L.247, PH.116, S⁽¹⁾ (iii).198, S⁽¹⁾ (iii).296; **awdwr** I⁽¹⁾.50, LL⁽¹⁾.111; *llu.* **awduron** S⁽¹⁾ (iii).390, Y⁽¹⁾ (ii).19

owdwl (cerdd ar y nifer a fynner o'r pedwar mesur ar hugain; cân ar un neu ychwaneg o fesurau traddodiadol yr awdl (o'u cyferbynnu â mesurau'r englyn a'r cywydd) E.103, F.12; **owdyl** E.21; **owdl** FF.10, L.156, N.15, PH.81, PH.306, PH.308, I⁽¹⁾.17, LL⁽¹⁾.78, LL⁽¹⁾.209, LL⁽¹⁾.211; **awdl** H.196, L.93, S⁽¹⁾ (iii).107, S⁽¹⁾ (iii).369; **owdwl gowydd** E.21; **owdl gowydd** F.11, N.14, R (i).9; **owdl gywydd** FF.9; **owdl gywydh** PH.81; *llu.* **odlav** A.20, CH.21; **odlau** D.20; **odle** R (i).10

P

papur LL⁽¹⁾.287

paratoi (darparu, ymbaratoi) PH.314, LL⁽¹⁾.215; **parattoi** S⁽¹⁾ (i).123

parch (anrhydedd, urddas) CH.98

[**parhau**] *3 un. pres./dyf. myn.* **parha** B.80; **pery** FF.61; **pyra** S (i).13; *3 un. pres. dib.* **parhao** A.70, CH.73, E.70, H.123, L.160, I⁽¹⁾.67, LL⁽¹⁾.127, S⁽¹⁾ (iii).242; **pyrhao** F.65, Y.99; **parhão** PH.193; **parho** R (i).61; **pyrhasso** D.81

part (un o'r rhannau lleisiol neu offerynnol sy'n uno i greu harmoni) *llu.* **partiaiv** H.204

part (rhan, cyfran, rhywfaint, peth (o)) N.129

pastwn (ffon (hir)) S⁽¹⁾ (i).116

pechawd (pechod, drygioni, trosedd, troseddiad yn erbyn ewylllys Duw neu unrhyw gyfraith foesol neu grefyddol) Y⁽¹⁾ (ii).39; *llu.* **pechodeu** Y⁽¹⁾ (ii).55

pedair gwyl arbenig N.114

pedwar messur ar hugein A.42, A.47/8; **pedwar messur ar vgaint** B.18; **xxiiij messvr** CH.43; **iiij messvr ar xx** CH.49; **pedwar messyr ar higain** D.44; **pedwar mesyr ar higain** D.50; **pedwar mesvr ar hvgain** E.44; **pedwar messvr ar hvgain**

E.48/9; **pedwar mesyr ar hvgain** F.32, F.36; **xxiiij mesûr** FF.28; **pedwar messûr ar vgain** H.45/6; **pedwar messvr ar hvgaint** L.102, L.124; **pedwar messvr ar hvgeint** L.117; **pedwar mesvr ar higain** N.29/30, N.51/2; **pedwar mesur ar hugeint** PH.101.2; **pedwar messvr ar higain** Y.71, Y.76; **pedwar mesvr ar vgain** R (i).32/3, R (i).38; **pedwar mesur ar hugain** I⁽¹⁾.35/6, LL⁽¹⁾.96/7, LL⁽¹⁾.279; **pedwar mesur arr hûgaint cerdh dabhawd** PH.294; **pedwar mesur ar hugain cerdd dafawd** LL⁽¹⁾.199; **pedwar mesur arr hugeint cerdh dant** PH.292; **pedwar mesur ar hugain cerdd dant** LL⁽¹⁾.196/7, S⁽¹⁾ (iii).272/3, S⁽¹⁾ (iii).349

peidio B.72; **paidio** H.118

pen (diwedd) B.56, FF.93, L.251, PH.18; **penn** CH.142, F.146, H.22, H.90, H.93, N.121, N.125, LL⁽¹⁾.16

pen (rhan o fwrdd) L.189

penadvr (pennaeth, arglwydd, uchelwr) L.198; **pennâdur** PH.271; **pennadur** LL⁽¹⁾.178, LL⁽¹⁾.290

penaeth (pen., rheolwr, pendefig) N.150; *llu.* **pennaethiaid** B.10

penkerdd (bardd o'r radd uchaf, bardd cadeiriol, prif fardd, cerddor o'r radd uchaf, prif gerddor) A.15, A.17, A.27, A.28, A.36, A.43, A.44, A.45, B.57, CH.28, CH.29, CH.37, CH.44, CH.45, CH.46, CH.111, CH.122, CH.156, D.15, E.14, E.18, E.28, E.29, E.36, E.45, E.46, E.101, F.5, F.9, F.19, F.20, F.87, F.94, F.158, H.187, H.192, H.242, N.7, N.26, N.27, N.46, N.58, N.113, N.125, R (i).3, R (i).7, R (i).17, R (i).18, R (i).33, R (i).35, R (i).88, R (i).96, S (i).37, S (i).38, Y.12, Y.45, Y.47, Y.57, Y.65, Y.72, Y.73, Y.74, Y.121; **pennkerdd** B.3, B.4, B.19, B.20, CH.16, CH.19, CH.134, F.28, F.38, F.118, F.138, H.16, H.17, H.21, H.32, H.33, H.34, H.47, H.48, H.206, H.240, N.11, N.29; **pencerdd** D.18, D.27, D.37, D.45, D.63, D.106, D.120, FF.3, FF.7, FF.17, FF.18, FF.24, FF.33, FF.92, FF.97, R (i).77, RH.2, RH.3, RH.6, I⁽¹⁾.11, I⁽¹⁾.15, I⁽¹⁾.24, I⁽¹⁾.25, I⁽¹⁾.32, I⁽¹⁾.41, I⁽¹⁾.97, I⁽¹⁾.101, LL⁽¹⁾.40, LL⁽¹⁾.55, LL⁽¹⁾.63, LL⁽¹⁾.66, LL⁽¹⁾.72, LL⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.85, LL⁽¹⁾.86, LL⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.156, LL⁽¹⁾.160, LL⁽¹⁾.216, LL⁽¹⁾.221, LL⁽¹⁾.223, S⁽¹⁾ (i).44, S⁽¹⁾ (i).46, S⁽¹⁾ (i).48, S⁽¹⁾ (i).64, S⁽¹⁾ (i).85, S⁽¹⁾ (i).87, S⁽¹⁾ (i).91, S⁽¹⁾ (i).91, S⁽¹⁾ (i).109, S⁽¹⁾ (iii).78, S⁽¹⁾ (iii).92, S⁽¹⁾ (iii).97, S⁽¹⁾ (iii).103, S⁽¹⁾ (iii).109, S⁽¹⁾ (iii).111, S⁽¹⁾ (iii).177, S⁽¹⁾ (iii).179, S⁽¹⁾ (iii).181, S⁽¹⁾ (iii).184, S⁽¹⁾ (iii).194, S⁽¹⁾ (iii).254, S⁽¹⁾ (iii).256, S⁽¹⁾ (iii).266, S⁽¹⁾ (iii).281, S⁽¹⁾ (iii).283, S⁽¹⁾ (iii).290, S⁽¹⁾ (iii).293, S⁽¹⁾ (iii).298, S⁽¹⁾ (iii).319, S⁽¹⁾ (iii).354, S⁽¹⁾ (iii).382, S⁽¹⁾ (iii).420, S⁽¹⁾ (iii).423, S⁽¹⁾ (iii).424, S⁽¹⁾ (iii).428, S⁽¹⁾ (iii).440, S⁽¹⁾ (iii).447; **pennkerd** H.159; **pencerddh** L.88, L.101, L.110, L.118, L.140, L.199, L.235, PH.40, PH.54, PH.62, PH.65, PH.88, PH.77, PH.97, PH.107, PH.315, PH.316, PH.322; **penncerdh** PH.234, PH.245, PH.320; **penkerd** W.28; **penkerd kadeiriog** W.16; **pencerddh gwlad** PH.51; **pencerdd gwlad** LL⁽¹⁾.52, S⁽¹⁾ (i).56, S⁽¹⁾ (iii).68, S⁽¹⁾ (iii).70, S⁽¹⁾ (iii).71, S⁽¹⁾ (iii).78, S⁽¹⁾ (iii).128, S⁽¹⁾ (iii).436, S⁽¹⁾ (iii).443; **pencerdd ney athro**

D.28, D.47, D.45; **pencerdd nev athro** L.102, L.120, L.208; **penkerdd o athro** CH.29; CH.97; **pencerdd o athraw** S⁽¹⁾ (iii).256; **penkerdd tanne** R (i).84; **pennkerdd kerdd tavod** B.5; **pennkerdd kerdd davod** H.237; **pennkerdd o gerdd davod nev o gerdd dant** H.206/7; *llu.* **penkeirddieit** A.9; **penkeirddieit** A.51; **penkeirddiait** A.57; **penkerddiaid** B.26, CH.52, CH.59, CH.130, CH.158, E.58, E.197, F.45, N.63, N.66, R (i).41, Y.39, Y.80, Y.86, Y.124, Y.128; **pennkeirddiaid** B.43, E.8; **pennkerddiaid** CH.10, CH.125, F.52, F.129, F.134, H.9, H.56, H.73, H.146, H.188; **pencerddiaid** D.10, D.115, FF.38, FF.41, FF.48, S⁽¹⁾ (i).95, S⁽¹⁾ (i).118, S⁽¹⁾ (iii).131, S⁽¹⁾ (iii).296, S⁽¹⁾ (iii).339, S⁽¹⁾ (iii).390; **penceirddiaid** D.53, D.64, D.68, I⁽¹⁾.46, I⁽¹⁾.49, LL⁽¹⁾.107, LL⁽¹⁾.110, S⁽¹⁾ (i).97, S⁽¹⁾ (iii).198; **penkeirddiaid** E.52, S (i).1; **pennkerddied** F.159; **penceirdhiaid** L.82, L.128, L.141, PH.111, PH.115; **pennceirdhieid** PH.174; **penceirddiaid ac athrawon cerdd dant** LL⁽¹⁾.254, LL⁽¹⁾.264; **penceirddiaid cerdd dafod** LL⁽¹⁾.246; **penceirddiaid cerdd dant** LL⁽¹⁾.256; **pencerddhiaid o gerddh dabrawd a cherddh dant** L.144/5

penill F.98; **pennill** H.197

penn (lle (?)) L.179

pennkeirddiaeth (dysg, crefft neu gelfyddyd y penceirddiaid) H.234

penndevic (pennaeth, arweinydd, brenin, tywysog, arglwydd, uchelwr) B.45, H.75, H.225, H.226; **pendefig** N.39, S⁽¹⁾ (iii).125; **pendefic** S (i).39; *llu.* **pendevigion** B.47; **pendefigion** CH.130, CH.148, D.131, F.134, F.152, N.141, LL⁽¹⁾.170, S⁽¹⁾ (iii).54, S⁽¹⁾ (iii).114, S⁽¹⁾ (iii).120; **penndevigion** H.77, H.227; **penndevigiawn** H.80; **pendebhigion** L.17, L.50, L.79, L.219, L.247, PH.261

pentref LL⁽¹⁾.275

perchennoc A.63, B.75, CH.65, H.111, S (i).7; **perchenawg** D.74; **perchenoc** E.64, F.58, FF.54; **perchenog** N.80, R (i).56; **perchennawc** PH.180; **perchennog** Y.92, S⁽¹⁾ (iii).159

peri (creu, gwneud, achosi) L.57, N.42, S⁽¹⁾ (iii).424; *3 un. gorff. myn.* **peris** S⁽¹⁾ (iii).402

perigl (y cyflwr o fod yn agored i golled) CH.137, CH.138, D.123, D.124, F.141, F.142, H.153, L.238

[**perthyn**] (bod yn briodol neu'n addas, bod a wnelo â, ymwneud â) *3 un. pres./dyf. myn.* **perthyn** H.141, H.192, H.193, H.206, H.252, L.56, L.61, N.37, N.40, S⁽¹⁾ (i).113, S⁽¹⁾ (iii).190, S⁽¹⁾ (iii).196, S⁽¹⁾ (iii).351; *3 un. pres. dib.* **perthyno** H.28, H.85

[**perthynas**] (un sy'n perthyn trwy waed neu briodas, aelod o'r teulu) *llu.* **perthynassav** H.227

[perthynas] (cysylltiad teuluol rhwng pobl neu bethau) N.27

[perthynas] (peth sy'n perthyn (i beth neu system arall)) *llu.* **pyrthynasav** N.61; **perthynasau** LL⁽¹⁾.273, S⁽¹⁾ (iii).42, S⁽¹⁾ (iii).47, S⁽¹⁾ (iii).112, S⁽¹⁾ (iii).134, S⁽¹⁾ (iii).196, S⁽¹⁾ (iii).340, S⁽¹⁾ (iii).371, S⁽¹⁾ (iii).373, S⁽¹⁾ (iii).377, Y⁽¹⁾ (ii).35

peth (gwrthrych nas enwir yn benodol) H.173, H.174, H.238, L.191, PH.184, W.38, Y.22, LL⁽¹⁾.50, LL⁽¹⁾.113, LL⁽¹⁾.179, LL⁽¹⁾.284, S⁽¹⁾ (iii).123, S⁽¹⁾ (iii).1980, S⁽¹⁾ (iii).233, S⁽¹⁾ (iii).424, S⁽¹⁾ (iii).434, Y⁽¹⁾ (ii).44; **pêth** PH.49, PH.184, PH.185, PH.272, I⁽¹⁾.52; *llu.* **pethav** H.214, N.154; **pethev** L.151; **petheu** Y⁽¹⁾ (ii).9, Y⁽¹⁾ (ii).11

peth (rhywfaint) N.134

piav (sydd yn berchen ar) H.175

pib (offeryn cerdd chwyth ar ffurf tiwb) L.161

pibydd (un sy'n canu pib) F.103, N.146, N.148, LL⁽¹⁾.174; *llu.* **pibydion** L.7; **pibydh** PH.253

[pieufod] (sydd yn berchen ar) 3 *un. dyf. myn. (?)* **pieivydd** CH.106; 3 *un. gorff. myn. (?)* **pioedd** F.114

[plaid] (cwmni, torf, grŵp o bobl) *llu.* **pleidiev** L.187

plas L.19, W.5

[plethiad] (dull o ganu nodyn neu nodau ar y delyn) *llu.* **plethiadav** H.202; **plethiâdeu** PH.289; **plethiadau** LL⁽¹⁾.194, S⁽¹⁾ (iii).346

plith (mysg, canol) B.39, H.68

plwybh (plwyf) L.164

poen (cosb, cosbedigaeth) A.64, A.71, A.81, B.76, B.85, B.92, CH.62, CH.66, CH.74, CH.83, D.71, D.75, D.82, D.93, E.61, E.71, E.81, E.83, F.55, F.59, F.66, F.76, FF.51, FF.55, FF.62, FF.71, FF.74, H.104, H.112, H.128, H.135, L.23, L.34, L.148, L.152, L.170, L.179, N.77, N.81, N.88, N.90, N.94, N.97, R (i).52, R (i).56, R (i).62, R (i).68, S (i).4, S (i).8, S (i).14, S (i).25, S (i).36, W.16, Y.89, Y.93, Y.100, Y.109, I⁽¹⁾.60, I⁽¹⁾.68, I⁽¹⁾.78, I⁽¹⁾.80, LL⁽¹⁾.16, LL⁽¹⁾.121, LL⁽¹⁾.128, LL⁽¹⁾.138, S⁽¹⁾ (i).41, S⁽¹⁾ (i).138, S⁽¹⁾ (i).141, S⁽¹⁾ (i).143, S⁽¹⁾ (iii).34, S⁽¹⁾ (iii).59, S⁽¹⁾ (iii).135, S⁽¹⁾ (iii).159, S⁽¹⁾ (iii).221, S⁽¹⁾ (iii).225, S⁽¹⁾ (iii).234, S⁽¹⁾ (iii).235, S⁽¹⁾ (iii).260; **pôen** PH.18, PH.177, PH.181, PH.193, PH.197, PH.204, PH.207

posbhardh (enw ar fath o fardd a gyferbynnid weithiau â'r prifardd a'r arwyddfardd)

PH.251; **posfardd** R (i).101, LL⁽¹⁾.165, S⁽¹⁾ (i).6, S⁽¹⁾ (iii).36; *llu.* **posfeirdd** N.131, R (i).94

prentis (un sy'n dysgu crefft, un sy'n ymrwymo'n gyfreithiol am gyfnod penodol i ddysgu crefft (gan feistr) a derbyn cyflog fach yn ystod y cyfnod hwnnw) H.218

prentissiaeth (cyfnod o wasanaeth fel prentis) A.59, B.44, CH.61, H.74, L.147, R (i).51, Y.87; **prentisiaeth** D.70, E.59, F.54, FF.50, I⁽¹⁾.59, LL⁽¹⁾.120; **prentisieth** N.74, S (i).3; **prentussiaeth** PH.176

pribhardh PH.251, PH.257; **prifardd** R (i).92, LL⁽¹⁾.165, LL⁽¹⁾.288, LL⁽¹⁾.289, S⁽¹⁾ (i).6, S⁽¹⁾ (iii).36; **prif fardd** R (i).100, LL⁽¹⁾.167, LL⁽¹⁾.280, LL⁽¹⁾.290; *llu.* **prifeirdd** S⁽¹⁾ (iii).53; **prif feirdd** S⁽¹⁾ (iii).388, Y⁽¹⁾ (ii).32

[**prifgaine**] (prif alaw) *llu.* **prifgeinke** F.97; **prifgeinkiav** H.203, N.140; **pribhgeighcieu** PH.290; **prifgeingciau** LL⁽¹⁾.195; **prifgeinciau** S⁽¹⁾ (iii).347

prifwyd (pechod pennaf neu farwol (fel arfer un o saith)) Y⁽¹⁾ (ii).55

priodas H.229, S⁽¹⁾ (i).125; **priôdas bhrenhinawl** PH.299/300; **priodas frenhinawl** LL⁽¹⁾.204; *llu.* **priodasau** S⁽¹⁾ (i).25, S⁽¹⁾ (i).93, Y⁽¹⁾ (ii).26, Y⁽¹⁾ (ii).34; **priodaseu** S⁽¹⁾ (iii).256, Y⁽¹⁾ (ii).15, Y⁽¹⁾ (ii).17

priodi (cymryd rhywun (yn wŷr neu'n wraig) mewn priodas) H.230; **priôdi** PH.61; 3 *llu. gorff. myn. priodasant* S⁽¹⁾ (i).54; *amhers. pres. dib. prioder* H.241, LL⁽¹⁾.214; **prioder** PH.313; **priotter** S⁽¹⁾ (i).122

[**prisiol**] (cyfrif, ystyried) *amhers. gorff. myn. prissiwyd* CH.155, H.186, L.139; **prisiwyd** D.62, F.157

profest S⁽¹⁾ (iii).107; **prost kadwynoc** E.17, F.8; **prost cadwynoc** FF.6; **prosd kadwynog** N.10; **prôst cadwynawc** PH.76; **pros kadwynog** R (i).6; **proest cadwynog** I⁽¹⁾.13, LL⁽¹⁾.74; **prost kyfnewidiog** E.16; **prost kyfnewidioc** F.7/8; **prost cyfnewidioc** FF.5/6; **pros kefnewidiog** N.9/10; **prôst cybhnewidiawc** PH.76; **pros kyfnewidiog** R (i).5; **proest cyfnewidiog** I⁽¹⁾.14, LL⁽¹⁾.75; **eghlyn prôst** PH.296; **englyn prost** LL⁽¹⁾.200

profi (rhoddi prawf o (rywbeth), dangos dilysrwydd (rhywbeth)) S⁽¹⁾ (iii).92; 3 *un. pres. dib. profo* R (i).87

proviad (un o'r genres cerdd dant) H.202; *llu.* **probbiâdeu** PH.289; **profiadau** LL⁽¹⁾.194, S⁽¹⁾ (iii).346

prydv (prydyddu, barddoni, cyfansoddi, llunio (cerdd, barddoniaeth) H.213, L.61; **prydu** PH.46, LL⁽¹⁾.47, S⁽¹⁾ (i).24, S⁽¹⁾ (i).31; 3 *un. pres. dib. pryto* H.193; **prytto** Y⁽¹⁾

(ii).50

prydydd (bardd wedi ei hyfforddi yng nghelfyddyd cerdd dafod) A.18, A.62, B.74, CH.19, CH.64, D.18, D.73, E.34, E.63, E.101, E.103, F.9, F.57, F.101, FF.7, FF.53, H.21, H.110, H.115, H.197, H.198, H.213, H.217, N.79, N.144, R (i).54, R (i).77, R (i).101, S (i).6, Y.48, Y.91, I⁽¹⁾.15, LL⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.164, LL⁽¹⁾.212, S⁽¹⁾ (i).10, S⁽¹⁾ (i).24, S⁽¹⁾ (i).65, S⁽¹⁾ (i).93, S⁽¹⁾ (i).105, S⁽¹⁾ (i).130, S⁽¹⁾ (iii).36, S⁽¹⁾ (iii).46, S⁽¹⁾ (iii).92, S⁽¹⁾ (iii).144, S⁽¹⁾ (iii).158, S⁽¹⁾ (iii).161, S⁽¹⁾ (iii).167, S⁽¹⁾ (iii).189, S⁽¹⁾ (iii).216, S⁽¹⁾ (iii).239, S⁽¹⁾ (iii).369, S⁽¹⁾ (iii).374, S⁽¹⁾ (iii).377, S⁽¹⁾ (iii).382, S⁽¹⁾ (iii).434, S⁽¹⁾ (iii).446, S⁽¹⁾ (iii).449, Y⁽¹⁾ (ii).10, Y⁽¹⁾ (ii).30, Y⁽¹⁾ (ii).50, Y⁽¹⁾ (ii).57, Y⁽¹⁾ (ii).61, Y⁽¹⁾ (ii).62; **prydyd** B.69; **pyrddydd** E.18; **prydydh** L.9, L.90, L.150, PH.78, PH.179, PH.183, PH.185, PH.251, PH.272, PH.310; *llu.* **prydyddion** CH.104, F.112, R (i).94, Y.48, LL⁽¹⁾.36, LL⁽¹⁾.218, LL⁽¹⁾.244, LL⁽¹⁾.273, S⁽¹⁾ (i).2, S⁽¹⁾ (i).123, S⁽¹⁾ (i).131, S⁽¹⁾ (i).148, S⁽¹⁾ (iii).4, S⁽¹⁾ (iii).9, S⁽¹⁾ (iii).62, S⁽¹⁾ (iii).137, S⁽¹⁾ (iii).186, S⁽¹⁾ (iii).226, S⁽¹⁾ (iii).236, S⁽¹⁾ (iii).376, S⁽¹⁾ (iii).391, S⁽¹⁾ (iii).425, S⁽¹⁾ (iii).426, S⁽¹⁾ (iii).429, S⁽¹⁾ (iii).431; **prydydhion** L.6, L.48, PH.36, PH.316, PH.317; **prydydion** W.24

prydydiaeth (barddoniaeth, priod swydd a gwaith y prydydd, yr uchaf o dair cainc cerdd dafod) H.217, LL⁽¹⁾.11, LL⁽¹⁾.30, LL⁽¹⁾.277, S⁽¹⁾ (i).17, S⁽¹⁾ (i).24, S⁽¹⁾ (iii).32, S⁽¹⁾ (iii).37, S⁽¹⁾ (iii).203, S⁽¹⁾ (iii).364, S⁽¹⁾ (iii).366, S⁽¹⁾ (iii).410, Y⁽¹⁾ (ii).4; **prydydhiaeth** L.27, L.30, L.40, PH.13, PH.30; **prydydiaeth** W.10, W.13, W.19; **prydydiaith** Y.2

pŭmp erw rydd H.222

pvnt (uned ariannol a oedd gynt yn gyfwerth ag ugain swllt neu 240 o geiniogau) A.87, A.88, B.99, CH.90, CH.91, E.88, E.89, H.143, H.235, N.106, N.107, Y.116, Y.117; **pynt** D.101, F.83, L.195, R (i).74; **punt** PH.213, R (i).73, I⁽¹⁾.85, I⁽¹⁾.86, LL⁽¹⁾.145, LL⁽¹⁾.146, S⁽¹⁾ (i).79, S⁽¹⁾ (iii).252; I FF.78, FF.79, S (i).33, S (i).39

puroriaeth (cerddoriaeth (bersain)) PH.291, LL⁽¹⁾.196, S⁽¹⁾ (iii).349

[putain] *llu.* **pvteiniaid** L.166

putteina (cyfathrebu â phutain) S⁽¹⁾ (iii).213

[pwng] (pwnc) *llu.* **pyghev** L.69

[pwnc] (mater, pwynt, ystyriaeth) *llu.* **pynkiav** H.219, N.143

pwrs B.82, D.83, H.125, L.163, L.175; *llu.* **pyrsev** A.78, E.78; **pyrsav** B.89, F.73, N.84; **pwrse** FF.68; **pyrssav** CH.80, H.132, Y.106; **pyrseu** PH.201, S⁽¹⁾ (i).137; **pyrse** S (i).21; **pyrsau** D.90, I⁽¹⁾.75, LL⁽¹⁾.135

[pwyll] (natur (?)) *llu.* **pwyllleu** S⁽¹⁾ (i).117

pwys (pwysigrwydd, gwerth) S⁽¹⁾ (i).22

pwyso PH.266

pymthec bai kyffredin, y A.21, F.13; **y xv bai kyffredin** CH.22; **y pymtheg bai cyffredin** D.21, I.18, LL.79, S⁽¹⁾ (iii).101; **y pymtheg bai kyffredin** E.22, Y.51; **y pymthec bai cyffredin** FF.11; **y pymthec bai kyffredin** H.25; **y pymthec bai cyphredin** L.94; **y pymthec bai cyphrêdin** PH.82/3; **y pvmtheg bai kyffredin** R (i).11

pymtheg llwyth N.136

R

raynedigaeth (coronedigaeth) E.3

RH/R

[**rhagddywededig**] (person neu beth y cyfeiriwyd ato eisoes, (y) rhag-grybwylledig); *llu. racddywydedigion* B.41

[**rhaglyddedig**](?) (person haeddiannol (?)) *llu. raglyddedigion* H.71

rhagor (rhagoriaeth, ardderchogrwydd, arbenigrwydd, tra-rhagoriaeth, blaenoriaeth) CH.98, D.66, H.190, L.143; **rhagawr** F.108

rhagorfraint (hawl neu fraint gyfyngedig i unigolyn neu ddosbarth brenhinfraint, braint, hawl, tra-rhagoriaeth) CH.150, F.152; **ragorfraint** CH.155; **ragorvrain** D.62; **rragorfraint** F.157; **rhagorbhrait** L.138

rragoriaeth (rhagoriaeth, ardderchowgrwydd, blaenoriaeth) CH.157; **ragoriaeth** D.65, H.189; **rragorieth** F.159; **rhagoriaeth** L.141

ragwahan (rhagwant, (odl sy'n blaenori) ail orffwysfa llinell o gynghaness sain (?); math o aceniad neu saib mewn cerdd dant (?)) D.51, N.63; **rhacohan** FF.38; **rhacgwahan** L.126; **rhagwahan** Y.78, I⁽¹⁾.46, LL⁽¹⁾.107

rragwan (rhagwant, sillaf sy'n blaenori'r rhaniad rhwng dau hanner llinell gyntaf o doddaid (?); (odl sy'n blaenori) ail orffwysfa llinell o gynghanedd sain (?); math o aceniad neu saib mewn cerdd dant (?)) A.49; **ragwan** B.24, E.49, H.53; **rhacwan** CH.50, PH.112; **rhagwan** R (i).39; **rhagwant** S⁽¹⁾ (iii).291

raid (rhwymedigaeth, rheidrwydd, anghenraid) A.47, B.22, B.23, CH.144, D.49, D.57,

D.127, E.48, E.55, F.48, H.50, H.52, N.69, N.134, N.140; **rraid** A.54, CH.56, F.148; **rhaid** CH.48, FF.44, L.123, L.133, L.242, PH.118, PH.322, PH.324, R (i).45, Y.75, Y.83, I⁽¹⁾.32, I⁽¹⁾.53, I⁽¹⁾.69, LL⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.114, LL⁽¹⁾.129, LL⁽¹⁾.222, LL⁽¹⁾.225, S⁽¹⁾ (iii).201, S⁽¹⁾ (iii).246, S⁽¹⁾ (iii).260, S⁽¹⁾ (iii).300, S⁽¹⁾ (iii).379, S⁽¹⁾ (iii).442

ran (rhan, swydd) E.34; **rhann** L.202

rhannv (dosbarthu) L.163; **rhanny** L.199

rann ymadrodd H.194; **ran ymadrodd** N.20

rany (gwahanu neu dorri'n rhannau) N.2

rhent (incwm) A.88, CH.92, E.89, F.83, FF.79, H.20, H.209, L.195, N.107, R (i).74, S (i).34, Y.118, I⁽¹⁾.86, LL⁽¹⁾.146, S⁽¹⁾ (i).78, S⁽¹⁾ (i).79, S⁽¹⁾ (i).80, S⁽¹⁾ (iii).253; *llu.* **rhenti** F.84

rheolaeth (rheol, corff o reolau, trefn) A.58, B.11, B.44, CH.60, F.53, FF.49, L.97, L.98, L.146, Y.87, I⁽¹⁾.58, LL⁽¹⁾.119; **rhiolaeth** D.69; **rhwolaeth** E.59; **rhyolaeth** F.36; **rholaeth** H.74; **rheôlaeth** PH.109, PH.175; **rhywolaeth** R (i).50

[rheoledigaeth] (rheol, rheoliad, deddf) *llu.* **roledigaethav** B.1; **reoledigaethav** H.29

riain (merch (ieuanc)) H.229; *llu.* **rianedd** H.195

rhieingerdd (cân serch) Y⁽¹⁾ (ii).28, Y⁽¹⁾ (ii).43

rieni N.39

rhifedi (nifer) CH.156, D.63, H.187; **rrifedi** F.157; **rhighbedi** L.139

[rhigwm] (pennill neu benillion syml ddiaddurn, cân neu gerdd ysgafn ffwrdd-â-hi) *llu.* **rhigymmau** S⁽¹⁾ (iii).219

[rhim] (rhigwm) *llu.* **rhimiev** A.79

[rhimyn] (rhigwm) *llu.* **rhimynnav** B.90; **rrimynnav** CH.81; **rimynav** E.79, F.74, N.86; **rhiminaû** FF.69; **rimynnav** H.133, S (i).23; **rhimmynnav** R (i).66; **rhimynav** Y.107; **rhimmynnau** I⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.136

[rhin] (hudoliaeth, swyn, dewiniaeth, swyngyfaredd) *llu.* **riniau** D.91; **rhinniev** L.176; **rhinniau** PH.202; **rhiniau** S⁽¹⁾ (i).139

rhin (cyfrinach) S⁽¹⁾ (iii).206

rod-ddyn (crwydryn (digartref), crwydrwr, rhodiwr) B.81, H.124

rodiad (crwydryn (digartref), crwydrwr, rhodiwr) A.70, D.80, E.69, FF.60, H.122, N.95;
rrodiad CH.72; **rhodiad** L.163, PH.191, S (i).13, I⁽¹⁾.66, LL⁽¹⁾.126, S⁽¹⁾ (i).84, S⁽¹⁾
(i).133; *llu. rodiaid* F.64; **rhodiaid** L.159, Y.98, S⁽¹⁾ (iii).210

rodiav (crwydro) B.79

rhodiaw (ymweld â) L.160

[**rhodiwr**] (un sy'n rhodio, crwydrwr, crwydryn (digartref)) *llu. rodwyr* B.79

rodd (rhodd) A.35, A.43, A.73, B.3, B.13, B.18, B.83, B.85, CH.36, CH.74, CH.75,
CH.97, CH.101, CH.105, CH.109, CH.113, CH.116, CH.119, CH.126, D.36,
D.44, D.82, D.84, D.106, D.108, D.109, D.116, E.36, E.44, E.73, E.93, E.95,
E.101, E.108, F.27, F.55, F.68, F.86, F.99, F.104, F.108, F.109, F.110, F.113,
F.116, F.118, F.120, F.122, F.125, F.130, FF.24, FF.64, FF.82, FF.83, FF.90, H.17,
H.32, H.46, H.87, H.88, H.126, H.128, H.146, H.200, H.201, H.212, H.225,
H.230, H.240, H.242, H.245, N.26, N.46, N.99, N.111, N.112, N.119, N.127,
N.129, N.135, N.136, R (i).26, R (i).33, R (i).63, R (i).88, R (i).99, S (i).4, S
(i).16, S (i).37, S (i).39, Y.72; **rhodd** CH.44, F.87, FF.92, N.137, N.147, R (i).84,
R (i).90, R (i).98, RH.2, RH.3, RH.4, RH.5, Y.13, Y.64, Y.100, Y.102, Y.121,
Y.122, Y.123, Y.124, Y.129, I⁽¹⁾.70, I⁽¹⁾.87, I⁽¹⁾.88, I⁽¹⁾.95, I⁽¹⁾.97, LL⁽¹⁾.17, I⁽¹⁾.51,
I⁽¹⁾.130, LL⁽¹⁾.147, LL⁽¹⁾.148, LL⁽¹⁾.154, S⁽¹⁾ (i).42, S⁽¹⁾ (i).54, S⁽¹⁾ (i).58, S⁽¹⁾ (i).85,
S⁽¹⁾ (i).88, S⁽¹⁾ (i).138, S⁽¹⁾ (i).141, S⁽¹⁾ (iii).59, S⁽¹⁾ (iii).81, S⁽¹⁾ (iii).140, S⁽¹⁾
(iii).146, S⁽¹⁾ (iii).149, S⁽¹⁾ (iii).152, S⁽¹⁾ (iii).155, S⁽¹⁾ (iii).217, S⁽¹⁾ (iii).241, S⁽¹⁾
(iii).245, S⁽¹⁾ (iii).247, S⁽¹⁾ (iii).310, S⁽¹⁾ (iii).313, S⁽¹⁾ (iii).316, S⁽¹⁾ (iii).319, S⁽¹⁾
(iii).358, S⁽¹⁾ (iii).421, S⁽¹⁾ (iii).429; **rrodd** CH.97, CH.99, CH.100, CH.106,
CH.111, CH.115, F.88, F.103, F.107; **rhodh** L.35, L.55, L.58, L.60, L.65, L.109,
L.118, L.161, L.167, L.171, L.179, L.200, L.218, L.227, L.228, L.232, PH.220,
PH.232; **rhôdh** PH.19, PH.40, PH.50, PH.97, PH.196, PH.218, PH.219, PH.221,
PH.225, PH.234, PH.235, PH.254; **rod** W.17, W.38; **rrod** W.29; **rhod** Y.22;
rhôdd LL⁽¹⁾.41, LL⁽¹⁾.54, LL⁽¹⁾.130, LL⁽¹⁾.156, LL⁽¹⁾.175; **rhodd gwyl** N.119; *llu.*
roddion CH.95, D.86, D.104, E.92, F.105, H.108, H.208, H.235, N.110;
rhoddion FF.81, Y.3, Y.120, I⁽¹⁾.90, LL⁽¹⁾.30, LL⁽¹⁾.219, S⁽¹⁾ (i).36, S⁽¹⁾ (i).99, S⁽¹⁾
(i).101, S⁽¹⁾ (i).110, S⁽¹⁾ (i).121, S⁽¹⁾ (iii).43, S⁽¹⁾ (iii).79, S⁽¹⁾ (iii).137, S⁽¹⁾ (iii).263,
S⁽¹⁾ (iii).304, S⁽¹⁾ (iii).324, S⁽¹⁾ (iii).405, S⁽¹⁾ (iii).407, S⁽¹⁾ (iii).408, S⁽¹⁾ (iii).411,
Y⁽¹⁾ (ii).36; **rhodhion** L.10, L.23, L.42, L.204, PH.30, PH.224, PH.319; **rrodion**
W.20

rhodd kenedl B.45, H.75; **rhodh cenedl** L.22, L.24; **rhodh cenedlad** PH.11; **rod kenedl**
W.8; **rhôdd cenattâd** LL⁽¹⁾.9; **rhodd cennedlad** S⁽¹⁾ (i).7; **rhodd cenedlad** S⁽¹⁾
(i).15; **rhodd cenhedlad** S⁽¹⁾ (i).62, S⁽¹⁾ (i).129; **rhodd cenhedliad** S⁽¹⁾ (iii).27

rhoddi (trosglwyddo neu estyn) A.10, CH.11, D.11, E.9, H.10, Y.40, LL⁽¹⁾.278, LL⁽¹⁾.283,
LL⁽¹⁾.289, S⁽¹⁾ (iii).446; **rhoi** A.72, B.82, CH.74, CH.117, D.84, D.124, E.72,

FF.63, H.10, H.125, H.156, H.159, H.162, L.53, L.83, L.236, L.239, N.84, N.98, R (i).62, R (i).63, S (i).15, Y.15, Y.101, I⁽¹⁾.69, LL⁽¹⁾.65, LL⁽¹⁾.129, LL⁽¹⁾.289, S⁽¹⁾ (i).46, S⁽¹⁾ (i).137, S⁽¹⁾ (iii).162, S⁽¹⁾ (iii).246; **rroi** CH.135, F.139, F.145, H.153, H.154; **roi** CH.141, D.121, D.124, D.133, N.36; **rhodhi** PH.64, PH.195, PH.222; *3 un. dyf. myn. rhydd* S⁽¹⁾ (i).73; *amhers. pres. myn. rhodhir* PH.221; *3 un. amherff. myn. rhoddai* CH.138; **rhoi** F.142; *amhers. amherff. myn. rhodhyd* PH.42, PH.44; **rhoddyd** LL⁽¹⁾.43, LL⁽¹⁾.44; *3 llu. gorff. myn. rhoesant* L.45, LL⁽¹⁾.35; **rroesant** W.23, W.26; **roessant** Y.6, **rhoessant** Y.10; *amhers. gorff. myn. rhoed* B.62; **rhodhed** PH.38; **rhodded** LL⁽¹⁾.38; **rhoddwyd** S⁽¹⁾ (iii).65, S⁽¹⁾ (iii).68, S⁽¹⁾ (iii).414, S⁽¹⁾ (iii).419; *3 un. pres. dib. rho* H.154, H.156; **rroddo** H.156; *3 llu. pres. dib. rhoesont* PH.33, PH.35, LL⁽¹⁾.33; *amhers. pres. dib. rhodder* S⁽¹⁾ (i).93, S⁽¹⁾ (iii).82, S⁽¹⁾ (iii).83, S⁽¹⁾ (iii).86, S⁽¹⁾ (iii).319; **rhoother** S⁽¹⁾ (iii).140, S⁽¹⁾ (iii).354; *3 un. gorchm. roed* CH.138, **rhoed** F.142

rhodhi testvn (dychanu, gwneud hwyl am ben) L.63; **rhoi testvn** L.63; **rhoi tystyn** PH.48; **rrodi testvn** W.36; **rodi testvn** W.37; **rhoddi testyn** Y.20, Y.21; **rhoi testyn** LL⁽¹⁾.49

roddwr (rhoddwr, anrhegwr) H.239; **rhoddwr** R (i).82

rhoi (gosod (anrhydedd &c., ar), gosod, doddi, trefnu) B.28, L.63, R (i).86, S⁽¹⁾(i).136, S⁽¹⁾ (i).146; **roi** S (i).22; **rhoddi** LL⁽¹⁾.50, S⁽¹⁾ (iii).337; **rhodhi** PH.49; **rodidi** Y.21; *amhers. pres./dyf. myn. rhoir* H.179; *amhers. gorff. myn. rhoed* Y.14, Y.18; **rroed** W.30, W.34; **rhodded** S⁽¹⁾ (iii).13, S⁽¹⁾ (iii).416; *3 un. pres. dib. rhotho* S⁽¹⁾ (iii).103; *amhers. pres. dib. rhodder* S⁽¹⁾ (i).11; **rhoddi allan** LL⁽¹⁾.185; **rhoddi testun** LL⁽¹⁾.278; **rhoir testun** PH.316, LL⁽¹⁾.216; **rhoddir testun** S⁽¹⁾ (iii).423

roi klaim (hawlio) H.162; **ro klaim** H.156

rhoi wrth waith N.84, N.98

rhol (sgrôl, rhol o femrwn, papur, &c., ac arni ach teulu) W.2, S⁽¹⁾(iii).256, S⁽¹⁾(iii).257; **rhôl** S⁽¹⁾ (i).40, S⁽¹⁾ (i).54, S⁽¹⁾ (i).73, S⁽¹⁾ (i).108, S⁽¹⁾ (iii).278, S⁽¹⁾ (iii).285, S⁽¹⁾ (iii).372, Y⁽¹⁾ (ii).25

rhwystro PH.59, PH.178, LL⁽¹⁾.60

rybudd (rhybudd, hysbysiad) B.34, H.153; **rybydd** CH.127, CH.128, CH.135, D.121, F.131, F.132, F.139; **rybvdd** H.64; **rybudd** H.253; **rhybudh** L.236; **rhybydh** PH.27, PH.314; **rrybydd** W.45; **rhybydd** Y.31, S⁽¹⁾ (i).123; **rhybudd** LL⁽¹⁾.27, LL⁽¹⁾.215, LL⁽¹⁾.274, S⁽¹⁾ (iii).444

rrydd-dit (rhyddid, hawl i weithredu'n rhydd, caniatâd, cennad, trwydded) A.13; **rrydd-did** CH.14; **rydd-did** D.13, H.12, H.221; **rhydhid** L.85

rhyol (rheol) F.33; **rheol** FF.29, I⁽¹⁾.31, I⁽¹⁾.36, I⁽¹⁾.43, LL⁽¹⁾.92, LL⁽¹⁾.97, LL⁽¹⁾.104, S⁽¹⁾

(iii).132, S⁽¹⁾ (iii).252, S⁽¹⁾ (iii).265, S⁽¹⁾ (iii).273, S⁽¹⁾ (iii).422; reol FF.35; rhêol PH.85, PH.102; rhiwl ymadrodd Y.53; rrywl yr ymadroddion F.15/16; rheol yr ymadroddion FF.13/14, I⁽¹⁾.20/1, LL⁽¹⁾.81/2; *llu.* rwolav N.19, N.60; rwole N.52; rheolau LL⁽¹⁾.281; role ymadroddion A.24; rreolav ymadroddion CH.24/5; reolau ymadroddion D.23/4; rwole ymadroddion E.24/5; reolav yr ymadroddion H.28; rhwole ymadroddion R (i).13/14; rwole gramadeg N.20

rhyw (math, teip, natur, teulu, hil) N.39, PH.251, LL⁽¹⁾.164, S⁽¹⁾ (i).124, S⁽¹⁾ (iii).36, S⁽¹⁾ (iii).184, S⁽¹⁾ (iii).224, S⁽¹⁾ (iii).355; *llu.* rhywieu PH.249, S⁽¹⁾ (iii).262; rhywiau LL⁽¹⁾.162, S⁽¹⁾ (iii).88

rhywogaeth (dosbarth) L.49

S

saer L.29, W.12

[sant] *llu.* saint Y⁽¹⁾ (ii).38

sefyll *berf* (aros, parhau) B.59, H.92

sefyll *berf* (bod neu aros ar ei draed (yn hytrach nag yn ei eistedd neu ar ei orwedd)) LL⁽¹⁾.208, LL⁽¹⁾.222, S⁽¹⁾ (i).34, S⁽¹⁾ (iii).366, S⁽¹⁾ (iii).431; 3 *un. pres. myn. saif* S⁽¹⁾ (i).116

[sefyll] *berf* (bod (mewn cyflwr penodol)) 3 *llu. pres. myn. safant* Y⁽¹⁾ (ii).11

segvrlhyd (segura) L.166

[sen] (sarhad, difenwad, dychan, dychangerdd) *llu.* sennev A.79, L.176; synnav B.90; sennav CH.81, H.133, R (i).66, S (i).23, Y.107; senau D.91; senav E.79, F.74, N.86; sennaû FF.69; sennau PH.202, I⁽¹⁾.76, LL⁽¹⁾.136, S⁽¹⁾ (i).139, S⁽¹⁾ (iii).218

serthedd (iaith flan neu anllad, afledneisrwydd, anweddustra, maswedd, anghwrteisi) S⁽¹⁾ (i).31, Y⁽¹⁾ (ii).40, Y⁽¹⁾ (ii).43

[sesiwn] (lle y cynhelid gweithgarwch penodol, er enghraifft yfed (?)) *llu.* sessiwnev L.189

sevthv (saethu, gollwng (saeth) o fwa) S (i).20

sialens (her, honiad, hawl) CH.138, CH.141, D.124, D.133, F.142, F.145, H.154, H.159, H.162

sialenssio (herio, rhoddi sialens (i), hawlio) CH.140; **sialensio** D.132, F.144; **sialaens** H.200; **sialens** H.204, H.205, H.208, H.212, H.230, H.237; **calensio** L.249, L.250; *3 un. pres. dib.* **sialenssio** CH.144; **sialensio** D.127, F.148; **calensio** L.241

siambyrlen A.5, E.4

siars (gofal, cyfrifoldeb, dyletswydd) H.148

sicrav (cadarnhau) CH.109; **sikrav** F.117

[**sill**] (**sillaf**) *llu.* **sillteu** S⁽¹⁾ (iii).334

[**sillaf**] *llu.* **sillaveu** A.16; **sillavav** A.23; **sillafav** CH.17, CH.24; **silltafau** D.16, D.23, S⁽¹⁾ (iii).95, S⁽¹⁾ (iii).99, S⁽¹⁾ (iii).106; **silldafav** E.15, E.24, F.6, F.15, F.98, N.8, N.19, N.131; **sillafaû** FF.4, FF.13; **silltavav** H.19, H.27, H.194; **sildafav** N.19; **sylihâbheu** PH.74; **sylihâbhau** PH.85; **silltafav** R (i).4, R (i).13, R (i).95; **svlldafav** Y.46; **sylldafav** Y.53; **silldafau** I⁽¹⁾.12, I⁽¹⁾.20; **sillafau** LL⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.81

sir A.2, A.5

sirrif (prif swyddog gweithredol y Goron mewn sir, a chanddo gyfrifoldeb gynt am weinyddu'r gyfraith) A.4

son (sôn, crybwyll) N.127, R (i).91; *amhers. gorff. myn.* **soniwyd** H.232

spas (ysbaid o amser, cyfnod, cyfnod o hyfforddiant (?)) A.10; **ysbas** CH.11, CH.117, CH.128, CH.131, D.11, E.9, F.124, F.131, F.134, H.10; **yspas** L.83; **ysbâs** Y.40

status (statud, deddf) A.11; **ystatus** B.31, B.53, B.60, CH.1, CH.12, CH.94, CH.147, CH.148, H.8, H.126; **ystattus** B.50; **ystatys** D.9, D.104, D.131, E.10; **ystatvs** D.12; **ystattys** D.129; **ystatūs** H.11, H.81, H.84, H.96, H.106, H.152, H.219; **yssdatvs** S (i).1 **yssdattvs** S (i).43; **ystatvs** Y.2; **ystattvs** Y.41

stiwart (swyddog sy'n gweinyddu dros arglwydd neu frenin) A.6; **ystiwart** E.5

swckrio (cynorthwyo, helpu, cefnogi) A.85, E.86, R (i).71; **swkrio** CH.88, CH.148, D.98, F.152, N.104; **swerio** D.131, FF.76; **swkro** F.80; **sswcrio** S (i).30; **sswckrio** Y.114; **swccrio** I⁽¹⁾.83, LL⁽¹⁾.143

swllt E.98, E.99, E.103, F.109, F.119, H.208, H.243, H.246, N.114, N.119, LL⁽¹⁾.147, LL⁽¹⁾.148, S⁽¹⁾ (i).51, S⁽¹⁾ (iii).149, S⁽¹⁾ (iii).152; **s** CH.99, CH.100, D.107, D.108, F.86, F.108, FF.82, FF.83, FF.87, FF.90, H.245, L.208, L.209, L.213, R (i).83, R (i).85, R (i).90, RH.2, RH.3, RH.4, S (i).37, S (i).38, S (i).39, Y.121, Y.122, I⁽¹⁾.95, LL⁽¹⁾.154; **swlht** PH.220, PH.225, PH.228, PH.233, PH.234; **swlld** I⁽¹⁾.87, I⁽¹⁾.88

swrkod (math o gôt neu diwnig a wisgir dros ddillad eraill neu arfwisg) H.240

swydd (swyddogaeth, gwaith; safle, statws) N.127, N.134, LL⁽¹⁾.64, LL⁽¹⁾.192, LL⁽¹⁾.203, LL⁽¹⁾.206, S⁽¹⁾ (i).10, S⁽¹⁾ (i).45, S⁽¹⁾ (i).49, S⁽¹⁾ (i).51, S⁽¹⁾ (i).102, S⁽¹⁾ (i).110, S⁽¹⁾ (i).146, S⁽¹⁾ (iii).161, S⁽¹⁾ (iii).242, S⁽¹⁾ (iii).265, S⁽¹⁾ (iii).331, S⁽¹⁾ (iii).336, S⁽¹⁾ (iii).352, S⁽¹⁾ (iii).361, S⁽¹⁾ (iii).366, S⁽¹⁾ (iii).430, Y⁽¹⁾ (ii).5; **swydh** PH.63, PH.287, PH.299, PH.303; *llu. swydhau* PH.73, PH.95; **swyddau** S⁽¹⁾ (iii).201

swydd (sir, ardal, tiriogaeth, cwmwd, cantref; rhan o gyfoeth neu deyrnas y brenin a roddir i brydydd) S⁽¹⁾ (i).43, S⁽¹⁾ (i).52, S⁽¹⁾ (i).92, S⁽¹⁾ (i).109

swyddoc (un sy'n dal awdurdod neu ymddiriedaeth, un sy'n dal swydd mewn cymdeithas, un sy'n dal swydd gyhoeddus) A.77, B.88, CH.79, F.72, FF.67, H.131; **swyddog** D.89, W.83, I⁽¹⁾.74, LL⁽¹⁾.134, S⁽¹⁾ (i).136, S⁽¹⁾ (iii).215; **swyddawc** E.77; **swydhawc** L.174, PH.200; *llu. swyddogion* B.96, CH.87, D.97, E.85, F.80, H.139, N.103, R (i).71, S (i).29, I⁽¹⁾.83, LL⁽¹⁾.143; **swyddocion** FF.76; **swydhogion** L.185, PH.209; **sswyddogion** Y.105, Y.113

syberwyd (boneddigrwydd, moesgarwch, haelioni, rhodddgarwch, gweddusrwydd) CH.121, CH.122, D.114, F.88, F.123, FF.84, FF.92, H.239, H.249, N.113, PH.221, PH.235, R (i).81, S (i).42, I⁽¹⁾.89, I⁽¹⁾.97, LL⁽¹⁾.149, LL⁽¹⁾.156, S⁽¹⁾ (iii).141, S⁽¹⁾ (iii).143, S⁽¹⁾ (iii).156, S⁽¹⁾ (iii).241, S⁽¹⁾ (iii).307, S⁽¹⁾ (iii).319, S⁽¹⁾ (iii).343, S⁽¹⁾ (iii).407, Y⁽¹⁾ (ii).21; **ssyberwyd** Y.131

symud (newid, symudiad) S⁽¹⁾ (iii).292; **esmud** S⁽¹⁾ (iii).292

synied [ar] (gofalu am) N.120

synnwyr (doethineb; ystyr, arwyddocâd) A.30, B.7, B.63, H.35, H.99, L.104, PH.90; **synwyr** CH.31, D.30, E.31, F.22, N.24, N.31, R (i).20, I⁽¹⁾.27, LL⁽¹⁾.88, S⁽¹⁾ (iii).116; **synhwyr** FF.20; **ssynnwyr** Y.59

syrth (sylwedd) Y⁽¹⁾ (ii).44

syrthio FF.98, I⁽¹⁾.102, LL⁽¹⁾.161; **syrthiaw** PH.244, PH.246, PH.247, S⁽¹⁾ (iii).174, S⁽¹⁾ (iii).177

T

tabrer (tabyrddwr, drymiwr) F.103, N.147, PH.253

tabret ((un sy'n chwarae) drwm bychan) LL⁽¹⁾.174

tabwr (tabwrdd, drwm (bychan)) L.162

tad (dyn a chanddo blentyn neu blant; cyndad, hynafiad) B.52, H.82, N.135

[tafarn] *llu.* tavarnev A.76; tavarnev B.87, CH.78; tafarnav D.88, I⁽¹⁾.73, LL⁽¹⁾.133, S⁽¹⁾ (i).134, S⁽¹⁾ (iii).212; tafarnav E.76, H.130, N.82; tyfarnav F.71, S (i).19; tavarneû FF.66; tabharnav L.172, PH.199; tafarne Y.104

tavod (= cerdd dafod) H.205, H.232, H.242, H.255; tafawd S⁽¹⁾ (iii).26

tafod (organ lleferydd) N.141

tavod a thant B.54

tangnefedd (heddwch, hedd, tawelwch, distawrwydd) Y⁽¹⁾ (ii).60

taiog (taeog, gŵr caeth) S⁽¹⁾ (iii).420

tair kaink prydyddiaeth H.196

tair gwyl arbenic A.88, D.106, F.83, F.99/100, F.111, FF.86, FF.87, FF.90, RH.2; **tair gwyl arbennic** B.99, CH.91, CH.96, CH.102/3, H.143, H.242/3, L.37, L.43, L.197, L.206, PH.31, PH.34, PH.225/6, PH.228/9, PH.232, S (i).33, S (i).37, S (i).41; **tair gwyl arbenig** D.102, I⁽¹⁾.92, I⁽¹⁾.95; **tair gwyl avrbenic** E.94, E.98/9; **tair gwyl arbennig** F.87, Y.117, I⁽¹⁾.91, LL⁽¹⁾.31, LL⁽¹⁾.34, LL⁽¹⁾.150, LL⁽¹⁾.151/2, LL⁽¹⁾.154, S⁽¹⁾ (i).38, S⁽¹⁾ (i).98, S⁽¹⁾ (iii).44, S⁽¹⁾ (iii).310/11, S⁽¹⁾ (iii).313/14, S⁽¹⁾ (iii).316/17, S⁽¹⁾ (iii).324, S⁽¹⁾ (iii).412/13; **tair gŵyl arbennig** Y.121; **tair gwyl arbennigion** S⁽¹⁾ (iii).440/1

tair gwyl vchel W.21, Y.4

talaith (rhanbarth, ardal) B.33, B.37, CH.130, CH.136, CH.147, D.122, D.130, F.128, F.133, F.134, F.140, F.151, H.63, H.66, H.164, H.211, H.212, L.52, L.220, L.221, L.222, L.238, L.243, L.246, PH.34, PH.35, PH.271, PH.272, W.26, Y.10, LL⁽¹⁾.24, LL⁽¹⁾.34, LL⁽¹⁾.35, LL⁽¹⁾.178, LL⁽¹⁾.179, S⁽¹⁾ (i).95, S⁽¹⁾ (i).150, S⁽¹⁾ (iii).414

talv (rhoi arian ac yn y blaen am waith neu nwyddau) B.72, H.118

[talu] (bod yn werth) *3 un. pres. myn.* tal CH.150, CH.151, CH.152, D.61, F.153, F.154, H.183, L.137; *3 llu. pres. myn.* talant H.180, H.182; *3 un. pres. dib.* talo R (i).55

tant (cerdd dant) H.206, H.242, H.255, S⁽¹⁾ (iii).26; *llu.* tannav H.205; **tanne** R (i).84

tant (llinyn o goludd, weiren, &c., ar offeryn cerdd megis telyn a dynnir yn dynn fel y bydd yn cynhyrchu nodyn o'i ddirgrynnu) PH.254, PH.305, LL⁽¹⁾.208, S⁽¹⁾ (i).113, S⁽¹⁾ (i).115, S⁽¹⁾ (iii).345, S⁽¹⁾ (iii).365, S⁽¹⁾ (iii).371; *llu.* tanne F.97

[tawddgyrch] (un o bedwar mesur ar hugain cerdd dafod, sef dau bennill o rupunt hir

- â'r un brifodl) tawddgrych cadwynoc A.26, D.26; tawddgyrch kadwynoc CH.27; towddgroch kadwynoc E.27; tawddgrych kadwynoc F.18; toddgrych gadwynoc FF.16; tawdhgyrch gadwynawc L.100/1; towddgrych kadwynog N.25; Y.56; tawddgyrch gadwynog R (i).16; tawddgrych cadwynog I⁽¹⁾.23; tawddgyrch cadwynog LL⁽¹⁾.84
- teilyghdawt (anrhydedd, urddas) PH.260; teilyngdawd LL⁽¹⁾.170, S⁽¹⁾ (iii).49, S⁽¹⁾ (iii).108, S⁽¹⁾ (iii).417, Y⁽¹⁾ (ii).15, Y⁽¹⁾ (ii).33
- teilyngu (gwneud yn deilwng) S⁽¹⁾ (i).125
- telvwr (teuluwr, bardd teulu) CH.119; teleywr D.112; telywr F.125; tevlŵwr H.248; tevlvwr L.61, L.229, Y.130; tylevwr N.128; teulŵwr PH.46; teuluwr LL⁽¹⁾.47, S⁽¹⁾ (i).87, S⁽¹⁾ (iii).38, Y⁽¹⁾ (ii).13; teulŵwr S⁽¹⁾ (i).29; *llu. tavlwywr* W.34; tevlwywr Y.18
- telyn A.47, B.21, CH.48, D.49, E.47, F.96, H.49, H.221, H.233, L.9, L.123, L.161, N.140, PH.273, PH.288, PH.301, R (i).37, W.11, Y.75, LL⁽¹⁾.12, LL⁽¹⁾.180, LL⁽¹⁾.193, LL⁽¹⁾.205, S⁽¹⁾ (i).18, S⁽¹⁾ (i).103, S⁽¹⁾ (i).114, S⁽¹⁾ (i).117, S⁽¹⁾ (iii).33, S⁽¹⁾ (iii).345, S⁽¹⁾ (iii).353
- telynior (un sy'n canu'r delyn) A.54, B.23, CH.56, E.55, F.48, F.101, FF.44, H.216, L.9, N.69, N.144, PH.118, PH.252, R (i).45, Y.83, LL⁽¹⁾.164, S⁽¹⁾ (i).119, S⁽¹⁾ (iii).42, S⁽¹⁾ (iii).300; tylynior D.57; telynor H.52, L.133; telyniwr I⁽¹⁾.53, LL⁽¹⁾.114; *llu. telynorion* L.6, LL⁽¹⁾.253
- telynorïaeth (y gelfyddyd o ganu'r delyn) L.28, L.30, W.13
- temheriad (tymer (?), natur (?), tyniad (?)) L.127
- terfyn (cyfnod penodedig) L.241
- terbhyn (diwedd) PH.171; terfvn S (i).44; terfyn I⁽¹⁾.103
- [terfynu] (dod i derfyn, diweddu) *3 un. pres. myn. tervyna* D.135, E.105, F.161; *tyrvyna* E.34; *terfyna* N.149, R (i).102, S (i).43, W.47, S⁽¹⁾(iii).399, S⁽¹⁾(iii).450
- term (cyfnod gosodedig neu benodedig) CH.143, D.126, F.147
- ternasv (teyrnasu) N.150
- testvnniaw (testunio, dychanu, gwneud hwyl, (am ben)) L.61; tystynniaw PH.46; testynio W.34, Y.21; testvniaw W.37, Y.18; tystunniaw LL⁽¹⁾.47
- testyn (testun, teitl, pwnc, thema) CH.104, F.112, PH.325, LL⁽¹⁾.225; testun LL⁽¹⁾.278, S⁽¹⁾ (iii).425; testun cyff S⁽¹⁾ (iii).429, S⁽¹⁾ (iii).432

tevlv (teulu) L.37; teulu S⁽¹⁾ (i).30, Y⁽¹⁾ (ii).25, Y⁽¹⁾ (ii).27; teulu maeth Y⁽¹⁾ (ii).17; *llu.* teuluoedd S⁽¹⁾ (iii).62

teulu (dilynwyr, gweision, neu gymdeithion brenin, tywysog, arglwydd, &c.) S⁽¹⁾ (i).89

tevlwriaeth (priod swydd a gwaith teuluwr) L.40; tavlwrriaeth W.20; tevlwriaeth Y.3; teuluwriaeth LL⁽¹⁾.30, S⁽¹⁾ (i).29, S⁽¹⁾ (iii).38, S⁽¹⁾ (iii).410, Y⁽¹⁾ (ii).4

tewi (distewi) S⁽¹⁾ (iii).432; tewi sôn PH.322; tewi a son LL⁽¹⁾.223

teyrnas H.219; *llu.* teyrnâsoedh PH.271; teyrnasoedd LL⁽¹⁾.178

teyrnasiad LL⁽¹⁾.230, LL⁽¹⁾.237

tifedd (yn *dros.* am olynydd (?); un sy'n meddiannu teitl neu safle &c. ar ôl marwolaeth y perchennog (?)) N.43

tinkerdd (gweithiwr neu grefftwr trwsgl a gwael, crefftwr isel ei statws) R (i).96

tinkerddiaeth (priod waith y tincerdd) H.234

tir L.162, N.136, PH.60, LL⁽¹⁾.61

[tlawd] *emw* ((rhywun) prin o arian digonol neu'r modd i fyw'n gyfforddus) *llu.* tlodion L.163; tylodion N.85

tlws (gem, trysor, anrheg, gwrthrych addurniadol a roddir fel gwobr mewn cystadleuaeth) E.102, FF.84, H.152, H.153, H.238, L.8, N.113, PH.222, R (i).81, S⁽¹⁾ (iii).58, S⁽¹⁾ (iii).158, S⁽¹⁾ (iii).320, S⁽¹⁾ (iii).437, Y⁽¹⁾ (ii).63

toddaid (un o'r pedwar mesur ar hugain sy'n cynnwys cwpled o linellau deg sillaf a naw sillaf, gyda'r gwant yn y llinell gyntaf yn cynnal y brifodl a'r gair cyrch yn odli â gorffwysfa'r ail linell) CH.21, D.20, E.21, F.12, FF.10, H.24, R (i).10, N.15, I⁽¹⁾.17, LL⁽¹⁾.78, S⁽¹⁾ (iii).100; todheid L.94, PH.82

toddyn (amrywiad ar toddaid (?)) A.20, Y.50

tori (torri, cerfio) N.142; torri PH.298, LL⁽¹⁾.203, S⁽¹⁾ (iii).352

[torri] (mynd yn groes i rywbeth) 3 *un. pres. myn. tyrr* H.119

traddodi LL⁽¹⁾.288

traethū (mynegi, datgan, cyhoeddi) H.253

trais Y⁽¹⁾ (ii).55

tref A.2, B.34, CH.4, D.2, E.2, H.2, Y.33, LL⁽¹⁾.229; **trebh** L.71; **trêf** LL⁽¹⁾.275

trebhn (ordr, trefniad, rheolaeth) L.80, PH.6, PH.173, PH.215; **trefn** LL⁽¹⁾.4, LL⁽¹⁾.273, LL⁽¹⁾.286, S⁽¹⁾ (i).2, S⁽¹⁾ (i).3, S⁽¹⁾ (i).69, S⁽¹⁾ (i).73, S⁽¹⁾ (i).131, S⁽¹⁾ (i).147, S⁽¹⁾ (iii).1, S⁽¹⁾ (iii).5, S⁽¹⁾ (iii).8, S⁽¹⁾ (iii).13, S⁽¹⁾ (iii).16, S⁽¹⁾ (iii).18, S⁽¹⁾ (iii).25, S⁽¹⁾ (iii).50, S⁽¹⁾ (iii).109, S⁽¹⁾ (iii).186, S⁽¹⁾ (iii).196, S⁽¹⁾ (iii).203, S⁽¹⁾ (iii).334, S⁽¹⁾ (iii).385, S⁽¹⁾ (iii).392, S⁽¹⁾ (iii).397, S⁽¹⁾ (iii).409, Y⁽¹⁾ (ii).1, Y⁽¹⁾ (ii).67

trefniad (trefn, rheolaeth) S⁽¹⁾ (i).13

trebhnv L.195; **trefnu** S⁽¹⁾ (iii).343, S⁽¹⁾ (iii).351, S⁽¹⁾ (iii).438; *amhers. gorff. myn.* **trebhnwyd** L.144; **trefnwyd** N.73; *amhers. pres. dib.* **trefner** S⁽¹⁾ (iii).336

tremwlch odidawc (un o'r *genres cerdd dant traddodiadol*) A.54; **tri mwchwl odidoc** B.23, CH.152, H.52, H.183; **tri mwchl odidoc** CH.56; **tri mwchwl odidawg** D.57; **tri mwchyl odidoc** E.55; **tri mwchwl odidawc** F.48, FF.44, L.133; **tri mwchl odidog** N.69; **trî mwchwl odidawc** PH.118/19; **try mwchwl odidog** R (i).45; **tri mwchwl godidog** R (i).83; **tri mwchwl godidog** Y.83; **tair mwchwl godidog** I⁽¹⁾.53, LL⁽¹⁾.114; **tair mychwyl odidog** S⁽¹⁾ (iii).300

tri enaid kerdd N.23/4

tri mwchwl newydd (un o'r *genres cerdd dant traddodiadol*) F.50, FF.46; **tri mwchl newydd** N.71; **tri mwchwl newyddh** PH.120; **tair mwchwl newydd** I⁽¹⁾.55, LL⁽¹⁾.116; **tair mychwyl newydd** S⁽¹⁾ (iii).302

trin L.163

truth (gweniaith, rhagrith, gwag-siarad, ffug foliant) Y⁽¹⁾ (ii).43

tv (ochr) L.198, N.153

twel (tywel, lliain sychu) H.199

twr (adeilad neu ran o adeilad uchel sgwâr neu grwn, castell) W.43, W.45; **tŵr** Y.28, Y.30, LL⁽¹⁾.24

twyll A.82, B.93, CH.84, D.94, E.82, F.77, FF.72, H.136, N.89, Y.110, I⁽¹⁾.79, LL⁽¹⁾.139, S⁽¹⁾ (i).142, S⁽¹⁾ (iii).222; **twylh** L.181, PH.205

[**twyllwr**] *llu.* **twyllwyr** S⁽¹⁾ (iii).223

ty (tŷ) A.70, A.72, B.80, B.81, CH.72, CH.73, CH.74, D.81, D.82, E.70, E.71, F.65, F.66, H.123, H.124, H.166, H.225, L.53, L.54, L.159, L.160, L.162, L.163, L.170, L.189, N.97, N.98, N.135, PH.40, PH.192, PH.193, PH.194, R (i).61, R (i).63, S

(i).13, S (i).14, W.28, I⁽¹⁾.67, I⁽¹⁾.68, I⁽¹⁾.69, LL⁽¹⁾.128, S⁽¹⁾(i).81, S⁽¹⁾(i).85, S⁽¹⁾(i).87, S⁽¹⁾(iii).240, S⁽¹⁾(iii).242, S⁽¹⁾(iii).243, S⁽¹⁾(iii).244, S⁽¹⁾(iii).245, S⁽¹⁾(iii).251, S⁽¹⁾(iii).373, S⁽¹⁾(iii).420, S⁽¹⁾(iii).421; *tûy* FF.61, FF.62, FF.63; *tŷ* Y.12, Y.99, LL⁽¹⁾.40, LL⁽¹⁾.127, LL⁽¹⁾.128, LL⁽¹⁾.129; *llu. tai* L.160

tyfŷ (cynyddu (o ran nifer)) B.38; **tyfu** H.68

tyniad (uned eilradd dwy uned harmonig sydd, o'i ailadrodd mewn patrwm arbennig gyda'r cyweirdant, yn ffurfio mesurau; unrhyw dant, unrhyw draw neu unrhyw ddigwyddiad cerddorol o fewn uned harmonig y tyniad) A.49, CH.50, D.52, E.50, H.54, Y.78; **tynniad** B.25, R (i).40; *llu. tyniadav* F.43, N.64; **tynniadeu** FF.39; **tynniadau** PH.113; **tyniade** I⁽¹⁾.47, LL⁽¹⁾.108; **tyniadau** S⁽¹⁾(i).117, S⁽¹⁾(iii).292

[**tynnu**] (atynnu, denu i mewn) *3 un. gorff. myn. tynnawdh* L.59, PH.44; **tynnodd** W.33, Y.16; **tynnawdd** LL⁽¹⁾.45, S⁽¹⁾(iii).84; *3 llu. pres. dib. tynnont* L.180

[**tynnu**] (casglu, trefnu) *amhers. gorff. myn. tynnwyd* S⁽¹⁾(iii).387

tystiolaeth CH.106

[**tystiolaethu**] (tystio (i), cadarnhau gwirionedd (rhywbeth)) *3 un. pres. myn. tystolaetha* PH.281; **tystiolaetha** LL⁽¹⁾.188

tywysoc (tywysog) B.31, B.35, D.12, D.104, H.8, H.11, H.139, L.205; **tywysawc** B.42, H.65, H.72, L.5, L.20, L.42, L.66, L.67, L.68, PH.6, PH.8, PH.313; **tywysawc** B.96, S⁽¹⁾(i).2, S⁽¹⁾(i).8, S⁽¹⁾(i).9, S⁽¹⁾(i).12, S⁽¹⁾(i).13, S⁽¹⁾(i).14, S⁽¹⁾(i).37, S⁽¹⁾(i).43, S⁽¹⁾(i).58, S⁽¹⁾(i).63, S⁽¹⁾(i).65, S⁽¹⁾(i).96, S⁽¹⁾(i).108, S⁽¹⁾(i).112, S⁽¹⁾(i).116, S⁽¹⁾(i).118, S⁽¹⁾(i).122, S⁽¹⁾(i).128, S⁽¹⁾(i).147, S⁽¹⁾(i).148, S⁽¹⁾(iii).1; **twysoc** E.106, F.1, F.161; **tywysoc** H.61, **twysog** N.149; **tywysawg** PH.5; **tywssog** R (i).1; **twysog** W.6, W.42, Y.24, Y.26; **twysog** W.39; **twysawc** I⁽¹⁾.1; **tywysawg** LL⁽¹⁾.3, LL⁽¹⁾.18, LL⁽¹⁾.214, S⁽¹⁾(iii).386, S⁽¹⁾(iii).401, S⁽¹⁾(iii).408; **tywysog** LL⁽¹⁾.3, LL⁽¹⁾.6, LL⁽¹⁾.19, LL⁽¹⁾.24, S⁽¹⁾(iii).20, S⁽¹⁾(iii).182, S⁽¹⁾(iii).229, S⁽¹⁾(iii).255, S⁽¹⁾(iii).386; *llu. tywysogion* L.44, L.45, PH.3, PH.31, PH.32, PH.33, PH.257, LL⁽¹⁾.2, LL⁽¹⁾.167; **twysogion** W.21, W.22, W.23; **twysogion** R (i).97, Y.4, Y.5, Y.6; **tywysogion** LL⁽¹⁾.31, LL⁽¹⁾.32, LL⁽¹⁾.33, S⁽¹⁾(i).5, S⁽¹⁾(i).7, S⁽¹⁾(i).26, S⁽¹⁾(i).37, S⁽¹⁾(iii).29, S⁽¹⁾(iii).61, S⁽¹⁾(iii).63, S⁽¹⁾(iii).114, S⁽¹⁾(iii).412, S⁽¹⁾(iii).439

U/V

vchelwr (gŵr o safle neu dras fonheddig, bonheddwr, pendefig) L.54, W.28, Y.12; **vchêlwr** PH.40; **uchelwr** LL⁽¹⁾.40, S⁽¹⁾(i).37, S⁽¹⁾(i).78, S⁽¹⁾(i).87, S⁽¹⁾(i).116, S⁽¹⁾(i).119, S⁽¹⁾(iii).421, S⁽¹⁾(iii).445; *llu. uchelwyr* S⁽¹⁾(i).5, S⁽¹⁾(i).26, S⁽¹⁾(i).37, S⁽¹⁾(iii).445

uchelwyl (dydd gŵyl, prif ŵyl) N.96

ufudd-dawd (ufudd-dod, y stad o fod yn ufudd) Y⁽¹⁾ (ii).59

unben (pennaeth, arweinydd) S⁽¹⁾ (iii).35

vndydd CH.128, CH.135, CH.138, D.122, D.124, F.132, F.139, F.142, H.155, H.162, H.254, W.45, Y.31; **vndydh** L.237, L.239, PH.27, PH.314; **undydd** LL⁽¹⁾.27, LL⁽¹⁾.214, S⁽¹⁾ (i).123, S⁽¹⁾ (iii).375, S⁽¹⁾ (iii).395, S⁽¹⁾ (iii).403, S⁽¹⁾ (iii).444

vnlle (yr un lle) A.87, B.98, CH.90, D.100, E.88, F.82, FF.78, H.142, N.106, S (i).32, Y.116; **unlle** R (i).73, I⁽¹⁾.85, LL⁽¹⁾.145, S⁽¹⁾ (i).78; **vnlhe** L.193, PH.212

vnodl kwrka E.10, F.7, N.9; **vnodl crwca** FF.5; **vnawdl crwcca** PH.75; **vnodl crwcka** R (i).5; **unodl crwcca** I⁽¹⁾.13, LL⁽¹⁾.74

vnoldyl kyrch E.16; **vnodl kyrch** F.7, N.9; **vnodl cyrch** FF.5; **vnawdl cyrch** PH.75; **vnodl crych** R (i).5; **unodl cyrch** I⁽¹⁾.13, LL⁽¹⁾.74

vnodyl vnion E.16; **vnodl vnion** F.7, FF.5, R (i).5; **vnodl inion** N.9; **vnawdl vniawn** PH.75, PH.295; **unodl union** I⁽¹⁾.13, LL⁽¹⁾.74, LL⁽¹⁾.200, LL⁽¹⁾.279

vrddhas (urddas, anrhydedd, mawredd) PH.298; **urddas** LL⁽¹⁾.203, S⁽¹⁾ (iii).350

urddasoldeb (urddas) S⁽¹⁾ (iii).407

vwchelvrant (braint arbennig) H.186

W

wrth gerdd L.85

wrth raid (pe cyfyd angen, rhag bod angen, fel y bo'r angen) FF.63, S⁽¹⁾ (iii).246; **wrth...[r]aid** PH.195

wyneb B.51, H.83

wyth rann ymadrodd H.194; **wyth ran ymadrodd** N.20

Y

[ychen] (anifail o deulu'r fuwch gyda chym a charnau fforchog) *llu.* **ychen** L.33, PH.17, W.14, S⁽¹⁾ (i).41, S⁽¹⁾ (iii).157; **ychain** LL⁽¹⁾.15

yderyn gwyllt (aderyn gwyllt, megis ffesant) N.142

yfed iechyd (cynnig neu yfed i iechyd da (rhywun) neu i lwyddiant (rhywun)) LL⁽¹⁾.289

ymadnav (cadw, gofalu am; perchnogi, hawlio) CH.137, CH.141, F.141, F.145, L.250;
ymwadney D.133

[ymadrodd] (gair) *llu. ymadroddion* E.84, F.79, FF.74, R (i).70, I⁽¹⁾.81, LL⁽¹⁾.141

ymadrodh (gwyddor eiriau) L.98; **ymadrodd** Y.53; *llu. ymadroddion* A.24, CH.25,
D.24, E.25, F.16, FF.14, H.28, N.102, R (i).14, I⁽¹⁾.21, LL⁽¹⁾.82, S⁽¹⁾ (iii).107;
ymadrodhion PH.86, PH.208

ymarail (arail, gwylio, gofalu) L.192

ymarddangos Y⁽¹⁾ (ii).23

ymarddel (hawlio) H.152

ymarddelw (honni, haeru, cydnabod, noddi, amddiffyn; gwarantu, awdurdodi;
cadarnhau) B.58, H.91; **ymardhel** L.58

ymarfer (defnyddio) PH.284, LL⁽¹⁾.191

ymarfer (dilyn galwedigaeth) S⁽¹⁾ (i).10

ymarfer (defnyddio, cyfarwyddo, cynefino) Y⁽¹⁾ (ii).11, Y⁽¹⁾ (ii).58

ymarfolli (derbyn, croesawu) Y (ii).21

ymarweddiad (ymddygiad) A.84, B.95, CH.86, H.138, Y.112; **ymarwedhiad** L.183;
ymarweiddiad S (i).28

ymbil (erfyn, crefu, ymbilio) L.60, L.62, PH.41, PH.47, LL⁽¹⁾.42, LL⁽¹⁾.48, S⁽¹⁾ (i).32

ymdystyniaw (dychanu, gwneud hwyl am ben) S⁽¹⁾ (i).31; **ymdestyniaw** Y⁽¹⁾ (ii).20

ymddiddan *berf* (siarad, sgwrsio) S (i).31

ymddiddanu (diddanu (?), difyrru (?), diddori (?)) Y⁽¹⁾ (ii).19

ymddiffynnwr (amddiffynnwr) CH.143; **ymddiffynwr** D.126, F.147; **ymdhiphynnwr**
L.241

ymddigrifhâu (difyrru, diddanu) Y⁽¹⁾ (ii).20

ymddwyn D.96, S⁽¹⁾ (iii).122, S⁽¹⁾ (iii).227

ymdhybhalv (gwatwar, goganu, dychanu, dynward) L.57; **ymdyvalv** W.30; **ymddyfalv** Y.14; **ymddyfalu** Y⁽¹⁾ (ii).6, Y⁽¹⁾ (ii).21

ymddynward (efelychu symudiadau corfforol person arall neu ei ddull o siarad, &c., weithiau o ran hwyl ddiniwed ond dro arall mewn gwawd, actio (rhywun), gwawdio, gwatwar) Y⁽¹⁾ (ii).7

ymfasweddu (gwamalu, bod yn anllad) Y⁽¹⁾ (ii).8

ymfucheddu (byw, ymarweddu) S⁽¹⁾ (iii).327

ymgalvn (canlyn, dilyn, gwasanaethu) A.83, CH.85, E.83, S (i).27; **ymgalyn** B.94, D.95, FF.73, H.137, L.182, R (i).68, I⁽¹⁾.80; **ymganlyn** PH.206, LL⁽¹⁾.140, S⁽¹⁾ (iii).223; **ymgalynn** Y.111

ymgeintach (cweryla, cynhenna) L.166

ymglywed (teimlo) CH.134, D.120; **ymglowed** L.235

ymgroesaw (digio (?), tramgwyddo (?)) Y⁽¹⁾ (ii).6

[ymgydgyfarfod] (dod ynghyd (?)) *3 un. pres. dib.* **ymgydgyfarfyddo** LL⁽¹⁾.274

ymgyfarwyddaw (dysgu, cynefino, dod yn gyfarwydd) Y⁽¹⁾ (ii).23

ymgyfeilliaw (cyfeillachu â, cymdeithasu â) S⁽¹⁾ (iii).211

ymgyfrin (dirgelu (?), cuddio (?)) S⁽¹⁾ (iii).211

ymgystadlu (cystadlu) A.44; **ymgystadlv** B.4, CH.98, E.45, H.47, H.158, L.118, Y.73; **ymgystadlav** CH.45; **ymgystadly** D.45, F.108; **ymgysdadlv** H.32, N.27

[ymholwr] (gofynnwr, holwr, poenydiwr, ymlidiwr) *llu.* **ymholwyr** PH.321, LL⁽¹⁾.222

ymladh (ymladd, cwffio) L.166; **ymladd** Y⁽¹⁾ (ii).45

ymlywodraeth *berf* (llywodraethu, rheoli) H.126

ymofyn (ymholi, gofyn) I⁽¹⁾.84, LL⁽¹⁾.144; *3 un. gorchm.* **ymofyned** S⁽¹⁾ (iii).250

ymoganu (dychanu, gwawdio, gwatwar, difrio) Y⁽¹⁾ (ii).6

ymorol (holi) A.86, CH.89, D.99, E.87, F.81, FF.77, R (i).72, Y.115; **ymorawl** N.105;

ymôrawl PH.211; 3 *un. pres./dyf. myn. ymoralwant* S⁽¹⁾ (i).71, S⁽¹⁾ (i).76
 ymrysson *berf* (cystadlu) CH.156, D.63, H.187, L.140; ymryson F.158
 ymrysson (cystadleuaeth) CH.157, D.64, F.158, L.6, L.140; ymryson H.188; *llu.*
 ymryssonev L.8
 ymrysson *berf* (ymrafael, ymgecru, terfysgu, cwffio) L.166
 ymsennv (difriô, sarhau, difenwi, gwatwar, gwawdio, dychanu) L.56, W.30, Y.14;
 ymsennu PH.41, LL⁽¹⁾.42, S⁽¹⁾ (i).33, Y⁽¹⁾ (ii).6
 ymserthv (difriô, difenwi, dilorni) L.56; ymserthu Y⁽¹⁾ (ii).7
 ymsyberwydu (ymddwyn (?)) Y⁽¹⁾ (ii).23
 ymwaradwydhaw (gwaradwyddo, dwyn cywilydd ar, sarhau, gwarthruddo, goganu,
 gwatwar) L.56; ymwradydio W.31; ymwradyddo Y.14; ymwaradwyddaw
 Y⁽¹⁾ (ii).7
 ymwarthruddiaw (gwarthruddo, gwaradwyddo, sarhau, amharchu) Y⁽¹⁾ (ii).7
 ymweld (mynd (i weld)) B.97, S⁽¹⁾ (iii).254; ymwel H.141
 ymwrthawd (ymgadw rhag) Y⁽¹⁾ (ii).54
 ymwybyddu (bod yn ymwybodol (o rywbeth) (?), ymddwyn (?)) Y⁽¹⁾ (ii).22
 yn i le (yn gywir) F.98, H.198; yn i lle FF.99, N.133, Y.96
 yn i lle (= 'in its place') H.228
 ynnill (bod yn fuddugoliaethus, cael y trechaf) LL⁽¹⁾.290
 ynys PH.257
 yrlid (erlid, canlyn, dilyn) L.166
 ysbaid (ychydig bach o amser, cyfnod) PH.64, LL⁽¹⁾.65; yspaid S⁽¹⁾ (i).47, S⁽¹⁾ (iii).163,
 S⁽¹⁾ (iii).375
 ysbio (gwylio rhywun (yn llechwraidd), mynnu gwybodaeth yn llechwraidd) A.80,
 CH.82, D.92, E.80, F.75, N.87, R (i).67, S (i).24, Y.108, I⁽¹⁾.77, S⁽¹⁾ (iii).219;
 yspio FF.70, LL⁽¹⁾.137; ysbïaw L.178; yspïo PH.203
 ysbysv (hysbysu, gwneud (rhywbeth) yn hysbys neu'n wybyddus (i berson), cyhoeddi,

datgan) S (i).35; **yspysu** S⁽¹⁾ (iii).336

yscwydh (ysgwydd) PH.268; **ysgwydd** LL⁽¹⁾.173, S⁽¹⁾ (iii).127, S⁽¹⁾ (iii).437

ysdigrwydd (diwydrwydd (?)) H.170

ysgol (sefydliad lle ceid addysg (farddol)) B.66, H.102

ysgriven (rhywbeth wedi ei ysgrifennu) CH.125, E.107; **ysgrifen** D.115, F.129, Y.128; **ysgrivenn** H.145; **ysgribhen** L.227

ysgribhennu (nodi mewn ysgrifen) PH.293; **yscrifennu** LL⁽¹⁾.198; **ysgrifennu** S⁽¹⁾ (i).30, S⁽¹⁾ (i).68, S⁽¹⁾ (i).106, S⁽¹⁾ (iii).40, S⁽¹⁾ (iii).332, Y⁽¹⁾ (ii).16; **ysgrifenu** S⁽¹⁾ (iii).16, S⁽¹⁾ (iii).49, S⁽¹⁾ (iii).433

ysgwrsio (fflangellu, chwipio) S (i).22

ysmvdva (symudiad, newid, trawsnewidiad) CH.50, E.50, FF.39, H.54; **symydfa** F.43; **symvdbha** L.127, PH.113; **ysmvdfa** R (i).39, Y.78; **ysmydfa** I⁽¹⁾.47; **ysmudfa** LL⁽¹⁾.108

ysmvdiaid (newidiad safle, newid) B.25, N.64; **symydiaid** D.52

yspeilio (dwyn) PH.203

ystâbhelh (ystafell) PH.58; **ystafell** LL⁽¹⁾.59

ystatunn (statun, statud, deddf, cyfraith) W.1; **statvnn** W.3; **ystatvn** W.19; *llu* **ystatvniav** W.40, Y.25

ystatyd (statud, dogfen ffurfiol sy'n datgan deddf neu ordinhad) F.84, F.101, F.105, F.150, F.161; **statût** FF.1; **ystatut** L.1, L.69, L.75, L.81, L.145, L.194, L.205, L.245, L.248, S⁽¹⁾ (i).1, S⁽¹⁾ (i).157; **statut** L.84, RH.1; **ysdatvd** N.1, N.149; **ystatûd** R (i).1, R (i).102; **ystatvd** Y.1; **statud** I⁽¹⁾.1, I⁽¹⁾.3, L⁽¹⁾.103, LL⁽¹⁾.1; *llu* **ystatutev** L.39; **statûteu** PH.29; **statutau** LL⁽¹⁾.19, LL⁽¹⁾.29

ytabhael (atafael, eiddo a ddygir ymaith er mwyn gorfodi'r perchennog i roi gwasanaeth neu i dalu dyled) L.53; **gabhael** PH.39; **attavael** W.27; **attafel** Y.11

Enwau Personau, Lleoedd etc.

Abad Llanegwestl R (i).78

Aberffro B.33; Yberffro E.106; Aberffraw H.63, W.6, LL⁽¹⁾.3, LL⁽¹⁾.6, S⁽¹⁾ (i).2, S⁽¹⁾ (i).8, S⁽¹⁾ (i).12, S⁽¹⁾ (i).148, S⁽¹⁾ (i).151, S⁽¹⁾ (iii).1, S⁽¹⁾ (iii).24, S⁽¹⁾ (iii).29, S⁽¹⁾ (iii).386; Aberphraw L.20, L.221, PH.5, PH.9

Aberteibhi L.5, PH.25; Abertaivi W.43, W.45; Aberteifi Y.28, Y.30, LL⁽¹⁾.25, LL⁽¹⁾.27, S⁽¹⁾ (iii).402

Alon ap Ceneu S⁽¹⁾ (iii).3, S⁽¹⁾ (iii).390/1

Arfon S⁽¹⁾ (iii).4, S⁽¹⁾ (iii).451

Arglwydh Rys ap Gruphudh ap Rhys ap Tewdwr, yr L.4; Arglwydd Rhys ab Gruffydd ap Rhys ab Tewdr LL⁽¹⁾.23; yr Arglwydh Rys L.12/13, L.16; yr Arglwydd Rhys ap Gruffudd S⁽¹⁾ (iii).401

Arthur Frenhin LL⁽¹⁾.21/2

Bangor Fawr N.153

Bedo Hafesp LL⁽¹⁾.247

Bledhyn ap Cynbryn L.67, L.231, PH.5, PH.20; Bleddyn ap Kynvynn W.1; Bleddyn ap Kynvyn W.3; Bledyn ap Kynvyn W.39; Bleddyn ap Kynfyn Y.24; Bleddyn ab Cynfyn LL⁽¹⁾.3, LL⁽¹⁾.18, S⁽¹⁾ (iii).386; Bleddyn ap Cynfyn S⁽¹⁾ (i).13, S⁽¹⁾ (i).151, S⁽¹⁾ (iii).20, S⁽¹⁾ (iii).409; Bleddyn ap Cynvyn S⁽¹⁾ (iii).24, S⁽¹⁾ (iii).400

Brenhin Pennbeirdh PH.270, PH.278; Brenhin Penbeirdd LL⁽¹⁾.177, LL⁽¹⁾.184

Brenin Ystyffan, [y] S⁽¹⁾ (iii).6, S⁽¹⁾ (iii).12

Brutanniaid L.49; Brytannieid PH.4, PH.37; Brvtaniaid W.24, Y.8; Brutaniaid LL⁽¹⁾.2, LL⁽¹⁾.37; Bryttaniaid S⁽¹⁾ (i).29

Caergai LL⁽¹⁾.240

Caerlleon-ar-Wysc LL⁽¹⁾.22

Caniad Adha Pildir PH.131/2

Caniad Anrhec Dewi PH.134, PH.282, LL⁽¹⁾.189

Caniad ar Bhesur Coetiatelht PH.144

Caniad ar Gaighe Rhys ab Cawrda PHJ.136

Caniad arr Gaighe Cychôlyn PH.129

Caniad arr Gaighe Dhabhydh ab Gwilym PH.134

Caniad arr Gaighe Bhredydh Dhû PH.135/6

Caniad arr Gaighe Hawdhhhyd PH.137

Caniad arr Gaighe Nêst bherch Dhabhydh Bhongam PH.135

Caniad arr Gaighe Sioned PH.134/5

Caniad arr Gaighe Syr Gruphydh Lhwyd PH.136/7

Caniad Bâch i Gydwgi PH.139

Caniad Bâch i Ieuan ab y Gôbh PH.133

Caniad Bâch Ronwy ab Seisylht PH.132/3

Caniad Barwnad Syr Rhys PH.150

Caniad Cebhyliwr PH.281; Caniad Cefyliwr LL⁽¹⁾.188

Caniad Croeso y'r Cymro PH.152

Caniad Croyw Modhai PH.133

Caniad Crych ar Gaighe Obhydh PH.125/6

Caniad Crych arr y Carsi PH.143, PH.283; Caniad Crych ar y Carsi LL⁽¹⁾.190

Caniad Crych arr y Crâs Gywair PH.143/4

Caniad Crych i Gildir PH.145

Caniad Cydwgi PH.282/3, LL⁽¹⁾.189

Caniad Cybhnerth Wâs Maelgwn PH.145

Caniad Dabhydh Gamm Delynior PH.147

Caniad Dau Hanner PH.129

Caniad Ednybhed ab Goralhwyn PH.148

Caniad Edwlph Opheiriad PH.151

Caniad Eidhîgyn PH.131

Caniad Einion Delynior PH.150; Caniad Einiawn Delynior PH.283; Caniad Einion Delyniwr LL⁽¹⁾.189/90

Caniad Gronw Bâch o Gebhn y Rhôs PH.130

Caniad Gruphydh Bhardh PH.147

Caniad Gruphydh o Gayoc PH.148

Caniad Gwenn Bhrewy PH.132

Caniad Gwydhar PH.151

Caniad Gwynn ab y Gôbh PH.140

Caniad Gwynn Bibydh PH.131

Caniad Hûn Wennhian PH.127

Caniad Hûn y Brenin Lhawgoch PH.143

Caniad Iarlh Cormac Wydhel PH.142

Caniad Ieuan ab y Gôbh PH.282; Caniad Ieuan ab [y] Gof LL⁽¹⁾.189

Caniad Lhêbh Tant PH.147/8

Caniad Lhywêlyn Delynior PH.132

Caniad Marwnad Dabhydh ab Ieuan PH.152/3

Caniad Marwnad Gruphydh PH.129

Caniad Marwnad Gwennhian o Scotland PH.130

Caniad Marwnad Ieuan ab y Gôbh PH.127

Caniad Marwnad Ieuan ab y Gôbh o waith Dabhydh Athro PH.128

Caniad Marwnad Swsanna PH.131

Caniad Mawr i Gydwgi PH.139

Caniad Mawr i Wynn PH.140

Caniad Newydd o waith Dabhydh Athro PH.145/6

Caniad Newydd o waith Ieuan ab y Gôbh PH.146

Caniad o Bhawr Wyrthieu PH.281/2; Caniad o Fawr Wyrthiau LL⁽¹⁾.188

Caniad o Bhesur Brâth yn Ysgol PH.144

Caniad o Waith Lhywêlyn ei bhâb PH.127/8

Caniad Pibau Morbhydh PH.125

Caniad Rhymart PH.141/2

Caniad Tryssel PH.142

Caniad y Côt arr y Gwrês alias yr Eos PH.141

Caniad y Chwibânad PH.142

Caniad y Gortrêchwr neu y Gordherchwr PH.126

Caniad y Grôc PH.150

Caniad y Gwydhel PH.146/7

Caniad yghywair y Wrach aliâs y Wraic PH.140/1

Caniad y Marchoc Gwydhel PH.151/2

Caniad Ymdhindhânwr PH.151

Caniad y Pibyd Mól PH.140

Caniad yr Attêbwr PH.126

Caniad yr Hen Bhregod Gywair PH.125

Caniad Ysgalachwewli PH.152

Caniad y Twrch Trwyth PH.139

Caswallon LL⁽¹⁾.21

**Cayrwys A.2, CH.4, E.2; Caerwys B.34, CH.2, D.2, H.2, H.63, Y.33, LL⁽¹⁾.229,
LL⁽¹⁾.236; Carwys L.71**

Cerniw S⁽¹⁾ (iii).394

Cil Fynydd Y⁽¹⁾ (ii).68

Crist L.3, L.72; Krist W.47; Christ LL⁽¹⁾.237

Crythor Lloyd LL⁽¹⁾.270

Cwlwm Alban Bridr PH.171

Cwlwm Almaeca PH.169

Cwlwm Atyr Sant PH.168

Cwlwm Carndêdic arr y Pedair Colobhn PH.166

Cwlwm Carndêdic Trahaearn PH.168

Cwlwm Dabhydh Athro PH.157

Cwlwm Dau Hanner PH.161

Cwlwm Deulwyn ab y Gôbh PH.163

Cwlwm Dilach Dwd PH.162

Cwlwm Hên Daro Tant PH.156/7

Cwlwm Hergêpher PH.170

Cwlwm Hîr arr y Bragod Gyweir Golobhn PH.155/6

Cwlwm Hîr arr y Lhedhbh Gywair PH.163/4

Cwlwm Ieuan y Pwrs PH.158

Cwlwm Lhedhbh Garrec PH.155

Cwlwm Lhywêlyn ab Ieuan PH.158

Cwlwm Lhywêlyn Bhanach ab Lhywêlyn Bhóel PH.157

Cwlwm Lhywêlyn Bhychan arr y Lhedhbh Gywair PH.162/3

Cwlwm Marwnad Athrîben PH.170

Cwlwm Mwloch Mwri PH.156

Cwlwm Newyddh arr Dhrychâbhael Tant PH.158/9

Cwlwm Phawran Mydr PH.171

Cwlwm Phawran Newyddh PH.170/1

Cwlwm Sant Wdan PH.170

Cwlwm Sythmôlach PH.166

Cwlwm Trialmwchl Newyddh PH.166/7

Cwlwm Trialmwchl Odîdoc PH.168/9

Cwlwm Trialmwchl Was Mair PH.167

Cwlwm y Corelwi PH.168

Cwlwm y Darnsach PH.169

Cwlwm y Bhrechtan PH.169

Cwlwm y Gwydhel vn o'r Colobhnau PH.161

Cwlwm Ymrysson Phlamm a Thalgyrch PH.161/2

Cwlwm yr Hên Badarn PH.167

Cwlwm y Sant PH.156

Cydwaladr PH.271; Cadwaladr LL⁽¹⁾.178; Cydwaladr Bhrenhin PH.278; Cydwaladr Frenhin LL⁽¹⁾.185

Kymraec H.194; Cymraec PH.293; Cymraeg LL⁽¹⁾.198, LL⁽¹⁾.276, S⁽¹⁾ (i).67, S⁽¹⁾ (i).106, S⁽¹⁾ (iii).15, S⁽¹⁾ (iii).108, S⁽¹⁾ (iii).112, S⁽¹⁾ (iii).121, S⁽¹⁾ (iii).196, S⁽¹⁾ (iii).332, Y⁽¹⁾ (ii).16, Y⁽¹⁾ (ii).34

Kymrv (y wlad) F.1, N.149, R (i).1, Y.29; Cymry L.14, L.17, L.220, PH.3, PH.26, PH.261, S (i).44; Kymrv W.44; Cymru I⁽¹⁾.2, I⁽¹⁾.4, LL⁽¹⁾.2, LL⁽¹⁾.26, LL⁽¹⁾.171, LL⁽¹⁾.239, S⁽¹⁾ (iii).3, S⁽¹⁾ (iii).10, S⁽¹⁾ (iii).12, S⁽¹⁾ (iii).387, S⁽¹⁾ (iii).388, S⁽¹⁾

(iii).390, S⁽¹⁾ (iii).397, S⁽¹⁾ (iii).404

Cymry (y bobl) S⁽¹⁾ (i).5, S⁽¹⁾ (i).154, S⁽¹⁾ (iii).55, S⁽¹⁾ (iii).65, S⁽¹⁾ (iii).114, S⁽¹⁾ (iii).416,
S⁽¹⁾ (iii).417, Y⁽¹⁾ (ii).33

Dafydd Alaw LL⁽¹⁾.251

Dafydd ap Howel Grythor LL⁽¹⁾.268

Dafydd Llwyd LL⁽¹⁾.255

Deheubarth L.222, W.43, Y.28; **Deheubarth** PH.24, LL⁽¹⁾.24, S⁽¹⁾ (iii).3, S⁽¹⁾ (iii).394,
Y⁽¹⁾ (ii).2

Dinbych A.6; **Dynbych** E.5

Dinebhwr L.5, L.20, L.67, L.221; **Dinêbhwr** PH.24; **Dinefwr** LL⁽¹⁾.24, S⁽¹⁾ (iii).401

Dolgelley LL⁽¹⁾.241

Dvgwyl yr Hollsaint N.115

Dvw N.34, R (i).22; **Duw** PH.55, LL⁽¹⁾.56, S⁽¹⁾ (iii).87, Y⁽¹⁾ (ii).38

Duw Sul y Drindod L.48; **Sul y Drindawd** L.218

Dydd Iav Drychavael H.223

Dydd Sül y Kreiriav H.224

Edward Brwynllys LL⁽¹⁾.251

Edward Gam LL⁽¹⁾.255

Edward Grythor LL⁽¹⁾.267

Efan Penllyn LL⁽¹⁾.257

Elis Prys LL⁽¹⁾.238

Ellis Gruffydd LL⁽¹⁾.259/60

Elystan Glodrydh L.68, L.231

Evan Penmon LL⁽¹⁾.263

Fowntayn Gate PH.263

Frenhines Elizabeth, y LL⁽¹⁾.238

Glyn Achlach S⁽¹⁾ (iii).2; Glynn Achlach S⁽¹⁾ (iii).18

Gorffenhaf A.3, H.3; Gorffennaf CH.5; Gorffena D.3, E.3; Gorphennabh L.72; Gorffenna W.47, Y.34; Gorphenhaf LL⁽¹⁾.230

Grawys A.60, A.90, B.68, CH.62, CH.93, D.71, D.103, E.61, F.55, F.85, FF.51, FF.80, H.103, H.251, L.194, N.76, N.109, R (i).52, R (i).76, S (i).4, S (i).35, Y.89, Y.119, I⁽¹⁾.60, LL⁽¹⁾.121, S⁽¹⁾ (iii).135; Garawys L.148, PH.177, S⁽¹⁾ (i).71; Garâwys PH.216

Gruffudd ap Kynan A.11/12, B.32, B.35/6, CH.1, CH.13, CH.94, H.8, H.65, H.96, S (i).1, S (i).43; Gruffydd ab Kynan E.10/11; Gruffydd ap Kynan E.105/6, F.105, W.1; Gryffydd ap Kynan F.1, F.161, N.1, N.2, N.149; Grūffudd ap Cynan FF.1; Gruphydh ap Cynan L.1, L.66, L.76, L.145, L.230; Gruffudd ap Cynan RH.1, I⁽¹⁾.1, I⁽¹⁾.5, LL⁽¹⁾.1, S⁽¹⁾ (i).1/2, S⁽¹⁾ (i).147, S⁽¹⁾ (i).157, S⁽¹⁾ (iii).1, S⁽¹⁾ (iii).6, S⁽¹⁾ (iii).12, S⁽¹⁾ (iii).19, S⁽¹⁾ (iii).22, S⁽¹⁾ (iii).24, S⁽¹⁾ (iii).400, S⁽¹⁾ (iii).409, Y⁽¹⁾ (ii).68; Gruphydh ab Cynan PH.5, PH.20; Gruffyth ap Kynan R (i).1; Grvffvdd ap Kynan W.3; Grvfvdd ap Kynan W.39; Grvffydd ap Kynan Y.1, Y.24, Y.42; Gruffudd ab Cynan LL⁽¹⁾.3, S⁽¹⁾ (iii).385/6; Gruffydd ab Cynan LL⁽¹⁾.18; Gruffydd ap Cynan Y⁽¹⁾ (ii).2; y Tywysoc Gryffydd ap Cynan D.104/5; y Tywysoc Grūffudd ap Kynan H.11; y Tywysoc Grūffudd ap Kynan H.61; Tywysoc Gruphydh ap Cynan L.205

Gruffudd ap Ieuan A.7; Gruffudd ap Ieuan ap Llywelyn Vychan CH.7/8; Gryffydd ap Ieuan ap Llywelyn Vychan D.6; Gruffydd ab Ifan E.5; Gruffydd ap Ieuan ap Llywelyn Vychan H.5/6; Gruphydh ap Ieuan ap Llywelyn Bhychan L.78/9; Grvffydd ap Ieuan ap Llywelyn Vychan Y.37; Gruffydd ap Efan ap Llywelyn Vaughan LL.233

Gwalchmai ap Dafydd LL⁽¹⁾.261

Gwlêdd Arthur Frenhin Ynghaerlleon-ar-Wysc LL⁽¹⁾.21/2

Gwledd Caswallon LL⁽¹⁾.21

Gwy L.68

Gwyddelod I⁽¹⁾.4, S⁽¹⁾ (iii).10

Gwyl Vair y Kanwyllav H.222/3; Gwyl Bhair y Canhwylhev L.217; Gwyl Bhair L.47

Gwyl yr Hollsaint B.71/2, H.117

Gwyn ap Eginir B.36, H.65/6

Gwynedd A.6, E.4, F.161, H.8, L.11, N.153, I⁽¹⁾.2, LL⁽¹⁾.18, S⁽¹⁾ (i).2, S⁽¹⁾ (i).150, S⁽¹⁾ (iii).393, Y⁽¹⁾ (ii).2; Gwynedh L.66, L.76, PH.20

Gytto R (i).78

Habhren L.69

Hari y Kyntaf N.151

Harri Wythvet A.3; Harri Wythved CH.5, E.3, H.3; Harri Wythfed D.3; Harri yr Wythfed LL⁽¹⁾.230; Brenhin Harri Wythbhed L.73; Brenin Harri Wythfed Y.34/5

Howel Ceiriog LL⁽¹⁾.249

Humphrey Gôch LL⁽¹⁾.256

Huw ap Morus LL⁽¹⁾.259

Huw Conwy LL⁽¹⁾.248

Huw Dai LL⁽¹⁾.259

Huw Llyn LL⁽¹⁾.247

Huw Pennant LL⁽¹⁾.249

Hwlcyn Lloyd LL⁽¹⁾.253

Iâl LL⁽¹⁾.243

Iestyn ap Gwrgan L.67/8, L.231

Ieuan Fawr ap y Diwlith Y⁽¹⁾ (ii).68

Ieuan Llwyd ap Edwart ap William A.91

Jeuan Meredydd LL⁽¹⁾.261

Jeuan Tew LL⁽¹⁾.249

Iwerdhon L.15, PH.26; Ewerdon W.44; Ywerddon Y.30; Iwerddon I⁽¹⁾.5, LL⁽¹⁾.26, S⁽¹⁾ (iii).2, S⁽¹⁾ (iii).12, S⁽¹⁾ (iii).18, S⁽¹⁾ (iii).22, S⁽¹⁾ (iii).404; Ewerddon S⁽¹⁾ (iii).394

John Jones W.49

Lewys Berain LL⁽¹⁾.261

Lewys Llanfor LL⁽¹⁾.257

Lewys Menai LL⁽¹⁾.247

Llandegai S⁽¹⁾ (iii).451

Llanegwestl R (i).78

Llanfor LL⁽¹⁾.255, LL⁽¹⁾.257

Lloygr A.4; Lhoegr L.14, PH.26; Lloegr N.150, W.44, Y.29, LL⁽¹⁾.26, LL⁽¹⁾.231, S⁽¹⁾ (iii).394, S⁽¹⁾ (iii).404

Llydaw S⁽¹⁾ (iii).404

Mai LL⁽¹⁾.237

Matholwch Wyddel S⁽¹⁾ (iii).5, S⁽¹⁾ (iii).392

Mathrabhael L.20, L.67; Mythrabhael L.222; Mathrâbhael PH.6, PH.9; Mathravaal W.6, S⁽¹⁾ (iii).21, S⁽¹⁾ (iii).25, S⁽¹⁾ (iii).29; Mathrafael LL⁽¹⁾.4, LL⁽¹⁾.7; Mathrafal S⁽¹⁾ (i).9, S⁽¹⁾ (i).13, S⁽¹⁾ (i).152, S⁽¹⁾ (iii).386

Merddin Wylt ap Merfyn Frych R (i).93

Moetheu PH.262

Mon L.20, L.221, W.6; Môn PH.9, LL⁽¹⁾.7, S⁽¹⁾ (i).8, S⁽¹⁾ (i).12, S⁽¹⁾ (i).148

Morgannwc L.68

Morus Gruffydd LL⁽¹⁾.241

Mwynen Gwynedh PH.277; Mwynen Gwynedd LL⁽¹⁾.184; Mwynen PH.280

Myrdhin ab Morbhryn PH.258; Myrdhin ab Morfryn LL⁽¹⁾.168; Merddin ap Morfryn S⁽¹⁾ (iii).54, S⁽¹⁾ (iii).389

Myrdhin Emrys PH.258; Merddin Emrys R (i).93, S⁽¹⁾ (iii).53, S⁽¹⁾ (iii).388/9; Myrdhin Emrys LL⁽¹⁾.168

Nodolic B.71, H.117, H.222; Nydolic CH.96, D.106, E.95; Natolic FF.88; Nadolic L.47,

L.206, L.217, S⁽¹⁾ (i).98, S⁽¹⁾ (iii).413; Nydolig N.115; Nydôlig PH.226; Nadolig R (i).84, I⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.152, S⁽¹⁾ (i).38, S⁽¹⁾ (iii).44

Olof Gerddor S⁽¹⁾ (iii).5, S⁽¹⁾ (iii).392

Owen ap John ap Howel Vaughan o Gaergai LL⁽¹⁾.239/40

Owen Evans (Owen Gwynedd) LL⁽¹⁾.245

Owen Gwynedd LL⁽¹⁾.245

Pasc B.71, CH.96, D.106, E.94, FF.87, H.117, L.47, L.206, L.218, R (i).84, I⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.152, S⁽¹⁾ (i).38, S⁽¹⁾ (iii).44, S⁽¹⁾ (iii).413; **Pasg** H.223, N.115, S (i).98; **Pâsc** PH.226

Pasc Bychan L.47, L.218

Pibeu Morbhydh PH.275; **Pibeu Morfydd** LL⁽¹⁾.182

Pirs Mostyn LL⁽¹⁾.239

Plâs y Ward LL⁽¹⁾.242

Porth y Phynnon PH.262

Powys L.222, PH.9, PH.21, W.6, W.39, Y.24, LL⁽¹⁾.7, LL⁽¹⁾.19, S⁽¹⁾ (i).13, S⁽¹⁾ (iii).394; **Pywys Wynfa** S⁽¹⁾ (i).9, S⁽¹⁾ (i).151

Prydein L.15; **Ynys Prydain** PH.257/8, S⁽¹⁾ (iii).53, S⁽¹⁾ (iii).115; **Ynys Brydein** LL⁽¹⁾.21, LL⁽¹⁾.167/8

Richard Conwy LL⁽¹⁾.270

Richard Glyn LL⁽¹⁾.257

Ritchiart ap Howel ap Ieuan Vychan A.4; **Risiart ap Hywel ap Ieuan Vychan** CH.6; **Rissiart ap Howel ap Ieuan Vychan** D.4/5, Y.35; **Rissiart ap Howel ap Ieuan Vachan** H.4; **Richart ap Howel ap Ieuan Bhychan** L.77; **Richard of Hywel ap Efan Vaughan** LL⁽¹⁾.231/2

Robert ap Evan Lloyd LL⁽¹⁾.267

Robert ap Rhys Guttun LL⁽¹⁾.263

Robert Conwy LL⁽¹⁾.270

Robert ap Howel Llanfor LL⁽¹⁾.255

Robert Lloyd LL⁽¹⁾.257

Robert Pilstwn LL⁽¹⁾.242

Roger Salysburi A.6; Syr Roger Salbri CH.7, D.5, LL.232; Syr Rogerr Salwsburi E.4/5; Syr Roetsier Salbri H.5; Sir Rosser Salusburi L.78; Syr Roger Salsbri Y.36

Rowland Vaughan LL⁽¹⁾.240

Rhydderch Foel S⁽¹⁾ (iii).3, S⁽¹⁾ (iii).391

Rhys ap Tewdwr L.1, L.66, L.145, L.205, L.230/1; Rhys ab Tewdr PH.23; Arglwydd Rys ap Tewdwr, yr W.42; Arglwydd Rŷs ap Tewdwr, yr Y.27

Rhys Celli LL⁽¹⁾.251

Rhys Grythor Hiraethog LL⁽¹⁾.267/8

Scotland PH.26, LL⁽¹⁾.26; Yskottlont W.45; Ysgotland Y.30, S⁽¹⁾ (iii).394; Ysgotlont S⁽¹⁾ (iii).404

Siams Eytyn LL⁽¹⁾.263

Siams Morlas LL⁽¹⁾.259

Simon Thelwal LL⁽¹⁾.242

Simwnt Vaughan LL⁽¹⁾.245

Sion Alaw LL⁽¹⁾.270

Sion ap Rhys LL⁽¹⁾.253

Sion ap William ap Sion o Ysceifiog LL⁽¹⁾.240/1

Sion Alaw LL⁽¹⁾.270

Sion Ddu Grythor LL⁽¹⁾.265

Sion Gruffudd Sersiant LL⁽¹⁾.242

Sion Lewis Owen o Ddolgelley LL⁽¹⁾.241

Sion Niwbwrch LL⁽¹⁾.259

Sion Phylip LL⁽¹⁾.248

Sion Tudur LL⁽¹⁾.247

Sir y Fflint A.2, CH.4, H.2, Y.33, LL⁽¹⁾.229, LL⁽¹⁾.236; **Sir y Fflynt** D.2, E.2

Sulgwynn B.71, PH.227; **Svlgwyn** CH.96, E.95, N.115; **Sylgwyn** D.106, R (i).85; **Sulgwyn** FF.88, L.48, L.206, L.218, I⁽¹⁾.93, LL⁽¹⁾.152, S⁽¹⁾ (i).38, S⁽¹⁾ (i).98, S⁽¹⁾ (iii).45, S⁽¹⁾ (iii).413; **Sūlgwynn** H.117, H.224

Syr John Lloyd LL⁽¹⁾.242/3

Syr William Gruffudd A.5, CH.6, E.4; **Syr William Gryffydd** D.5; **Syr Wiliam Gruffudd** H.4/5; **Sir Wiliam Gruphydh** L.77/8; **Syr Wiliam Grvffydd** Y.36; **Syr William Griffith** LL⁽¹⁾.232

Tair Gwlêdd Ynys Brydain LL⁽¹⁾.21

Taliessin Benn Beirdd PH.258/9; **Taliesin Ben Beirdd** LL⁽¹⁾.168/9, S⁽¹⁾ (iii).53, S⁽¹⁾ (iii).388; **Taliesin** R (i).93

Thomas Anwyl LL⁽¹⁾.255

Thomas Cegidfa LL⁽¹⁾.267

Thomas Grythor LL⁽¹⁾.265

Thomas Grythor Côch LL⁽¹⁾.268

Thomas Môn LL⁽¹⁾.264

Thomas Siôn PH.262; **Thomas Jones** PH.263

Trêbhgaron PH.263

Tri Chof Beirdd Ynys Prydain S⁽¹⁾ (iii).115

Trî Pribhardh Ynys Prydain PH.257/8; **Tri Prif Fardd Ynys Brydain** LL⁽¹⁾.167/8; **Tri Phrifeirdd Ynys Prydain** S⁽¹⁾ (iii).53; **Tri Phrif Feirdd Y**⁽¹⁾ (ii).32

Tudyr Aled A.7, E.6; **Tudur Aled** CH.8, H.6; **Tydyr Aled** D.6; **Tvdvr Alet** L.79; **Tvdvr Aled** Y.37; **Theodor Aled** LL⁽¹⁾.233

Wiliam Kwnkwerwr N.150, N.151

Wiliam Ednyfed LL⁽¹⁾.268/9

Wiliam Goch N.151

Wiliam Williams S⁽¹⁾ (iii).451

William Cynwal LL⁽¹⁾.247

William Gruffydd LL⁽¹⁾.243

William Llŷn LL⁽¹⁾.245

William Mostyn LL⁽¹⁾.239

William Penllyn LL⁽¹⁾.253

Ysceifiog LL⁽¹⁾.241

Ysgobdy Daniel N.153

Ystatunn Gruffydd ap Kynan a Bleddyn ap Kynvynn W.1; Statvnn Grvffvdd ap Kynan a Bleddyn ap Kynvyn W.3

Ystatus Gruffudd ap Kynan CH.1, CH.12/13, CH.94, H.8; Ystatys Gruffydd ab Kynan E.10/11; Ystatvs Gruffydd ap Kynan E.105/6; Ystatūs Gruffudd ap Kynan H.96; Yssdattvs Gruffudd ap Kynan S (i).43; Ystattvs Grvffydd ap Kynan Y.41/2; Ystatūs y Tywysoc Grūffudd ap Kynan H.11

Ystatut Gruphydh ap Cynan a Rhys ap Tewdwr L.145; Ystatut y Tywysoc Gruphydh ap Cynan a Rhys ap Tewdwr L.205

Ystatyt Gryffydd ap Kynan F.3; Ystatyd Gruffydd ap Kynan F.105; Ystatyd Gryffydd ap Kynan F.161; Statût Grūffudd ap Cynan FF.1;; Ystatut Gruphydh ap Cynan L.75/6; Ysdatvd Gryffydd ap Kynan N.1/2, N.149; Ystatūd Gruffyth ap Kynan R (i).1; Statut Gruffudd ap Cynan RH.1; Ystatvd Grvffydd ap Kynan Y.1; Statud Gruffudd ap Cynan LL⁽¹⁾.1; Statud Gruffydd ab Cynan LL⁽¹⁾.272; Ystatut Gruffudd ap Cynan S⁽¹⁾ (i).157

Byrfoddau i: Llyfryddol

- AC *Archaeologia Cambrensis*
- ARh Nerys Ann Jones & Huw Pryce (goln.), *Yr Arglwydd Rhys* (Caerdydd, 1996).
- AS *Aberystwyth Studies*
- B *Bwletin y Bwrdd Gwybodau Celtaidd*
- Ba *Barn*
- Be *Y Beirniad*
- BHLIG Saunders Lewis, *Braslun o Hanes Llenyddiaeth Gymraeg* (Caerdydd, 1932).
- BL Add Llawysgrif ychwanegol yng nghasgliad y Llyfrgell Brydeinig.
- BTh Morfydd E. Owen & Brynley F. Roberts (goln.), *Beirdd a Thywysogion: Barddoniaeth Llys yng Nghymru, Iwerddon a'r Alban* (Caerdydd ac Aberystwyth, 1996).
- Byw J. E. Lloyd, et al, *Y Bywgraffiadur Cymreig* (Llundain, 1953).
- CA Ifor Williams (gol.), *Canu Aneirin* (Caerdydd, 1961).
- CAMBM *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years 1841 - 45* (London, 1850).
- CC *Cof Cenedl*
- CCCTW J. Gwynfor Jones (gol.), *Class, Community and Culture in Tudor Wales* (Cardiff, 1989).
- CCh Wyn Thomas (gol.), *Cerdd a Chân* (Dinbych, 1982).
- CD John Morris-Jones, *Cerdd Dafod: sef Celfyddyd Barddoniaeth Gymraeg gyda mynegai gan Geraint Bowen* (Caerdydd, 1980).
- Cel *Celtica*
- Cer *Ceredigion*

- CGD   Bleddyn Owen Huws, *Y Canu Gofyn a Diolch c. 1350 - c. 1630* (Caerdydd, 1998).
- CLM   Dafydd Wyn Wiliam, *Cofiant Lewis Morris 1700/1 - 42* (Llangefni, 1997).
- CLP   *Celtic Law Papers: an Introduction to Welsh Medieval law and government* (Bruxelles, 1973).
- CLIGC   *Cylchgrawn Llyfrgell Genedlaethol Cymru*
- CMOC   Dafydd Johnston (gol.), *Canu Maswedd yr Oesoedd Canol: Medieval Welsh Erotic Poetry* (Pen-y-bont ar Ogwr, 1998).
- CT   Ifor Williams (gol.), *Canu Taliesin* (Caerdydd, 1960).
- Cyd   Meic Stephens (gol.), *Cydymaith i Lenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, argraffiad newydd 1997).
- D   *Dwned*
- DGG   Ifor Williams & Thomas Roberts (goln.), *Cywyddau Dafydd ap Gwilym a'i Gyfoeswyr* (Caerdydd, 1935).
- DGIA   Huw Meirion Edwards, *Dafydd ap Gwilym: Influences and Analogues* (Oxford, 1996).
- DOC   Morfydd E. Owen & Nesta Lloyd (goln.), *Drych yr Oesoedd Canol* (Caerdydd, 1986).
- DWGILIV   J. C. Morrice (gol.), *Detholiad o Waith Gruffudd ab Ieuan ab Llywelyn Vychan* (Bangor, 1910).
- EA   *Efrydiau Athronyddol*
- EC   Gwyn Thomas, *Eisteddfodau Caerwys* (Caerdydd, 1968).
- EWP   Brynley F. Roberts (gol.), *Early Welsh Poetry: Studies in the Book of Aneirin* (Aberystwyth, 1988).
- FHSP   *Flintshire Historical Society Publications*
- GCC   D. Simon Evans, *Gramadeg Cymraeg Canol* (Caerdydd, 1951).
- GDB   N. G. Costigan (Bosco), et al, *Gwaith Dafydd Benfras ac Eraill o Feirdd Hanner Cyntaf y Drydedd Ganrif ar Ddeg* (Caerdydd, 1995).

- GDE Thomas Roberts (gol.), *Gwaith Dafydd ab Edmwnd* (Bangor, 1914).
- GDG Thomas Parry (gol.), *Gwaith Dafydd ap Gwilym* (Caerdydd, 1979).
- GGG Ifor Williams (gol.), *Gwaith Guto'r Glyn* (Caerdydd, 1939).
- GGH D. J. Bowen (gol.), *Gwaith Gruffudd Hiraethog* (Caerdydd, 1990).
- GHCEM Huw Ceiriog Jones (gol.), *Gwaith Huw Ceiriog ac Edward Maelor* (Caerdydd, 1990).
- GHO D. J. Bowen, *Gruffudd Hiraethog a'i Oes* (Caerdydd, 1958).
- GIF Howell Ll. Jones & E. I. Rowlands (gol.), *Gwaith Iorwerth Fynglwyd* (Caerdydd, 1975).
- GIG Dafydd Johnston (gol.), *Gwaith Iolo Goch* (Caerdydd, 1988).
- GLM E. I. Rowlands (gol.), *Gwaith Lewys Môn* (Caerdydd, 1975).
- GMW D. Simon Evans, *A Grammar of Middle Welsh* (Dublin, 1976).
- GP G. J. Williams & E. J. Jones, *Gramadegau'r Penceirddiaid* (Caerdydd, 1934).
- GPC *Geiriadur Prifysgol Cymru*
- GSJ *Galpin Society Journal*
- GTPITP Thomas Roberts (gol.), *Gwaith Tudur Penllyn ac Ieuan ap Tudur Penllyn* (Caerdydd, 1958).
- GWL¹ A. O. H. Jarman & Gwilym Rees Hughes (goln.), *A Guide to Welsh Literature Volume I* (Cardiff, revised edition 1992).
- GWL² A. O. H. Jarman & Gwilym Rees Hughes (goln.), *A Guide to Welsh Literature Volume 2* (Llandybïe, 1984).
- GWL³ R. Geraint Gruffydd (gol.), *A Guide to Welsh Literature c. 1530 - 1700 Volume III* (Cardiff, 1997).
- Handlist *Handlist of Manuscripts in the National Library of Wales* (Aberystwyth, 1943 -).
- HC John Davies, *Hanes Cymru* (Llundain, 1990).
- HCC *Hanes Cerddoriaeth Cymru*

- HCIG Geraint H. Jenkins (gol.), *Hanes Cymdeithasol yr Iaith Gymraeg: y Gymraeg yn ei disgleirdeb: yr Iaith Gymraeg cyn y chwyldro diwydiannol* (Caerdydd, 1997).
- HDNg Osian Ellis, *Hanes y Delyn yng Nghymru* (Caerdydd, 1980).
- HGK D. Simon Evans (gol.), *Historia Gruffud vab Kenan* (Caerdydd, 1977).
- HLIG1900 Thomas Parry, *Hanes Llenyddiaeth Gymraeg hyd 1900* (Caerdydd, adargraffiad 1993).
- IGE Henry Lewis, Thomas Roberts & Ifor Williams (goln.), *Cywyddau Iolo Goch ac Eraill* (Caerdydd, adargraffiad 1979).
- IM Ceri W. Lewis, *Iolo Morganwg* (Caerdydd, 1995).
- IMChY G. J. Williams, *Iolo Morganwg a Chywyddau'r Ychwanegiad* (Llundain, 1926).
- IMGG G. J. Williams, *Iolo Morganwg: y Gyfrol Gyntaf* (Caerdydd, 1956).
- JIS *The Journal of the Ivernian Society*
- LI *Y Llenor*
- LIB Stephen J. Williams & J. Enoch Powell, *Cyfreithiau Hywel Dda yn ôl Llyfr Blegywryd (Dull Dyfed): Argraffiad Beirniadol ac Eglurhaol* (Caerdydd, 1961).
- LIC *Llên Cymru*
- LICD Robert Griffith, *Llyfr Cerdd Dannau* (Caernarfon, 1913).
- LIGC Llawysgrif yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru
- ML *Music and Letters*
- MM A. L. Beier, *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England 1560 - 1640* (London, 1985).
- MMul Constance Bullock-Davies, *Menestrellorum Multitudo: Minstrels at a Royal Feast* (Cardiff, 1978).
- MWM Daniel Huws, *Medieval Welsh Manuscripts* (Aberystwyth, 2000).
- NBM Glenys Davies, *Noddwyr y Beirdd ym Meirion* (Dolgellau, 1974).

- PBA *Proceedings of the British Academy*
- PP *Past and Present*
- PPTSE Paul Slack, *Poverty and Policy in Tudor & Stuart England* (New York, 1988).
- PRIA *Proceedings of the Royal Irish Academy*
- PVTE John Pound, *Poverty and Vagrancy in Tudor England* (Harlow, 1971).
- RLNW Glanmor Williams, *Religion, Language and Nationality in Wales* (Cardiff, 1979).
- RRR Glanmor Williams, *Recovery, Reorientation and Reformation: Wales c. 1415 - 1642* (Oxford, 1987).
- RWM J. Gwenogvryn Evans, *Report on Manuscripts in the Welsh Language 2 gyf.* (London, 1898 - 1910).
- S *Soundings*
- SC *Studia Celtica*
- SHW Osian Ellis, *The Story of the Harp in Wales* (Cardiff, 1991).
- SR Rhiannon Ifans, *Sêrs a Rybana: Astudiaeth o'r Canu Gwasael* (Llandysul, 1983).
- SS *Scottish Studies*
- Tal *Taliesin*
- TB Gwyn Thomas, *Y Traddodiad Barddol* (Caerdydd, 1976).
- TCHNM *Trafodion Cymdeithas Hanes a Naturiaethwyr Môn*
- TCHSDd *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Ddinbych*
- TCHSG *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Gaernarfon*
- TLII J. E. Caerwyn Williams, *Traddodiad Llenyddol Iwerddon* (Caerdydd, 1958).
- TLIM G. J. Williams, *Traddodiad Llenyddol Morganwg* (Caerdydd, 1948).
- TOT Robin Evans, *Tlodi Oes y Tuduriaid: Tlodi a Chrwydraeth yn yr Unfed*

Ganrif ar Bymtheg – y broblem ac ymateb yr awdurdodau (Aberaeron, 1991).

Traeth *Y Traethodydd*

TrCymm *Trafodion y Cymmrodorion*

TRHS *Transactions of the Royal Historical Society*

TRhOC Geraint Bowen (gol.), *Y Traddodiad Rhyddiaith yn yr Oesau Canol* (Llandysul, 1974).

TW Trevor Herbert & Gareth Elwyn Jones (goln.), *Tudor Wales* (Cardiff, 1988).

TYP Rachel Bromwich, *Trioedd Ynys Prydein* (Caerdydd, 1978).

WM *Welsh Music*

WMed John Cule (gol.), *Wales and Medicine* (Llandysul, 1975).

WR *The Welsh Review*

YB *Ysgrifau Beirniadol*

YEPWC Gruffydd Aled Williams (gol.), *Ymryson Edmwnd Prys a Wiliam Cynwal* (Caerdydd, 1986).

Byrfoddau ii: Termau a Geiriau

arf.	arferiadol
arg.	argraffiad
amherff.	amherffaith
amhers.	amhersonol
amr.	amrywiad
bf.	berf
<i>c.</i>	<i>circa</i>
cyf.	cyfrol
cymh.	cymharer
dib.	dibynnol
dyf.	dyfodol
e.	enw
e.e.	er enghraifft
eb.	enw benywaidd
eg.	enw gwrywaidd
<i>fl.</i>	<i>floruit</i>
ff.	ffolio, ffolios
gol.	golygydd
goln.	golygyddion
gorberff.	gorberffaith
gorchm.	gorchmynnol
gorff.	gorffennol

gw.	gweler
h.y.	hynny ydyw
<i>ibid.</i>	<i>ibidem.</i>
ll.	llinell
llau.	llinellau
llsgr.	llawysgrif
llsgrau.	llawysgrifau
llu.	lluosog
myn.	mynegol
pres.	presennol
t.	tudalen
tt.	tudalennau
un.	unigol

Llyfryddiaeth

A

ab Ithel, John Williams (gol.), *Meddygon Myddfai* (facsimile reprint, Felinfach, 1993).

Andrews, Rhian M., N. G. Costigan (Bosco), Christine James, Peredur I. Lynch, Catherine McKenna, Morfydd E. Owen a Brynley F. Roberts (goln.), *Gwaith Bleddyn Fardd a Beirdd Eraill Ail Hanner y Drydedd Ganrif ar Ddeg* (Caerdydd, 1996).

ap Gwilym, Ifor, 'Gair am y Crwth', *WMIV*, rhif 6, (Gwanwyn, 1974), tt. 41 - 5.

Idem., *Y Traddodiad Cerddorol yng Nghymru* (Aberystwyth, 1978).

Ashton, G. M., 'Adolygiad o *A Guide to Welsh Literature, Volume 2*, gol. gan A. O. H. Jarman a Gwilym Rees Hughes: Christopher Davies, Abertawe 1979: tt. 1 - 400, £.8.95', *LIC XIV*, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1981 - 82), tt. 285 - 95.

B

Bartrum, Peter C., *Welsh Genealogies AD 300 - 1400 Vol. 2* (1974).

Bebb, W. Ambrose, 'Dyddiadau Gruffudd ab Ieuan ap Llywelyn Vychan, 1495 - 1563-4?', *B X* (1940), tt. 116 - 20.

Beier, A. L., *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England 1560 - 1640* (London, 1985).

Bell, Harold Idris, 'The Literary Tradition of Wales', *WR VI* (Winter, 1945), tt. 233 - 8.

Bennet, Joseph, 'Music in Wales', *TrCymm* (1896 - 97), tt. 1 - 13.

Bergin, Osborn, 'Bardic Poetry', *JIS V* (1913), tt. 153 - 66.

Binchy, D. A., 'The Linguistic and Historical Value of the Irish Law Tracts', *CLP*, tt. 73 - 107.

Idem., 'Linguistic and Legal Archaisms in the Celtic Law-Books', *CLP*, tt. 112 - 20.

Borrow, George, *Celtic Bards, Chiefs and Kings* (London, 1928)

Bowen, D. J., 'Agweddau ar Ganu'r Bedwaredd Ganrif ar Ddeg a'r Bymthegfed', *LIC IX*, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1966), tt. 46 - 73.

- Idem., 'Ail Eisteddfod Caerwys a Chais 1594', *LIC* III, rhif 2 (Gorffennaf, 1954), tt. 139 - 60.
- Idem., 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* 176 (Medi, 1997), tt. 312 - 16.
- Idem., 'Beirdd a Noddwyr y Bymthegfed Ganrif - Rhan I', *LIC* XVIII (1994), tt. 53 - 89.
- Idem., 'Beirdd a Noddwyr y Bymthegfed Ganrif (Rhan II)', *LIC* XVIII, rhifyn 3 a 4 (Ionor - Gorffennaf, 1995), tt. 221 - 57.
- Idem., 'Beirdd a Noddwyr y Bymthegfed Ganrif (Rhan III)', *LIC* XIX (1996), tt. 1 - 28.
- Idem., 'Canrif Olaf y Cywyddwyr', *LIC* XIV (1982 - 84), tt. 3 - 51.
- Idem., 'Canu Gruffudd Hiraethog i Degeingl', *B* XXVI, rhan III (Tachwedd, 1975), tt. 281 - 304.
- Idem., 'Celfyddyd y Cywyddwyr - I', *Ba* 5 (Mawrth, 1963), tt. 158 - 9.
- Idem., 'Celfyddyd y Cywyddwyr - II', *Ba* 6 (Ebrill, 1963), tt. 189 - 90.
- Idem., 'Cywydd Gorchest Gruffudd Hiraethog', *YB* IX (1976), tt. 114 - 17.
- Idem., 'Y Cywyddau a fu rhwng Gruffudd Hiraethog a Beirdd Eraill', *B* XXVII, rhan III (Tachwedd, 1977), tt. 362 - 88.
- Idem., 'Cywydd Dychan Gruffudd Hiraethog', *SC* XII/XIII (1977/78), tt. 187 - 205.
- Idem., 'Cywyddau Gruffudd Hiraethog i Dri o Awduron y Dadeni', *TrCymm* (1974 - 75), tt. 103 - 31.
- Idem., 'Cywyddau Marwnad Gruffudd Hiraethog i Siôn Brwynog', *SC* XII/XIII (1977/78), tt. 206 - 19.
- Idem., 'Y Cywyddwyr a'r Dirywiad', *B* XXIX (1981), tt. 453 - 96.
- Idem., 'Y Cywyddwyr a'r Noddwyr Cynnar', *YB* XI (1979), tt. 63 - 108.
- Idem., 'Dafydd ab Edmwnnt ac Eisteddfod Caerfyrddin', *Ba* 142 (Gwanwyn, 1974), tt. 441 - 8.
- Idem., 'Datblygiad y Cywydd a'i Gynnwys', *YB* XII (1982), tt. 123.
- Idem., 'Disgyblion Gruffudd Hiraethog', *SC* X/XI (1975/76), tt. 241 - 55.
- Idem., 'Graddau Barddol Tudur Aled', *LIC* XVIII (1994 - 95), tt. 90 - 103.

- Idem., 'Graddedigion Eisteddfodau Caerwys, 1523 a 1567/8', *LIC* II, rhif 2 (Gorffennaf, 1952), tt. 129 - 34.
- Idem., 'Gruffudd Hiraethog ac Argyfwng Cerdd Dafaod', *LIC* II, rhif 3 (Ionor, 1953), tt. 147 - 60.
- Idem., *Gruffudd Hiraethog a'i Oes* (Caerdydd, 1958).
- Idem. (gol.), *Gwaith Gruffudd Hiraethog* (Caerdydd, 1990)
- Idem., 'Sylwadau ar Oes y Cywyddwyr', *YB* VII, tt. 22 - 56.
- Idem., 'Taleithiau'r Gwŷr wrth Gerdd', *LIC* XVII (1992 - 93), tt. 139 - 42.
- Idem., 'Two 'Cwrs Clera' Poems', *CLIGC* VII, rhan 3 (Haf, 1952), tt. 274 - 6.
- Idem., 'Yr Uchelwyr', *Ba* 4 (Chwefror, 1963), tt. 122 - 3.
- Bowen, Geraint, 'Beirdd Ynys Prydain ac Eisteddfod Caerwys', *Tal* LII (1985), tt. 44 - 52.
- Bowen, Ivor, *The Statutes of Wales* (London, 1908)
- Breatnach, Liam (gol.), *Uraicecht Na Riar: The Poetic Grades in Early Irish Law* (Dublin, 1987).
- Breatnach, Pádraig A., 'The Chief's Poet', *PRIA* LXXXIII (1983), tt. 37 - 79.
- Idem., 'In Praise of Maghnas Ó Domhnaill', *Cel* XVI (1984), tt. 63 - 72.
- Bromwich, Rachel & D. Simon Evans (goln.), *Culhwch ac Olwen* (Caerdydd, 1988).
- Bromwich, Rachel & D. Simon Evans (goln.), *Culhwch and Olwen: An Edition and Study of the Oldest Arthurian Tale* (Cardiff, 1992).
- Bromwich, Rachel (gol.), *The Beginnings of Welsh Poetry: Studies by Sir Ifor Williams* (Cardiff, 1980).
- Idem., 'Cyfeiriadau Traddodiadol a Chwedlonol y Gogynfeirdd', *BTh*, tt. 202 - 18.
- Idem., *Dafydd ap Gwilym* (1974).
- Idem., 'Gwaith Einion Offeiriad a Barddoniaeth Dafydd ap Gwilym', *YB* X (1977), tt. 157 - 80.
- Idem., 'The Historical Triads: With Special Reference to Peniarth MS 16', *B* XII (1946 - 48), tt. 1 - 15.

Idem. (gol.), *Trioedd Ynys Prydein* (Caerdydd, 1978).

Brown, Alan (gol.), *Festivals in World Religions* (Chatham, 1986).

Bryan, Robert, 'The Melodies of Wales', *TrCymm* (1904 - 05), tt. 57 - 74.

Bryant-Quinn, M. Paul (gol.), *Gwaith Ieuan Brydydd Hir* (Aberystwyth, 2000).

Brynmor-Jones, D., 'Foreign Elements in Welsh Mediaeval Law', *TrCymm* (1916 - 17),
tt. 1 - 51.

Bucknell, Peter A., *Entertainment and Ritual* (London, 1979)

Bullock-Davies, Constance, *Menestrellorum Multitudo: Minstrels at a Royal Feast*
(Cardiff, 1978).

Idem., 'Welsh Minstrels at the Court of Edward I and Edward II', *TrCymm* (1972 - 73),
tt. 104 - 22.

Burke, Peter, *Popular Culture in Early Modern Europe* (New York and Cambridge,
1978)

C

Calder, George (gol.), *Auraicept Na N-Éces* (Dublin, 1995).

Carr, A. D. a Dafydd Jenkins, *A Look at Hywel's Law* (Hendy Gwyn ar Daf, 1985).

Carr, A. D., 'Gwilym ap Gruffydd and the Rise of the Penrhyn Estate', *Cylchgrawn
Hanes Cymru XV* (1990 - 91), tt. 1 - 20.

Idem., 'The Making of The Mostyns: The Genesis of a Landed Family', *TrCymm* (1979),
tt. 137 - 57.

Idem., 'The Mostyn Family & Estate 1200 - 1642' (PhD Prifysgol Cymru, Bangor, 1975).

Idem., 'Nodiadau Amrywiol ~ Miscellaneous Notes', *B XXVIII* (1980), t. 599.

Chadwick, H. M. & N. K., *The Growth of Literature I, II, III* (Cambridge, reprinted
1986).

Chambers, E. K., *The Mediaeval Stage I, II* (Oxford, reprinted 1967).

Charles, R. Alun, 'Noddwyr y Beirdd yn Sir y Fflint', *LIC XII*, rhifyn 1 a 2 (Ionor -
Gorffennaf, 1972), tt. 3 - 44.

Idem., 'Teulu Mostyn fel Noddwyr y Beirdd', *LIC IX*, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1966), tt. 74 - 110.

Charles-Edwards, T. M., 'Food, Drink and Clothing in the Laws of Court' yn T. M. Charles-Edwards, Morfydd E. Owen & Paul Russell (goln.), *The Welsh King and his Court* (Cardiff, 2000), tt. 319 - 37.

Idem., *The Welsh Laws: Writers of Wales* (Cardiff, 1989).

Corkery, Daniel, *The Hidden Ireland: A Study of Gaelic Munster in the Eighteenth Century* (Dublin, 1941).

Costigan (Bosco), N. G., R. Geraint Gruffydd, Nerys Ann Jones, Peredur Ionor Lynch, Catherine McKenna, Morfydd E. Owen & Gruffydd Aled Williams (goln.), *Gwaith Dafydd Benfras ac Eraill o Feirdd Hanner Cyntaf y Drydedd Ganrif ar Ddeg* (Caerdydd, 1995).

Costigan, N. G. (Bosco), R. Iestyn Daniel & Dafydd Johnston (goln.), *Gwaith Gruffudd ap Dafydd ap Tudur, Gwilym Ddu o Arfon, Trahaearn Brydydd Mawr ac Iorwerth Beli* (Aberystwyth, 1995).

Crossley-Holland, Peter, 'Cyfansoddwyr Robert ap Huw', *HCC III* (1999), tt. 194 - 216.

Idem., 'Secular Homophonic Music in Wales in the Middle Ages', *ML XXIII* (1942), tt. 135 - 62.

Idem., *Telyn Teirtu': Myth and Magic in Medieval Wales* (Bangor, 1997).

D

Daniel, R. Iestyn, 'Awduriaeth y Gramadeg a Briodolir i Einion Offeiriad a Dafydd Ddu Hiraddug', *YB XIII* (1985), tt. 178 - 208.

Idem. (gol.), *Gwaith Bleddyn Ddu* (Aberystwyth, 1994).

Idem. (gol.), *Gwaith Casnodyn* (Aberystwyth, 1999).

Idem. (gol.), *Gwaith Dafydd Bach ap Madog Wladaidd, 'Sypyn Cyfeiliog' a Llywelyn ab y Moel* (Aberystwyth, 1998).

Idem., 'Rhaglith i Gerdd gan Sypyn Cyfeiliog: Dogfen Hanesyddol', *D I* (Hydref, 1995), tt. 55 - 65.

Idem. (gol.), *Ymborth yr Enaid: gyda rhagymadrodd a nodiadau* (Caerdydd, 1995).

Dart, Thurston, 'Robert ap Huw's Manuscript of Welsh Harp Music (c. 1613)', *GSJ XXI*

(March, 1968), tt. 52 - 65.

Davies, Dyfrig, 'Graddedigion Ail Eisteddfod Caerwys, 1567', *B* XXIV, rhan I (Tachwedd, 1970), tt. 30 - 9.

Davies, Eirug, 'Tudur Aled a Chaerfyrddin', *Ba* 239/240 (Rhagfyr/Ionawr, 1982/83), tt. 422 - 3.

Davies, H. Walford, 'Our Mother Tongue: A Musical Policy for Wales', *TrCymm* (1921 - 22), tt. 1 - 9.

Davies, Howard E. F. & Morfydd E. Owen, 'Meddygon Myddfai', *WMed*, tt. 156 - 68.

Davies, Glenys, *Noddwyr y Beirdd ym Meirion* (Dolgellau, 1974).

Davies, J. Breese, 'Canu Gyda'r Tannau', *TrCymm* (1930), tt. 77 - 85.

Davies, J. Glyn, 'The Welsh Bard and the Poetry of External Nature', *TrCymm* (1912 - 13), tt. 81 - 128.

Davies, J. Lumley, 'The Contribution of Welshmen to Music', *TrCymm* (1929 - 30), tt. 38 - 113.

Davies, John, *Hanes Cymru* (Llundain, 1990).

Davies, Mary, 'Canu Gyda'r Tannau', *TrCymm* (1912 - 13), tt. 166 - 70.

Davies, Matthew, 'Artisans, Guilds and Government in London' yn Richard Britnell (gol.), *Daily Life in the Late Middle Ages* (Gloucestershire, 1998), tt. 125 - 50.

Davies, Sioned, *Crefft y Cyfarwydd: Astudiaeth o dechnegau naratif yn Y Mabinogion* (Caerdydd, 1995).

Dawson, Giles E. & Laetitia Kennedy-Skipton, *Elizabethan Handwriting 1500 - 1650: A Manual* (New York, 1966).

Denholm-Young, N., *Handwriting in England and Wales* (Cardiff, 1954).

Dolmetsh, Arnold, 'Ancient Welsh Music', *TrCymm* (1933 - 35), tt. 115 - 25.

E

Edwards, Eirian E., 'Cartrefi Noddwyr y Beirdd yn Siroedd Morganwg a Mynwy', *LIC* XIII, rhifyn 3 a 4 (Ionor - Gorffennaf, 1980 - 81), tt. 184 - 206.

Edwards, Huw Meirion, *Dafydd ap Gwilym: Influences and Analogues* (Oxford, 1996).

- Idem., *Gwaith Prydydd Breuan, Rhys ap Dafydd ab Einion, Hywel Ystorm a cherddi dychan dienw o Lyfr Coch Hergest* (Aberystwyth, 2000).
- Idem., ‘‘Rhodiwr fydd Clerwr’’: Sylwadau ar Gerdd Ymffrost o’r Bedwaredd Ganrif ar Ddeg’, *Traeth CXLI* (1994), tt. 50 - 5.
- Edwards, Hywel Teifi, *The Eisteddfod: Writers of Wales* (Caerdydd, 1990).
- Idem., *Yr Eisteddfod: Cyfrol Ddathlu Wythganmlwyddiant yr Eisteddfod 1176 - 1976* (Llandysul, 1976).
- Edwards, J. Goronwy, ‘Hywel Dda and the Welsh Lawbooks’, *CLP*, tt. 137 - 60.
- Ellis, Osian, ‘Ap Huw: Untying the Knot’, *S VI* (1977), tt. 67 - 80.
- Idem., *Hanes y Delyn yng Nghymru* (Caerdydd, 1980).
- Idem., *The Story of the Harp in Wales* (Cardiff, 1991).
- Idem., ‘Welsh Music: History and Fancy’, *TrCymm* (1972 - 73), tt. 73 - 94.
- Ellis, Tecwyn, ‘Bardd y Brenin, Iolo Morganwg a Derwyddiaeth I’, *CLIGC XIII* (1963 - 64), tt. 147 - 56.
- Idem., ‘Bardd y Brenin, Iolo Morganwg a Derwyddiaeth II’, *CLIGC XIII* (1963 - 64), tt. 224 - 34.
- Idem., ‘Bardd y Brenin, Iolo Morganwg a Derwyddiaeth III’, *CLIGC XIII* (1963 - 64), tt. 356 - 62.
- Idem., ‘Bardd y Brenin, Iolo Morganwg a Derwyddiaeth IV’, *CLIGC* (1965 - 66), tt. 183 - 91.
- Idem., ‘Bardd y Brenin, Iolo Morganwg a Derwyddiaeth V’, *CLIGC XIV* (1965 - 66), tt. 321 - 9.
- Idem., ‘Bardd y Brenin, Iolo Morganwg a Derwyddiaeth VI’, *CLIGC XIV* (1965 - 66), tt. 424 - 36.
- Idem., ‘Bardd y Brenin, Iolo Morganwg a Derwyddiaeth VII’, *CLIGC XV* (1967 - 68), tt. 177 - 96.
- Ellis T. P. ‘Hywel Dda: Codifier’, *TrCymm* (1926 - 27), tt. 1 - 69.
- Elton, G. R., *England under the Tudors* (London, 1955).
- Emanuel, Hywel D., ‘The Books of Blegywryd and Ms. Rawlinson 82I’, *CLP*, tt. 163 -

- Evans, Dafydd H., 'Thomas ab Ieuan a'i "Ysgowld o Wraig"', *YB XIX*, tt. 86 - 106.
- Evans, David, 'The Development of Orchestral Music in Wales', *TrCymm* (1927 - 28), tt. 97 - 102.
- Evans, D. Silvan, *Geiriadur Cymraeg I, II* (Carmarthen, 1887 - 1906).
- Evans D. Simon, *Gramadeg Cymraeg Canol* (Caerdydd, 1951).
- Idem., *A Grammar of Middle Welsh* (Dublin, 1964).
- Idem., *Historia Gruffud vab Kenan* (Caerdydd, 1977).
- Idem., *Llafar a Llyfr yn yr Hen Gyfnod* (Abertawe, 1982).
- Evans, Dylan Foster (gol.), *Gwaith Hywel Swrdwal a'i deulu* (Aberystwyth, 2000).
- Evans, Euros Jones, 'Noddwyr y Beirdd yn Sir Benfro', *TrCymm* (1972 - 73), tt. 123 - 69.
- Evans, Meredydd, 'Canu Gorchest', *HCC I* (1996), tt. 77 - 83.
- Evans, Robin, *Tlodi Oes y Tuduriaid: Tlodi a Chrwydraeth yn yr Unfed Ganrif ar Bymtheg - y broblem ac ymateb yr awdurdodau* (Aberaeron, 1991).
- Evans, W. A., 'The Salusburys of Llewenni near Denbigh', *TCHSDd IV* (1955), tt. 13 - 19.
- F**
- Ford, Patrick, 'The Poet as *Cyfarwydd* in Early Welsh Traditions', *SC X/XI* (1975/76), tt. 152 - 62.
- Idem., *Ystoria Taliesin* (Cardiff, 1992).
- Foster, Idris, 'Rhai Sylwadau ar yr Hengerdd', *YB V* (1970), tt. 15 - 29.
- Fox, Adam, 'Ballads, Libels and Popular Ridicule in Jacobean England', *PP CXLV* (1994), tt. 47 - 83.
- Fychan, Cledwyn, 'Dau o Feibion Tudur Aled', *CLIGC XX* (1977), tt. 204 - 6.
- Idem., 'Tudur Aled: Ailystyried ei Gynefin', *CLIGC XXIII* (1983 - 84), tt. 45 - 74.

G

- Galpin, Canon Francis W., *Old English Instruments of Music* (London, fourth edition 1965).
- Gennep, Arnold van, *The Rites of Passage* (Translated by Monika B. Vizedom and Gabrielle L. Caffee (London, 1960).
- Gilles, William, 'The Classical Irish Poetic Tradition' yn D. Ellis Evans, John G. Griffith & E. M. Jope (goln.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Celtic Studies held at Oxford, from 10th to 15th July, 1983* (Oxford, 1986), tt. 108 - 20.
- Glenn, T. A., *The Family of Griffith of Garn and Plasnewydd* (1934).
- Greenhill, Peter, 'Fformiwlâu Melodig yn Llawysgrif Robert ap Huw', *HCC III* (1999), tt. 237 - 51.
- Idem., 'Tabluniau Llawysgrif Iolo Morganwg', *HCC III* (1999), tt. 271 - 81.
- Griffith, Robert, *Llyfr Cerdd Dannau* (Caernarfon, 1913).
- Griffith, William P., 'Dysg Ddyneiddiol, Addysg a'r Iaith Gymraeg 1536 - 1660', *HCIG*, tt. 289 - 314.
- Griffiths, Bruce & Dafydd Glyn Jones (goln.), *Geiriadur yr Academi* (Cardiff, 1995).
- Griffiths, Matthew, 'Country and Town: Agrarian Change and Urban Fortunes' yn Trevor Herbert & Gareth Elwyn Edwards (goln.), *Tudor Wales* (Cardiff, 1988), tt. 67 - 106.
- Gruffydd, R. Geraint & Rhiannon Ifans (goln.), *Gwaith Einion Offeiriad a Dafydd Ddu o Hiraddug* (Aberystwyth, 1997).
- Gruffydd, R. Geraint, 'Beirdd y Tywysogion', *LIC XVIII*, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1994), tt. 26 - 37.
- Idem., *Dafydd ap Gwilym* (Caernarfon, 1987).
- Idem., 'Dr. John Davies, 'the old man of Brecknock'', *AC CXXI* (1992), tt. 1 - 13.
- Idem., 'Yr Iaith Gymraeg mewn Ysgolheictod a Diwylliant 1536 - 1660', *HCIG*, tt. 339 - 64.
- Idem., 'A Poem in Praise of Cuhelyn Fardd from the Black Book of Carmarthen', *SC X/XI* (1975/76), tt. 198 - 209.

Idem., 'The Renaissance and Welsh Literature', yn Glanmor Williams & Robert Owen Jones (goln.), *The Celts and the Renaissance: Tradition and Innovation* (Cardiff, 1990), tt. 17 - 39.

Idem., 'Wales's Second Grammarian: Dafydd Ddu of Hiraddug (Sir John Rhys Memorial Lecture)', *PBA XC* (1966), tt. 1 - 28.

Gruffydd, W. J., 'Adolygiad o *Brashun o Hanes Llenyddiaeth Gymraeg hyd 1535*, gan Saunders Lewis', *LI XI* (1932), tt. 249 - 56.

Idem., 'Adolygiad o *Hywel Dda and the Welsh Lawbooks* (Bangor, 1929) (J. Goronwy Edwards)', *LI VIII* (1929), tt. 186 - 7.

Idem., *Llenyddiaeth Cymru 1450 - 1600* (Lerpwl, 1922).

H

Hall, Felicity, *Hospitality in Early Modern England* (Oxford, 1990).

Handlist of Manuscripts in the National Library of Wales (Aberystwyth, 1943 -).

Harper, Sally, 'Geirfa', *HCC III* (1999), tt. 308 - 16.

Idem., 'Llawysgrif Robert ap Huw a Chanon Cerddoriaeth Gymreig i'r Delyn yn yr Unfed Ganrif ar Bymtheg', *HCC III* (1999), tt. 151 - 82.

Harris, Gerallt, 'Ail Eisteddfod Caerwys', *LIC III*, rhif 1 (Ionor - Gorffannaf, 1954), tt. 24 - 31.

Idem., 'Araith Wgon', *LIC III*, rhif 1 (Ionor, 1954), tt. 45 - 7.

Haskins, Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century* (Cambridge, 1927).

Haycock, Marged, "'Canu y Medd' o Lyfr Taliesin", *D I* (Hydref, 1995), tt. 7 - 23.

Idem., 'Llyfr Taliesin: Astudiaeth ar rai agweddu' (Traethawd D.Phil., Prifysgol Cymru, Aberystwyth, 1983).

Hayes, Gerald R., *Musical Instruments and their Music 1500 - 1750* (Oxford, 1930).

Holzkecht, Karl Julius, *Literary Patronage in the Middle Ages* (New York, 1966).

Howells, Brian, 'The Lower Orders' yn Trevor Herbert & Gareth Elwyn Jones (goln.), *Tudor Wales* (Cardiff, 1988), tt. 41 - 66.

Hughes, A. Lloyd, 'Rhai o Noddwyr y Beirdd yn Sir Feirionnydd', *LIC X*, rhifyn 3 a 4

(1969), tt. 137 - 99.

Hughes, Garfield (gol.), *Rhagymadroddion 1547 - 1659* (Caerdydd, 1976).

Hughes, G. H., 'Y Dwniaid', *TrCymm* (1941), tt. 115 - 49.

Hughes H. J., 'Beirdd y Llys', *Ba* 191/192 (Rhagfyr/Ionawr 1978/79), tt. 499 - 500.

Idem., 'Gruffudd ap Cynan', *Ba* 185 (Mehefin, 1978), tt. 225 - 6.

Huws, Bleddyn Owen, *Y Canu Gofyn a Diolch c. 1350 - c. 1630* (Caerdydd, 1998).

Idem., 'I Cerdd unnos', *D* II (Hydref, 1996), t. 119.

Idem., 'II Datgan cerddi', *D* II (Hydref, 1996), tt. 120 - 21

Hunter, Jerry, 'Cyd-Destunoli Ymrysonau'r Cywyddwyr: Cipolwg ar 'Yr Ysbaddiad Barddol'', *D* III (Hydref, 1997), tt. 33 - 52.

Huws, Daniel, *Medieval Welsh Manuscripts* (Aberystwyth, 2000).

Idem., 'Wiliam Llŷn, Rhys Cain a Stryd Wylyw', *CLIGC* XVIII (1973 - 74), t. 147.

Hyde, Douglas, *A Literary History of Ireland* (London, 1902).

I

Ifans, Rhiannon, Ann Parry Owen, W. Dyfed Rowlands & Erwain Haf Rheinallt (goln.), *Gwaith Gronw Gyriog, Iorwerth ab y Cyriog, Mab y Clochyddyn, Gruffudd ap Tudur Goch, ac Ithel Ddu* (Aberystwyth, 1997).

Ifans, Rhiannon, 'Y Canu Gwaseila a'r Gyfundrefn Farddol', *YB* XV (1988), tt. 142 - 73.

Idem. (gol.), *Gwaith Gruffudd Llwyd a'r Llygliwiaid eraill* (Aberystwyth, 2000).

Idem., *Sêrs a Rybana: Astudiaeth o'r Canu Gwasael* (Llandysul, 1983).

J

James, Allan, 'Y Gân Werin a'r Traddodiad Llafar' yn Wyn Thomas (gol.), *Cerdd a Chân* (Dinbych, 1982), tt. 9 - 26.

James, Dan Lyn, 'Y Gogynfeirdd', *Ba* 127 (Medi, 1973), t. 319.

James, Ivor, 'Yr Iaith Gymraeg yn yr Unfed a'r Eilfed Ganrif ar Bymtheg I', *Traeth* XLII

- (1887), tt. 243 - 54.
- Idem., 'Yr Iaith Gymraeg yn yr Unfed a'r Eilfed Ganrif ar Bymtheg II', *Traeth XLII* (1887), tt. 295 - 306.
- Jarman, A. O. H., 'Beirdd yr Uchelwyr', *Ba* 38 (Rhagfyr, 1965), t. 58.
- Idem., 'Emrys Wledig; Amlawdd Wledig; Uthr Bendragon', *LIC* II, rhif 2 (Gorffennaf, 1952), tt. 125 - 9.
- Idem., *The Legend of Merlin* (Cardiff, 1960).
- Idem., 'Telyn a Chrwth', *LIC* VI, rhifyn 3 a 4 (Ionor - Gorffennaf, 1961), tt. 154 - 75.
- Jenkins, Dafydd, 'Bardd Teulu and Pencerdd' yn T. M. Charles-Edwards, Morfydd E. Owen & Paul Russell (goln.), *The Welsh King and his Court* (Cardiff, 2000), tt. 142 - 66.
- Idem., *Cyfraith Hywel: Rhagarweiniad i Gyfraith Gynhenid Cymru'r Oesau Canol* (Llandysul, 1970).
- Idem., 'A Family of Medieval Welsh Lawyers', *CLP*, tt. 23 - 33.
- Idem., 'Law and Government in Wales before the Act of Union', *CLP*, tt. 25 - 48.
- Idem., *The Law of Hywel Dda: Law Texts from Medieval Wales Translated and Edited* (Llandysul, 1986).
- Idem., 'Pencerdd a Bardd Teilu', *YB* XIV (Dinbych, 1988), tt. 19 - 46.
- Idem., 'The Significance of the Law of Hywel', *TrCymm* (1977), tt. 54 - 76.
- Jenkins, Geraint H., Richard Sugget & Eryn M. White, 'Yr Iaith Gymraeg yn y Gymru Fodern Gynnar', *HCIG*, tt. 45 - 119.
- Jenkins, Geraint H., *Hanes Cymru yn y Cyfnod Modern Cynnar: 1530 - 1760* (Caerdydd, 1983).
- Jenkins, R. T., 'Adolygiad o Gyfnod y Tuduriaid, gan W. Ambrose Bebb', *LI* XIX (1940), tt. 102 - 6.
- Johnston, Dafydd (gol.), *Canu Maswedd yr Oesoedd Canol: Medieval Welsh Erotic Poetry* (Pen-y-bont ar Ogwr, 1998).
- Idem., *Gwaith Iolo Goch* (Caerdydd, 1988).
- Idem. (gol.), *Gwaith Lewys Glyn Cothi* (Caerdydd, 1995).

- Idem. (gol.), *Gwaith Llywelyn Goch ap Meurig Hen* (Aberystwyth, 1998).
- Idem., *Iolo Goch* (Caernarfon, 1989).
- Idem., 'Lewys Glyn Cothi, Clerwr Dyffryn Tywi', *TrCymm* (1996), tt. 9 - 20.
- Jones, Bedwyr Lewis, 'The Welsh Bardic Tradition' yn D. Ellis Evans, John G. Griffith & E. M. Jope, *Proceedings of the Seventeenth International Congress of Celtic Studies held at Oxford, from 10th to 15th July, 1983* (Oxford, 1986), tt. 133 - 40.
- Jones, Bobi a Gwyn Thomas, *The Dragon's Pen: a brief history of Welsh Literature* (Llandysul, 1986).
- Jones, Bobi, 'Beirdd yr Uchelwyr a'r Byd', *YB* III (1974), tt. 29 - 42.
- Idem., 'Pwnc Mawr Beirniadaeth Lenyddol Gymraeg', *YB* III (1967), tt. 253 - 88.
- Idem., 'Y Traddodiad Gwerinol a'r Traddodiad Uchelwrol', *I'r Arch* (Llandybie, 1959), tt. 136 - 68.
- Idem., 'Ymryson ac Ymddiddan Corff ac Enaid', *YB* V (1970), tt. 44 - 61.
- Jones, Dafydd Glyn, *Un o Wŷr y Medra: Bywyd a Gwaith William Williams Llandygái (1738 - 1817)* (Dinbych, 1999).
- Jones, D. Gwenallt, 'Rhethreg yng Nghyfundrefn y Beirdd', *Ll* XII (1933), tt. 158 - 72.
- Idem., 'Y Tair Ysgol', *YB* I (1965), tt. 40 - 64.
- Jones, E. D., 'Presidential Address', *AC* CXII (1963), tt. 1 - 12.
- Idem., 'Simwnt Fychan a Theulu Plas-y-Ward', *B* VII (1933 - 35), tt. 141 - 2.
- Jones, Elin M. & Nerys Ann Jones (goln.), *Gwaith Llywarch ap Llywelyn 'Prydydd y Moch'* (Caerdydd, 1991).
- Jones, Evan John, *Medieval Heraldry: Some Fourteenth Century Heraldic Works* (Cardiff, 1943).
- Jones, Gareth Elwyn, 'Tudor Wales' yn Trevor Herbert & Gareth Elwyn Jones (goln.), *Tudor Wales* (Cardiff, 1988), tt. 1 - 8.
- Jones, Huw Ceiriog (gol.), *Gwaith Huw Ceiriog ac Edward Maelor* (Caerdydd, 1990).
- Jones, Howell Ll. & E. I. Rowlands, *Gwaith Iorwerth Fynglwyd* (Caerdydd, 1975).
- Jones, Islwyn, 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* 134 (Rhagfyr, 1973), tt. 91 - 3.

- Jones, John Gwynfor, 'Awdurdod Cyfreithiol a Gweinyddol Lleol yng Ngogledd Cymru yn y Cyfnod 1540 - 1640 yn ôl Tystiolaeth y Beirdd', *LIC* XII, rhifyn 3 a 4 (Ionor - Gorffennaf, 1973), tt. 154 - 215.
- Idem., 'Y Bardd a'r Uchelwr, 1540 - 1640: Rhai Argraffiadau', *Tal* XXXIX (1979), tt. 9 - 22.
- Idem., 'Beirdd yr Uchelwyr a Deddfwriaeth y Tuduriaid, 1536 - 43', *Tal* LVII (1986), tt. 69 - 85.
- Idem., *Beirdd yr Uchelwyr a'r Gymdeithas yng Nghymru c. 1536 - 1640* (Dinbych, 1997).
- Idem., 'Beirdd yr Uchelwyr II (Parhad)', *Tal* LVIII (1986), tt. 35 - 52.
- Idem., 'Cerdd a Bonedd yng Nghymru: Rhai Argraffiadau', *WM* VI, rhif 9 (Gaeaf, 1981 - 2), tt. 22 - 33.
- Idem., 'Cerdd a Bonedd yng Nghymru, 1540 - 1640: Rhai Argraffiadau Pellach', *WM* VII, rhif 1 (Haf, 1982), tt. 25 - 40.
- Idem., 'Cerdd a Bonedd yng Nghymru c. 1540 - 1640: Rhai Argraffiadau Terfynol', *WM* VII, rhif 3 (Gwanwyn, 1983), tt. 30 - 47.
- Idem., *Cymru a'r Tuduriaid: Cyfraith a Threfn Weinyddol, Crefydd a Chymdeithas 1534 - 1603* (Aberystwyth, 1993).
- Idem., 'Y Dydd Llun Tyngedfennol Hwnnw' yn Dafydd Glyn Jones & John Ellis Jones (goln.), *Bosworth a'r Tuduriaid* (Caernarfon, 1985), tt. 5 - 15.
- Idem., 'The Gentry' yn Trevor Herbert & Gareth Elwyn Jones (goln.), *Tudor Wales* (Cardif, 1988), tt. 10 - 40.
- Idem., 'Hanfodion Undod Gwleidyddol Cyfraith a Threfn yng Nghymru Cyfnod y Tuduriaid: Tystiolaeth Beirdd yr Uchelwyr', *LIC* XV, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1984 - 86), tt. 34 - 105.
- Idem., *The History of the Gwydir Family* (Llandysul, 1990)
- Idem., 'Yr Iaith Gymraeg a Llywodraeth Leol: Ustusiaid Heddwch a'r Llysoedd Chwarter c. 1536 - 1800', *HCIG*, tt. 181 - 205.
- Idem., 'Priodoleddau Bonheddig yn Nheulu'r Wyniaid o Wedir: Tystiolaeth y Beirdd', *TrCymm* (1978), tt. 78 - 149.
- Idem., 'Rhai Agweddau ar y Consept o Uchelwriaeth yn Nheuluoedd Bonheddig Cymru yn yr Unfed a'r Ail Ganrif ar Bymtheg', *YB* XII (1982), tt. 201 - 49.

- Idem., *The Wynn Family of Gwydir: Origins, Growth and Development c. 1490 - 1674* (Aberystwyth, 1995).
- Jones, J. Lloyd, 'The Court Poet of the Welsh Princes', *PBA XXXIV* (1948)
- Jones, J. T., 'Blwyddyn Marw Gruffudd Hiraethog a Dyddiad 'Ffugrau' Salesbury', *B VIII*, rhan I (Tachwedd, 1935), tt. 3 - 7.
- Idem., 'Gramadeg Einion Offeiriad', *B II*, rhan III (Tachwedd, 1924), tt 184 - 200.
- Jones, Nerys Ann & Ann Parry Owen (goln.), *Gwaith Cynddelw Brydydd Mawr I, II* (Caerdydd, 1991 - 95).
- Jones, Nerys Ann & Erwain Haf Rheinallt (goln.), *Gwaith Sefnyn, Rhiserdyn, Gruffudd Fychan ap Gruffudd ab Ednyfed a Llywarch Bentwrch* (Aberystwyth, 1995).
- Jones, Nerys Ann, 'Cerdd Ymryson Cynddelw Brydydd Mawr a Seisyllt Bryffwrch', *YB XIV* (Dinbych, 1988), tt. 47 - 55.
- Idem., 'Y Gogynfeirdd a'r Englyn', *BTh*, tt. 288 - 30.
- Jones, Nesta, 'Bywyd John Jones Gellilyfdy' (Traethawd M. A. Prifysgol Cymru, Bangor, 1964).
- Jones, R. Brynley, "'Yr Iaith Sydd yn Kychwyn ar Dramgwydd": Sylwadau ar y Gymraeg yng nghyfnod y Dadeni Dysg', *YB VIII* (1974), tt. 43 - 67.
- Idem., *William Salesbury* (Cardiff, 1994).
- Jones, T. Gwynn, 'Bardism and Romance: a study of the Welsh literary tradition', *TrCymm* (1913 - 14), tt. 205 - 310.
- Idem., 'Cerdd Dant', *B I* (1923), tt. 139 - 56.
- Idem., 'Cultural Bases: A Study of the Tudor Period in Wales', *Y Cymmrodor XXXI* (1921), tt. 161 - 92.
- Idem., 'Edmwnt Prys - I', *LI II* (1923), tt. 245 - 64.
- Idem., 'Edmwnt Prys - II', *LI III* (1924), tt. 19 - 31.
- Idem. (gol.), *Gwaith Tudur Aled I, II* (Caerdydd, 1926 -).
- Idem., *Llenyddiaeth y Cymry: Llawlyfr i Efrydwy I* (Dinbych, 1915).
- idem., 'Social Life as Reflected in the Laws of Hywel Dda', *AS X* (1928), tt. 103 - 28.

Jones, Whitney R. D., *The Tudor Commonwealth 1523 - 59: A Study of the impact of the social and economic developments of mid-Tudor England upon contemporary concepts of the nature and duties of the commonwealth* (London, 1970).

Jordan, W. K., *Philanthropy in England 1480 - 1660: A Study of the Changing Pattern of English Social Aspirations* (London, 1959).

Joyce, P. W., *A Social History of Ancient Ireland* I, II (Dublin., second edition, 1913).

K

Kelly, Fergus, *Early Irish Law Series Volume III: A Guide to Irish Law* (Dublin, 1988).

Kenney, James F., *The Sources for the Early History of Ireland* (New York, 1929).

Klar, Kathryn A., 'What are the *Gwarchanau*?', *EWP*, tt. 97 - 137.

Knott, Eleanor, *Irish Classical Poetry commonly called Bardic Poetry* (Dublin, 1957).

L

Lake, Cynfael, 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* rhif 305 (Mehefin, 1988), tt. 42 - 4.

Idem., 'Goblygiadau Clera a Golwg ar ganu Guto'r Glyn', *YB* XX (1995), tt. 125 - 48.

Idem. (gol.), *Gwaith Huw ap Dafydd ap Llywelyn ap Madog* (Aberystwyth, 1995).

Idem. (gol.), *Gwaith Siôn ap Hywel ap Llywelyn Fychan* (Aberystwyth, 1999).

Idem. (gol.), *Gwaith Siôn Ceri* (Aberystwyth, 1996).

Leonard, E. M., *The Early History of English Poor Relief* (London, 1965).

Levi, T. A., 'The Laws of Hywel Dda in the Light of Roman and Early Law', *AS* (1928), tt. 5 - 63.

Lewis, Ceri W., 'The Content of Poetry and the Crisis in the Bardic Tradition', *GWL*², tt. 88 - 111.

Idem., 'The Decline of Professional Poetry', *GWL*³, tt. 29 - 74.

Idem., 'Einion Offeiriad and the Bardic Grammar', *GWL*², tt. 58 - 87.

Idem., *Iolo Morganwg* (Caernarfon, 1995).

- Lewis, Frank, 'Gwerin Ffristial a Thawlbwrdd', *TrCymm* (1941), tt. 185 - 205.
- Lewis, Henry, Thomas Roberts & Ifor Williams (goln.), *Cywyddau Iolo Goch ac Eraill* (Caerdydd, adargraffiad 1979).
- Lewis, Henry, 'Cywyddau Ymryson Ifan Dylynior, Syr Dafydd Trefor a Ieuan ap Madog', *B XVII*, rhan III (Tachwedd, 1957), tt. 161 - 75.
- Idem., 'Llythyr William Salesbury at Ruffudd Hiraethog', *B II*, rhan II (Mai, 1924), tt. 113 - 18.
- Idem., 'Ymrysonau Dafydd Llwyd a Llywelyn ap Gutun', *B IV* (1929), tt. 310 - 25.
- Lewis, Saunders, 'Adolygiad o Gramadegau'r Penceirddiaid', *LI XIII* (1934), tt. 250 - 6.
- Idem., *Braslun o Hanes Llenyddiaeth Gymraeg* (Caerdydd, 1932).
- Idem., 'Dafydd ab Edmwnd', *YB X* (1977), tt. 221 - 9.
- Idem., 'Gyrfa Filwrol Guto'r Glyn', *YB IX* (1976), tt. 80 - 99.
- Lewis, Timothy, *Beirdd a Bardd-rin Cymru Fu* (Aberystwyth, 1929).
- Lewis, William Gwyn, 'Herbertiaid Rhaglan fel Noddwyr y Beirdd yn y Bymthegfed Ganrif a Dechrau'r Unfed Ganrif ar Bymtheg', *TrCymm* (1986 - 88), tt. 33 - 66.
- Lipson, E., *The Economic History of England I, II* (London, 1945, 1947).
- Lloyd, D. Myrddin, 'Barddoniaeth Cynddelw Brydydd Mawr', *LI XI* (1932), tt. 172 - 87.
- Idem., 'Barddoniaeth Cynddelw Brydydd Mawr II', *LI XIII* (1934), tt. 49 - 59.
- Idem., 'Estheteg yr Oesoedd Canol', *LIC I*, rhif 2 (Gorffennaf, 1950), tt. 153 - 68.
- Idem., 'Gwareiddiad Cymru yn yr Oesau Canol' yn Geraint Bowen (gol.), *Y Traddodiad Rhyddiaith yn yr Oesau Canol* (Llandysul, 1974), tt. 13 - 45.
- Idem., 'Meddwl Cymru yn yr Oesoedd Canol', *EA XIII* (1950), tt. 3 - 18.
- Idem., 'Some Metrical Features in Gogynfeirdd Poetry', *SC III* (1968), tt. 39 - 46.
- Lloyd, J. E., R. T. Jenkins & William Llewelyn Davies (goln.), *Y Bywgraffiadur Cymreig hyd 1940* (Llundain, 1953).
- Lloyd, J. E., *History of Wales II* (London, 1911).

Idem., 'Hywel Dda: The Historical Setting', *AS X* (1928), tt. 1 - 4.

Lloyd, Nesta & Morfydd E. Owen (goln.), *Drych yr Oesoedd Canol* (Caerdydd, 1986).

Lloyd, Nesta (gol.), *Blodeugerdd Barddas o'r ail ganrif ar bymtheg* (Abertawe, 1993).

Idem. (gol.), *Ffwrtman hoff: cerddi Richard Hughes, Cefnllanfair* (Abertawe, 1998).

Lloyd-Jones, J., *Geirfa Barddoniaeth Gynnar Gymraeg I, II* (Caerdydd, 1988).

Loades, David, *The Tudor Court* (London, 1986).

Lynch, Peredur, 'Yr Awdl a'i Mesurau', *BTh*, tt. 258 - 87.

Idem., 'Court Poetry, Power and Politics' yn T. M. Charles-Edwards, Morfydd E. Owen & Paul Russel (goln.), *The Welsh King and his Court* (Cardiff, 2000), tt. 167 - 90.

Idem., 'Testun beirniadol o ganu Einion Wan a Llygad Gŵr: ynghyd â rhagymadrodd, nodiadau a geirfa' (Traethawd PhD Prifysgol Cymru, Bangor, 1989).

LL

Llwyd, Alan (goln.), *50 o Gywyddau Dafydd ap Gwilym* (Abertawe, 1980).

M

Mac Cana, 'An Archaism in Irish Poetic Tradition', *Cel VIII* (1968), tt. 174 - 81.

Idem., 'Y Canu Mawl yn Iwerddon cyn y Normaniaid', *BTh*, tt. 122 - 42.

Idem., 'Elfennau Cyn-Gristnogol yn y Cyfreithiau', *B XXVII* (1968 - 70), tt. 316 - 20.

Idem., *The Mabinogi* (Cardiff, 1992).

Idem., 'The Three Languages and the Three Laws', *SC V* (1970), tt. 62 - 78.

Mac Craith, Mícheál, 'Ireland and the Renaissance' yn Glanmor Williams & Robert Owen Jones (goln.), *The Celts and the Renaissance: Tradition and Innovation* (Cardiff, 1990), tt. 57 - 89.

Mackie, J. D., *The Earlier Tudors: 1485 - 1558* (Oxford, 1978).

Mac Neill, Eóin, 'Ireland and Wales in the History of Jurisprudence', *CLP*, tt. 173 - 92.

Macqueen, John, 'The Renaissance in Scotland' yn Glanmor Williams & Robert Owen

- Jones (goln.), *The Celts and the Renaissance: Tradition and Innovation* (Cardiff, 1990), tt. 41 - 56.
- Marks, D. F., 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* XXIII (Medi, 1964), tt. 328 - 9.
- Idem., 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* XXV (Tachwedd, 1964), tt. 23 - 4.
- Idem., 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* XXVI (Rhagfyr, 1964), tt. 60 - 1.
- Idem., 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* XXVIII (Chwefror, 1965), tt. 114 - 15.
- Idem., 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* XXX (Ebrill, 1965), tt. 178 - 9.
- Idem., 'Barddoniaeth yr Uchelwyr', *Ba* XXXII (Mehefin, 1965), tt. 234 - 5.
- Matonis, A. T. E., 'Barddoneg Rhai Ymrysonau Barddol Cymraeg yr Oesoedd Canol Diweddar', *YB* XII (1982), tt. 157 - 200.
- Idem., 'The Concept of Poetry in the Middle Ages: The Welsh Evidence from the Bardic Grammars', *B* XXXVI (1989), tt. 1 - 12.
- Idem., 'Later Medieval Poetics and some Welsh Bardic Debates', *B* XXIX (1982), tt. 635 - 65.
- Maunde, K. L. (gol.), *Gruffudd ap Cynan: A Collaborative Biography* (Woodbridge, 1996)
- Idem., 'Problems Relating to the Composition of the Welsh Bardic Grammars' yn A. T. E. Matonis & Daniel F. Melia (goln.), *Celtic Language, Celtic Culture* (California, 1990), tt. 273 - 91.
- McKenna, Catherine, 'Bygwth a Dychan mewn Barddoniaeth Llys Gymraeg', *BTh*, tt. 108 - 21.
- Mhág Craith, Cuthbert, 'A Note on Alliteration in Irish Bardic Poetry c. 1200 - c. 1650', *SC* IV (1969), tt. 110 - 11.
- Morgan, Prys, *Iolo Morganwg* (Cardiff, 1975).
- Morgan, T. J., 'Arddull yr Awdl a'r Cywydd', *TrCymm* (1946 - 47), tt. 276 - 313.
- Idem., 'Dadansoddi'r Gogynfeirdd (1)', *B* XIII, rhan IV (Mai, 1950), tt. 169 - 74.
- Idem., 'Dadansoddi'r Gogynfeirdd (2)', *B* XIV, rhan I (Tachwedd, 1950), tt. 1 - 8.
- Idem., '1176 And All That', *Ba* 162/163 (Gorffennaf/Awst, 1976), tt. 224 - 6.

Morrice, J. C. (gol.), *Detholiad o Waith Gruffudd ab Ieuan ab Llywelyn Vychan* (Bangor, 1910).

Morris-Jones, John, *Cerdd Dafod: sef Celfyddyd Barddoniaeth Gymraeg gyda mynegai gan Geraint Bowen* (Caerdydd, 1980).

Idem., 'Dosbarth Ederm Dafod Aur', *TrCymm* (1923 - 24), tt. 1 - 28.

Idem., 'Tudur Aled', *TrCymm* (1908 - 09), tt. 21 - 52.

Idem., *Welsh Grammar* (Oxford, 1913).

Musica: Llawysgrif Robert ap Huw, cyflwyniad gan Wyn Thomas (Surrey, 1987).

N

Nicholas, W. Rhys, *The Folk Poets: Writers of Wales* (Cardiff, 1978).

O

O'Curry, Eugene, *Lectures on the Manuscript Materials of Ancient Irish History* (Dublin, 1861).

Osley, A. O., *Calligraphy and Paleaography* (Llundain, 1965).

Outhwaite, R. B., *Inflation in Tudor and Early Stuart England* (London, 1969).

Owen, Ann Parry & Dylan Foster Evans (goln.), *Gwaith Llywelyn Brydydd Hoddnant, Dafydd ap Gwilym, Hillyn ac eraill* (Aberystwyth, 1996).

Owen, Ann Parry, 'A mi feirdd, i mewn a chwi allan': Cynddelw Brydydd Mawr a'i grefft', *BTh*, tt. 143 - 65.

Owen, Bob, 'Ifan Dylynior', *B XVIII*, rhan I (Tachwedd, 1958), tt. 25 - 38.

Idem., 'Telynorion a Chrythorion Oes y Tuduriaid', *Y Delyn I*, rhif 1 (Gwanwyn, 1947), tt. 13 - 15.

Owen, Hugh, 'Yr Eisteddfod yn ei Pherthynas â Llên', *TrCymm* (1927 - 28), tt. 102 - 7.

Owen, Mary, 'Welsh Folk-Music', *TrCymm* (1897 - 98), tt. 65 - 83.

Owen, Morfydd E., 'Y Cyfreithiau - (2)' yn Geraint Bowen (gol.), *Y Traddodiad Rhyddiaith yn yr Oesau Canol* (Llandysul, 1974), tt. 220 - 44.

- Idem., 'Y Cyfreithiau – (1)' yn Geraint Bowen (gol.), *Y Traddodiad Rhyddiaith yn yr Oesau Canol* (Llandysul, 1974), tt. 196 - 219.
- Idem., 'Meddygon Myddfai: A Preliminary Survey of Some Medical Writings in Welsh', *SC X/XI* (1975/76), tt. 210 - 33.
- Idem., 'The Medical Books of Medieval Wales and the Physicians of Myddfai', *The Carmarthenshire Antiquary XXXI* (1995), tt. 34 - 44.
- Idem., 'Noddwyr a Beirdd', *BTh*, tt. 75 - 107.
- Idem., 'Royal Propaganda: Stories from the Law Texts' yn T. M. Charles-Edwards, Morfydd E. Owen & Paul Russell (goln.), *The Welsh King and his Court* (Cardiff, 2000), tt. 224 - 54.
- Owen, Trevor M., 'Canu Gŵyl Fair yn Arfon', *TCHSG XXV* (1964), tt. 22 - 41.

P

- Parkes, M. B., *English Cursive Book Hands 1250 - 1500* (West Yorkshire, 1979).
- Parry, Thomas, 'Adolygiad o Gramadeg Cymraeg gan Gruffydd Robert, gol. G. J. Williams', *LI XVIII* (1939), tt. 124 - 8.
- Idem., 'Y Dr. Siôn Dafydd Rhys, Ei Fywyd a'i Waith' (Traethawd M. A. Prifysgol Cymru, Bangor, 1927).
- Idem., 'Gramadeg Siôn Dafydd Rhys', *B VI*, rhan I (Tachwedd, 1931), tt. 55 - 62.
- Idem. (gol.), *Gwaith Dafydd ap Gwilym* (Caerdydd, 1979).
- Idem., *Hanes Llenyddiaeth Gymraeg hyd 1900* (Caerdydd, 1979).
- Idem., *Mynegai i Weithiau Ifor Williams* (Caerdydd, 1939).
- Idem. (gol.), *The Oxford Book of Welsh Verse: Blodeugerdd Rhydychen o Farddoniaeth Gymraeg* (Oxford, reprinted 1994).
- Idem., 'Siôn Dafydd Rhys', *LI IX* (1930), tt. 157 - 65.
- Idem., 'Siôn Dafydd Rhys II', *LI IX* (1930), tt. 234 - 41.
- Idem., 'Siôn Dafydd Rhys III', *LI X* (1931), tt. 35 - 46.
- Parry-Williams, Amy, 'Canu Gyda'r Tannau', *Y Delyn I*, rhif 2 (Haf, 1947), tt. 42 - 4.

- Parry-Williams, T. H., 'The Bardic Tradition', *WR* VI (Winter, 1947), tt. 249 - 53.
- Pattison, Bruce, *Music and Poetry of the English Renaissance* (London, second edition 1970).
- Payne, F. G., "'Cwysau o Foliant Cyson'", *LI* XXVI (1947), tt. 3 - 24.
- Peate, Iorwerth C., 'Y Naw Helwriaeth', *B* VI, rhan IV (Mai, 1933), tt. 301 - 12.
- Pennant, Thomas, *Tours in Wales* II (Caernarvon, 1883), John Rhys (gol.).
- Pennar, Meirion, 'Beirdd Cyfoes', *YB* XIII (1985), tt. 48 - 69.
- Idem., 'Dryll o Dystiolaeth y Glêr', *B* XXVIII (1979), tt. 406 - 12.
- Idem., 'Teuluaeth a Maswedd', *YB* XVI (1990), tt. 52 - 9.
- Phillips, Manon, 'Defod a Moes y Llys' yn T. M. Charles-Edwards, Morfydd E. Owen & Paul Russell (goln.), *The Welsh King and his Court* (Cardiff, 2000), tt. 347 - 61.
- Pierce, T. Jones, 'The Law of Wales - the Last Phase', *TrCymm* (1963), tt. 7 - 32.
- Polin, Claire, 'A Possible Provenance for Parts of the Ap Huw Manuscript', *WM* VII, rhif 8 (Hydref/Gaeaf, 1984 - 5), tt. 7 - 23.
- Idem., 'Observations on the Ap Huw Manuscript', *ML* LX (1979), tt. 296 - 304.
- Idem., 'Some Thoughts on the Musical Content of the Welsh *Bardic Relicks*', *CLIGC* XVI (1969 - 70), tt. 143 - 7.
- Pound, John, *Poverty and Vagrancy in Tudor England* (Harlow, 1971).
- Powell, Nia, 'Crime and the Community in Denbighshire During the 1590's: The Evidence of the Records of the Court of Great Sessions', *CCCTW*, tt. 261 - 94.
- Idem., 'Robert ap Huw: Clerwr Gwyllt o Fôn', *HCC* III (1999), tt. 30 - 53.
- Idem., 'Trosedd a Chymdeithas yng Ngogledd Cymru: Dwy Sir ar Droad yr Unfed Ganrif ar Bymtheg', *CC* V (Llandysul, 1990), tt. 30 - 55.
- Pryce, Huw, 'The Prologues to the Welsh Lawbooks', *B* XXIII (1986), tt. 151 - 87.
- Prys, R. I. (Gweirydd ap Rhys), *Hanes Llenyddiaeth Gymreig o'r flwyddyn 1300 hyd y flwyddyn 1650* (Liverpool, 1885).
- Pughe, W. Owen, *Geiriadur Cenhedlaethol Cymraeg a Saesneg: A National Dictionary of the Welsh Language with English and Welsh Equivalents* (Denbigh, 1891).

R

- Radcliffe-Brown, A. R., 'On Joking Relationships', *Structure and Function in Primitive Society* (London, 1975).
- Redstone, Vincent B., 'Social Condition of England During the Wars of the Roses', *TRHS XVI* (1902), tt. 159 - 200.
- Rees, Brinley, 'Y Pencerdd a'r Brenin', *B XXXIX* (1992), tt. 46 - 55.
- Rees, Gustave, *Music in the Middle Ages* (London, 1941).
- Rees, J. F., *Tudor Policy in Wales* (London, 1935).
- Idem., *Music in the Renaissance* (New York, 1959).
- Rees, Stephen P. & Sally Harper, 'Agweddau ar Balaeograffeg a Hanes Llawysgrif Robert ap Huw', *HCC III* (1999), tt. 68 - 81.
- Ribton-Turner, C. J., *A History of Vagrants and Vagrancy and Beggars and Begging* (London, 1887).
- Richards, Melville, *Cystrawen y Frawddeg Gymraeg* (Caerdydd, 1938).
- Richards, Thomas, *Antiquæ Linguae Britannicæ Thesaurus: Being a British, or Welsh-English Dictionary* (Dolgelley, 1815).
- Richards, W. Leslie, 'Cywyddau Ymryson a Dychan Dafydd Llwyd o Fathafarn', *LIC III* (1954 - 55), tt. 215 - 28.
- Idem. (gol.), *Gwaith Dafydd Llwyd o Fathafarn* (Caerdydd, 1964).
- Idem., 'Rhys Cain', *CLIGC XII*, rhif 3 (Haf, 1962), t. 399.
- Roberts, Brynley F., 'Cyfieithiad Cymraeg o Esboniad Alanus De Insulis ar y Propheta Merlini', *B XXII* (1966 - 68), tt. 130 - 49.
- Idem., 'Esboniad Cymraeg ar Broffwydoliaeth Myrddin', *B XXI* (1966), tt. 277 - 300.
- Roberts, D. Hywel E., 'Graddedigion Ail Eisteddfod Caerwys, 1567', *B XXIV*, rhan I (Tachwedd, 1970), tt. 30 - 9.
- Idem., 'Huw neu Hywel Ceiriog: Disgybl Disgyblaidd', *B XXIV*, rhan I (Tachwedd, 1970), tt. 39 - 44.
- Idem., 'Noddi Beirdd yng Ngheredigion – Rhai Agweddau', *Cer VII* (1972), tt. 14 - 39.

- Idem., 'Rhai o'r Beirdd a Ganai rhwng dwy Eisteddfod Caerwys', *B XXIV* (1970), tt. 27 - 42.
- Roberts E. Stanton, *Peniarth Ms 67* (Cardiff, 1918)
- Roberts, Enid, *Bwyd y Beirdd* (Caerdydd, 1976).
- Idem., 'Eisteddfod Caerwys 1567', *TCHSDd XVI* (1967), tt. 23 - 61.
- Idem., 'Everyday Life in the Homes of the Gentry', *CCCTW*, tt. 39 - 78.
- Idem., 'Hen Garolau Plygain' yn Wyn Thomas (gol.), *Cerdd a Chân* (Dinbych, 1982), tt. 60 - 86.
- Idem., 'Marwnadau Telynorion', *TCHSDd XV* (1966), tt. 80 - 117.
- Idem., 'The Renaissance in the Vale of Clwyd', *FHSP XV* (1954 - 55), tt. 52 - 63.
- Idem., 'Rhagor am Siôn Tudur yn Llundain', *TCHSDd XIX* (1970), tt. 103 - 7.
- Idem., 'Siôn Salsbri', *TCHSDd XIX* (1970), tt. 66 - 101.
- Idem., 'Siôn Tudur', *LIC II*, rhif 2 (Gorffennaf, 1952), tt. 82 - 96.
- Idem., 'Symud efo'r Oes' yn Dafydd Glyn Jones & John Ellis Jones (goln.), *Bosworth a'r Tuduriaid* (Caernarfon, 1985), tt. 16 - 24.
- Idem., *Tai Uchelwyr y Beirdd 1350 - 1650* (Caernarfon, 1986).
- Idem., 'Uchelwyr y Beirdd', *TCHSDd XXIV* (1975), tt. 38 - 73.
- Idem., 'Uchelwyr y Beirdd', *TCHSDd XXV* (1976), tt. 51 - 91.
- Idem., 'Wiliam Cynwal', *TCHSDd XII* (1963), tt. 51 - 85.
- Roberts, Glyn, *Aspects of Welsh History* (Cardiff, 1969).
- Idem., 'The Glynnnes and the Wynns of Glynllifon', *TCHSG IX* (1946), tt. 25 - 39.
- Roberts, Peter R., 'The 'Act of Union' in Welsh History', *TrCymm* (1972 - 73), tt. 49 - 72.
- Idem., 'Deddfwriaeth y Tuduriaid a Statws Weinyddol 'Yr Iaith Frytanaid'', *HCIG*, tt. 121 - 50.
- Idem., 'The Welsh Language, English Law and Tudor Legislation', *TrCymm* (1989), tt. 19 - 76.

- Roberts, R., 'Penhillion Singing with the Harp, or, Canu Gyda'r Tannau', *TrCymm* (1912 - 13), tt. 148 - 65.
- Roberts, Thomas, 'Dyddiau Gruffudd ab Ieuan ap Llywelyn Vychan', *B X* (1940), tt. 233 - 9.
- Idem., 'Gruffudd ab Ieuan ap Llywelyn Fychan (? - 1553)', *B XVI* (1956), tt. 251 - 4.
- Idem. (gol.), *Gwaith Dafydd ab Edmwnd* (Bangor, 1914).
- Idem. (gol.), *Gwaith Tudur Penllyn ac Ieuan ap Tudur Penllyn* (Caerdydd, 1958).
- Idem., 'Tudur Penllyn', *LI XXI* (1942), tt. 141 - 51.
- Rolant E. I., 'Arddull Canu Moliant y Bedwaredd Ganrif ar Ddeg', *YB X* (1977), tt. 144 - 56.
- Idem., 'Arddull y Cywydd', *YB II* (1966), tt. 36 - 57.
- Idem., 'Adolygiad: Rachel Bromwich: *Trioedd Ynys Prydein* (Gwasg Prifysgol Cymru, 1961). Tt. i - cxliv; 1 - 555 Pris 84s, *LIC VI* (1960 - 61), tt. 222 - 47.
- Idem., 'Bardic Lore and Education', *B XXXII* (1985), tt. 143 - 55.
- Idem., 'Canu Serch 1450 - 1525', *B XXXI* (1984), tt. 31 - 47.
- Idem., 'Y Cywyddau a'r Beirniaid', *LIC II*, rhif 4 (Gorffennaf, 1953), tt. 237 - 43.
- Idem. (gol.), *Gwaith Lewys Môn* (Caerdydd, 1975).
- Idem., 'Myrddin Wyllt', *LIC IV*, rhif 2 (Gorffennaf, 1956), tt. 117 - 19.
- Idem., 'Nodiadau ar y Traddodiad Moliant a'r Cywydd', *LIC VII*, rhifyn 3 a 4 (Ionor - Gorffennaf, 1963), tt. 217 - 43.
- Idem., 'Owain ap Llywelyn ab y Moel', *YB IX* (1976), tt. 100 - 13.
- Idem., 'Rhamant Hanes y Beirdd', *YB* (1967), tt. 28 - 38.
- Idem., 'Tri Wiliam Gruffudd', *LIC II*, rhif 4 (Gorffennaf, 1953), tt. 256 - 7.
- Idem., 'Un o gerddi Hywel Swrdwal', *YB VI* (1971), tt. 87 - 97.
- Rosser, Ann, *Telyn a Thelynor: Hanes y Delyn yng Nghymru 1700 - 1900* (Pen-y-Bont ar Ogwr, 1981).
- Rowland, Jenny (gol.), *Early Welsh Saga Poetry: A Study and Edition of the Englynion*

(Cambridge, 1998).

Ruddock, Gilbert (gol.), *Dafydd Nanmor* (Caernarfon, 1992).

Idem., 'Oes Aur ein Llên – Cyfnod y Cywydd: Ymosod ac Ymryson', *Ba* 134 (Rhagfyr, 1973), tt. 70 - 1.

Idem., 'Oes Aur ein Llên – Cyfnod y Cywydd: Ffraethineb Newydd (i)', *Ba* 138 (Ebrill, 1974), tt. 262 - 4.

Idem., 'Oes Aur ein Llên – Cyfnod y Cywydd – X – Ffraethineb Newydd (ii)', *Ba* 139 (Mai, 1974), tt. 311 - 14.

Idem., 'Oes Aur ein Llên – Cyfnod y Cywydd – XI – Gofyn a Dyfalu', *Ba* 140 (Mehefin, 1974), tt. 359 - 61.

Idem., 'Oes Aur ein Llên: Cyfnod y Cywydd – XII – Anterth a Dirywiad', *Ba* 141 (Gorffennaf, 1974), tt. 409 - 11.

RH

Rheinallt, Erwain Haf (gol.), *Gwaith Dafydd Gorlech* (Aberystwyth, 1997).

S

Saer, D. Roy, *Y Delyn yng Nghymru mewn Llundiau* (Llandysul, 1991).

Idem., 'Owain Gwynedd: i Ei Fywyd', *LIC* VI, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1960), tt. 76 - 82.

Idem., 'Owain Gwynedd: ii Ei Gerddi', *LIC* VI, rhifyn 3 a 4 (Ionor - Gorffennaf, 1961), tt. 194 - 207.

Scholes, Percy A., *The Oxford Companion, Revised and Reset, Edited by John Owen Ward* (Oxford, 1988).

Shankland T., 'Hanes Dechreuad "Gorsedd Beirdd Ynys Prydain"', *LI* III (1924), tt. 94 - 102.

Sheavyn, Phoebe, *The Literary Profession in the Elizabethan Age* (Manchester, 1909).

Sims-Williams, Patrick, 'Cú Chulainn in Wales: Welsh Sources for Irish Onomastics', *Cel* XXI (1990), tt. 620 - 33.

Idem., 'The evidence for vernacular Irish literary influence on early mediaeval Welsh

- literature' yn Dorothy Whitelock, Rosamund McKitterick & David Dumville (goln.), *Ireland in Early Mediaeval Europe: Studies in Memory of Kathleen Hughes* (Cambridge, 1982), tt. 235 - 57.
- Idem., 'Historical Need and Literary Narrative: A Caveat from Ninth-Century Wales', *Cylchgrawn Hanes Cymru XVII* (1994), tt. 1 - 40.
- Idem., 'Irish Elements in Late Medieval Welsh Literature: The Problem of Cuhelyn and *Nyf' yn Martin J. Ball, James Fife, Erich Poppe & Jenny Rowland (goln.), *Celtic Linguistics Ieithyddiaeth Geltaidd: Readings in the Brythonic Languages Festschrift for T. Arwyn Watkins* (Amsterdam/Philadelphia, 1990), tt. 277 - 95.
- Sissons, Michael, 'Welsh Heraldry', *TrCymm* (1993), tt. 27 - 46.
- Skeel, Caroline A. J., 'Social and Economic Conditions in Wales and the Marches in the Seventeenth Century, as illustrated by Harl. Ms. 4220', *TrCymm* (1916 - 17), tt. 119 - 44.
- Slack, Paul, *The English Poor Law 1531 - 1782* (Hong Kong, 1992).
- Idem., *Poverty and Policy in Tudor & Stuart England* (New York, 1988).
- Smith, J. Beverley, 'Einion Offeiriad', *B XX*, rhan IV (Mai, 1964), tt. 339 - 47.
- Idem., 'Trefadaeth Deheubarth', *ARh*, tt. 18 - 52.
- Smith, Llinos Beverley, 'Yr Iaith Gymraeg cyn 1536', *HCIG*, tt. 15 - 44.
- Stacey, Robin Chapman, 'Clothes Talk from Medieval Wales' yn T. M. Charles-Edwards, Morfydd E. Owen & Paul Russel (goln.), *The Welsh King and his Court* (Cardiff, 2000), tt. 338 - 46.
- Stephens, Meic (gol.), *Cydymaith i Lenyddiaeth Cymru* (Caerdydd, 1997).
- Stephens, Thomas, *The Literature of the Kymry* (London, 1876).
- Stevens, John, *Music and Poetry in the Early Tudor Court* (London, 1961).
- Stevens, Philip, 'Bachama Joking Categories: Towards New Perspectives in the Study of Joking Relationship', *Journal of Anthropological Research XXXIV* (1978).
- Suggett, Richard, 'Yr Iaith Gymraeg a Llys y Sesiwn Fawr', *HCIG*, tt. 151 - 79.
- Sutton, Ann, 'Dress and Fashion c. 1470' yn Richard Britnell (gol.), *Daily Life in the Late Middle Ages* (Gloucestershire, 1998), tt. 5 - 26.

T

Taylor, William, 'Techneg Telyn Robert ap Huw', *HCC* III (1999), tt. 88 - 96.

David Thomas, 'An Old System of Numeration found in South Cardiganshire', *Cardiganshire Antiquarian Society* III (1925)

Thomas, Gwyn, *Eisteddfodau Caerwys* (Caerdydd, 1968).

Idem., 'Golwg ar Gyfundrefn y Beirdd yn yr Ail Ganrif ar Bymtheg' yn R. Geraint Gruffydd (gol.), *Bardos* (Caerdydd, 1982), tt. 76 - 94.

Idem., 'Y Portread o Uchelwr ym Marddoniaeth Gaeth yr Ail Ganrif ar Bymtheg', *YB* VIII (1974), tt. 10 - 29.

Idem., *Y Traddodiad Barddol* (Caerdydd, 1976).

Thomas, Hugh, *A History of Wales 1485 - 1660* (Llandybie, 1990).

Thomas, Peter Wyn, 'Middle Welsh Dialects: Problems and Perspectives', *B* XL (1993), tt. 17 - 45.

Thomas, R. J., et al (goln.), *Geiriadur Prifysgol Cymru* (Caerdydd, 1950 -).

Thomson, Derick S., 'Gaelic Learned Orders and Literati in Medieval Scotland', *SS* XII (1968), tt. 57 - 79.

Idem., *An Introduction to Gaelic Poetry* (London, 1974).

Idem., 'The Poetic Tradition in Gaelic Scotland' yn D. Ellis Evans, John G. Griffith & E. M. Jope (goln.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Celtic Studies held at Oxford, from 10th to 15th July, 1983* (Oxford, 1986), tt. 121 - 32.

Thurneysen, Rudolph, 'Celtic Law', *CLP*, tt. 51 - 70.

Toivanen, Pekka, 'Llawysgrif Robert ap Huw a Phenbleth Trawsgrifio', *HCC* III (1999), tt. 122 - 29.

U

Unwin, George, *The Gilds and Companies of London with a new introduction by William F. Kahl* (Watford, 1963).

W

- Walden, Howard De, 'Notes on Welsh Music and the Welsh Drama', *TrCymm* (1920 - 21), tt. 1 - 10.
- Walshe, John, *Dates and Meanings of Religions and Other Festivals* (Avon, 1989).
- Ward, Jennifer, 'Townswomen and their Households' yn Richard Britnell (gol.), *Daily Life in the Late Middle Ages* (Gloucestershire, 1998), tt. 27 - 42.
- Watkins, Andrew, 'Peasants in Arden' yn Richard Britnell (gol.), *Daily Life in the Late Middle Ages* (Gloucestershire, 1998), tt. 83 - 101.
- Weller, Philip, 'Golwg Gerallt Gymro ar Gerddoriaeth', *HCC* II (1997), tt. 33 - 64.
- White, Eryn M., 'Yr Eglwys Sefydledig, Anghydfurfiol a'r Iaith Gymraeg c. 1660 - 1811', *HCIG*, tt. 233 - 85.
- Whittaker, Paul D., 'A New Look at the 'Penllyn' Manuscript', *WM* IV, rhif 6 (Gwanwyn, 1974), tt. 46 - 56.
- Idem., 'Tabluniau Llawysgrif Iolo Morganwg (Y Llyfrgell Brydeinig MS Add. 14970)', *HCC* III (1999), tt. 262 - 81.
- Wiliam, Aled Rhys (gol.), *Llyfr Iorwerth* (Cardiff, 1960).
- Wiliam, Dafydd Wyn, *Cofiant Lewis Morris 1700/1 - 42* (Llangefni, 1997).
- Idem., *Cofiant Richard Morris (1702/3 - 79)* (Llangefni, 1999).
- Idem., *Cofiant William Morris, 1705 - 63* (Llangefni, 1995).
- Idem., 'Robert ap Huw, y Telynor o Fodwigan', *WM* IV, rhif 7 (Haf, 1974) tt. 23 - 30.
- Idem., 'Robert ap Huw, y Telynor o Fodwigan, Môn', *Allwedd y Tannau XXXIII* (1974), tt. 18 - 57.
- Idem., 'Y Traddodiad Barddol ym Mhlwyf Bodedern, Môn: Yr Unfed Ganrif ar Bymtheg', *TCHNM* (1971 - 72), tt. 52 - 97.
- Idem., 'Y Traddodiad Barddol ym Mhlwyf Bodedern, Môn: Yr Ail Ganrif ar Bymtheg', *TCHNM* (1973), tt. 55 - 110.
- Williams, Glanmor, 'Addysg yng Nghymru yn ystod yr Oesoedd Canol', *EA* XLIX (1986), tt. 69 - 79.
- Idem., *Grym Tafodau Tân* (Llandysul, 1984).

- Idem., 'Poets and Pilgrims in Fifteenth- and Sixteenth-Century Wales', *TrCymm* (1991), tt. 69 - 98.
- Idem., *Recovery, Reorientation and Reformation: Wales c. 1415 - 1642* (Oxford, 1987).
- Idem., *Religion, Language and Nationality in Wales* (Cardiff, 1979).
- Idem., 'The Renaissance' yn Glanmor Williams & Robert Owen Jones (goln.), *The Celts and the Renaissance: Tradition and Innovation* (Cardiff, 1990), tt. 1 - 15.
- Idem., 'Unoliaeth Crefydd neu Unoliaeth Iaith? Protestaniaid a Phabyddion a'r Iaith Gymraeg 1536 - 1660', *HCIG*, tt. 207 - 32.
- Idem., *Wales and the Reformation* (Cardiff, 1997).
- Williams, Gruffydd Aled, 'Astudiaeth destunol a beirniadol o ymryson barddol Edmwnd Prys a Wiliam Cynwal' (Traethawd PhD, Prifysgol Cymru, Bangor, 1978).
- Idem., 'The Bardic Road to Bosworth: A Welsh View of Henry Tudor', *TrCymm* (1986), tt. 7 - 31.
- Idem., 'Golwg ar Ymryson Edmwnd Prys a Wiliam Cynwal', *YB VIII* (1974), tt. 70 - 109.
- Idem., *Ymryson Edmwnd Prys a Wiliam Cynwal* (Caerdydd, 1986).
- Williams, G. J. & E. J. Jones (goln.), *Gramadegau'r Penceirddiaid* (Caerdydd, 1934).
- Williams, G. J., 'Adolygiad o *Cyfreithiau Hywel Dda yn ôl Llyfr Blegywryd (Dull Dyfed) Argraffiad beirniadol ac eglurhaol* gan Stephen J. Williams a J. Enoch Powell. Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru, 1942. Tt. i - xlvi, 1 - 282. Pris 15s', *LI XXI* (1942), tt. 47 - 52.
- Idem., *Agweddau ar Hanes Dysg Gymraeg: Detholiad o Ddarlithiau G. J. Williams, Aneirin Lewis* (gol.) (Caerdydd, 1985).
- Idem., 'Cerddi'r Nant', *B XVII* (1957), tt. 77 - 9.
- Idem., 'Edward Lhuyd a Thraddodiad Ysgolheigaidd Sir Ddinbych', *TCHSDd XI* (1962), tt. 37 - 59.
- Idem., 'The Eisteddfod', *WR VI* (Winter, 1947), tt. 253 - 9.
- Idem., 'Yr Eisteddfod a'r Orsedd', *LI I* (1922), tt. 131 - 8.
- Idem., 'Eisteddfodau'r Gwyneddigion, I', *LI XIV* (1935), tt. 11 - 22.

- Idem., 'Eisteddfodau'r Gwyneddigion, II', *LI XV* (1936), tt. 88 - 96.
- Idem., 'Eisteddfod Caerfyrddin', *LI V* (1925), tt. 94 - 102.
- Idem., *Gramadeg Cymraeg gan Gruffydd Robert: yn ôl yr argraffiad y dechreuwyd ei gyhoeddi ym Milan yn 1567* (Caerdydd, 1939).
- Idem., 'Gramadeg Gutun Owain', *B IV* (1928), tt. 207 - 21.
- Idem., *Iolo Morganwg* (Caerdydd, 1956).
- Idem., *Iolo Morganwg a Chywyddau'r Ychwanegiad* (Llundain, 1926).
- Idem., *Iolo Morganwg: y Gyfrol Gyntaf* (Caerdydd, 1956).
- Idem., 'Traddodiad Llenyddol Dyffryn Clwyd a'r Cyffiniau', *TCHSDd I* (1952), tt. 20 - 32.
- Idem., *Traddodiad Llenyddol Morganwg* (Caerdydd, 1948).
- Idem., 'Tri Chof Ynys Brydain', *LIC III*, rhif 4 (Gorffennaf, 1955), tt. 234 - 9.
- Williams, Gwyn, *An introduction to Welsh literature* (Cardiff, 1978).
- Williams, Ifor & Thomas Roberts, *Cywyddau Dafydd ap Gwilym a'i Gyfoeswyr* (Caerdydd, 1935).
- Williams, Ifor (gol.), *Canu Aneirin* (Caerdydd, 1961).
- Idem. (gol.), *Canu Llywarch Hen* (Caerdydd, 1935).
- Idem. (gol.), *Canu Taliesin* (Caerdydd, 1960).
- Idem., 'Cerddorion a Cherddau yn Llewenni, Nadolig 1595', *B VIII* (1935), tt. 8 - 10.
- Idem., *Chwedl Taliesin* (Caerdydd, 1957).
- Idem., 'Dafydd ap Gwilym a'r Glêr', *TrCymm* (1913 - 14), tt. 83 - 204.
- Idem., 'Dosbarth Einion Offeiriad', *Be V* (1915 - 16), tt. 129 - 33.
- Idem., 'The Earliest Poetry', *WR VI* (Winter, 1947), tt. 238 - 43.
- Idem. (gol.), *Gwaith Guto'r Glyn* (Caerdydd, 1939).
- Idem., 'Hen Chwedlau', *TrCymm* (1946 - 47), tt. 28 - 58.

- Idem. (gol.), *Pedeir Keinc y Mabinogi allan o Lyfr Gwyn Rhydderch* (Caerdydd, 1951).
- Williams, J. E. Caerwyn & Patrick K. Ford, *The Irish Literary Tradition* (Cardiff, 1992).
- Williams, J. E. Caerwyn, Peredur Ionor Lynch & R. Geraint Gruffydd (goln.), *Gwaith Meilyr Brydydd a'i ddisgynyddion* (Caerdydd, 1994).
- Williams, J. E. Caerwyn, 'Aberteifi 1176', *Tal* XXXII (Gorffennaf, 1976), tt. 30 - 5.
- Idem., 'Anglesey's Contribution to Welsh Literature', *TCHNM* (1959), tt. 1 - 20.
- Idem., 'Yr Arglwydd Rhys ac 'Eisteddfod' Aberteifi 1176: y cefndir diwylliannol', *ARh*, tt. 94 - 128.
- Idem., 'Bardus Gallice Cantor Appellatur...', *BTh*, tt. 1 - 13.
- Idem., 'Y Bardd Celtaidd', *LIC* XVII, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1994), tt. 7 - 15.
- Idem., 'Y Beirdd Llys yn Iwerddon', *LIC* III, rhif 1 (Ionor, 1954), tt. 1 - 11.
- Idem., 'Beirdd y Tywysogion: Arolwg', *LIC* XI, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1970), tt. 3 - 94.
- Idem., 'Cerdd a Phencerdd', *LIC* XVI, rhifyn 3 a 4 (Ionor - Gorffennaf, 1990 - 91), tt. 205 - 11.
- Idem., 'Cerddi'r Gogynfeirdd i Wragedd a Merched, a'u Cefndir yng Nghymru a'r Cyfandir', *LIC* XIII, rhifyn 1 a 2 (Ionor - Gorffennaf, 1974/79), tt. 3 - 112.
- Idem., 'The Court Poet in Medieval Ireland: Sir John Rhys Memorial Lecture', *PBA* LVII (1971), tt. 85 - 135.
- Idem., *The Poets of the Welsh Princes* (Cardiff, 1994).
- Idem., *Y Storiwr Gwyddeleg a'r Chwedlau* (Caerdydd, 1972).
- Idem., *Traddodiad Llenyddol Iwerddon* (Caerdydd, 1958).
- Williams, J. Lloyd, 'Welsh National Melodies and Folk-Songs', *TrCymm* (1907 - 08), tt. 1 - 46.
- Williams, Mary, 'Life in Wales in the Mediaeval Times', *TrCymm* (1914 - 15), tt. 136 - 94.
- Williams, Stephen J. & J. Enoch Powell, *Cyfreithiau Hywel Dda yn ôl Llyfr Blegywryd (Dull Dyfed): Argraffiad Beirniadol ac Eglurhaol* (Caerdydd, 1961).

Williams, Stephen J., 'Ifor Ceri' yn Wyn Thomas (gol.), *Cerdd a Chân* (Dinbych, 1982), tt. 148 - 67.

Williams, W. Gilbert, *Arfon y Dyddiau Gynt* (Caernarfon, 1915).

Idem., 'Hen Deulu Glyn Llifon', *Cymru* LXIX (1925), tt. 85 - 8.

Williams, W. Ogwen, 'The Survival of the Welsh Language After the Union of England and Wales: The First Phase, 1536 - 1642', *The Welsh History Review* II (1964 - 65), tt. 67 - 93.

Wynne, Sir John, *The History of the Gwydir Family* (Oswestry, 1878).